SOUDOBÉ DĚJINY

Předplatné na ročník IX (2002), tj. 4 čísla:

250,– Kč (včetně poštovného) pro jednotlivce,
290,– Kč (včetně poštovného) pro instituce.
Pro vysokoškolské studenty v České a Slovenské republice při odběru prostřednictvím fakultního ústavu, semináře nebo katedry činí celoroční předplatné 100,– Kč (včetně poštovného) s podmínkou minimálního odběru 5 výtisků od každého čísla ročníku IX (2002).

Předplatné pro zahraničí:
45 US dolarů (včetně poštovného) pro jednotlivce,
60 US dolarů (včetně poštovného) pro instituce.
Letecký příplatek činí celoročně 26 US dolarů.

Cena 68,– Kč za jedno číslo.

Objednávky přijímá:
Ústav pro soudobé dějiny AV ČR,
Vlašská 9, Praha 1 – Malá Strana, PSČ 118 40,
tel.: (02) 575 31 122
(02) 575 33 036
fax: (02) 575 31 121
E-mail: sodejiny@usd.cas.cz

Soudobé dějiny (ISSN 1210–7050)

Vydává Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR.
Obálka Alena Nievaldová.
Resumé přeložil Derek Paton.
Vycházejí za podpory Grantové agentury ČR a Nadace Konráda Adenauera.
Časopis Soudobé dějiny byl registrován Ministerstvem kultury ČR
dne 16. 4. 1993 pod číslem MK ČR 6475.
© Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR 2002

SOUDOBÉ DĚJINY

IX / 2

ÚSTAV PRO SOUDOBÉ DĚJINY AV ČR

Z POVĚŘENÍ ÚSTAVU PRO SOUDOBÉ DĚJINY
SPOLU S REDAKČNÍM KRUHEM ŘÍDÍ

Oldřich Tůma

REDAKČNÍ KRUH:

Eva Broklová, Milan Drápala, Drahomír Jančík, Stanislav Kokoška,
Jan Měchýř, Derek Paton, František Svátek, Oldřich Tůma

REDAKČNÍ RADA:

Karel Bartošek, Paříž
Marie-Elizabeth Ducreux, Paříž
Ladislav Hejdánek, Praha
Peter Heumos, Mnichov
Jozef Jablonický, Bratislava
Jan Janák, Brno
Karel Kaplan, Praha
Ivan Kamenec, Bratislava
Zdeněk Kárník, Praha
Jan Křen, Praha
Václav Kural, Praha
Robert Kvaček, Praha
Jaroslav Marek, Brno
Antoine Marès, Paříž
Vojtěch Mencl, Praha
Alena Nosková, Praha
Milan Otáhal, Praha
Vilém Prečan, Praha
Jacques Rupnik, Paříž
Oldřich Sládek, Praha
Zdeněk Sládek, Praha
Jan Stříbrný, Praha
Zdeněk L. Suda, Pittsburgh
Jiří Vančura, Praha
Zdeněk Vašiček, Paříž
Václav Vaško, Praha
Zbyněk A. Zeman, Oxford
Jozef Žatkuliak, Bratislava

REDAKCE:

Milan Drápala (vedouci redaktor)
Ela Nauschová

Autoři

Šárka Daňková (1977)
působí na Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd UK v Praze a zabývá se dějinami Německa a Rakouska.

Melvyn P. Leffler (1945)
profesor amerických dějin na virginské univerzitě v Charlottesville. Zabývá se národní bezpečnostní politikou a zahraničními ekonomickými vztahy Spojených států ve 20. století. Jeho kniha *A Preponderance of Power: National Security, The Truman Administration, and the Cold War* (Stanford 1992) získala několik amerických cen jako nejlepší historická publikace roku.

Bedřich Loewenstein (1929)
do roku 1970 vědecký pracovník Historického ústavu ČSAV v Praze, v letech 1979–1994 profesor moderních dějin na Svobodné univerzitě v (Západním) Berlíně. Zabývá se vybranými tématy novodobých evropských dějin od 18. století, především občanskou společností. Česky publikoval mj. *Projekt moderny* (Praha 1995).

Milan Otáhal (1928)
historik, působí v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, kde se věnuje problematice takzvané normalizace. Naposled publikoval práci *Podíl tvůrčí inteligence na pádu komunismu* (Brno 1999) a spolu s M. Vaňkem *Sto studentských revolucí: Studenti v období pádu komunismu* (Praha 1999).

Jiří Pernes (1948)
vědecký pracovník Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Zabývá se studiem krize komunistického systému v Československu v letech 1953–1957 a problematikou poúnorového exilu. Autor prací z českých a středoevropských dějin (zejména) v 19. a 20. století, například *Svět Lidových novin* (Praha 1993), *Habsburkové bez trůnu* (Praha 1995).

František Svátek (1936)
působil jako vědecký pracovník v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, nyní přednáší v Ústavu politologie na Filozofické fakultě UK. Zabývá se politickými elitami v Československu v letech 1918–1953, českými a evropskými dějinami 19. a 20. století a dějinami a teorií historiografie.

Hans-Peter Schwarz (1934)
profesor politických věd na univerzitě v Bonu, předseda vědecké rady Ústavu pro soudobé dějiny v Mnichově a spoluvydavatel *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*. Těžištěm jeho vědeckého zájmu je mezinárodní politika, soudobé dějiny a politologická komparatistika. Je mimo jiné autorem dvoudílné monografie *Adenauer: Der Aufstieg, 1876–1952; Der Staatsmann, 1952–1967* (Stuttgart 1986, 1991).

Petr Šafařík (1973)
doktorand Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd UK, zabývá se soudobými kulturními dějinami.

Philipp Ther (1967)
vědecký pracovník Střediska srovnávacích dějin Evropy v Berlíně. V popředí jeho zájmu je novodobý nacionalismus v Německu a středovýchodní Evropě a nucené migrace ve 20. století. Autor publikace *Deutsche und polnische Vertriebene: Gesellschaft und Vertriebenenpolitik in der SBZ/DDR und in Polen 1945–1956* (Göttingen 1998).

Oldřich Tůma (1950)
ředitel Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Od devadesátých let se zabývá moderními českými dějinami, zvláště obdobím 1969–1989.

Jaroslav Valenta (1930)
profesor, vědecký pracovník Historického ústavu AV ČR. Zabývá se středoevropskými, československými a polskými dějinami 19. a 20. století.

Miroslav Vaněk (1961)
vědecký pracovník a vedoucí Centra orální historie v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Specializuje se na období takzvané normalizace se zaměřením na ekologii, mládež a nezávislou kulturu s využitím metody *oral history*. Autor publikace *Nedalo se tady dýchat: Ekologie v českých zemích v letech 1968–1989* (Praha 1996) a spolu s M. Otáhalem *Sto studentských revolucí: Studenti v období pádu komunismu* (Praha 1999).

Obsah

Jiří Pernes — Československo a berlínská krize v roce 1961 215

Oldřich Tůma — Pád Berlínské zdi
Spontaneita versus režim 230

Melvyn P. Leffler — Ohlédnutí za studenou válkou
Úloha Spojených států v zrcadle historiografie 241

Philipp Ther — Polsko-ukrajinský konflikt v letech 1939–1947
Srovnávací poznámky k diskusi o česko-sudetoněmeckém konfliktu 249

Horizont

Hans-Peter Schwarz
Otázky nad dvacátým stoletím 259

Recenze

František Svátek — Německé soudobé dějiny na počátku 21. století
Časopis Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte a jeho poslední ročník 2001 288

Journal of Contemporary History (Milan Otáhal) 301

Bedřich Loewenstein
Řízený historický diskurz 304

Oldřich Tůma — Neplánovaná, leč nevyhnutelná konfrontace
Průkopnická publikace o studené válce v češtině 309

Petr Šafařík — Horliví nacisté, nebo oběti režimu?
Vynikající práce o sudetských Němcích za druhé světové války 314

Šárka Daňková — Průvodce myšlením Hannah Arendtové 320

Jaroslav Valenta — Nové prameny k životopisu Oskara Schindlera 324

Kronika

Miroslav Vaněk — Centrum orální historie Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR 332

Česko-polská studentská konference v Pardubicích (Petr Blažek) 337

Anotace 340

Bibliografie k soudobým dějinám

Vysídlení Němců a jeho reflexe v současných česko-německých vztazích
Výběrová bibliografie článků z časopisů a sborníků vydaných v letech 1990–2001 348

Resumé 377

Československo a berlínská krize v roce 1961[1]

Jiří Pernes

Mezinárodněpolitické napětí mezi Západem a Východem ve druhé polovině padesátých let 20. století vyústilo v prosinci 1957 v rozhodnutí Severoatlantického obranného společenství umísit v západní Evropě americké jaderné rakety středního doletu. Sovětský svaz, který nebyl schopen na toto opatření reagovat adekvátním krokem, vystoupil s takzvaným plánem Rapackého, který předpokládal zákaz umístění jaderných zbraní na území Československa, Polska, Německé demokratické republiky a Spolkové republiky Německo. Západní mocnosti návrh odmítly s tím, že státy Varšavské smlouvy mají výraznou převahu v konvenčních zbraních, kterou by odstranění amerických raket v Evropě ještě více posílilo.

Neúspěch Rapackého plánu podnítil sovětské vedení, jmenovitě prvního tajemníka ÚV KSSS Nikitu Sergejeviče Chruščova, aby hledali jiné prostředky nátlaku na západní mocnosti. Jedním z nich byla aktualizace německé otázky. Od podzimu 1958 vystupoval Chruščov s prohlášeními, v nichž požadoval přeměnu Západního Berlína v takzvané svobodné a demilitarizované město, a v lednu 1959 je navíc podpořil návrhem, aby vítězné mocnosti uzavřely s oběma německými státy co nejdříve mírovou smlouvu; za oběma iniciativami se skrývala snaha anulovat právní důvody vojenské přítomnosti USA, Velké Británie a Francie v Západním Berlíně. Jednání o těchto otázkách probíhala – provázena různými dramatickými zvraty – po celý rok 1959 a 1960 a vyvrcholila na Chruščovově schůzce s americkým prezidentem Johnem Fitzgeraldem Kennedym ve Vídni ve dnech 3. a 4. června 1961. Sovětský před-

1 Poznámka redakce: Jako úvodní příspěvek čísla měl být původně otištěn článek Petra Luňáka „Chruščov a berlínská krize: Sovětská politika na pokraji konfliktu v pohledu zevnitř". Krátce předtím, než byl časopis odevzdán do tisku, autor sdělil redakci své rozhodnutí článek stáhnout. Vzali jsme toto rozhodnutí na vědomí s politováním, neboť výrazně narušilo koncepci čísla, zaměřenou přednostně na téma Berlínské zdi jako významného mezníku a symbolu studené války. Luňákův článek, pojednávající o mezinárodních souvislostech berlínské krize, měl tvořit širší výkladový rámec ke studii Jiřího Pernese, reflektující téma z pohledu komunistického Československa.

stavitel zde znovu zopakoval svůj požadavek na uzavření mírové smlouvy s oběma německými státy, s pohrůžkou, že pokud Západ toto řešení odmítne, nejpozději do 1. prosince 1961 podepíše Sovětský svaz a jeho spojenci separátní mírovou smlouvu pouze s Německou demokratickou republikou. Kennedy se Chruščovovu nátlaku nepodvolil a v ostrém projevu 25. července oznámil, že USA nedovolí změnu statutu Západního Berlína a že se postarají, aby pozemní i vzdušné přístupové komunikace zůstaly volné.[2]

Rozhodnutí o stavbě Berlínské zdi

Sovětský svaz, kterému scházely prostředky na srovnatelnou mocenskou odpověď, nemohl připustit, aby vznikl dojem, že prohrál i toto kolo mocenského soupeření. Proto nahlas neustále opakoval své odhodlání uzavřít do konce roku 1961 mírovou smlouvu alespoň s NDR, a v tichosti zatím připravoval opatření směřující k izolaci Západního Berlína. Tím bylo vybudování zdi, která by demokratickou část německého hlavního města zcela odřízla od okolního světa; jedinými spojnicemi se Západem měly zůstat ony přístupové komunikace, na jejichž zachování Kennedy tak bezpodmínečně trval. Hermetické uzavření západní části města, její oddělení od východoněmeckého zázemí a znemožnění volného pohybu jejích obyvatel pokládalo sovětské vedení za dostatečnou demonstraci síly i za adekvátní mocenské gesto.

Chruščov ve svých vzpomínkách uvádí, že autorem plánu na postavení zdi byl sovětský maršál Ivan I. Jakubovskij, vrchní velitel sovětských okupačních sil ve východním Německu. Chruščov od něj dostal mapu Berlína s vyznačením trasy zdi, a když ji ukázal prvnímu tajemníkovi východoněmeckých komunistů Waltrovi Ulbrichtovi, ten se rozzářil nadšením: „To je řešení! To pomůže. Jsem pro," nechal se údajně slyšet.[3]

Propaganda komunistických států začala pojednou intenzivně hovořit o hrozbě, které pro Německou demokratickou republiku a pro celý sovětský blok představuje Západní Berlín. Existence ostrova demokracie uprostřed totalitního východoněmeckého státu, navíc zcela volně přístupného, skutečně znamenala určité nebezpečí pro komunistický režim. Propagandistický materiál vydaný v té době pro komunistické funkcionáře v Československu připomíná, že v Západním Berlíně měly své sídlo zpravodajské a rozvědné organizace západních států a že neexistence střežených hranic umožňovala volné pronikání jejich agentů na území NDR a odtud do dalších komunistických zemí, jakož i poměrně bezpečný návrat zpět. Navíc byl Berlín otevřenou branou k emigraci, již využívaly desetitisíce občanů NDR, nespokojených s režimem, v němž museli žít. Koncem padesátých let tato vlna sílila, takže začala dokonce působit potíže východoněmeckému hospodářství: od roku 1949 do okamžiku postavení Berlínské zdi – 13. srpna 1961 – uprchly z NDR na Západ dva miliony

2 NÁLEVKA, Vladimír: *Kapitoly z dějin studené války*, 1. díl. Praha, Institut pro středoevropskou kulturu a politiku 1997, s. 120–123.

3 *Vzpomínky Nikity Sergejeviče Chruščova: Magnetofonové nahrávky z období glasnosti*. Brno, Jota 2000, s. 183. Jde o překlad knihy vydané roku 1990 v USA.

686 tisíc 942 osob, z toho jen v roce 1961 to bylo 155 tisíc.[4] Otevřené hranice do Západního Berlína však nebyly východiskem jen pro Němce, kupříkladu také československým občanům se zde naskýtala možnost odchodu do exilu. Za všechny připomeňme statečný útěk skupiny československých bojovníků proti komunismu vedené bratry Mašínovými, která skončila právě na území Západního Berlína. A Mašínové nebyli jedinými Čechoslováky, kteří této šance k útěku na Západ využili.

V Západním Berlíně navíc našlo zaměstnání takřka sto tisíc občanů NDR, takzvaných fußgängrů, kteří hranice mezi oběma částmi města volně přecházeli několikrát za den a brali plat v západoněmeckých markách, jež si pak ve výhodném kurzu vyměňovali za marky východoněmecké, a tak se vymykali životní úrovni ostatních občanů NDR. To vše a ještě celá řada dalších skutečností bylo dostatečným důvodem, aby východoněmecké vedení nechalo postavit zeď kolem Západního Berlína.[5] Sovětští předáci si navíc mohli být jisti, že zatímco jakýkoli pokus o mocenskou změnu statutu Západního Berlína by mohl vést k válce, postavení zdi po jeho obvodu – při zachování mezinárodně stanovených přístupových cest – vyvolá v krajním případě pouze hospodářské sankce ze strany Západu.

S možností přerušení hospodářské spolupráce se západními zeměmi, především se Spolkovou republikou Německo, sovětské vedení vážně počítalo. Bralo přitom v úvahu, že případné odvetné akce Západu v oblasti ekonomiky nejcitelněji poškodí Německou demokratickou republiku, a chystalo se učinit kroky, které by jejich dopad co nejvíce zmírnily. Již 27. července 1961 se konala schůzka československých ekonomických expertů se sovětskou delegací, na níž se jednalo o tom, jak by Československo mohlo východoněmeckého souseda podpořit.[6]

Definitivní souhlas s výstavbou Berlínské zdi padl na poradě prvních tajemníků ústředních výborů komunistických a dělnických stran členských států Varšavské smlouvy, která se konala ve dnech 3. a 4. srpna 1961 v Moskvě. Uzavření mírové smlouvy s Německem „a na tom základě vyřešení problému Západního Berlína" – jak v úvodu prohlásil Chruščov – bylo hlavním bodem jejího jednání. Účastníci porady samozřejmě jednomyslně podpořili sovětské aktivity a zdůraznili, že „oddalovat uzavření mírové smlouvy s Německem na neurčitou dobu znamená vědomě napomáhat zesílení nebezpečí nové války v Evropě, a nejenom v Evropě".[7] Slovo „zeď" ani jeho synonymum sice v písemnostech vzešlých z této porady nenajdeme, avšak ze souvislostí a náznaků je jasné, jaké opatření měli na mysli. V zápisu z porady, který dostali k dispozici členové politbyra ÚV KSČ, se například uvádí, že vedoucí polské

---

4 MULLER, Helmut – KRIEGER, Karl F. – VOLLRATH, Hanna: *Dějiny Německa*. Praha, Lidové noviny 1995, s. 373.

5 *Informační bulletin: Mezinárodně politické otázky*, č. 5 (6.11.1961). Vydávalo Mezinárodní oddělení ÚV KSČ. Uloženo ve *Státním ústředním archivu*, Praha (dále jen *SÚA*), archiv Ústředního výboru Komunistické strany Československa (dále jen ÚV KSČ), fond 014/14, sv. 6, arch. jedn. 127, č. 5.

6 *SÚA*, fond 07/16 – Antonín Novotný, karton 22 (oddíl Varšavská smlouva – VS), Informace o průběhu jednání se SSSR, o průběhu a předběžných jednáních s NDR i o přípravě československého vystoupení, 31.7.1961.

7 *Tamtéž*, Zpráva o poradě 1. tajemníků ÚV komunistických a dělnických stran členských zemí Varšavské smlouvy.

stranické delegace Władysław Gomułka, který zahájil diskusi, „dal v úvahu, zda by ohraničení západního Berlína i uvnitř města nemělo být provedeno ještě před uzavřením mírové smlouvy".[8] Stejně tak i Walter Ulbricht hovořil o opatřeních, „která zamezí útěky (sic!) a oddělí západní Berlín".[9]

Příprava na odvetná opatření západních zemí

Den po skončení porady, 5. srpna 1961, se ještě v Moskvě setkal Ulbricht s prvním tajemníkem ÚV KSČ Antonínem Novotným, aby s ním projednal problémy, které jej nejvíce tížily. Byly to především otázky ekonomické, protože s hospodářskými sankcemi západních zemí vedoucí představitelé komunistických států počítali jako s reálnou hrozbou zhruba od prosince 1961, nejpozději od února 1962. V úvodu Ulbricht řekl, že přípravy na stavbu zdi podniká Jednotná socialistická strana Německa (SED) „nyní v tichosti. Až bude všechno připraveno, pak se věci spustí najednou." Opakoval přitom Novotnému, že západní státy využívají Západního Berlína k organizaci povstání proti vládě NDR, a – asi aby vzbudil jeho větší zájem – dodal, že v okrese Plavno dokonce část obyvatel, jež sem byla po válce přesídlena z československého pohraničí, pod vlivem propagandy ze Západního Berlína požaduje vytáhnout do boje za znovudobytí Sudet. „SED šla cestou přesvědčování," pokračoval Ulbricht. „Ale tady byl konec přesvědčování; tady bylo třeba zatýkat. Zatím jsme to dělali málo. Nyní situaci obrátíme." Východoněmecký vůdce poté zdůraznil, že v nastávajícím těžkém ekonomickém období SED očekává hlavní pomoc – vedle Sovětského svazu – právě od Československa. Prvního tajemníka ÚV KSČ v této souvislosti informoval, že „NSR dala NDR ultimativní požadavek vyrovnat do 15. srpna pasivní saldo NDR platbou ve volných devizách. Jinak hrozí zastavením dodávek." Netajil se přitom obavou, že po demonstraci síly na hranicích Západního Berlína bude sotva možno počítat s nějakou dohodou. Novotný se zachoval velice vstřícně, vyslechl konkrétní německé požadavky a pak přislíbil, že 8. srpna zahájí v Praze jednání společný hospodářský výbor obou zemí. „Naši soudruzi obdrží pokyny hledat všechny prostředky, aby mohlo být NDR vyhověno," zdůraznil. Současně však spolu s ostatními členy československé delegace upozornil na hospodářské problémy, s nimiž se potýkalo samo Československo.[10]

Politické byro ÚV KSČ bylo o průběhu a výsledcích moskevské schůzky a také o jednání s Ulbrichtem informováno na své schůzi 8. srpna 1961. Výsledky porady prvních tajemníků samozřejmě jednomyslně schválilo a rozhodlo zahájit „rozsáhlou a všestrannou propagační kampaň", která měla ovlivnit názory a smýšlení československé veřejnosti.[11] Na základě tohoto usnesení připravil ministr zahraničních věcí ČSSR Václav David prohlášení vlády, které rovněž požadovalo uzavření mírové smlouvy s Německem stejně jako urovnání situace v Západním Berlíně.

---

8 *Tamtéž*. Stranické materiály uvádějí název „západní Berlín" s malým počátečním písmenem, což při přepisu ponecháváme.

9 *Tamtéž*, Záznam o rozhovoru mezi soudr. W. Ulbrichtem a A. Novotným.

10 *Tamtéž*.

11 *Tamtéž*, Usnesení 158. schůze politického byra ÚV KSČ ze dne 8.8.1961.

Antonín Novotný se ovšem netajil s problémy, které tento postup vyvolá. Především vyslovil přesvědčení, že dojde pouze k podpisu separátní smlouvy s NDR. O chystaných „opatřeních" prohlásil, že mohou na hranicích Západního Berlína vést k vyhrocení vztahů mezi socialistickými zeměmi a státy NATO. Hovořil dokonce o možnosti vojenského konfliktu – „připravujeme se i v tomto směru". V lepším případě očekával omezení hospodářských vztahů, embargo proti komunistickým státům, přerušení kulturní spolupráce a umrtvení diplomatických styků.[12] Přesto se politbyro rozhodlo sovětskou iniciativu v německé otázce bezvýhradně podporovat a poskytnout nezbytnou pomoc Německé demokratické republice.

Ochota v tomto směru však nebyla bezvýhradná: „Požadované zvýšení dodávek do Německé demokratické republiky u některých vybraných deficitních materiálů by v roce 1962 představovalo okolo 380 až 390 milionů korun v cenách kapitalistického trhu. Nehledě k obtížnosti samého nákupu za devizy hlavní problém je, že toto zboží z velké části bychom museli koupit především v Německé spolkové republice. Řeknu otevřeně, že touto cestou jít nemůžeme, protože se sami více než tři roky bráníme rozšiřování obchodních styků s Německou spolkovou republikou, abychom se nedostali vůči ní do ekonomické závislosti a abychom z této strany nebyli zranitelní," argumentoval v této věci Novotný[13] a politbyro ÚV KSČ jeho stanovisko schválilo. Ke stejným závěrům dospěla také porada vedoucích tajemníků krajských výborů KSČ, která se konala 10. srpna 1961 v Praze a vytyčila hlavní směry kampaně, jež měla veřejnosti vysvětlovat podstatu takzvané německé otázky a stanovisko, které vůči ní zaujaly komunistické státy.

Reakce německého obyvatelstva očima československých diplomatů

V neděli 13. srpna 1961 v ranních hodinách začala ve východoněmeckém hlavním městě stavba zdi, která neprodyšně oddělila západní sektor Berlína od ostatního světa. Všechno dopravní spojení mezi oběma částmi tím bylo přerušeno, z původních sedmašedesáti přechodů zůstalo zachováno pouze třináct, a ty byly velmi ostře kontrolovány východoněmeckou policií.[14]

Úředníci československého velvyslanectví v Berlíně informovali Prahu bleskovými telegramy o situaci: pochvalovali si především, že „utajení se podařilo téměř do posl[ední] chvíle, stejně volba neděle zajistila plné překvapení". Stavbu zdi zajišťovaly oddíly Německé národní lidové armády společně s komunistickou policií a milicemi, které byly uvedeny do stavu pohotovosti, takže na některých místech východního Berlína stály tanky, děla a obrněná vozidla. Telegram ze 14. srpna hovoří o „zvýšené činnosti sovět[ské] armády".[15] Navzdory tomu se na obou stranách budované zdi

12 *Tamtéž*, Projev Antonína Novotného na zasedání politického byra ÚV KSČ dne 8.8.1961.

13 *Tamtéž*.

14 MÜLLER, H. a kol.: *Dějiny Německa*, s. 375.

15 *SÚA*, fond Antonín Novotný – Zahraničí (dále jen AN-Z), sign. Vztahy ČSSR–NDR (politická oblast) r. 1961, karton 142, bleskový telegram z Berlína ze 14.8.1961. (Tento i další citované telegramy byly adresovány ministerstvu zahraničních věcí, které je postupovalo ústředním orgánům KSČ.)

shromažďovaly zástupy pobouřených obyvatel, které podle československých úředníků „provokovaly". Ve východním Berlíně demonstranty, které telegram charakterizoval jako „mladé chuligány", rozháněla policie; zatýkání „provokatérů" se podle zprávy setkávalo „s nesouhlasem četných přihlížejících", z nichž část „není plně přesvědčena o nutnosti těchto opatření". Přes nespokojenost a pobouření obyvatel Berlína, jež jsou z citovaného telegramu zřejmé, však mocenské orgány NDR dokázaly situaci ve městě a v zemi zvládnout a udržet klid.[16]

Telegram odeslaný z československého velvyslanectví v Berlíně do Prahy následujícího dne, 15. srpna, popisuje nepokoje v ulicích východního Berlína; některé ulice musela armáda a policie vyklidit, před Braniborskou branou byl posílen počet tanků, „pancéřové vozy projížděly v pondělí přes den s připravenými kulomety", nad městem přelétával vojenský vrtulník.[17] Zpráva vyjadřuje názor, že některé vážnější nedostatky v zemi, například potíže v zásobování, by mohly radikalizovat postoje veřejnosti a vést k ještě otevřenějším projevům nespokojenosti. Tato obava nebyla samoúčelná, neboť nejen ve východním Berlíně, ale i v celé NDR hned v prvních dnech po postavení zdi vypukla nákupní horečka.[18]

Okamžik, který si východoněmecké vedení pro stavbu zdi zvolilo, byl pro ně velmi příznivý. Ve Spolkové republice naplno probíhala kampaň před parlamentními volbami, které se měly konat zanedlouho, v září téhož roku. Většina vrcholných politiků dávala kampani přednost před kritickou situací v Berlíně. Spolkový kancléř Konrad Adenauer se do Západního Berlína vypravil až 16. srpna a své návštěvy využil k útoku na západoberlínského starostu Willyho Brandta.[19] Pro představitele západních mocností navíc nebyla stavba zdi důvodem k nějakým mimořádným vojenským či politickým opatřením, neboť mezinárodněpolitické postavení města se tím nijak nezměnilo. Někteří autoři dokonce uvádějí, že západní rozvědky byly o východoněmeckém úmyslu oddělit Západní Berlín od okolního světa dopředu informovány,[20] aniž to mělo za následek zjevnou reakci příslušných vlád. Teprve v říjnu téhož roku, až když se východoněmecká armáda a policie pokoušely provádět kontrolu zaměstnanců americké okupační správy při jejich přechodu do východního sektoru, sáhlo americké velení k demonstraci síly a uvedlo své jednotky do stavu bojové pohotovosti.[21]

Všechny tyto skutečnosti způsobily, že v Německé demokratické republice poměrně brzy zavládl klid, občané rezignovali a přestali dávat veřejně najevo svou nespokojenost. Českoslovenští diplomaté ve svých zprávách spokojeně konstatovali, že stavba Berlínské zdi posílila autoritu východoněmecké vlády a ve svých důsledcích vedla k tomu, že koncem srpna 1961 vzrostlo sebevědomí německých komunistů a současně „byl zaznamenán prudký příliv do strany" (rozuměj SED).[22]

16 *Tamtéž*.
17 *Tamtéž*, bleskový telegram z Berlína z 15.8.1961.
18 *Tamtéž*, telegram z Berlína z 16.8.1961; telegram z Berlína z 1.9.1961.
19 MÜLLER, H. a kol.: *Dějiny Německa*, s. 375.
20 *Tamtéž*.
21 *SÚA*, fond AN-Z, sign. Vztahy ČSSR–NDR (politická oblast) r. 1961, karton 142, bleskový telegram z Berlína z 26.10.1961.
22 *Tamtéž*, bleskový telegram z Berlína z 1.9.1961.

V Západním Berlíně zavládlo rozčarování. Očekávání obyvatel, že snad západní velmoci stavbě zdi vojensky zabrání a nastolí původní stav věcí, bylo zcela nereálné. Nejlépe to 16. srpna 1961 vyjádřil časopis *Bild*, jehož titulní strana byla orámována motivem ostnatého drátu a tučným písmem hlásala: „Východ jedná – co dělá Západ? Západ nedělá nic! Prezident Kennedy mlčí... Macmillan jde na lov ... a Adenauer nadává Willymu Brandtovi."[23] Českoslovenští diplomaté Prahu informovali o tom, že obyvatelé Západního Berlína jsou „deprimováni malou aktivitou západních spojenců. Nikdy ještě nedošlo k tak veřejným kritikám."[24]

Nelze se tedy divit, že mnozí obyvatelé města na obtížnou situaci reagovali vystěhováním z Berlína. Zprávy z československého velvyslanectví do Prahy charakterizují situaci v západní části města následujícím způsobem: „Nejistota. Obavy z vývoje situace, vyčkávání, kdo bude silnější ... místy obavy z války."[25] Jiné telegramy hovoří o převádění podniků a peněz ze Západního Berlína na území SRN a o stěhování obyvatel: „Spediční firmy jsou vytíženy na několik měsíců dopředu."[26]

Ohlas československé veřejnosti na berlínskou krizi

Diplomatická snaha Sovětského svazu o uzavření mírové smlouvy s Německem vyvolala v Československu silný, většinou pozitivní ohlas. Antonín Novotný si jakožto první tajemník ÚV KSČ nechával skoro denně předkládat informace o náladách a postojích veřejnosti. Skutečnost, že v nich výrazně převažovala podpora sovětské iniciativy, která splývala s podporou politiky KSČ, nebyla v tomto případě výsledkem žádné manipulace ani ilustrací přísloví, že přání je otcem myšlenky. Naopak, úsilí uzavřít mírovou smlouvu, a tak i formálně ukončit válku, se setkávalo se spontánním souhlasem většiny Čechů a Slováků. Ti se totiž obávali, že dokud tato smlouva není podepsána, existuje reálné nebezpečí nové války s Německem. V důsledku zkušenosti s okupací v letech 1939–1945 navíc pociťovali vesměs protiněmecký odpor a absenci mírové smlouvy měli tendenci připisovat intrikám „reakčních" a „revanšistických" kruhů na Západě.

Je zde třeba připomenout, že až do roku 1968 považovala většina Čechů a Slováků Sovětský svaz za skutečného a přirozeného spojence a za jedinou záruku československé bezpečnosti právě ve vztahu k Německu – tedy ke Spolkové republice Německo. Československá propaganda ji líčila jako zemi, v níž jsou u moci Hitlerovi pohrobci, která buduje novou útočnou armádu, s pomocí Američanů vyzbrojovanou atomovými zbraněmi hromadného ničení. Vedle tradičního a široce rozšířeného strachu ze silného Německa zde hrála velkou roli izolace Československa od západních států, o niž komunistický režim během padesátých let usiloval a jíž se mu podařilo

---

23 STEININGER, Rolf: *Der Mauerbau: Die Westmächte und Adenauer in der Berlinkrise 1958–1963*. München, Olzog 2001, s. 262.

24 *SÚA*, fond AN-Z, sign. Vztahy ČSSR–NDR (politická oblast) r. 1961, karton 142, telegram z Berlína z 21.8.1961.

25 *Tamtéž*, telegram z Berlína z 16.8.1961.

26 *Tamtéž*, bleskový telegram z Berlína z 2.9.1961.

dosáhnout v podobě takřka dokonalé. Názory lidí se tak utvářely pod určujícím vlivem nedostatku objektivních informací a naopak silné, všudypřítomné komunistické propagandy. Rádio Svobodná Evropa, které pro Československo vysílalo od roku 1951, stejně jako české a slovenské vysílání jiných západních stanic bylo velmi účinně rušeno.

Není náhodou, že udržení svého informačního monopolu věnoval režim v této době značnou pozornost: zprávy předkládané během berlínské krize Antonínu Novotnému skoro pokaždé uvádějí konkrétní zjištěné případy poslechu zahraničního rozhlasu, především vídeňského.[27] To vše, navíc ve spojení s tradičním a tehdy ještě velmi silným rusofilstvím, vytvářelo nálady a postoje československé veřejnosti k německé otázce a k řešení berlínského problému.

Již v prvních srpnových dnech roku 1961 byla německá otázka nejžhavějším tématem hovorů československých občanů o mezinárodní politice. Výsledky moskevské schůzky prvních tajemníků komunistických stran hodnotili převážně kladně[28] a v souladu s tím také většinou projevovali souhlas s postavením Berlínské zdi a byli ochotni akceptovat argumenty komunistické propagandy.[29] Jen málokdo byl schopen domyslet důsledky, které toto opatření mělo pro celou východní Evropu, jen málokoho napadlo, že tím se vlastně uzavřela poslední možnost volného pohybu mezi Východem a Západem a zabetonovala totální nadvláda komunistických režimů nad jejich obyvatelstvem.

Avšak hned od prvních srpnových dnů, ještě před postavením Berlínské zdi, lze v řadách československého obyvatelstva zaznamenat také strach z války, který se projevoval nejrůznějšími formami. Především se mezi lidmi vytvářela pesimisticky zabarvená válečná psychóza, která negativně ovlivňovala jejich pracovní morálku: tak zpráva ze 16. srpna uvádí, že mezi občany se rozmáhá pocit, „že práce je nyní zbytečná, když stejně válka všechno zničí".[30]

Mezi lidmi se šířily pověsti, že v SSSR bude vyhlášena mimořádná mobilizace, Československo bude jeho krok následovat a „že stojíme na pokraji války".[31] Veřejnost v této obavě utvrdilo rozhodnutí stranických špiček výjimečně prodloužit základní vojenskou službu těch ročníků, které měly právě nyní odejít do civilu, stejně jako mimořádné vojenské cvičení, jehož se musely zúčastnit tisíce mladých mužů – vojáků v záloze z celé republiky. Ojediněle byly mezi ženami zaznamenány pověsti o chystané evakuaci dětí, „které budou odděleny od matek a odvezeny na bezpečné místo",[32] což vedení KSČ pokládalo za zvlášť škodlivou fámu.

---

27 *Tamtéž*, fond 07/16, karton 22 (oddíl VS), Ohlas na projev soudruha Chruščova, 12.8.1961; K současným mezinárodním událostem, 16.8.1961; Ohlas na mezinárodní situaci, 24.8.1961; Ke kampani k uzavření mírové smlouvy s Německem, 26.9.1961; aj.

28 *Tamtéž*, Informace oddělení orgánů strany, odborů a mládeže: Ohlas na pondělní projev soudruha Chruščova, 8.8.1961.

29 *Tamtéž*, Ohlas na vývoj mezinárodní situace, 15.8.1961.

30 *Tamtéž*, K současným mezinárodním událostem, 16.8.1961.

31 *Tamtéž*, Ohlas na pondělní projev soudruha Chruščova, 8.8.1961.

32 *Tamtéž*, Ohlas na mezinárodní situaci, 24.8.1961

Nákupní horečka a projevy odporu proti komunistickému režimu

Takřka okamžitě se na celém území Československa vyskytly zvýšené nákupy potravin, především trvanlivých, a také některých druhů spotřebního zboží, jako například textilu, obuvi a zápalek. Již 8. srpna hovoří stranické informace o „skupovací horečce" a upozorňují na to, že je třeba urychleně zajistit výkup obilovin, aby s nimi nedocházelo k nežádoucím spekulacím.[33] Úřady zaznamenaly zvýšený nákup cukru, mouky, rýže, soli, čaje, konzerv a také mýdla. Ke skutečně mimořádnému vzrůstu nákupní horečky došlo bezprostředně po vydání zprávy o postavení Berlínské zdi. Zpráva adresovaná Antonínu Novotnému 15. srpna 1961 sděluje, že na některých místech Středočeského kraje byly denní nákupy potravin vyšší o čtyřicet procent oproti minulému měsíci, v Západočeském kraji o třicet procent, ale u kávy až o šedesát procent, u tuků o čtyřicet procent atd. Avšak také v jiných částech republiky nákupy rostly, a to až o jedno sto, dvě stě, dokonce i tři sta procent, přičemž tato vlna postupovala od západu k východu.

Zodpovědné orgány konstatovaly, že velkosklad je schopen i takto zvýšenou poptávku pokrýt a zajistit plynulé zásobování; problémy spatřovaly spíše v oblasti politické, neboť hromadění zásob interpretovaly jako výraz nedůvěry vůči socialistickému státu. Tajemník ÚV KSČ Jiří Hendrych glosoval hlášení pro prvního tajemníka Novotného slovy, že „přehled, který je uveden, je poměrně přesný, je zkonfrontován po linii strany, vnitra a obchodu. Charakteristické je zatím to, že nákupy trvají nejvýše 1–2 dny a přeskakují pak na další obec"[34] – což bylo logické, neboť občané cítili potřebu vytvořit si určitou zásobu věcí, které pokládali za nezbytné pro přežití, a další hromadění nemělo smysl. Hendrych ve své poznámce také uvedl, „že nákupy se dosud projevily hlavně v zaostalejších místech, kde také dříve působily reakční síly", a vyslovil názor, že „nakupuje jen určitá menší část obyvatel".[35] Antonín Novotný na vývoj situace reagoval vlastnoruční poznámkou k textu hlášení, jež mu bylo adresováno 18. srpna 1961: „...dal jsem pokyn, aby bezpečnost vedla v evidenci osoby, které podněcovaly k nákupu nebo prováděly velké nákupy. To s ohledem na pozdější dobu, kdy by se mohla situace opakovat."[36]

Další vývoj ovšem ukázal, že se mýlili oba dva funkcionáři; nákupní horečka trvala – byť ve zmenšené míře – až do konce října 1961 a neomezovala se jen na „zaostalejší místa", nýbrž se objevila prakticky všude. Čím déle trvala, tím více lidí se do ní zapojovalo, takže jejich sledování bylo zcela jistě nad síly i tak bezvadně fungující mašinerie, jakou představovala československá komunistická policie. Toto sledování navíc přinášelo i mnohá zjištění, jež nebyla režimu příjemná. Například v informaci z 15. srpna se Novotný dočetl, že na zvýšených nákupech se podílely také manželky důstojníků Československé lidové armády, přičemž „jejich počínání má nepříznivý vliv na ostatní občany";[37] že mouku si po pytlech kupovali i funkcionáři národních výborů

33 *Tamtéž*, Ohlas na pondělní projev soudruha Chruščova, 8.8.1961.
34 *Tamtéž*, Ohlas na vývoj mezinárodní situace, 15.8.1961.
35 *Tamtéž*.
36 *Tamtéž*, K současné mezinárodní situaci, 18.8.1961.
37 *Tamtéž*, Ohlas na vývoj mezinárodní situace, 15.8.1961.

(ti ovšem, když byli zjištěni, museli koupené zboží vrátit);[38] ba dokonce že 18. září ve slovenských lázních Piešťany nespokojení občané vtrhli do skladu jednoho z obchodů a vyrabovali jej.

Válečná psychóza mezi lidmi dala průchod také tradiční nedůvěře Čechů a Slováků vůči Němcům. Státní a stranické orgány ve svých hlášeních opakovaně citovaly názory lidí, kteří tvrdili, že „všichni Němci patří do jednoho pytle, všichni jsou stejní",[39] zpochybňovali spojeneckou věrnost NDR poukazem na to, že „Němec zůstane Němcem",[40] že „Němec z NDR je stejný jako Němec z NSR",[41] a tlumočily nedůvěru „lidí k Němcům v NDR, neboť nevěří, že NDR by v případě konfliktu se západními imperialisty šla se socialistickým táborem",[42] a naopak se domnívají, že by podpořila válečné tažení SRN. V jiných hlášeních zase pracovníci aparátu ÚV KSČ zaznamenali částečně rozšířené názory, že jde o vnitroněmeckou záležitost, a veřejně vznášené pochyby, zda „stojí za to pro Západní Berlín bojovat".[43]

Bez povšimnutí nelze ponechat ani skutečnost, že vyostřené mezinárodní situace využily prý rovněž osoby, které zásadně a rozhodně odmítaly komunistický režim v Československu. Hlášení zasílaná prvnímu tajemníkovi ÚV KSČ Novotnému registrovala případy „aktivizace protisocialistických sil"; již 12. srpna se v jednom z nich uvádělo, že „ojediněle a otevřeněji vystupují se svými názory příslušníci bývalých vykořisťovatelských tříd a lidé myšlenkově s nimi spjatí".[44] Přestože však orgány KSČ, a zejména tajná policie měly tendenci všechny zaznamenané projevy odporu vůči režimu zveličovat, hlášení zasílaná Novotnému postihují pouze nevýznamné jednotlivosti; většinou šlo o verbální projevy v tom smyslu, že již „je nejvyšší čas zbavit se komunistů" nebo že „tento rok prý 'to' již vezme opravdu konec", případně o vyslovované naděje, že dojde k rozpouštění jednotných zemědělských družstev a vrácení půdy do soukromého hospodaření či k obnovení jiných živností.

Vážnější projevy odporu vůči režimu byly jen výjimečné; hlášení z 18. srpna oznamovalo výskyt nepřátelských letáků, ve stejné době na Dole Urx na Ostravsku se na důlním vozíku objevil nápis „Smrt komunistům", bylo zjištěno několik anonymních výhružných dopisů adresovaných funkcionářům na různém stupni komunistické hierarchie.[45] Větší význam asi měla hlášení o zvýšené aktivitě církevních činitelů, především obyčejných kněží,[46] případně samotných věřících, jako byla například vyšší účast dětí a mládeže na náboženských obřadech.[47] Za nejzávažnější narušení

38 *Tamtéž*, K současné mezinárodní situaci, 18.8.1961.
39 *Tamtéž*, Ohlas na pondělní projev soudruha Chruščova, 8.8.1961.
40 *Tamtéž*, Ohlas na projev soudruha Chruščova, 12.8.1961.
41 *Tamtéž*, Ohlas pracujících na současný vývoj mezinárodní situace, 23.8.1961.
42 *Tamtéž*, Ke kampani za uzavření mírové smlouvy s Německem, 9.10.1961.
43 *Tamtéž*, Ohlas na mezinárodněpolitickou situaci, 17.8.1961; Ohlas pracujících na současný vývoj mezinárodní situace, 23.8.1961.
44 *Tamtéž*, Ohlas na projev soudruha Chruščova, 12.8.1961; Ohlas pracujících na současný vývoj mezinárodní situace, 23.8.1961.
45 *Tamtéž*, K současné mezinárodní situaci, 18.8.1961.
46 *Tamtéž*, Ohlas na mezinárodněpolitickou situaci, 17.8.1961.
47 *Tamtéž*, Ke kampani za uzavření mírové smlouvy s Německem, 28.9.1961.

pořádku pokládaly stranické orgány odborné rozmontování přívodu plynu do sklepa obytného bloku v jedné z pražských čtvrtí, v němž bydleli pracovníci ústředního výboru a Vysoké školy politické ÚV KSČ. Sklep byl zamořen unikajícím plynem, takže hrozilo nebezpečí výbuchu, což bylo možno hodnotit jako pokus o vražedný útok na obyvatele domu.[48]

Propagandistická kampaň režimu

Informace obsažené v hlášeních vedení KSČ zneklidňovaly. Šestnáctého srpna 1961 proto sekretariát ÚV KSČ rozeslal Ústřednímu výboru Komunistické strany Slovenska a všem krajským výborům KSČ dopis, v němž zdůrazňoval nutnost tvrdého postupu proti všem, kdož se na zvýšených nákupech podíleli: „Všechny zřejmé projevy panikaření, křečkování je třeba na pracovištích a v místech veřejné pranýřovat. V místech, kde by došlo k velkým nákupům mouky, cukru apod., třeba učinit v obchodě opatření, aby se prodávalo rozumné množství."

Dopis dále reagoval na poměrně rozšířenou nedůvěru občanů vůči loajalitě NDR a poukazoval i na to, že lidé mají tendenci zveličovat hospodářskou sílu SRN. Za škodlivé považoval názory, „že znovu kvůli Němcům bude válka", a obsahoval pokyn k okamžitému zahájení široce založené vysvětlovací a přesvědčovací kampaně. Měla spočívat v organizování besed na pracovištích, masových shromáždění ve všech krajských a okresních městech a veřejných schůzí v závodech a na vesnicích. Z těchto schůzí měly být odesílány rezoluce na podporu uzavření mírové smlouvy s Německem, „podložené pracovními závazky". Kromě toho měly organizace a orgány KSČ intenzivně rozvinout agitační a přesvědčovací činnost, znovu využít již omšelých agitačních středisek a doplnit v podstatě neúčinné „agitační kolektivy", které měly na území celé republiky uspořádat takzvanou agitační neděli. Během ní měli komunističtí agitátoři navštívit především ty občany, kteří se z jakéhokoli důvodu stranili veřejného a politického života. Dopis ÚV KSČ dále sliboval, že do kampaně bude intenzivně zapojen denní tisk, rozhlas, televize a film a že v září budou vydány a rozeslány potřebné propagandistické materiály. Oznamoval také, že se v první polovině září 1961 uskuteční celostátní aktiv lektorů stranického vzdělávání všech stupňů hierarchie a dalších organizací, který jim měl dodat dostatečnou ideologickou výzbroj. A nakonec se měli ve druhé polovině září sejít poslanci Národního shromáždění ČSSR k zasedání věnovanému mezinárodní situaci a problémům spojeným s uzavřením mírové smlouvy s Německem a vydat při té příležitosti potřebné prohlášení.[49]

Akce ohlášené Ústředním výborem KSČ se opravdu konaly – 25. srpna 1961 byl svolán aktiv Městského výboru KSČ v Praze, na němž o německé otázce promluvil tajemník ústředního výboru Jiří Hendrych, 2. září pronesl řeč k absolventům vojenských škol první tajemník a prezident republiky Antonín Novotný, jehož projev dostal

48 *Tamtéž*, Ohlas na mezinárodní situaci, 24.8.1961.

49 *Tamtéž*, fond 021 – Bulletiny ÚV KSČ, sv. 15, arch. jedn. 2338, složka Dálnopis, K uzavření mírové smlouvy s Německem a úkolům naší strany v nejbližší době.

největší možnou publicitu, a 7. září se sešel celostátní aktiv lektorů a propagandistů, na němž hlavní referát pod názvem „Německá otázka a hlavní problémy současné mezinárodní situace" pronesl tajemník ÚV KSČ Vladimír Koucký.[50]

Většina stranických propagandistů vzala pokyn ústředí velmi vážně: informace předkládané Novotnému uvádějí netradiční formy práce, které měly zvyšovat a upevňovat třídně-politické uvědomění obyvatel. Z jejich popudu například začali zaměstnanci některých závodů posílat telegramy a dopisy vybraným závodům v NDR, v nichž jejich zaměstnance ujišťovali, že souhlasí s opatřeními na hranicích Berlína a plně je podporují;[51] jinde se zase ujali iniciativy pionýři, kteří psali dopisy „soudruhům, kterým byla vojenská služba prodloužena, a i těm, kteří byli povoláni k výkonu vojenské služby".[52]

Kromě toho se samozřejmě konaly četné schůze a shromáždění, na nichž bylo občanům vtloukáno do hlav, jak je postup Sovětského svazu správný a spravedlivý – dokonce i poté co Moskva jednostranně obnovila pokusy s jadernými zbraněmi, o jejichž zákaz v předchozích letech tak vehementně usilovala. Hlášení předkládaná prvnímu tajemníkovi ÚV KSČ hovoří o tisících schůzí, které proběhly, a statisících občanů, kteří se jich zúčastnili. Pozornému čtenáři však nemůže uniknout, že za honosnou fasádou se skrývaly nezdůrazňované nedostatky. Zpráva z 28. září 1961 například hovoří o tom, že „účast pracujících na veřejných schůzích je menší", o tolik, že dokonce v některých obcích musely být odvolány.[53] A když k nim přece jen došlo, stěžovali si propagandisté, že lidé odmítají diskutovat, jejich projevy si vyslechnou a pak beze slova odejdou.[54]

Obdobné problémy se objevovaly se zřizováním agitačních středisek: buď nevznikala vůbec nebo nevyvíjela žádnou činnost, případně jen velmi malou, protože občané do nich prostě nechodili. Proto straničtí propagandisté změnili taktiku a chodili za lidmi do domácností; počty návštěv, které uváděli, jsou úctyhodné, jaké však byly jejich výsledky, z nich poznat nelze. Pracovníci sekretariátu ÚV KSČ agitátorům vytýkali, že jejich návštěvy se většinou omezovaly na osobní zvaní na veřejné schůze, zatímco bylo třeba již doma s lidmi o tomto problému hovořit a přesvědčovat je.

Celkově tedy lze konstatovat, že komunistická agitační a propagandistická kampaň byla neúčinná, nebo jen velmi málo účinná. Lidé politiku Sovětského svazu a Komunistické strany Československa vůči Německu ve své většině sice podporovali, avšak ze zcela jiných důvodů, než jaké jim nabiflovaní lektoři přednášeli na povinných schůzích.

---

50 *Tamtéž*, fond Politicko organizační oddělení ÚV KSČ (DI-Ref.) r. 1961–1965, karton 37, Z projevu soudruha Hendrycha na aktivu Městského výboru KSČ v Praze dne 25.8.1961; Německá otázka a hlavní problémy současné mezinárodní situace – referát tajemníka ÚV KSČ soudruha Vl. Kouckého na celostátním aktivu lektorů a propagandistů dne 7.9.1961.

51 *Tamtéž*, fond 07/16 – karton 22 (oddíl VS), K současným mezinárodním událostem, 25.8.1961.

52 *Tamtéž*, Ke kampani za uzavření mírové smlouvy s Německem, 28.9.1961.

53 *Tamtéž*, obdobná zpráva ze 4.10.1961.

54 *Tamtéž*, Ke kampani za uzavření mírové smlouvy s Německem, 9.10.1961.

Vztah k občanům německé národnosti

Zajímavé je, že v souvislosti s berlínskou krizí nechalo vedení KSČ soustavně sledovat také československé občany německé národnosti. Takřka každá zpráva předložená Antonínu Novotnému obsahuje alespoň nějakou zmínku o náladách a postojích Němců žijících v ČSSR; 19. září bylo toto interní hlášení přímo nazváno „K situaci mezi občany německé národnosti" a věnovalo se výhradně tomuto problému.[55]

Všechny zprávy shodně konstatovaly, že „revanšistická politika SRN i současný vývoj mezinárodněpolitické situace ovlivňují jednání i vystupování části obyvatelstva německého původu",[56] že občané dokonce „podléhají revanšistické propagandě",[57] údajně až do té míry, že na některých místech společně poslouchali rozhlasový projev Konrada Adenauera.[58] Jinde zase dávali demonstrativně najevo své odmítavé stanovisko k politice komunistických států: zpráva z 12. srpna 1961 uvádí případ léčebného zařízení v Nejdku, kde „během poslechu projevu soudruha Chruščova část občanů německého původu provokativně odešla".[59] Zprávy upozorňovaly, že vývoj německé otázky dodává českým Němcům nežádoucí sebevědomí, což se projevuje tím, že ve větší míře než dříve hovoří na pracovištích německy, „i když dobře ovládají český jazyk",[60] nebo se zase zničehonic dožadují, aby jim bylo do občanského průkazu zapsáno, že jsou německé národnosti, „přestože dříve o uznání národnosti nežádali".[61] Všímaly si také toho, že mezi německými obyvateli se více než mezi Čechy a Slováky zvyšuje zájem o poslech zahraničního rozhlasu, zatímco v diskusích s českými spoluobčany jsou „stále uzavřenější".[62] Když prý přece jen začnou hovořit, podporují politiku Západu. To všechno prý vůči nim vyvolává mezi českými občany nedůvěru,[63] tím spíše, že „přátelské a soudružské styky Čechů a Němců končí hned po odchodu z pracoviště", což svědčí o tom, že v tomto směru není překonáno národnostní rozdělení obyvatelstva.[64] Zvláštní zpráva o situaci mezi německými občany, předložená Antonínu Novotnému 19. září 1961, na závěr navrhovala některá opatření ke zlepšení situace, a to v oblasti politické a agitačně-propagandistické práce, což ovšem – jak již řečeno výše – bylo iluzorní řešení.

---

55 *Tamtéž*, K situaci mezi občany německé národnosti, 19.9.1961.
56 *Tamtéž*, Ohlas na projev soudruha Chruščova, 12.8.1961.
57 *Tamtéž*, Ohlas na mezinárodněpolitickou situaci, 17.8.1961.
58 *Tamtéž*, K situaci mezi občany německé národnosti, 19.9.1961.
59 *Tamtéž*, Ohlas na projev soudruha Chruščova, 12.8.1961.
60 *Tamtéž*, dále K současné mezinárodní situaci, 18.8.1961; Ohlas pracujících na současný vývoj mezinárodní situace, 23.8.1961.
61 *Tamtéž*, K mezinárodním událostem, 7.9.1961.
62 *Tamtéž*, Ohlas na vývoj mezinárodní situace, 15.8.1961.
63 *Tamtéž*, K současné mezinárodní situaci, 18.8.1961.
64 *Tamtéž*, K situaci mezi občany německé národnosti, 19.9.1961.

Aktivita československé zahraniční politiky

Československá zahraniční politika se kvůli Západnímu Berlínu dostala do konfliktu se Spojenými státy americkými. Dvanáctého září 1961 navštívil ministerstvo zahraničních věcí v Praze velvyslanec USA Edward Wailes a odevzdal zde opis nóty, kterou americká vláda předala 8. září vládě sovětské jako odpověď na sovětskou nótu z 21. srpna; ta Američany obviňovala ze zneužívání leteckých koridorů do Západního Berlína. Předání nóty americký velvyslanec doplnil ústním prohlášením, že současné akce Sovětského svazu v Berlíně vláda Spojených států pokládá za hrozbu svým životním zájmům a že zvyšují možnost války. Náměstkovi ministra zahraničních věcí, jemuž nótu předal, také řekl, že americká vláda si přeje, aby československé vládě bylo jasné, že „budeme-li přinuceni volit mezi vzdáním se těchto zájmů a válkou, nevyhýbali bychom se volbě ani bychom neopustili lid Západního Berlína". Ústupek od této zásady by Spojené státy pokládaly za „druhý Mnichov", a na tom se podle amerického velvyslance odmítají podílet. Současně československou vládu upozornil, že hrozba války je velmi vážná – „nejvážnější od předvečera druhé světové války" – a že Československo má za tuto situaci značnou spoluodpovědnost svou podporou sovětské a východoněmecké politiky.[65]

Ministr zahraničních věcí Václav David předložil 26. září 1961 předsedovi vlády ČSSR návrh odpovědi, v němž americkou nótu rozhodně odmítl a doporučoval, aby se Československo ke spoluodpovědnosti na vyvolání krize jednoznačně přihlásilo: „Vláda NDR postupovala podle doporučení států Varšavské smlouvy a vláda ČSSR, jako členského státu této smlouvy, se hlásí ke svému dílu odpovědnosti na tomto mírovém opatření." Davidův návrh odpovědi také rozhořčeně odmítl označení NDR za sovětskou loutku, jehož velvyslanec Wailes ve své řeči použil: „Vláda ČSSR velmi energicky protestuje proti takovým neslýchaným invektivám, které mohou zesměšnit jen své autory..." David nakonec vládě doporučil, aby Československo na americký postup reagovalo obdobně: československý velvyslanec v USA měl ve Washingtonu navštívit náměstka ministra zahraničí a rovněž formou ústního prohlášení měl odpovědět. Tento postup pokládal za výhodný také proto, že – jak ve svém návrhu uváděl – „lze předpokládat, že návštěva vyústí v rozhovor, z něhož by bylo event. možno získat některé informace o vývoji amerického stanoviska v německé otázce".[66]

Ústup od myšlenky na uzavření mírové smlouvy s NDR

Vývoj složité mezinárodní situace pokračoval rychlým tempem. Ve druhé polovině října 1961 do něj vstoupil dvaadvacátý sjezd Komunistické strany Sovětského svazu (17.–31. října 1961), jehož jednání bylo zaměřeno hlavně na prohlubování procesu destalinizace v Sovětském svazu, což se ovšem promítlo i do situace v jiných komu-

65 *Tamtéž*, fond Předsednictvo vlády, sign. 402, Protestní nóta státního departementu USA proti tiskové zprávě čs. velvyslanectví.

66 *Tamtéž*.

nistických státech, především v Československu, kde byla likvidace „kultu osobnosti" a stalinismu zmražena hned v roce 1956.[67] Zprávy o situaci, které první tajemník ÚV KSČ dostával na stůl v této době, ukazují, že pokračování destalinizace bylo pro československou veřejnost důležitější než německá otázka a berlínská krize; tyto problémy již v hlášeních výrazně ustupují do pozadí.[68] Sám Chruščov ostatně během sjezdového jednání ze svých původně neústupných stanovisek slevil a prohlásil, že sovětské vedení je ochotno v zájmu zmírnění mezinárodní situace termín podpisu mírové smlouvy s NDR odložit na pozdější dobu.

Svým spojencům, které tak zcela nečekaně postavil do nepříjemné situace – změna stanoviska se nepříjemně dotkla zejména východoněmeckého vůdce Waltra Ulbrichta –, svůj nový postoj vysvětlil na zasedání Politického poradního výboru členských států Varšavské smlouvy 1. listopadu 1961 v Moskvě. Jeho komentář k prohlášení, které učinil z tribuny dvaadvacátého sjezdu KSSS, vypovídá o charakteru jeho smýšlení velmi názorně: „Svoje prohlášení na sjezdu pokládám za správné," řekl Chruščov. „Je sice pravdou, že můžeme smlouvu podepsat a válka kvůli tomu s největší pravděpodobností nebude. Co nám to přinese, podepíšeme-li smlouvu nyní? Myslím, že nic podstatného, jen zostření napětí... Vždyť my jsme prakticky již dosáhli všeho, co bychom v dnešní situaci od podepsání mírové smlouvy mohli očekávat. Proč tedy nepočkat s podepsáním mírové smlouvy a nesnažit se dosáhnout víc? Podle mého názoru je třeba projevit klid a chladnokrevnost a dál takticky pokračovat ve hře... Víte dobře, jaká je situace v USA, Kennedy je velmi mladý prezident, je na něho vykonáván veliký nátlak. Mohlo by se stát, že by ze strachu, aby nebyl pokládán za zbabělce, podlehl nátlaku. Proč bychom to riskovali, proč bychom mu ztěžovali jeho postavení? Bude lépe pokračovat ve hře, kterou vedeme již tři roky. Pouze hlupáci Albánci nás prohlašují za zbabělce a tvrdí, že jsme za uplynulá tři léta nic nezískali. Jak je možno něco takového tvrdit? Vzpomeňte si, že před třemi léty se nikdo v USA neodvážil říci, že existují dva německé státy. A dnes! Bez války jsme dosáhli hlubokých změn v politickém mínění na Západě, pokud jde o Německo. Proto si nebudeme hrát na 'válku'."[69]

Objektivně znamenalo postavení Berlínské zdi porážku sovětské diplomacie a potvrdilo neúspěch sovětských snah o vytlačení západních ozbrojených sil z Berlína a z Německa vůbec. Ústup od opakovaně vznášené hrozby uzavření separátní mírové smlouvy s NDR potvrdil vnitřní slabost sovětské zahraniční politiky, jejíž těžiště se nyní přesunulo do jiných oblastí. V „německé otázce" napříště usilovala jen o upevnění mezinárodního postavení svého východoněmeckého vazala.

---

67 Srv. PERNES, Jiří: Československý rok 1956: K dějinám destalinizace v Československu. In: *Soudobé dějiny*, roč. 7, č. 4 (2000), s. 594–618.

68 *SÚA*, fond 07/16, karton 22 (oddíl VS), K jednání XXII. sjezdu KSSS, 20.10.1961; 24.10.1961; 31.10.1961 aj.

69 *Tamtéž*, Záznam z jednání Politického poradního výboru členských států Varšavské smlouvy, které se konalo 1.11.1961 v Moskvě.

Pád Berlínské zdi

Spontaneita versus režim

Oldřich Tůma

Je málo dní v německé historii, které by byly tak dokonale a detailně popsány a analyzovány jako 9. listopad 1989: den, kdy padla Berlínská zeď. Do podrobností byla zmapována jednání důležitých stranických i státních orgánů NDR, takřka minutu po minutě byl rekonstruován vývoj situace na přechodech mezi východním a Západním Berlínem, aktivity východo- i západoněmeckých politiků, působení médií. Publikovány a komentovány byly všechny důležité dokumenty, němečtí historici a novináři uskutečnili stovky rozhovorů se všemi aktéry událostí: politiky, vojáky, policisty i obyčejnými občany východního i Západního Berlína. Prakticky všichni protagonisté událostí publikovali memoáry (někteří i dvoje), v nichž věnují pádu zdi příslušnou pozornost. Přestože faktografie událostí, jež vedly k pádu zdi a zároveň vlastně i k pádu komunistického režimu v NDR, byla detailně popsána a shrnuta, stále přežívá a v debatách o souvislostech zhroucení komunistických režimů se znovu a znovu objevuje argumentace, že zeď „otevřely" a studenou válku ukončily z vlastního rozhodnutí reformované komunistické režimy v SSSR a NDR, jinými slovy Michail Gorbačov a Egon Krenz. Do jisté míry se tato interpretace opírá o poněkud instrumentálně pojatý výklad, který sovětští i východoněmečtí politici ve svých pamětech podávají[1] a který, jak už to v memoárech bývá, slouží k vylepšení vlastní pověsti či – v případě bývalých vedoucích činitelů NDR – je širší součástí jejich obhajoby v trestním stíhání, jež je proti nim vedeno. Že se takový poněkud deformovaný obraz objevuje v pamětech, je nakonec pochopitelné. Podobná verze ovšem přežívá i v debatách o konci studené války a zaujímá důležité místo ve výkladu, který operuje s argumenty,

---

1 Viz např. GORBAČOV, Michail S.: *Kak eto bylo*. Moskva 1999. Sovětský ministr zahraničí Ševardnadze dokonce ve svých pamětech tvrdí, že si nutnost sjednocení Německa uvědomil už v roce 1986 (SHEVARDNADZE, Eduard: *The Future Belongs To Freedom*. London 1991, s. 131). Na paměti některých politiků NDR odkazují v dalším textu.

že komunistické režimy se vlastně samy reformovaly a demokratizovaly, nebo alespoň odevzdaly moc a nebyly poraženy, že role opozice či společenského hnutí byla vedlejší a vše rozhodla velká politika. Stojí tedy snad za to i českému publiku ještě připomenout, jak doopravdy Berlínská zeď padla, a také zvážit, nakolik je v tomto světle platná argumentace o postupné proměně komunistických režimů z jejich vlastní vůle.

Následující výklad se opírá především o obrovskou práci, již provedl Hans-Herman Hertle, který podal detailní a zcela přesvědčivý výklad průběhu, souvislostí a důvodů pádu zdi ve svých knihách publikovaných v roce 1996.[2] Později jej doplnil a prohloubil v řadě dalších publikací a článků.[3] Pád Berlínské zdi i další události související se zhroucením komunistického režimu v NDR jsou německou historiografií rekonstruovány a vysvětleny nejenže mnohem důkladněji a detailněji, než je tomu zatím u srovnatelných událostí v Československu, ale v německé historiografii (a následně i ve veřejném diskurzu) převládá poněkud jiný – noeticky mnohem produktivnější – přístup než v české historiografii (a především publicistice). Jen výjimečně (i když občas také) se setkáme s teoriemi spiknutí, nekonají se nekonečné jalové úvahy o národní povaze a jejích deficitech, nevynášejí se paušální morální soudy a odsudky, v nichž se často právě historicko-publicistický diskurz o českých dějinách vyžívá, nikde se nespekuluje o tom, zda a proč byli východní Němci skoro předposlední a zda je málem nepředběhla Albánie. V německé historiografii a – mimochodem také daleko méně zpolitizované – veřejné debatě o kolapsu komunistického režimu je mnohem více přítomná snaha o zařazení výkladu do širších významů a souvislostí, o jeho konceptualizaci. Tak jako Detlef Pollack opřel své úvahy o exodu východních Němců na podzim 1989 a jeho souvislostech s pádem režimu o teorii *exit – voice – loyalty* Alberta Hirschmana,[4] zařazuje Hertle svůj výklad pádu Berlínské zdi do širších úvah, jež kdysi na téma: „považují-li lidé určité situace za reálné, stávají se ve svých důsledcích opravdu reálnými", učinil William Isaac Thomas, jeden z tvůrců chicagské sociologické školy,[5] a zároveň do

---

2 HERTLE, Hans-Herman: *Der Fall der Mauer: Die unbeabsichtigte Selbstauflösung des SED-Staates*. Opladen 1996 (k průběhu kritických hodin 9. listopadu zvl. s. 163–240). Ke knize je připojen obsáhlý výbor dokumentů a přepis některých rozhovorů, které autor vedl s aktéry událostí. TÝŽ: *Chronik des Mauerfalls: Die dramatischen Ereignisse um den 9. November 1989*. Berlin 1996 (zvl. s. 118–189).

3 TÝŽ: Wußte der eine, was der andere tat? SED und MfS beim Mauerfall. In: SUCKUT, Siegfried – SUß, Walter: *Staatspartei und Staatssicherheit*. Berlin 1997, s. 271–292; HERTLE, H.-H.: Der Tag an dem die Mauer fiel. In: *Deutschland Archiv*, roč. 32, č. 5 (1999), s. 743–755; TÝŽ: Etappen des Mauerfalls im Herbst 1989. In: SABROW, Martin (ed.): *Grenz-Fälle*. Leipzig 2000, s. 67–80; HERTLE, H.-H. – ELSNER, Kathrin: *Mein 9. November: Der Tag, an dem die Mauer fiel*. Berlin 1999.

4 POLLACK, Detlef: Das Ende einer Organisationsgesellschaft: Systemtheoretische Überlegungen zum gesellschaftlichen Umbruch in der DDR. In: *Zeitschrift für Soziologie*, roč. 19 (1990), s. 292–307. K této diskusi srv. také TŮMA, Oldřich: 9:00, Praha-Libeň, horní nádraží: Exodus východních Němců přes Prahu v září 1989. In: *Soudobé dějiny*, roč. 6, č. 2–3 (1999), s. 147–164, zvl. s. 148.

5 Srv. především THOMAS, William I.: Situational Analysis: The Behavior Pattern and the Situation. In: JANOWITZ, Morris (ed.): *On Social Organisation and Social Personality: Selected*

úvah o nepředvídaných důsledcích lidského jednání, jež později rozvinul jeden z Thomasových žáků Robert K. Merton.[6]

Pod tlakem veřejnosti

Pád Berlínské zdi má samozřejmě své širší souvislosti – časové a věcné. Souvisí mimo jiné také s vývojem v Československu. Tyto vazby a role, kterou při rozhodování vedení Jednotné socialistické strany Německa (SED) o nové úpravě pravidel cestování občanů NDR do zahraničí hrál tlak z Prahy, budou podrobněji vysvětleny v knize o paralelním kolapsu komunistických režimů v Československu a NDR, jíž autor připravuje k vydání. Rozpoutání otevřené krize v NDR na počátku října 1989 jak známo souviselo s bezprecedentní vlnou útěků východních Němců na Západ v létě a začátkem podzimu 1989. Přestupními stanicemi tohoto exodu bylo Maďarsko a poté Praha, respektive pražská ambasáda Spolkové republiky Německo.[7] Ve snaze zastavit exodus uzavřela NDR 3. října 1989 hranice s Československem, tedy s poslední zemí, do které ještě mohli občané NDR cestovat bez víz. Reakcí – nejen, ale také – na uzavření hranic byla vlna demonstrací, kterou se už nepodařilo zastavit a jež ve svém důsledku vedly 18. října k pádu Ericha Honeckra a nástupu nového vedení v čele s Egonem Krenzem. Toto vedení se snažilo utlumit opoziční hnutí radikálním obratem v politice (a ještě více v rétorice), přihlášením se ke Gorbačovově „perestrojce", k níž se vedení SED dosud stavělo více než rezervovaně, a příslibem rozsáhlých reforem.[8]

Jedním z problémů, jež se nové vedení SED muselo pokusit bezodkladně řešit, chtělo-li si získat aspoň podmíněnou důvěru veřejnosti, byla právě otázka cestování. Již 24. října začaly urychleně práce na přípravách nového zákona, který měl umožnit občanům NDR cestovat na Západ. Každý držitel pasu měl mít právo vycestovat na Západ na dobu třiceti dní za rok. Počítalo se ještě s určitou dobou, kdy nad návrhem zákona proběhne veřejná diskuse, takže měl začít platit asi od nového roku.[9] Vývoj byl nakonec o mnoho rychlejší. Veřejnost informace o přípravě zákona neuklidnila, ba právě naopak. Brzy se na neustávajících opozičních demonstracích objevila hesla typu *Visafrei nach Shangai* či *In 30 Tagen um die Welt – ohne Geld*. První naráželo na nedávná Krenzova vyjádření na podporu potlačení prodemokratického hnutí v Číně, druhé reagovalo na reálné potíže – NDR prostě neměla devizy, jimiž by mohla své

Papers. Chicago – London 1966, s. 154–167 (původně publikováno v roce 1927 in: *Publications of the American Sociological Society: Papers and Proceedings*, č. 22, s. 1–13).

6 Srv. MERTON, Robert K.: The Unanticipated Consequences of Purposive Social Action. In: *American Sociological Review*, roč. 1 (1936), s. 894–904; také TÝŽ: On the History and Systematics of Sociological Theory; Manifest and Latest Functions. In: TÝŽ: *On Theoretical Sociology*. New York 1967, s. 1–37 a 73–138.

7 Srv. TUMA, O.: 9:00, Praha-Libeň, horní nádraží.

8 K pádu Honeckra a nástupu Krenzova vedení srv. HERTLE, H.-H.: *Der Fall der Mauer*, s. 122 nn.; TÝŽ: *Chronik des Mauerfalls*, s. 81 nn.

9 *Tamtéž*, s. 141 nn.; 87 nn.

občany při cestách na Západ vybavit. Prvního listopadu se při své první návštěvě v Moskvě ucházel Krenz o rozsáhlou finanční podporu ze strany SSSR – marně.[10] K úspěchu nevedla ani jednání, jež vedl člen politbyra ÚV SED Alexander Schalck-Golodkowski s představiteli SRN, ministrem vnitra Wolfgangem Schäublem a šéfem kanceláře spolkového kancléře, ministrem Rudolfem Seitersem. Vedení SED odhadovalo, že na realizaci zákona o cestování bude potřebovat kredit asi 3,8 miliard západoněmeckých marek, SRN ovšem podmiňovala půjčku (celkově NDR požadovala kredit ve výši dvanácti až třináct miliard) legalizací opozičních seskupení v NDR a přislíbením uspořádání svobodných voleb. Rozhodnutí o eventuální půjčce bylo pak odloženo až na dobu, kdy se měl 14. listopadu kancléř Helmut Kohl vrátit z návštěvy Polska. Vývoj nakonec učinil tato jednání už bezpředmětnými.[11]

Krenzovo vedení SED bylo pod stále větším tlakem – 4. listopadu se na berlínském Alexanderplatzu uskutečnila dosud největší opoziční demonstrace, jíž se zúčastnilo přinejmenším půl milionu lidí. Již předtím, od 1. listopadu, byla opět otevřena hranice s Československem. Prakticky během několika hodin zaplavily západoněmeckou misi v Praze a její okolí tisíce žadatelů o azyl. Třetího listopadu vedení SED souhlasilo, aby občané NDR mohli vycestovávat do SRN přes československou hranici i bez platných dokladů – za několik málo dní odešly do SRN přes pohraniční přechody v západních Čechách desetitisíce východních Němců. Vedení KSČ nehodlalo tuto situaci tolerovat a takřka ultimativně žádalo východní Berlín o řešení. Šestého listopadu byla skupina expertů z ministerstva vnitra a ministerstva Státní bezpečnosti pověřena úkolem vypracovat návrh zákona, jenž by umožnil prakticky ihned legálně emigrovat z NDR. O den později schválilo návrh tohoto zákona politbyro ÚV SED. Povoleno mělo být vystěhování a těm, kteří vlastnili pasy, měla být bezodkladně udělována víza k cestám na Západ. Nový zákon měl být co nejrychleji schválen radou ministrů a oznámen veřejnosti 10. listopadu ráno.[12]

Osmého listopadu začalo třídenní zasedání Ústředního výboru SED, které projednávalo řadu opatření, jimiž režim ustupoval tlaku opozice a veřejnosti. Mimo jiné byla schválena demise vlády a navržen nový předseda rady ministrů – dosavadní první tajemník krajského výboru SED v Drážďanech Hans Modrow, považovaný za „východoněmeckého Gorbačova". Provedeny byly další rozsáhlé personální změny

---

10 Záznam rozhovoru Krenze s Gorbačovem viz STEPHAN, Gerd-Rüdiger (ed.): *„Vorwärts immer, rückwärts nimmer!" Interne Dokumente zum Zerfall von SED und DDR 1988/1989*. Berlin 1994, s. 199–224 (také HERTLE, H.-H.: *Der Fall der Mauer*, dok. č. 9, s. 462–481); zpráva o rozhovorech pro politbyro ÚV SED viz NAKATH, Detlef – NEUGEBAUER, Gero – STEPHAN, Gerd-Rüdiger (ed.): *„Im Kreml brennt noch Licht": Die Spitzenkontakte zwischen SED/PDS und KPdSU 1989–1991*. Berlin 1998, s. 60–62. Viz i Krenzovy paměti: KRENZ, Egon: *Herbst 89*. Berlin 1999, s. 195. Srv. HERTLE, H.-H: *Der Fall der Mauer*, s. 149 nn.

11 Zprávy o německo-německých jednáních viz HERTLE, H.-H.: *Der Fall der Mauer*, dokumenty č. 10, 11 a 12 (s. 482–487), srv. i s. 154 nn. Srv. memoáry SCHALCK-GOLODKOWSKI, Alexander: *Deutsch-deutsche Erinnerungen*. Reinbek bei Hamburg 2000, s. 324 nn. Srv. KORTE, Karl-Rudolf: *Deutschlandpolitik in Helmut Kohls Kanzlerschaft: Regierungsstil und Entscheidungen 1982–1989*. Stuttgart 1998, s. 462 n.

12 Dokumenty k návrhu zákona o cestování viz STEPHAN, G.-R. (ed.): *„Vorwärts immer, rückwärts nimmer!"*, s. 173–174, 192–196; HERTLE, H.-H.: *Der Fall der Mauer*, dok. č. 15 (s. 490–492).

ve vedení SED. Devátého listopadu odpoledne přerušil Egon Krenz jednání a seznámil ústřední výbor s návrhem zákona o cestování, jenž byl po kratší debatě schválen.[13] Podle zaběhaného zvyku byl tímto považován za přijatý, i když teprve měl (a z ústavního hlediska musel) být schválen příslušným orgánem státu – tedy radou ministrů. Ta jej skutečně projednala a schválila o den později, ovšem už – doslova a do písmene – *post festum*.[14]

Jednání ústředního výboru pak pokračovalo a Egon Krenz předal papír s právě schváleným návrhem zákona Güntru Schabowskému, který měl informovat na tiskové konferenci novináře. Kolem „Schabowského lístku" se pak točily některé úvahy o případném komplotu: například člen politbyra a ideologický tajemník ústředního výboru Kurt Hager, proslulý v roce 1968 ostrými protičeskoslovenskými výpady, ve svých memoárech uvažoval o tom, kdo Schabowskému lístek podstrčil – KGB, Bonn, či „jisté síly" v ÚV?[15] Skutečnost byla mnohem prostší, člen politbyra a první tajemník SED ve východním Berlíně Schabowski nebyl předcházejícímu jednání ústředního výboru přítomen a před začátkem tiskové konference se na návrh zákona nestačil ani podívat; dostal jej však od Krenze, v tom se shodují oba. Jejich vzpomínky se liší pouze v tom, že Krenz tvrdí, že Schabowského upozornil, že zákon vstoupí v platnost druhého dne ráno, což Schabowski popírá.[16]

Událostem v patách

Tisková konference, na níž Schabowski mluvil, začala v osmnáct hodin. Že berlínské zdi tou dobou zbývalo už jen několik hodin existence, nikdo netušil. Zhruba ve stejném čase mluvil kancléř Spolkové republiky Helmut Kohl, který byl na návštěvě ve Varšavě, s předsedou Solidarity Lechem Wałęsou. Když se Wałęsa – snad trochu v obavách z příliš překotného vývoje – ptal, zda zeď bude vůbec za týden či dva ještě stát, odpověděl Kohl, že jistě, neboť tak radikální opozice v NDR není.[17] Na tiskové konferenci zatím Schabowski poněkud zmateně vysvětloval zásady nového zákona o cestování a na otázku, odkdy nový zákon platí, v rozpacích po chvilce zamumlal: hned, okamžitě.

---

13 Srv. záznam jednání ÚV SED: HERTLE, Hans-Herman – STEPHAN, Gerd-Rüdiger (ed.): *Das Ende der SED: Die letzten Tage des Zentralkomitees*. Berlin 1997, s. 303–306.

14 Znění výnosu rady ministrů o cestování viz NAKATH, Detlef – STEPHAN, Gerd-Rüdiger (ed.): *Countdown zur deutschen Einheit: Eine dokumentierte Geschichte der deutsch-deutschen Beziehungen 1987–1990*. Berlin 1996, s. 228.

15 HAGER, Kurt: *Erinnerungen*. Leipzig 1996, s. 442.

16 Srv. KRENZ, E.: *Herbst 89*, s. 245; SCHABOWSKI, Günter: *Das Politbüro: Ende eines Mythos. Eine Befragung*. Ed. Frank Sieren a Ludwig Koehne. Reinbek bei Hamburg 1990, s. 138.

17 KÜSTERS, Hans Jürgen – HOFMANN, Daniel (ed.): *Dokumente zur Deutschlandpolitik: Deutsche Einheit. Sonderedition aus den Akten des Bundeskanzleramtes 1989/90*. München 1999, s. 494. Srv. i popis Kohlova varšavského pobytu v pamětech vedoucího kanceláře pro vnější a bezpečnostní politiku spolkového kancléře Teltschika: TELTSCHIK, Horst: *329 Tage: Innenansichten der Einigung*. Berlin 1991, s. 11 nn.

Konferenci vysílala východoněmecká televize v přímém přenosu a také večerní zprávy na západoněmeckých televizních kanálech (které ovšem masově sledovali i občané východního Německa) začaly senzací: NDR otevírá hranice. Místo zprávy (která by i tak byla převratná), že od následujícího dne se ti občané NDR, kteří vlastní cestovní pasy (a to byla jen menšina), mohou bez dalších povolení okamžitě vystěhovat do SRN, se východní Němci dozvěděli z televize něco podstatně rozdílného: je možné cestovat na Západ, a to hned. Nebylo divu, že především v Berlíně se lidé z obou stran zdi vydali k hraničním přechodům, aby se na vlastní oči přesvědčili, jaká je skutečnost. Jednání ústředního výboru zatím ještě pokračovalo, skončilo až asi ve tři čtvrtě na devět večer. Vysocí straničtí, státní, ale i policejní a vojenští funkcionáři se účastnili zasedání, a nebyli tak ve svých úřadech. Na příslušných ministerstvech a velitelstvích byli v rozhodujících chvílích přítomni nikoli odpovědní činitelé, ale „zástupci zástupců".

Na některých přechodech se už po dvacáté hodině shromáždily stovky lidí, zvláště kritická situace se vyvinula u přechodu na Bornholmer Straße v severní části Berlína. Asi tisíc lidí se domáhalo otevření závor a odmítalo opustit prostor v blízkosti přechodu. Odpovědní důstojníci na místě, major pohraničních vojsk Manfred Sens a velitel pasové kontroly podplukovník Stasi Harald Jäger, se marně snažili situaci zvládnout. Disponovali jen asi třiceti lidmi a od svých nadřízených stále nedostávali jednoznačné rozkazy. S běžícími minutami bylo jasné, že situace by se dala zvládnout už jen pomocí násilí. K tomu ale nikdo nedal rozkaz. Na některé přechody, například na Invalidenstraße ve středu Berlína, sice přijely posily vyzbrojené samopaly, ale vojáky nakonec ani nenechali vystoupit z autobusu a po nějaké době byli opět odvoláni.[18] Že se násilí už použít nedá, bylo jasné i velitelům na samotných přechodech. Major Sens později řekl: „Kdyby se dav rozběhl a my stříleli, viseli bychom na kandelábrech."[19]

Z Bornholmer Straße opakovaně volali na ministerstvo Státní bezpečnosti. V sérii telefonických rozhovorů s plukovníkem Rudi Ziegenhornem, zástupcem velitele šestého oddělení (pasová kontrola), který byl v centrále přítomen, padala různá *ad hoc* řešení.[20] Ziegenhorn nakonec nařídil, aby ty, kteří se chovají provokativně, nechali přejít do Západního Berlína. Osobní průkazy takových „provokatérů" měly být orazítkovány přes fotografii a tak zneplatněny. Po čtvrt na deset byly na Bornholmer Straße otevřeny závory a první skupina lidí propuštěna na Západ. Jásající Východoberlíňané, zachycení na světoznámých fotografiích, jak přebíhají přes most do Západního Berlína, patrně vůbec netušili, že formálně byli právě proti své vůli zbaveni občanství NDR.[21] Ziegenhornovo očekávání, že „otevřením ventilu" klesne tlak na přechod, se brzy ukázalo mylné. Propuštění na Západ se dožadovali stále další lidé a také představa, že se „provokatérů" NDR zbaví, se ukázala iluzorní. Někteří z těch,

18 Srv. rozhovor se zástupcem velitele přechodu na Invalidenstraße, podplukovníkem S. W.: HERTLE, H.-H.: Der Tag an dem die Mauer fiel, s. 751 n.

19 Srv. TÝŽ: *Chronik des Mauerfalls*, s. 163.

20 Srv. *tamtéž*, s. 164 n.; TÝŽ: Der Tag an dem die Mauer fiel, s. 744–749 (rozhovor s generálmajorem Stasi Gerhardem Niedlingem).

21 Srv. TÝŽ – ELSNER, K.: *Mein 9. November*, s. 92 nn.

kteří byli před chvílí bez svého vědomí z NDR vyobcováni, se začali vracet. Byli mezi nimi třeba rodiče, které doma ve východním Berlíně čekaly děti. Udržet jakoukoli kontrolu na přechodu bylo čím dále těžší. Půl hodiny před půlnocí hlásil podplukovník Jäger na ministerstvo, že situace se nedá zvládnout, že zastavuje kontroly a pouští lidi ven. Od tohoto okamžiku proudily davy oběma směry, aniž by vůbec kdokoli jejich pasy či osobní průkazy kontroloval. Do čtvrt na jednu přešlo přes přechod více než dvacet tisíc lidí.[22]

O situaci na přechodu na Bornholmer Straße navíc takřka okamžitě informovala i západoněmecká média. Zpráva o otevření přechodu přilákala ke zdi další tisíce lidí a tatáž situace se opakovala na dalších berlínských přechodech. I zde se nejprve praktikovala *Ausbürgerung* bez vědomí těch, jichž se to týkalo,[23] ovšem se stejně mizivým efektem. Krátce po půlnoci byly již všechny berlínské přechody otevřeny a statisíce obyvatel východního Berlína přecházely bez jakékoli kontroly na Západ a zpět. Na některých místech panoval naprostý chaos, kilometrové fronty trabantů a wartburgů zcela zatarasily ulice, u Braniborské brány začalo rozebírání zdi.[24]

Po půlnoci se na obhlídku situace vypravil i ten, který před několika hodinami svými výroky lavinu spustil, Günter Schabowski. Nedaleko Braniborské brány jej poznal příslušník Stasi v civilu a podal mu improvizované hlášení o tom, že zeď byla před chvílí otevřena. Svůj raport ukončil slovy, jež Schabowského šokovala: „Jinak se nic zvláštního nestalo."[25] Schabowski nebyl ovšem jediný, kdo oné noci objížděl pohraniční přechody, a někteří měli lepší pozorovací talent než onen bezejmenný příslušník Stasi. Po půlnoci přijeli v civilu k přechodu u Braniborské brány plukovník Hans-Joachim Krüger, zástupce vedoucího sedmého oddělení ministerstva Státní bezpečnosti, a generálplukovník Karl-Heinz Wagner, náměstek ministra vnitra. Krüger v rozhovoru s Hertlem později vzpomínal, že se tehdy mezi nimi odehrála konverzace, v níž generálplukovník Wagner řekl: „To vypadá špatně. (...) Socialismus je ztracen. Podívej se lidem do očí. Už nemáme žádné zázemí."[26]

Ve svých memoárech tvrdí Egon Krenz, že už před jednadvacátou hodinou mluvil telefonicky s ministrem Státní bezpečnosti Erichem Mielkem, který mu hlásil, že k přechodům míří tisíce lidí, načež Krenz rozhodl, že hranice nemá být chráněna a závory se mají otevřít. Mielke prý odvětil: „Chlapče, máš pravdu."[27] Tento výklad je ovšem zřejmě čirou fikcí, přinejlepším snad zpětnou racionalizací. Jednak tou dobou teprve končilo zasedání ústředního výboru, ale především není v dokumentech ministerstva Státní bezpečnosti z noci z 9. na 10. listopad 1989 ani stopa po nějakém centrálním rozkazu otevřít přechody. Situace se vyvíjela na základě místních a okamžitých rozhodnutí, nikoli pod kontrolou centra. Jediným pokynem, který z mi-

22 *Tamtéž*, s. 135 nn.
23 Srv. HERTLE, H.-H.: *Der Fall der Mauer*, s. 238 nn.
24 Srv. TÝŽ: *Chronik des Mauerfalls*, s. 168 nn.; TÝŽ – ELSNER, K.: *Mein 9. November*, s. 140 nn.
25 SCHABOWSKI, Günter: Der Fall der Mauer am 9. November 1989. In: TIMMERMANN, Heiner (ed.): *Die DDR in Deutschland: Ein Rückblick auf 50 Jahre*. Berlin 2001, s. 893–898, zvl. s. 897.
26 HERTLE, H.-H.: *Der Fall der Mauer*, s. 305.
27 KRENZ, E.: *Herbst 89*, s. 246 n.

nisterstva oné noci na hraniční přechody došel, byl dálnopis s rozkazem generálmajora Heinze Fiedlera, velitele šestého oddělení. Tento rozkaz snad mohl být reakcí na rozhodnutí z nejvyšších míst, od Mielkeho či přímo Krenze. Fiedler, který ještě v jednadvacet hodin uklidňoval podřízené, že jak on zná své Berlíňany, půjdou do jedenácti všichni spát,[28] pět minut po jedenácté nařizoval, aby občané NDR byli propouštěni přes přechody s razítkem do občanských průkazů, jež by sloužilo jako výjezdní vízum a zároveň učinilo průkazy neplatnými.[29] Povoloval tedy praxi, která už tak jako tak byla o dvě hodiny dříve uplatněna na Bornholmer Straße a poté i jinde, ovšem bez očekávaného účinku.[30]

Ještě méně než šéfové Stasi mělo události pod kontrolou velení armády, včetně velení pohraničních vojsk. Ministr národní obrany Heinz Kessler svolal totiž (jak to bylo ostatně obvyklé) bezprostředně po skončení jednání ústředního výboru poradu kolegia ministra. Generalita *Nationale Volksarmee* (sedm generálů bylo zároveň členy ÚV) začala jednat až kolem dvaadvacáté hodiny, aniž by zprvu věnovala pozornost novému zákonu o cestování. Teprve později, když dorazila hlášení o dramatické situaci u Berlínské zdi, nařídil ministr generálplukovníkovi Klaus-Dietru Baumgartenovi, veliteli pohraničních vojsk, aby se odebral na své velitelství a podal hlášení o situaci. Baumgarten dorazil na velitelství pohraničních vojsk kolem půlnoci a mohl už jen hlásit, že většina berlínských přechodů byla otevřena.[31]

Triumf lidské spontaneity

Ještě ráno 10. listopadu doufalo vedení SED, nebo aspoň někteří jeho členové, že situaci bude možné dostat znovu pod kontrolu a „obnovit pořádek". Na celém území NDR byla vyhlášena pohotovost pro Stasi a v okolí Berlína i pro vybrané jednotky armády.[32] Brzy se však ukázalo, že to je úplná iluze. Vnitroněmecká hranice vlastně přestala existovat a s ní politbyru i vládě NDR zmizela reálná možnost efektivně situaci ve východním Německu řídit. Teď už se situace nedala zvrátit ani použitím násilí a den ode dne bylo zřejmější, že kolabuje nejen komunistický režim, ale celý východoněmecký stát. Pocit zmaru a porážky se u protagonistů stranického a státního

---

28 HERTLE, H.-H.: Etappen des Mauerfalls, s. 76.

29 TYŽ: *Der Fall der Mauer*, dok. č. 19 (s. 498).

30 *Tamtéž*, s. 238 nn.; TYŽ: Wußte der eine, was der andere tat?, s. 289 nn.

31 Noční poradu vylíčil ve svých memoárech Kesslerův zástupce a později (poslední) ministr národní obrany NDR, admirál Hoffmann (HOFFMANN, Theodor: *Das letzte Kommando: Ein Minister erinnert sich*. Berlin 1993, s. 26 n.) a v rozhovorech další velitelé (HERTLE, H.-H.: „Jede Konfrontation ist zu vermeiden!" Gespräch mit Generalen Klaus-Dieter Baumgarten, Joachim Goldbach und Fritz Streletz uber den Fall der Mauer aus der Sicht der NVA und der Grenztruppen der DDR. In: *Deutschland Archiv*, roč. 28, č. 9 (1995), s. 905–919). Srv. TYŽ: Wußte der eine, was der andere tat?, s. 287 nn.

32 Srv. TYŽ: *Der Fall der Mauer*, s. 241 nn., dok. č. 22–24 (s. 506–511). Srv. i paměti tehdejšího ministra národní obrany: KESSLER, Heinz: *Zur Sache und zur Person: Erinnerungen*. Berlin 1996, s. 309 nn.

vedení dostavil neodvratně, většinou jej zaznamenávají i po letech ve svých pamětech. Velmi expresivně například člen Státní rady NDR a kandidát politbyra ÚV SED Helmut Müller. „Rezignace a deprese se šířily na všech úrovních. Jedni postupně, druzí naráz pochopili: to je konec."[33]

Pro Moskvu byl pád zdi ještě větším překvapením než pro východní Berlín. Dokládají to jak paměti některých sovětských činitelů,[34] tak především bezprostřední sovětská reakce. Desátého listopadu odeslal Gorbačov protestní telegramy Helmutu Kohlovi a hlavám ostatních okupačních mocností v Německu Georgeovi W. Bushovi, Françoisovi Mitterrandovi a Margaret Thatcherové.[35] Varoval před nebezpečnou destabilizací situace a naléhal na zachování existence obou německých států. Prvotní překvapení panovalo i v Bonnu a Washingtonu.[36] Bonn ovšem rychle přizpůsobil svou politiku a orientoval se na rychlé sjednocení Německa. Gorbačov reagoval sérií ústupových manévrů a nakonec znovusjednocení připustil. Za necelý rok po pádu zdi přestala NDR existovat.[37]

Je tedy zřejmé, že Berlínskou zeď dobrovolně a promyšleně neotevřel ani východoněmecký režim, ani Gorbačovův Sovětský svaz, a že se na jejím pádu bezprostředně nepodílela ani východoněmecká opozice, ani Západ. Rozhodující význam měla série improvizovaných rozhodnutí a dílčích či místních událostí. Bylo by však omylem chápat pád Berlínské zdi jen jako výsledek zřetězení nepředvídaných náhod. Ve hře totiž byly faktory, které odkazují k velmi podstatným rysům komunistického režimu, respektive k jejich pokročilé korozi, ale také faktory, které můžeme považovat za antitezi tohoto režimu.

Režim, jemuž bylo imanentní fungovat plánovitě a přísně hierarchicky, nedokázal reagovat v situaci, kdy bylo nutné jednat operativně. Pod tlakem situace a dynamicky rostoucí nespokojenosti hledal řešení, jež měnilo podobu den ze dne, jeho jednání

---

33 MÜLLER, Helmut: *Wendejahre 1949–1989*. Berlin 1999, s. 312.

34 Např. velvyslance v NDR Kočemasova (KOTCHEMASSOW, Wjatscheslaw: *Meine letzte Mission. Fakten, Erinnerungen, Überlegungen*. Berlin 1994, s. 184 nn.), jeho zástupce Igora Maxymičeva (Wer brachte die Mauer zum Einsturz? Eine Podiumdiskussion. In: SABROW, Martin (ed.): *Grenz-Fälle*. Leipzig 2000, s. 81–111, zvl. s. 91 n.) či vedoucího mezinárodního oddělení ÚV KSSS Falina (FALIN, Valentin: *Politische Erinnerungen*. München 1993, s. 488 n.).

35 STEPHAN, G.-R. (ed.): *„Vorwärts immer, rückwärts nimmer!"*, dok. č. 49 (s. 241 n.) a 50 (s. 242 n.). Srv. i HERTLE, H. H.: *Der Fall der Mauer*, s. 263 nn. nebo BIERMANN, Rafael: *Zwischen Kreml und Kanzleramt: Wie Moskau mit der deutschen Einheit rang*. Paderborn 1995, s. 212 nn.

36 Srv. např. paměti prezidenta USA (BUSH, George W. – SCOWCROFT, Brent: *A World Transformed*. New York 1998, s. 145 nn.). Srv. HERTLE, H.-H.: *Der Fall der Mauer*, s. 274 nn. nebo WEIDENFELD, Werner: *Außenpolitik für die deutsche Einheit: Die Entscheidungsjahre 1989/90*. Stuttgart 1998, s. 9 nn.

37 Pád komunistického režimu a zánik NDR je popsán a analyzován v celé řadě monografií německých i jiných autorů. Alespoň namátkou srv. např.: SÜß, Walter: *Staatssicherheit am Ende. Warum es den Mächtigen nicht gelang, 1989 eine Revolution zu verhindern*. Berlin 1999; MAIER, Charles S.: *Dissolution: The Crisis of communism and the End of East Germany*. Princeton 1997; nebo sborník JARAUSCH, Konrad – SABROW, Martin (ed.): *Weg in den Untergang: Der innere Zerfall der DDR*. Göttingen 1999.

bylo chaotické a nekoordinované. Symptomem této situace byla naprostá nekoordinovanost postupu nejvyšších stranických a státních orgánů. Rozhodnutí o nových pravidlech pro cestování na Západ přijal nejvyšší stranický orgán, na příslušné státní orgány se vlastně zapomnělo. Jakousi personalizací takové chaotičnosti představuje neschopnost nejvyšších stranických funkcionářů státu a hlavního města – Krenze a Schabowského – účinně a jednoznačně se domluvit na dalším postupu. V rozhodujících chvílích nepřipadli režimní funkcionáři na nic lepšího než v malém opakovat to, co již jednou ve velkém skončilo katastrofou: propustit nespokojence na Západ, ale zbavit je přitom občanství. Zajímavé je, jak významnou roli hrál v celém příběhu faktor času. Imanentní vlastností komunistického režimu bylo jeho přesvědčení o nadčasovosti vlastní existence a z toho vyplývající nadčasovost rozhodnutí a opatření, jež vydával a prováděl. V kritických dnech podzimu 1989 se ovšem najednou věčnost redukovala na týdny a dny. Režim zoufale hledal řešení, jež řešeními nebyla, nanejvýš slibovala několikadenní odklad. Tato ztráta dříve samozřejmého postulátu věčnosti byla pro pád komunistického režimu příznačná nejen v NDR. V noci z 9. na 10. listopad se ztělesnila ve víře, že rozhodující význam pro přežití režimu mohlo mít oněch několik hodin, o něž později měla začít platit nová pravidla cestování. Zcela charakteristickým rysem situace byla izolace nejvyššího mocenského centra v zemi od reality v rozhodujících hodinách. Ústřední výbor SED jednal – a mezitím se odehrálo vše podstatné. Rozhodující činitelé nebyli k dosažení, televize a další východoněmecká média na situaci vůbec nereagovala, protože nedostala žádné takové pokyny. V kritických asi dvou hodinách po Schabowského tiskové konferenci, kdy snad ještě bylo možné chod událostí změnit (jistěže jen na nějakou dobu), se nikdo nepokusil Východoberlíňany upozornit na věcnou nesprávnost Schabowského výroků.

Západoněmecká média reagovala zcela odlišně: informovala o vývoji situace minutu po minutě – a tím onen vývoj situace spoluvytvářela. Ve snaze o senzaci dokonce informovala přinejmenším nepřesně a vývoj událostí předbíhala. Nejvýznamnějším aktérem byli ovšem občané východního Berlína, kteří se spontánně, z touhy po činu nebo jen ze zvědavosti, onoho večera vydali ke zdi. Ani jejich jednání ale nebylo jen nahodilé. Bylo jistě výrazem nové společenské situace a nově osvojených modelů chování. Během několika týdnů takřka každodenních veřejných protestů a demonstrací, jež pádu zdi předcházely, se občané naučili vyjadřovat své postoje otevřeně a veřejně a reagovat na každou novou důležitou událost a zprávu společně na veřejných prostranstvích. Bez významu asi nebylo, že nejdramatičtější situace se vyvinula právě na přechodu na Bornholmer Straße, jenž přiléhal k východoberlínské čtvrti Prenzlauer Berg. Tady především byla doma východoberlínská opoziční *die Szene* – tady byly hospody a kavárny, v nichž se scházeli opoziční intelektuálové, alternativní umělci, nekonformní mladí lidé. Právě odtud přišli ke zdi lidé, kteří očekávali – a vytvořili – zásadně novou reálnou situaci. V rozhodující chvíli, „tady a teď", v pozdních večerních hodinách 9. listopadu v předpolí hraničního přechodu na Bornholmer Straße stačilo, že jich bylo několik tisíc.

Spontánní chování obyvatel východního Berlína hrálo onoho večera skutečně rozhodující roli. Jako by bylo takřka dokonalou ilustrací analýzy Hannah Arendtové o podstatě totalitních režimů a zásadní neslučitelnosti lidské spontaneity s totali-

tarismem.[38] Arendtová se k tomuto tématu ve svém výkladu neustále vrací. Vysvětluje, že „zničit individualitu znamená zničit spontaneitu" a že „ti, kdo aspirují na totální nadvládu, musí zlikvidovat veškerou spontaneitu", neboť „spontaneita jako taková, se svou nevypočitatelností, je největší překážkou v totálním ovládání člověka". Dovozuje, že cílem teroru, který totalitní režimy aplikují, je „umožnit přírodním nebo historickým silám" (to jest nadřazenosti ras či třídnímu boji), „aby svobodně zmítaly lidstvem, aniž by jim překáželo nějaké spontánní lidské jednání", a totalitní ovládání tak „usiluje o odstranění svobody, dokonce o eliminaci lidské spontánnosti vůbec".[39] Zde je ovšem zabudován a skryt základní protiklad totalitního nároku na úplné ovládnutí lidské společnosti. Arendtová argumentuje, že ani v laboratorních podmínkách koncentračních táborů, jež charakterizuje jako děsivý experiment „s cílem ... odstranit samotnou spontánnost jako projev lidského chování", se to nepodařilo, „neboť spontánnost nikdy není možno úplně eliminovat, jelikož je spjata nejenom s lidskou svobodou, nýbrž se samotným životem, v tom smyslu, že prostě udržuje při životě".[40] Arendtová zde formulovala závěry velmi podobné charakteristice, k níž o desítky let později, už po zániku komunistických režimů v Evropě, dospěl jiný pronikavý analytik sovětského režimu, americký historik Martin Malia: „Likvidace soukromého vlastnictví, zisku a trhu se rovná likvidaci občanské společnosti a veškeré individuální autonomie. A ačkoliv je to stav, jehož může být na čas dosaženo aplikováním obrovských dávek násilí, nelze takový stav udržet dlouhodobě."[41]

Pojmenoval tu i základní dilema, před nímž na konci osmdesátých let východoevropské komunistické režimy stály a jež se ve vší naléhavosti vynořilo večer 9. listopadu 1989 i před vedením SED: jedině rozsáhlé použití násilí mohlo snad situaci ještě zvrátit. K tomu naštěstí vedoucí politici ve východní Evropě v roce 1989 již neměli odvahu ani ochotu, anebo také – po letech usilovného předstírání, že vládnou v „normálních" poměrech „normálními" metodami – možná nedokázali toto dilema ani vnímat. V každém případě mohl prezident SRN Richard von Weizsäcker 10. listopadu v prohlášení k pádu Berlínské zdi právem říci: „Svobodu není možno natrvalo zazdít."[42]

---

38 ARENDTOVÁ, Hannah: *Původ totalitarismu*, sv. 1–3, Praha 1996, zvl. s. 429 nn. Srv. i HENKE, Klaus-Dietmar: Menschliche Spontaneität und die Sicherheit des Staates: Zur Rolle der weltanschaulichen Exekutivorgane in beiden deutschen Diktaturen und in den Reflexionen Hannah Arendts. In: SUCKUT, Siegfried – SÜß, Walter (ed.): *Staatspartei und Staatssicherheit*, s. 293–305.

39 ARENDTOVÁ, H.: *Původ totalitarismu*, s. 614, 615, 616, 627, 551.

40 *Tamtéž*, s. 593.

41 MALIA, Martin: *The Soviet Tragedy: A History of Socialism in Russia 1917–1991*. New York – Toronto 1994, s. 225.

42 Cit. podle MÜNCH, Ingo von – HOOG, Günter (ed.): *Dokumente der Wiedervereinigung Deutschlands*. Stuttgart 1991, s. 33.

Ohlédnutí za studenou válkou

Úloha Spojených států v zrcadle historiografie[1]

Melvyn P. Leffler

Za vítěze studené války lze označit Spojené státy, ovšem pozornost historiků se v nedávné době obrátila od vítěze k poraženému. Svou roli tu sehrály přinejmenším dva historické faktory, které přivodily změnu kurzu historiografických bádání: zaprvé to byl samotný způsob, jakým studená válka skončila, totiž kapitulace a postupná dezintegrace Sovětského svazu; druhým důležitým momentem bylo zpřístupnění archivních materiálů v zemích bývalého východního bloku, otevření jak ruských archivů, tak i archivů dalších klíčových účastníků studené války. Některé z těchto materiálů – přestože se mnohdy nevyznačovaly nijak mimořádnou kvalitou a neodhalovaly vždy názory a myšlenky nejvyšších představitelů toho kterého státu – zcela výjimečným způsobem ovlivnily další vývoj interpretací historie studené války.

Tento vývoj v mnoha ohledech vedl k tomu, že jsme se navrátili k nazírání na studenou válku v té podobě, jak o ní byli mnozí Američané zvyklí přemýšlet v padesátých a šedesátých letech. V počátečním období studené války významní autoři ve svých memoárech a dílech zdůrazňovali, že studená válka je výsledkem ideologického zápalu celosvětového komunistického spiknutí, v jehož čele stojí Kreml a jehož pilířem je paranoidní osobnost Josifa Stalina. Zkrátka a dobře, Sověti podle nich usilovali o získání nadvlády nad celým světem; nebo také jinak, Kreml využíval strachu z kapitalistického obklíčení k tomu, aby ovládal vlastní lid pomocí diktatury. Kdyby ve svých záměrech uspěl, využil by pak svého postavení k tomu, aby vytloukl kapitál ze sociální a ekonomické nespokojenosti v západní Evropě, z horlivosti revolučních nacionalistů třetího světa, ale rovněž i z řevnivosti uvnitř kapitalistického světa, mezi Brity a Američany, což by pak v důsledku znamenalo ohrožení pro samotné Spojené státy a jejich systém demokratické vlády a svobodného podnikání. Shrneme-li tento přístup, nazírání na studenou válku ze strany Američanů mělo svůj původ ve zdůraz-

1 Viz poznámku vydavatele na konci textu.

ňování role ideologie a osobnosti stejné jako v soustředění na povahu totalitarismu a význam kategorie zla pro jeho pochopení. Bylo řečeno, že čelní američtí představitelé reagovali na expanzionismus nelidského režimu, v jehož čele stáli barbarští vůdci, kteří se snažili zlikvidovat svobodu a individualismus, velmi pomalu, ba dokonce poněkud naivně. Avšak strategie zadržování komunismu, tak jak byla formulována, znamenala idealistickou odpověď na znovu se vynořující hrozbu totalitní moci usilující o získání světové nadvlády.

V následujících desetiletích, ve skutečnosti již dokonce v samotných padesátých letech, byl tento všeobecně rozšířený názor zpochybňován, respektive různě modifikován realisty, revizionisty, korporativisty, teoretiky mezinárodních vztahů a postrevizionisty. Tématu vývoje těchto badatelských směrů jsem se podrobněji věnoval ve své studii „The Cold War: What Do 'We Know Now'?", otištěné v časopise *The American Historical Review*, proto se zde již těmito školami nehodlám obšírněji zaobírat; pouze bych chtěl v hrubých rysech nastínit jejich charakteristické přístupy. V podstatě všechny tyto proudy měly vůči převažující interpretaci osobního a ideologického faktoru námitky, přičemž většina jejich zastánců odvrátila svou pozornost od významu komunistické ideologie, podstaty totalitarismu, povahy zla a důležitosti osobnosti jiným směrem. Takovéto argumenty vypadaly příliš jednoduše, příliš naivně, příliš individualisticky, příliš moralisticky. Skutečně důkladná analýza podle těchto nových autorů vyžadovala hlubší teoretické základy, větší důraz na autonomii mezinárodního systému, fungování světového kapitalismu, roli hegemonistických států, moc obchodních zájmů, složitost pluralitních politických systémů, důležitost správného a nesprávného chápání záměrů protivníka, schopnost spojenců či satelitů manipulovat s existujícími hegemonistickými státy a státy aspirujícími na takové postavení. Za nepochybné přitom narozdíl od dřívějších interpretů pokládali, že americkým představitelům v zásadě nešlo o šíření svobody, demokracie a lidských práv a že politika zadržování komunismu nevycházela z idealistických pohnutek.

Realista John Spanier například napsal, že „to v podstatě nebyly osobnosti vůdců ani hlavních odpůrců soupeřících politických nebo hospodářských systémů, kdo zavinil studenou válku; v podstatě vyplynula z rozdílné povahy státního zřízení a bipolárního rozdělení moci vstupujícího na jeviště dějin, které vedly každý stát k tomu, aby pokládal toho druhého za hlavní ohrožení své bezpečnosti a přijímal tomu odpovídající kroky". Revizionisté, teoretici mezinárodních vztahů a korporativisté rovněž odmítali přiznat význam osobnostem a ideologii ve studené válce, nebo alespoň bagatelizovali ideologické imperativy fungující uvnitř kremelských zdí stejně jako idealistické pohnutky amerických politiků. Revizionisté prohlašovali, že Moskvu nelze obviňovat z přemrštěných expanzionistických choutek – Stalin prý byl ochoten učinit významné ústupky – a že Washington byl možná zatížen ideologií, nikoli však idealismem. Tak například podle dvojice badatelů Gabriela a Joyceho Kolko studenou válku vyvolala americká snaha „o udržení světového kapitalismu a jeho reformu". Byly to „specifické strukturální potřeby" amerického hospodářství, a nikoli starost o svobodu nebo demokracii, které se podílely na utváření globální role Spojených států a diktovaly kurz studené války.

Bruce Cumings a další teoretici mezinárodních vztahů v mnoha bodech s takovým revizionistickým pohledem na věc souhlasí, přispívají k němu však vyšší teoretickou náročností a zaostřují přitom pozornost na „světový systém". Cumings ve své knize o příčinách korejské války tvrdí, že americkou zahraniční politiku je třeba chápat tak, že je určena jistou národní „organickou pozicí v daném světovém systému... Systém světového trhu zatížil státy a společnosti podobnými, avšak nestejně těžkými břemeny: hnací silou konfliktu je hospodářské soutěžení, národní stát je jeho hlavním nástrojem, společnost jako třetí relativně samostatný faktor reaguje na takto podmíněný vývoj proměnlivým způsobem..."

Zastánci korporativistické interpretace studené války nezpochybňovali formulace teoretiků mezinárodních vztahů, svou pozornost však upírali spíše k vnitropolitickým záležitostem Spojených států a sledovali jejich ústřední zájmové skupiny a společenské elity. Například Michael Hogan přišel s názorem, že pro americkou zahraniční politiku ve 20. století bylo charakteristické „hledání nového ekonomického řádu jak doma, tak i v zahraničí". A tím byl korporativistický řád, který představuje „politicko-ekonomickou koncepci založenou na samostatně si vládnoucích ekonomických skupinách, integrovanou prostřednictvím institucionálních koordinátorů a normálních tržních mechanismů, řízenou vzájemně spolupracujícími veřejnými i soukromými elitami, udržovanou při životě omezenou, avšak pozitivní vládní mocí, a přizpůsobenou ekonomickému řádu, na němž se všichni mohou podílet".

Žádná z těchto škol, které dominovaly americké historiografii od raných šedesátých do raných devadesátých let, významněji nezdůrazňuje povahu sovětského režimu nebo ideologické aspirace komunistických vůdců, popřípadě idealistické motivy amerických vládních představitelů. Vzácně bychom se u jejich autorů setkali s tvrzením, že se americké vedení domnívalo, že zaujímá v boji svobodného světa proti totalitnímu zlu vůdčí postavení. Jak tito historici podtrhují, podobnou rétoriku používalo nanejvýš k mobilizaci nesouhlasně a skepticky naladěných Američanů, aby je tak získali pro křižácké tažení namířené proti radikalismu, utopismu a revolučnímu nacionalismu. Dokonce i postrevizionisté osmdesátých let hovořili o studené válce jako o geopolitickém zápasu, v němž šlo o nastolení rovnováhy sil mezi velmocemi, které byly často chápány prostě jako národní státy hájící přirozeně své takové či onaké národní zájmy. Ve svém díle *Strategies of Containement* John Lewis Gaddis napsal, že „zájmem Američanů nebylo předělat svět, nýbrž nastolit rovnováhu mezi silami uvnitř tohoto světa". Já sám jsem v práci *A Preponderance of Power* jen lehce akcentoval revoluční snahy sovětských vůdců a namísto toho jsem podtrhl přání čelných amerických představitelů vytvořit mezinárodní systém, který by dokázal zajistit přežití liberálního kapitalismu ve Spojených státech.

Vzhledem k tomu, že USA jako „stát" byly před druhou světovou válkou slabé, musela americká politická reprezentace tvrdě pracovat na tom, aby získala podporu pro svou zahraniční politiku. Historici kladou mimořádný důraz na důležitost mccarthysmu, na potlačování disentu, na ustavování konvenční společnosti. Michael Sherry ve své významné knize *In the Shadow of War* názorně ukázal, jak utváření státu založeného na národní bezpečnosti, k němuž docházelo ve stínu války, bylo nepostradatelnou podmínkou k překonání „vlastní nedůvěry vůči jednání vlády" ze strany

Američanů. „Stát založený na národní bezpečnosti" byl ve skutečnosti spíše jen umělým pojmem, velmi často prosazovaným liberály v zájmu naplnění jejich vlastního vnitropolitického programu, než racionální odpovědí na nějaké vnější ohrožení. Mimoto mnoho spisovatelů spatřovalo v utváření národněbezpečnostního státu a vedení studené války nástroj vojenskoprůmyslového komplexu, snažícího se vytlouci kapitál pro své vlastní obchodní společnosti nebo podpořit zájmy organizací uvnitř federální byrokracie a ozbrojených složek.

Podle těchto hodnocení Spojené státy jen zřídkakdy svými činy reagovaly na krutosti páchané sovětským režimem a namísto toho byly ve svém národním zájmu pohrouženy do zápasu o moc s další velmocí v rámci chaotického mezinárodního systému. Spolu s tím jak americká velmoc působila v šedesátých a sedmdesátých letech v porovnání se svými spojenci rezervovaným dojmem, uvědomovali si američtí historikové, že Spojené státy nemohly jednostranně jednat tak, jak by si přály. A skutečně, jejich jednání muselo odpovídat potřebám a aspiracím jejich spojenců a „satelitů", jestliže si chtěly udržet své – postupně slábnoucí – hegemonistické postavení. Mnoho badatelů názorně ukazuje, jak mohli spojenci přispívat k vytyčování směru americké zahraniční politiky; dokonce i slabší „satelitní" státy mohly často manipulovat touto velmocí. A někteří historici koneckonců tvrdili, že postoj Spojených států v zápase studené války byl důsledkem politického tlaku a třídních zájmů jiných národů a skupin, které usilovaly o využití americké moci k dosažení svých vlastních cílů. Širší pojmy ideologického soutěžení a střetu idejí byly v tomto pohledu spíše redukovány na lokální zájmy, provinční boje a regionální rovnováhu sil.

V tomto chaotickém komplexu vztahů mezi „satelity", spojenci a nepřáteli američtí představitelé konečně pochopili, že by měli do strategie šíření svého vlivu a zdolávání nepřátel zapojit vlastní kulturní dědictví. V posledním desetiletí soustavně vycházely knihy a články pojednávající o kulturních aspektech diplomacie z doby studené války, a co je důležitější, o přitažlivosti americké konzumní kultury. Washingtonští politici si až poněkud opožděně uvědomili, že tyto aspekty sehrály v boji o moc skutečně důležitou roli. Spojené státy musely ukázat, že jejich systém svobodného podnikání vytvořil lepší svět pro obyčejné lidi; že kremelská propaganda o kapitalistickém vykořisťování a komunistickém vysvobození byla falešná. Walter Hixon, Jessica Gienow-Hechtová a Frank Ninkowich ukázali, jak bylo symbolů svobody a charakteristických vlastností konzumní kultury využito ve studené válce coby zbraní. Stávalo se, že americké filmy a konzumní zboží občas vyvolávaly prudce odmítavou reakci ze strany určitých zájmových skupin v nepřátelských zemích, které se jimi cítily ohroženy, nicméně celkově se dalo lákavé americké konzumní kultuře odolávat jen s velikými obtížemi; ohlas na americký jazz a rokenrol byl obrovský, přitažlivost afroamerických hudebníků, zpěváků a atletů pomáhala vyvrátit komunistická nařčení Spojených států, že jsou rasistickou, vykořisťovatelskou společností. Ovšem v historických pojednáních je tento důraz na kulturu, bez ohledu na to, zda šlo o kulturu vysoké či nízké úrovně, prezentován téměř výhradně jako samostatný faktor či pečlivě zosnovaná strategie, jako proces zmanipulovaný činiteli nebo obchodníky ve službách americké moci nebo amerických zájmů. Historici jen zřídkakdy tvrdí, že Američané vedli celosvětový ideologický boj v zájmu pravých hodnot svobody a individualismu upřímně.

Právě proto je nedávný obrat v historiografii tak zajímavý. Otevření sovětských pramenů a archivů východního bloku způsobilo, že badatelé obrátili svou pozornost k brutálnímu charakteru sovětského režimu a k paranoidním povahám a ideologickému zápalu jeho vůdců. Kniha Johna Lewise Gaddise *We Know Now* je nejlepším příkladem takového obratu v historiografii věnující se studené válce, který byl zaznamenán v nedávném období. Gaddis, který zde podává svůj vlastní výklad o novější literatuře, tvrdí, že studená válka byla ideologickým bojem, jejž vyprovokoval Sovětský svaz a podněcovala narušená paranoidní osobnost Josifa Stalina a romantický radikalismus Nikity Chruščova. Autor zdůrazňuje, že sovětský režim byl odporný a stal se skutečným ztělesněním zla. Takto ohavný ovšem nebyl pouze doma, nýbrž i mimo vlastní území. Gaddis, vycházející do značné míry z výkladu Normana Naimarka o násilném chování sovětských vojsk ve východním Německu, uzavírá, že studená válka byla záměrným a idealistickým bojem, jehož se zúčastnili dobře informovaní aktivní politici ze Spojených států a západní Evropy, aby se postavili silám zla.

Nikdo, kdo četl nedávno uveřejněnou publikaci *Černá kniha komunismu*, jen tak snadno nepustí z hlavy Gaddisovy argumenty. Šestice autorů v čele se Stéphanem Courtoisem, kteří *Černou knihu* napsali, zdůrazňuje, že teror a diktátorství byly významným rysem komunismu. Tvrdí přitom, že komunismus byl dokonce horší než nacismus, neboť jeho vinou bylo zavražděno přes sto milionů lidských bytostí od Ruska přes Čínu a Kambodžu, Afriku až po Latinskou Ameriku. Martin Malia ve svém úvodu k anglickému vydání shrnuje v knize obsažené argumenty takto: Komunistické režimy lze považovat za kriminální podniky, které vládly nezákonně a nebraly žádný ohled na lidské životy. Pro komunisty bylo násilí způsobem života a pod jeho egidou také přistupovali k občanské společnosti. Komunistická ideologie vyvolávala represe a teror, protože postulovala existenci třídních nepřátel. Komunisté museli z tohoto důvodu vést permanentní občanské války, jejichž součástí bylo politicky záměrné, trvalé a systematické násilí vyvíjené proti civilnímu obyvatelstvu.

Toto zdůrazňování ideologie a totalitarismu, poukazování na teror a diktaturu mělo důležitý dopad na historická pojednání z poslední doby, jež se věnovala vývoji studené války. Uvedené faktory přispěly k vysvětlení, jak mohlo ve východní Evropě dojít ke ztrátě podpory a rozkladu režimu a v závěrečné fázi ke kolapsu komunismu v sovětském Rusku. Takový výklad samozřejmě neodpovídá na otázku, proč režim v těchto zemích nepoužil sílu, když to již vypadalo, že mu hrozí zhroucení. Uvedené studie přesto pomohly objasnit, jak represe a centralizace moci dokázaly potlačovat osobní iniciativu, soukromé podnikání, lidskou tvořivost a občanskou společnost. Kdo viděl Wargnierův dokumentární film *East-West*, tomu bylo okamžitě jasné, jak záludně komunistický režim šířil nedůvěru mezi lidskými bytostmi a zadupával v prach jejich aspirace, a porozuměl tomu, proč ideologický faktor vždy opětovně získával takovou převahu ve výměně názorů o dějinách studené války.

Obzvlášť zajímavá je otázka, jak tato nová intence, reflektující ideologii a totalitarismus, propůjčuje historiografii věnující se americké společnosti a americké politice zcela novou podobu. Ta ukazuje, že v porovnání s centralizovanou diktaturou sovětského státu operovala americká politika a ekonomika během studené války zcela odlišně. Nová díla se již nevěnují mccarthysmu a vojenskoprůmyslovému komplexu

jakožto faktorům, které ohrožovaly svobodu a zastrašovaly občany hrozbou přepadení amerického státu, nýbrž namísto toho vyzdvihují vitalitu amerického systému, pružnost jeho politické kultury, životaschopnost jeho demokratických tradicí. Michael Hogan nyní ve své poslední knize obhajuje názor, že americký stát, založený na národní bezpečnosti, „byl utvářen demokratickou politickou kulturou země na jedné straně, a zároveň uvědoměním si vojenských požadavků studené války na druhé straně". Aaron L. Friedberg ukazuje, jak Spojené státy vytvořily strategickou syntézu studené války, která udržela na uzdě, a v závěru dokonce přečkala Sovětský svaz, „aniž by zároveň přetvořily sebe sama v opevněný stát. Velikou zásluhu na tomto šťastném rozuzlení si může na své konto připsat jednak omezování vládní moci, jež se dělo v souladu s hlavními myšlenkami americké ideologie, za druhé pak základní struktura politických institucí USA. Tyto faktory, jimž byl připisován často podíl na 'slabosti' amerického státu, se nakonec v dlouhodobém horizontu ukázaly jako zdroje nesmírné síly."

Ideologie spolu s charakterem režimu pak v tomto typu myšlení předurčily kolaps Sovětského svazu. Podobně ideologie přispěla k nezdolnosti amerického lidu a jeho systému vlády. Ideologie utvářela americkou odpověď na vnímanou hrozbu. Klíčovou roli sehrála při vybudování celého souboru interaktivních vztahů mezi státem a společností uvnitř Spojených států, což ve svém závěru vyústilo ve vítězství ve studené válce. Namísto toho, abychom strnule upírali svou pozornost na vojenskoprůmyslový komplex, dostáváme nyní mnohem odstíněnější pohled na vzájemné působení mezi vládou, soukromým sektorem a vzdělávacími, popřípadě výzkumnými institucemi. Namísto toho, abychom se soustřeďovali na zlo napáchané mccarthysmem, máme dnes k dispozici mnohem detailnější hodnocení celé škály rozmanitých sil, které se podílely na antikomunistickém tažení ve Spojených státech. Přestože zlo napáchané mccarthysmem, který zničil životy mnoha lidí, nelze přehlédnout, byl antikomunismus ve Spojených státech mnohem rozšířenějším hnutím, než se až doposud líčilo, a navíc byl vždy vymezen politickou kulturou, pro niž hodnota svobody, touha hájit si svou svobodu, byla vždy silnější než strach z komunismu.

Tyto názory na roli ideologie v dobách studené války jsou pozoruhodné a důležité. V současnosti tedy dospíváme ke stále většímu porozumění pro skutečnost, jak ideologie ovlivnila podobu režimů uvnitř států a jak tyto režimy ovlivnily výsledek studené války. To je zajímavá změna oproti dřívějším pojednáním, která spatřovala v ideologii jednoduše stimul pro rozněcování revoluce, případně v ní viděla cosi jako zvláštní inspirativní druh zahraničněpolitického jednání, anebo ji líčila jako rétorický nástroj, s jehož pomocí lze získat na svou stranu jinak smýšlející osoby ve vlastní zemi i v zahraničí.

Tyto přístupy k ideologii budou mít pravděpodobně trvalejší účinek na naše chápání studené války ve srovnání s dřívějšími nebo novějšími americkými diskusemi, které často směšovaly ideologii s průměrným idealismem. Ve skutečnosti totiž ani neexistuje mnoho důkazů, které by nás přesvědčily o tom, že ideologie podstatně ovlivnila romantické revoluční eskapády ve třetím světě, ať již šlo o Stalina či Chruščova, jak tvrdí Gaddis. Není ani příliš průkazné, že by americká zahraniční politika reagovala na krutou povahu komunistického režimu idealisticky. Ve svém výše uvedeném článku

v *The American Historical Review* z loňského roku jsem ukázal, do jaké míry literatura nedávného období skutečně zdůrazňovala roli geopolitiky a ideologie při utváření jak sovětské, tak i americké zahraniční politiky. Hlavní výzva k historikům tudíž zní, aby se zaměřili na problém, jak jsou ideologie a geopolitika vzájemně propojeny.

Tohoto cíle by bylo možné dosáhnout za předpokladu, že by se ideologie nezaměňovala s idealismem, jak se to ve Spojených státech často děje. Studenou válku nelze vykládat jako idealistický zápas, jak se to tvrdilo v mnoha tradičních, ale i novějších studiích, protože opravdu nebyl předložen dostatek přesvědčivých argumentů na podporu tvrzení, že by byli nejvyšší američtí političtí činitelé odpuzováni krutostí komunistických režimů, případně že by jejich jednání bylo motivováno touto nevolí. Američtí představitelé sledovali častěji spíše s relativní lhostejností kruté jednání cizích vlád, ať už to byly vlády pravicové či levicové orientace. Ve skutečnosti takovou krutovládu dokonce akceptovali, a to nikoli pouze jako normální součást boje o moc, nýbrž také jako normální podmínky pro národy, které sami považovali za méněcenné co do původu, rasy a kultury. Američtí politici dokonce kruté a brutální režimy podporovali, pokud to šlo na ruku americkým zájmům. Například Henrymu Kissingerovi nebylo zatěžko ochotně přijmout čínské maoisty jakožto potenciální spojence ke zkrocení sovětského Ruska. A tak se ani demokrati, ani republikáni nezdráhali bratříčkovat s diktátory pravicových režimů, nebo dokonce lhostejně přehlížet genocidu prováděnou Rudými Khmery, jestliže to mohlo posloužit geopolitickým nebo ekonomickým zájmům.

Idealismus není rozhodně takovou proměnnou veličinou, která by podněcovala jednání Spojených států nebo Sovětského svazu a jež by naplánovala vznik a evoluci mezinárodního systému studené války. Jak jsme však měli možnost vidět, ideologie má mnohem širší záběr než idealismus a disponuje mnohem větší vysvětlovací schopností. Ideologie nám pomáhá pochopit, jak se političtí vůdci vyrovnávali s ohrožením a definovali zájmy svého lidu. Ideologie jako souhrn víry a idejí ovlivňovala způsob, jakým vlády odpovídaly na pociťované hrozby a jak formovaly svou domácí politiku a hospodářství. Ideologie fungovala jako DNA, utvářející základní povahu vládnoucího systému, státu. Ideologie se znovu přihlásila ke slovu jako klíčový faktor při interpretaci chování státu v rámci mezinárodního systému. Ideologie však nesmí být zaměňována s idealismem ani oddělována od pojmů moci a národního zájmu, které zahrnuje.

Poznámka vydavatele:

Melvyn P. Leffler poskytl *Soudobým dějinám* text referátu, který pronesl na 19. mezinárodním kongresu historických věd v srpnu 2000 v Oslu. Protože šlo o přednášku, nikoli o příspěvek původně určený k publikování, není text opatřen standardními odkazy a poznámkami. Pro další orientaci v tématu dějin studené války jsme však považovali za užitečné připojit soupis prací, o nichž Melvyn Leffler ve svém příspěvku referuje nebo z nichž cituje. COURTOIS, Stéphane – WERTH, Nicolas – PANNÉ, Jean-Louis – PACZKOWSKI, Andrzej – BARTOŠEK, Karel – MARGOLIN, Jean-Louis: *The Black Book of Communism: Crimes, terror, repression*. Cambridge, Mass. – London 1999 (původní francouzské vydání *Le Livre noir du communisme* vyšlo v Paříži v roce 1997, česká verze *Černá kniha komunismu* v Praze v roce 1999); CU-

MINGS, Bruce: *The Origins of the Korean War*, sv. 1–2. Princeton 1981–1990; FRIEDBERG, Aaron L.: *In the Shadow of the Garrison State: America's anti-statism and its Cold War Grand Strategy*. Princeton 2000; GADDIS, John L.: *Strategies of Containement: A Critical Appraisal of Postwar American National Security Policy*. New York 1982; TÝŽ: *We Know Now: Rethinking Cold War History*. Oxford 1997; GIENOW-HECHT, Jessica C. E.: *Transmission Impossible: American Journalism as Cultural Diplomacy in Postwar Germany, 1945–1955*. Baton Rouge 1999; HIXON, Walter L.: *The United States and the Vietnam War*, sv. 1–2. New York 2000; HOGAN, Michael J.: *A Cross of Iron: Harry S. Truman and the Origins of the National Security State, 1945–1954*. Cambridge 1998; KOLKO, Joyce – KOLKO, Gabriel: *The Limits of Power: The World and United States Foreign Policy, 1945–1954*. New York 1972; LEFFLER, Melvyn P.: *A Preponderance of Power: National Security, the Truman Administration, and the Cold War*. Stanford 1992; TÝŽ: The Cold War: What Do „We Know Now"? In: *The American Historical Review*, roč. 104, č. 2 (1999) s. 501–524; NAIMARK, Norman N.: *The Russians in Germany: A History of the Soviet Zone of Occupation, 1945–1949*. Cambridge – London 1995; NINKOVICH, Frank: *The Diplomacy of Ideas: U.S. Foreign Policy and Cultural Relations, 1938–1950*. Chicago 1995; TÝŽ: *U.S. Information Policy and Cultural Diplomacy*. New York 1996; SHERRY, Michael S.: *In the Shadow of War: The United States Since the 1930's*. New Haven 1995; SPANIER, John – USLANER, Eric M.: *American Foreign Policy Making and the Democratic Dilemmas*. New York – Toronto 1994; SPANIER, John – HOOK, Steven W.: *American Foreign Policy Since World War II*. Gainesville 2000; dokumentární film *East-West*, režie Regis Wargnier, vyrobila Sony Pictures Classics 2000.

Polsko-ukrajinský konflikt v letech 1939–1947

Srovnávací poznámky k diskusi o česko-sudetoněmeckém konfliktu

Philipp Ther

Dvacáté století bylo dobou vynucených migrací. Jen v Evropě muselo od vypuknutí balkánských válek v roce 1912 do kosovského konfliktu v roce 1999 svůj domov natrvalo opustit přinejmenším padesát milionů lidí. Můžeme zde rozlišit tři fáze. První trvala od roku 1912 do uzavření lausannské smlouvy (24. srpna 1923) a týkala se především jihovýchodní Evropy. Měla ovšem zásadní vliv na další vývoj středovýchodní Evropy, jelikož lausannská smlouva sloužila Američanům a Britům jako vzor pro nové etnické uspořádání daného prostoru po druhé světové válce. Druhá fáze vynucených migrací začala po mnichovské dohodě v roce 1938 a skončila zhruba po deseti letech. Třetí období se týká především bývalé Jugoslávie a některých oblastí bývalého Sovětského svazu, jako například Zakavkazska.[1] Vynucené migrace znamenaly hluboký předěl jak pro země, odkud postižení pocházeli, tak pro státy, v nichž byli přijímáni. Uveďme zde pouze, že ve čtyřicátých letech byly masové přesuny obyvatelstva považovány za osvědčený, dokonce za téměř jediný možný prostředek, jak vnitřně upevnit evropské státy a utvořit stabilní poválečné uspořádání.

Když se ve Spolkové republice Německo a České republice hovoří o vyhnání nebo vysídlení,[2] zužuje se pozornost většinou na léta 1945 až 1948, tedy na postižené

---

1 Podrobněji k tomuto členění na jednotlivé fáze viz LEMBERG, Hans: „Ethnische Säuberung": Ein Mittel zur Losung von Nationalitatenproblemen? In: *Aus Politik und Zeitgeschichte: Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament*, roč. 42, č. 46 (1992), s. 27–38; THER, Philipp: A Century of Forced Migration: The Origins and Consequences of Ethnic Cleansing. In: TÝŽ – SILJAK, Ana (ed.): *Redrawing Nations: Ethnic Cleansing in East-Central Europe, 1944–1948*. Lanham (ad.) 2001, s. 43–74.

2 Stať i její překlad se při zacházení s pojmy souvisejícími s poválečnými přesuny obyvatelstva řídí zásadní publikací Společné německo-české komise historiků, která se týká problematiky obdobné popisovaným událostem polsko-ukrajinských (respektive polsko-sovětských) dějin: *Konfliktní společenství, katastrofa, uvolnění: Náčrt výkladu česko-německých dějin od 19. století*. Praha, Ústav mezinárodních vztahů AV ČR 1996. Dokument byl dvojjazyčně přetištěn také v časopisu *Soudobé dějiny*, roč. 3, č. 2–3 (1996), s. 392–437.

Němce. Diskuse o osudu sudetských Němců dosud vzbuzují dojem, jako by vyhnání bylo dvoustranným německo-českým problémem. Při hodnocení katastrofy německo-českých vztahů je však třeba uvažovat v širším kontextu, a to nejen časovém, ale i geografickém. Patří do něj i případ polsko-ukrajinského konfliktu, kterým se zde budu zabývat.

Podobně jako vzájemné vztahy Němců a Čechů trpěl na konci habsburské éry rostoucím napětím i poměr mezi Poláky a Ukrajinci v Haliči. V průběhu formování novodobých národů se na dnešní západní Ukrajině střetly zájmy Poláků a Ukrajinců, kteří se tehdy ještě většinou označovali za Rusíny. Toto území bylo národnostně ještě pestřejší než české země. Poláci převažovali ve městech, Ukrajinci na venkově. Třetí velkou skupinou obyvatel byli Židé, kteří taktéž většinou žili ve městech. V polsko-ukrajinském konfliktu šlo jednak o politickou moc, která po udělení autonomie Haliči v roce 1867 byla takřka výlučně v rukách polské šlechty, jednak o kulturní a sociální zrovnoprávnění Ukrajinců. Jednalo se podobně jako v českých zemích o konflikt mezi privilegovaným národem, který nechtěl v ničem slevit ze svého postavení ve školách, na univerzitách a z politické moci, a národa tvořeného v té době především rolnickými a maloměstskými vrstvami, který usiloval o své zrovnoprávnění. Narozdíl od českých zemí byl tento konflikt o to ostřejší, že zde měla větší brizanci sociální otázka, oba národy dělilo odlišné vyznání a Halič se před rokem 1918 stala „Piemontem" polských i ukrajinských národních hnutí. Krátce po první světové válce proto vypukla válka, v níž zvítězilo znovuobnovené Polsko nad krátce trvajícím ukrajinským státem.

Národnostní politika druhé polské republiky přinesla Ukrajincům zhoršení jejich situace ve srovnání s dobou vlády Habsburků. Jazykový a školský zákon z roku 1924, známý jako „Lex Grabski", „zničil prakticky veškeré ukrajinské školství, které bylo výdobytkem celých generací".[3] Na vesnici kromě toho byla zdrojem konfliktů špatně fungující státní správa, velká sociální propast mezi polskými velkostatkáři a zchudlými rolníky a „vnitřní kolonizace" polskými osídlenci. Obrovské problémy zmítaly především Volyní, tedy částí dnešní západní Ukrajiny, která byla před rokem 1918 součástí ruského záboru. Rostoucí antagonismus mezi Poláky a Ukrajinci se projevil na počátku třicátých let kromě jiného teroristickými útoky na prominentní polské politiky. Stát odpověděl neméně krvavou „pacifikací" ukrajinských vesnic, tedy kolektivním trestem. Přesto se dialog mezi polským státem a ukrajinskou menšinou nikdy nepřerušil. Když vlna teroru z počátku třicátých let stále více postihovala umírněné Ukrajince, vzdálil se Ukrajinský národnědemokratický svaz (*Ukrainske Narodno-demokratične Objednannje* – UNDO), nejdůležitější politická strana menšiny, Organizaci ukrajinských nacionalistů (*Orhanizacja Ukrainskich Nacionalistiv* – OUN), založené v roce 1929, a pokusil se dosáhnout vyrovnání se státní mocí. Ani každodenní život nebyl určován jen národnostními spory. Až do poloviny třicátých let lze hovořit o uvolnění

3 TORZECKI, Ryszard: *Polacy i Ukraińcy: Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*. Warszawa 1993, s. 12. Základní literatura k otázce menšin v Polsku viz: TOMASZEWSKI, Jerzy: *Mniejszości narodowe w Polsce XX wieku*. Warszawa 1991; IWANICKI, Mieczysław: *Ukraińcy, Białorusini i Niemcy w Polsce w latach 1918–1990*. Siedlce 1993.

napětí, a dokonce o přechodném sblížení obou národností. Po smrti Józefa Piłsudského ale teror a protiúdery státu opět prudce zesílily. Vedení OUN diskutovalo krátce před vypuknutím druhé světové války poprvé o vysídlení Poláků z území pokládaných za ukrajinská.[4]

Když se v roce 1939 Hitler se Stalinem z německé iniciativy dohodli na novém dělení Polska, připadla východní Halič a Volyně Stalinovi. Sovětský svaz zdůvodňoval expanzi na západ sociálně a nacionálně. Ukrajinský proletariát měl být osvobozen od jha kapitalismu a národnostního útlaku. Propaganda vykreslovala Poláky jako třídu a národ vykořisťovatelů a Ukrajince výslovně vyzývala, aby „bili polské pány" a zbavili je jejich pozic. Především na venkově se Sověti pokusili podnítit revoluci zdola, která měla vyústit v kolektivizaci. V jednotlivých oblastech se podle plánu rozhořelo násilí. Polští statkáři byli vyháněni, bývalí úředníci a polští kolonisté fyzicky napadáni.[5]

Když sovětizace vázla, změnili noví vládci sociální a národnostní strukturu polských východních území masovými deportacemi, jimž padlo za oběť podle nejnovějších poznatků nejméně 330 tisíc lidí.[6] Zatímco zpočátku byly odstraňovány především společenské elity, měnily se deportace později stále více v etnické čistky, které měly postihnout především Poláky. Ačkoli sovětizace záhy zasáhla také výše postavené Ukrajince, neexistovala mezi oběma národnostmi žádná solidarita, ale naopak zápas. Poláci interpretovali sovětizaci často jako ukrajinizaci, a poté co od roku 1940 noví vládci začali zbavovat Ukrajince jejich funkcí, podezírali Ukrajinci Poláky z intrikánství a kolaborace. Stejně jako již za první světové války se obě národnosti vzájemně udávaly a na všech úrovních malicherně soupeřily o moc.[7]

Pakt Hitlera se Stalinem a přítomnost Sovětů ve východní Haliči měly další důsledek, který o několik let později postihl především Němce. Po vítězství u Stalingradu vznesl Sovětský svaz vůči západním mocnostem požadavek, aby si mohl ponechat území získaná na západě. Na teheránské konferenci v roce 1943 tyto nároky potvrdily Spojené státy a Velká Británie, jež společně určily jako budoucí polsko-sovětskou hranici Curzonovu linii. Winston Churchill ve svých pamětech později tvrdil, že mu bylo již tehdy jasné, že se tím tři až čtyři miliony Poláků ocitly „na špatné straně hranice". Protože Polsko přinejmenším na papíře patřilo ke Spojencům, bylo v Teheránu rozhodnuto o jeho územní kompenzaci na západě na úkor Německa. S kon-

---

4 Srv. TORZECKI, R.: *Polacy i Ukraińcy*, s. 15.

5 Srv. GROSS, Jan: *Revolution from Abroad: The Soviet Conquest of Poland's Western Ukraine and Western Belorussia*. Princeton 1988, s. 26 a 35; ŁUCZAK, Czesław: *Polska i Polacy w drugiej wojnie światowej*. Poznań 1993, s. 33; CIESIELSKI, Stanisław – HRYCIUK, Grzegorz – SREBRAKOWSKI, Aleksander: *Masowe deportacje radzieckie w okresie II wojny światowej*. Wrocław 1994, s. 35–36; GOLCZEWSKI, Frank: Die Ukraine im Zweiten Weltkrieg. In: TÝŽ (ed.): *Geschichte der Ukraine*. Göttingen 1993, s. 243.

6 Tyto údaje pocházejí z publikace Ciesielského, Hryciuka a Srebrakowského *Masowe deportacje...*, s. 82. Toto komparativní dílo, které vychází z nedávno otevřených polských a sovětských pramenů, vyniká mezi početnými publikacemi o tématu deportací. Autoři přiznávají, že malá část deportovaných může ve statistikách NKVD chybět. Trvají však na tom, že dřívější odhady 1,2 až 1,5 milionů deportovaných jsou velice přehnané.

7 Srv. TOMASZEWSKI, Tadeusz: *Lwów 1940–1944: Pejzaż psychologiczny*. Warszawa 1996, s. 17–19, 32 a 84.

senzem o polských východních územích začalo tedy převratné etnické a územní „přeuspořádání" Evropy na základě co nejhomogennějších národních států. Za oběť mu měli padnout především Němci, tedy i sudetští Němci, ještě předtím ale postihlo Poláky. O posunu státních a etnických hranic se již v roce 1943 – stejně jako později v Jaltě a v Postupimi – rozhodovalo prakticky bez účasti polské vlády. Nově uspořádání Evropy bylo tedy v principu v rukou Spojenců, a nikoli vlád zemí středovýchodní Evropy.

V létě 1941 ukončil německý vpád první sovětské obsazení západní Ukrajiny. Nacisté pokračovali v sovětské politice *divide et impera*. Rozdmychávali protipolské nálady, slibovali Ukrajincům nezávislý stát, ale sliby nedodržovali. V hospodářské a sociální politice byl však mezi oběma mocnostmi důležitý rozdíl. Zatímco Sovětský svaz chtěl nově získaná území integrovat do svého hospodářského a ideologického systému, a proto je v letech 1939–1940 dokonce přednostně zásoboval potravinami a konzumním zbožím, nacisté zde chtěli pouze co nejefektivněji kořistit. Zásobování se tedy rapidně zhoršilo, nouze a hlad zostřovaly konflikty při jeho rozdělování. Poláci a Ukrajinci se navzájem obviňovali, že žijí na úkor těch druhých, a okupanti tato podezření živili spolupracími především s ukrajinskými jednotkami. Polský lékař a psycholog Tadeusz Tomaszewski o tom zapsal do svého deníku, hlavního autobiografického pramene oné doby: „Podmaněné národy mají více důvěry k okupantům než k těm, s nimiž jsou podmaněny společně. Přinejmenším to platí na smíšeném území se spoustou starých konfliktů, jako je to naše."[8]

Radikální ukrajinští nacionalisté považovali německé přepadení Sovětského svazu za příležitost k vytouženému zřízení ukrajinského národního státu. Tentokrát již nemělo ztroskotat na existenci početné polské menšiny jako na přelomu let 1918 a 1919. Leták, který v říjnu 1941 obíhal ve Lvově, ukazuje, že OUN toužila po homogenním národním státě: „Ať žije velká samostatná Ukrajina bez Židů, Poláků a Němců. Poláci za San, Němci do Berlína, Židé na hák."[9] Koncem roku 1942 došlo v jedné volyňské smíšeně osídlené vesnici k prvnímu vyvraždění polských obyvatel; v roce 1943 se boje přenesly na území bývalého rakouského záboru.

Na podzim 1943 napsal lvovský arcibiskup Twardowski uniatskému arcibiskupovi Szeptyckému: „Roztržky, vraždy mých kaplanů a dalších obyvatel latinského vyznání již přesáhly hranice individuální pomsty – osobních, soukromých a politických odplat." Následoval výčet zabitých kněží a četných obcí, ze kterých byli Poláci vyháněni.[10] Přes apely hlav obou církví se boje rozhořely v požár, který zasáhl celý jihovýchod území dřívější druhé polské republiky. Východně od Bugu se Poláci mohli udržet pouze

8 *Tamtéž*, s. 84. Ke zhoršení polsko-ukrajinských vztahů srv. DZIĘGIEL, Leszek: *Lwów nie każdemu zdrów*. Wrocław 1991, s. 65–66, 87–88.

9 Citováno podle: POHL, Dieter: *Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien 1941–1944: Organisation und Durchführung eines staatlichen Massenverbrechens*. München – Wien 1996, s. 177. Podle Pohla není pravost letáku nepochybně prokázána. I kdyby se však jednalo o provokaci německých okupantů, musela by kalkulovat s pozitivní reakcí Ukrajinců.

10 WOŁCZAŃSKI, Józef: Korespondencja Arcybiskupa Bolesława Twardowskiego z Arcybiskupiem Andrzejem Szeptyckim w latach 1943–1944. In: *Przegląd Wschodni*, roč. 2, č. 2 (1992–1993), s. 475 (dopis z 15.10.1943).

v takzvaných obranných centrech, tedy ve velkých vesnicích nebo malých městech. Západně od Bugu si Zemská armáda (*Armija Krajowa*) zpravidla kontrolu udržela a prováděla odvetné akce proti ukrajinskému obyvatelstvu.

V lednu 1944 překročila Rudá armáda podruhé polsko-sovětské hranice z roku 1939. Vojenská situace Polska se dále zhoršila tím, že Rudá armáda a tajná policie NKVD rušily obranná centra a zatýkaly členy Zemské armády, kteří jim padli do rukou. Tím měla být oslabena exilová polská vláda v Londýně, jíž Zemská armáda podléhala, ve prospěch konkurujícího prosovětského Polského výboru národního osvobození (*Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego* – PKWN) se sídlem v Lublinu.

Sovětský svaz však nebyl s to uchránit polské obyvatelstvo východní Haliče před řáděním Ukrajinské povstalecké armády (*Ukrainska Povstanska Armija* – UPA), která s novou intenzitou útočila na podzim 1944 a na jaře 1945.[11] Ukrajinští nacionalisté přitom páchali neslýchané ukrutnosti, jelikož považovali Poláky za přirozené spojence Rudé armády a NKVD. Partyzáni někdy dokonce své oběti upalovali a docházelo též k rituálním vraždám těhotných žen.[12] Brutalitu této války nelze vysvětlit pouze zoufalostí ukrajinského boje proti NKVD, ale rovněž vlivem holocaustu. Nacisté Ukrajincům i Polákům několik let předváděli, jak lze ničit lidské životy. Také Rudá armáda a etablující se sovětské úřady pocítily rozhořčený odboj UPA. V boji proti Sovětskému svazu padlo na ukrajinské straně přes sto tisíc osob, na straně sovětských úřadů přes třicet tisíc. Až v roce 1947 dostalo vojsko a policie západní Ukrajinu víceméně pod kontrolu.[13]

K vyhnání Poláků z bývalých východních částí země[14] tedy došlo na území, které bylo v ustavičném válečném stavu, a tím se odlišuje od případu sudetských Němců. Mnohdy se útěk navíc táhl celé měsíce a roky a probíhal v několika etapách. Polské venkovské obyvatelstvo zpravidla nejdříve dostalo ultimativní výzvu ukrajinských jednotek k opuštění dané vesnice. Pokud její obyvatelé neuposlechli, museli počítat s jejím obsazením a násilným vyhnáním. Jelikož během roku 1944 padla řada polských obranných center, bylo mnoho lidí nuceno k druhému útěku – do větších měst nebo na západ od Bugu. Vyhnání proto většinou vedlo ke ztrátě veškerého majetku[15] a mělo pro spoustu lidí těžké zdravotní následky. Podle odhadu polského historika Ryszarda Torzeckého si tato válka na polské straně vyžádala životy osmdesáti až sta tisíc lidí.

---

11 Srv. ŁUKASZÓW, Jan: Walki polsko-ukraińskie 1943–1947. In: *Zeszyty Historyczne*, č. 90 (1989), s. 159–199, zde s. 184; HECZKO, Alma: Pożegnanie Lwowa. In: *Kurta*, č. 13 (1994), s. 3–6.

12 Srv. *Archiwum Instytutu Śląskiego*, Opole (*AIS*), fond Pamiętniki trzech pokoleń mieszkańców Ziem Odzyskanych (1986), memoáry č. 82 a 95; BURDS, Jeffrey: Agentura: Soviet Informant's Network and the Ukrainian Underground in Galicia 1944–48. In: *East European Politics and Societies*, roč. 11, č. 1 (1997), s. 89–130, zde s. 106 a 118 n.

13 Srv. BURDS, J.: Agentura, s. 97.

14 Srv. nedávno vydanou zásadní knihu: CIESIELSKI, Stanisław (ed.): *Przesiedlenie ludności polskiej z kresów wschodnich do Polski 1944–1947*. Warszawa 1999. Přes označení této vynucené migrace za přesídlení vydavatel ani jednotliví autoři nepochybují o jejím nuceném charakteru.

15 Srv. detailní záznamy vyhnaných Poláků in: *Archiwum Instytutu Zachodniego*, Poznaň, fond Pamiętniki osadników, memoáry č. 26; srv. *AIS*, memoáry č. 82, 88, 95, 100.

Občanská válka posílila odhodlání polských komunistů usilovat v budoucnosti o národní stát bez menšin.[16] Winston Churchill myslel také na polská východní území, když v prosinci 1944 ve své řeči o budoucnosti Polska v Dolní sněmovně prohlásil: „Nemělo by se míchat obyvatelstvo kvůli nekonečným problémům. (...) Měl by se udělat jasný řez."[17] Polské obyvatelstvo, které zůstalo na východě, se dostalo pod tlak nejen ze strany UPA, ale též v důsledku obnovených sovětských deportací na Sibiř a do střední Asie.

Uprostřed této atmosféry bezmezného strachu před UPA a NKVD tedy došlo k uzavření takzvaných smluv o evakuaci mezi PKWN a sovětskými republikami ukrajinskou, litevskou a běloruskou v září 1944.[18] Smlouvy předpokládaly, že etničtí Poláci a Židé budou z Ukrajinské SSR přesídleni do Polska a etničtí Ukrajinci opačným směrem. Zahájily tak druhou fázi – nucené vysídlení Poláků z bývalého východního území – kterou lze stejně jako vysídlení Němců po postupimské dohodě označit za smluvně řízenou. Narozdíl od vágních postupimských nařízení o „řádném a humánním" odsunu obsahovaly smlouvy o evakuaci značně konkrétní předpisy. Stanovily, že si dotyční s sebou mohou vzít dobytek a dvě tuny zavazadel na jednu rodinu, byla-li z venkova, a jednu tunu, byla-li z města. Sovětské úřady se zavázaly poskytnout „evakuovaným" dostatek potravy až do jejich příjezdu do Polska.

Polští vysídlenci, označovaní při pozdějším zkreslování dějin jako „repatrianti", měli rovněž nárok na odškodnění v hodnotě majetku, který v zemi zanechali. Vyňati z toho byli venkované, k jejichž odškodnění mělo dojít v rámci ohlašovaného zákona o reformě venkova. Kromě toho mohl PKWN jmenovat *hlavního zmocněnce polské vlády pro repatriaci*, jehož úřad zřídil pobočky na příslušných územích. Neměl však žádné právo zasahovat do průběhu „evakuace", protože ji Sovětský svaz považoval za svou „vnitřní záležitost".[19] Podle plánů polské vlády měli „evakuovaní" přesídlit převážně na bývalá německá východní území, kde jim slibovala lepší životní podmínky.

Na tyto sliby reagovali především vyčerpaní venkovští utečenci a ti, kteří byli mezi lety 1939 a 1941 pronásledováni NKVD. Nechali se tak relativně brzy registrovat pro transporty na západ.[20] Sovětské úřady transportovaly do Polska, jež bylo částečně ještě pod německou nadvládou, ze západní Ukrajiny již na sklonku podzimu 1944 sto sedmnáct tisíc lidí. Tito vyhnanci a vysídlenci, oficiálně nazývaní „repatrianti", však zprvu přebývali v mizerných podmínkách přeplněných záchytných táborů

16 Srv. KERSTEN, Krystyna: Polska – państwo narodowe: Dylematy i rzeczywistość. In: *Narody: Jak powstawały i jak wybijały się na niepodległość?* Warszawa 1989, s. 442–447, zde s. 465.

17 CHURCHILL, Winston S.: *His complet speeches 1897–1963*, sv. 7: *1943–1949*. Ed. Robert Rhodes James. New York – London 1974, s. 7069.

18 Smlouva mezi Polskem a Ukrajinskou SSR je ukrajinsky uveřejněna in: *Ukrainska RSR u mižnarodnych vidosynach. Mižnarodni dohovory, konvencji, uhody, iaki skladeni za učastiu Ukrainskoi RSR abo do iakich vona pryjednalasia 1945–1957*. Kyjiv 1959, s. 193–199. Polsky je otištěna in: CIESIELSKI, S. (ed.): *Przesiedlenie...*, s. 55–62. Prováděcí nařízení lze nalézt in: *Archiwum Akt Nowych*, Warszawa (*AAN*), fond Generalny Pełnomocnik Rządu RP do Spraw Repatriacji w Warszawie (GP Rz d/s Repatr.), sygn. 1, list 28–37.

19 Srv. zprávu polské delegace z 3.1.1946. In: *AAN*, GP Rz d/s Repatr., sygn. 4, list 4.

20 Srv. deník Almy Heczkové *Pożegnanie Lwowa*, s. 3–6.

a měst poblíž nové polsko-sovětské hranice na Bugu.[21] Tyto podmínky, především rychle se šířící epidemie, přispěly – jak ve svém dopise předsedovi vlády uváděl 16. března 1945 hlavní zmocněnec pro repatriaci – „k vysokému počtu onemocnění, a dokonce úmrtí".[22]

Velká část městského obyvatelstva nechtěla až do léta 1945 o evakuaci, respektive „repatriaci" ani slyšet. Mezitím se rozneslo, že transporty na západ a tamní usídlení přinesly lidem velké strádání. Sovětské úřady na to reagovaly zesíleným tlakem. Jeden malorolník, který ve své rodné vsi poblíž Lvova vedl polskou domobranu, popsal ve svých vzpomínkách situaci následovně: „Repatriační úřady dělaly přesídlení do Polska velkou reklamu. Poláci se k němu přihlašovali jen neradi, celé akci nakonec nejvíce pomohly ukrajinské bandy. UPA stále více přepadala polské vesnice, dokonce v samotném Lvově byli každý den na chodnících nacházeni zavražděni Poláci. Sovětské bezpečnostní úřady zasahovaly proti vraždám páchaným ukrajinskými partyzány jen zřídka. Vypadalo to tehdy tak, že vzájemně spolupracují."[23] V srpnu 1945 se navíc rozplynuly všechny naděje východních Poláků na změnu mezinárodní situace. Na postupimské konferenci přidělili Spojenci bývalá německá východní území až po Odru a Nisu do polské správy. Šestnáctého srpna se pak Poláci ve smlouvě se Sovětským svazem definitivně zřekli území východně od Bugu a Sanu.

Na podzim 1945 proto počet „repatriovaných" dále narůstal. Zůstavším Polákům nyní život více než UPA ztěžovala policie a NKVD. Úřady deportovaly do vnitrozemí další a další osoby, zabavovaly byty včetně jejich zařízení, potravinové lístky a užívaly fyzického násilí, dokud se Poláci nenechali registrovat do transportů.[24] Na venkově učinila prováděcí nařízení ke smlouvě o evakuaci mezi Polskem a Ukrajinskou SSR situaci pro Poláky neudržitelnou. Zatímco byly například jejich dluhy zemědělské pojišťovně v případě vycestování škrtnuty, pokud dotyčný zůstal, mohly ukrajinské úřady požadovat platby za období války. Hrozilo tedy finanční zruinování nebo vstup do zemědělského družstva.

Souhrnně lze říci, že ustanovení evakuační smluvy v bodě, že vysídlení má být dobrovolné,[25] byla fikcí. Zatímco na počátku roku 1945 opouštěli Poláci západní Ukrajinu většinou pod tlakem okolností, později k tomu docházelo za použití bezprostředního, fyzického nátlaku.[26] Proto si „repatrianti" podle vlastních tvrzení nepřipadali jako subjekty přesídlení, ale jako objekty *wygnania*. Patří ke zvláštnostem německých poválečných dějin, že ve Spolkové republice Německo nikdy nebyl vnímán

---

21 V těchto táborech zemřelo mnoho lidí hladem a na souchotiny. Srv. *AAN*, fond Urząd Rady Ministrów (URM), sygn. 5/6, listy 50–52; *tamtéž*, GP Rz d/s Repatr., sygn. 12, list 8.

22 *Tamtéž*, URM, sygn. 5/6, listy 50–52.

23 *AIS*, memoáry č. 82. Otec autora byl upálen partyzány.

24 Viz plastické deníkové líčení: GANSINIEC, Ryszard: Na straży miasta. In: *Karta*, č. 13 (1994), s. 7–27.

25 *AAN*, GP Rz d/s Repatr., sygn. 1, listy 19, 28.

26 K rozlišení různých forem nátlaku viz KERSTEN, Krystyna: Przymusowe przemieszczenia ludności – próba typologii. In: ORŁOWSKI, Hubert – SAKSON, Andrzej (ed.): *Utracona Ojczyzna: Przymusowe wysiedlenie, deportacje i przesiedlenia jako wspólne doświadczenia*. Poznań 1996, s. 13–31, zde s. 21.

osud východních Poláků a role oběti vyhnání a vysídlení zůstala vyhrazena německým vyhnancům a vysídlencům.

Na závěr věnujme pozornost tomu, nakolik byla dodržována ostatní ustanovení smluv o evakuaci, respektive nakolik dodržována být mohla. Transport 787 tisíc lidí v rámci smluvně upraveného vysídlení si vyžádal obrovské dopravní kapacity, zvlášť když si s sebou Poláci mohli vzít nábytek, vybavení domácnosti i dobytek. Zástupce zmocněnce pro evakuaci v bývalém volyňském vojvodství kapitán Pizło odhadoval v květnu 1945 celkový počet potřebných vagonů na sedmdesát tisíc. Obdržel však pouze čtyři tisíce, což označil za „kapku v moři". Vyhnanci a vysídlenci proto museli na nákladních stanicích čekat na transport často celé týdny a měsíce.[27] Nedostatkem kapacit úřady zdůvodňovaly, proč byla většina lidí převážena na otevřených vagonech jako uhlí nebo dobytek. Mnozí po takové cestě onemocněli, vybavení domácností dorazilo často promoklé a poškozené. Bydhošťský vojvoda si v dopise vládě z 25. července 1945 stěžoval na špatný zdravotní stav přijíždějících: „Dlouhá cesta v otevřených vagonech, která někdy trvala sedm až jedenáct týdnů, a nedostatek tuků a cukru zhoršily zdravotní stav cestujících, hlavně dětí."[28] Statistiky přijímacích táborů v Horním Slezsku ukazují, že v době vrcholících transportů od jara 1945 do léta 1946 přijížděla zhruba čtvrtina vyhnanců a vysídlenců ve zdravotním stavu, který vyžadoval okamžité lékařské ošetření.[29]

Ve všech třech sovětských republikách si postižení a zástupci polské vlády stěžovali na zvůli úřadů. Vyhnanci a vysídlenci si například nemohli s sebou brát majetek smluvně zajištěné váhy, v Litvě a na Ukrajině bylo běžné, že úředníci Polákům z vlaku část věcí před jejich vyložením vzali.[30] V Ukrajinské SSR nebyly v bezpečí ani samotné transporty. Zmocněnec pro evakuaci Władysław Wolski si v tajném dopise vládě v roce 1945 stěžoval: „Přepadají transporty s evakuovanými a loupí jejich majetek."[31] Souhrnně lze tedy říci, že v případě Polska smluvní vysídlení ztroskotalo. Velká část ze 787 tisíc „repatriantů" z Ukrajinské SSR pociťovala ztrátu vlasti stejně jako tři sta tisíc jejích krajanů, kteří přes Bug a San utekli sami – jako osobní trauma, jako vyhnání.

Podobně tomu ostatně bylo i se 482 tisíci Ukrajinci, kteří byli v letech 1945 a 1946 vysídleni z jihovýchodních polských vojvodství do Sovětského svazu. Jak řečeno, smlouvy o evakuaci byly vzájemné a počítaly s tím, že se Ukrajinci, Litevci a Bělorusové k vysídlení do Sovětského svazu přihlásí „dobrovolně". Případ Litevců a Bělorusů nebyl tak podstatný, protože jich na západ od nové hranice žilo jen málo. Ukrajinská menšina na poválečném polském území čítala v roce 1944 asi šest set

27 Srv. situační zprávu in *AAN*, GP Rz d/s Repatr., sygn. 12, listy 12–114; srv. také SOBKÓW Michał: Do innego kraju. In: *Karta*, č. 14 (1994), s. 57–68, zde s. 58 n.

28 *AAN*, fond Ministerstwo Administracji Publicznej (MAP), sygn. 2488, list 13. Osídlovací komise vojvodství Slezsko-Dąbrowa podala v říjnu 1945 zmocněnci pro evakuaci Wolskému žádost, aby transportům alespoň byla přidělena ochrana. *Tamtéž*, MAP, sygn. 2467, list 122.

29 *Tamtéž*, MZO, sygn. 70, list 112.

30 Srv. odpovídající zprávy úřadů v letech 1945 a 1946 in *AAN*, GP Rz d/s Repatr., sygn. 2, list 96; *tamtéž*, sygn. 3, listy 170–186; zpráva Polské dělnické strany in, *tamtéž*, 295/VII/51, sygn. 76, list 1.

31 *Tamtéž*, GP Rz d/s Repatr., sygn. 12, list 3 n.

padesát tisíc osob. Podobně jako v případě Poláků na západní Ukrajině byl na Ukrajince v Polsku za účelem jejich vysídlení zpočátku vyvíjen jen malý nátlak. Od léta 1945 však polské bezpečnostní síly a vojenské jednotky stále častěji napadaly ukrajinské vesnice i jednotlivce, protože je podezíraly ze spojení s partyzány. Z tlaku situace se během roku 1946 stal bezprostřední nátlak. Ministerstvo vnitra SSSR v závěrečné zprávě o „evakuaci" Ukrajinců z Polska z 31. října 1946 lakonicky konstatovalo: „Evakuace ukrajinského obyvatelstva probíhala za těžkých podmínek. Chování ukrajinských a polských nacionalistických band a dalších protisovětských elementů vedlo k rozeštvání obyvatelstva. Partyzáni přepadali pracoviště úřadu hlavního zmocněnce ukrajinské vlády pro přesídlení a Ukrajince, kteří hodlali vycestovat. Docházelo k sabotážním akcím proti železničním transportům."[32]

Zbylé ukrajinské obyvatelstvo, které se „evakuaci" stále bránilo a zůstávalo v Polsku, bylo ze své vlasti vysídleno v rámci „akce Visla" (*Akcja Wisła*) na jaře 1947. Nebylo však odsunuto přes východní hranice, ale do severních a západních oblastí Polska. Touto akcí, která stála životy pěti a půl tisíce osob a týkala se celkem asi sto padesáti tisíc lidí, byla ukrajinská otázka „vyřešena s konečnou platností", jak se uvádělo ve státních dokumentech.[33] Došlo k ní pod dohledem NKVD, který měl na úplném vysídlení Ukrajinců z jihovýchodu země zájem proto, že chtěl zlikvidovat zásobárnu dobrovolníků pro stále ještě aktivní UPA na západní Ukrajině. Bez souhlasu polského obyvatelstva, které mělo po občanské válce a vyhnání z východního Polska s Ukrajinci své účty, by k deportaci v takovém rozsahu a tak rychle nemohlo dojít.

Podobně jako v českých zemích skončil i tento konflikt mezi dvěma národnostmi úplným rozchodem cestou „etnické čistky". To by ovšem nemělo zastírat četné rozdíly v jeho vzniku a průběhu.[34] Kvůli občanské válce se útěk a „divoké" vyhnání Poláků z dnešní západní Ukrajiny uskutečnily za horších celkových podmínek, než za jakých opouštěli své domovy Němci i před postupimskou konferencí. Stejně tak můžeme pokládat za jisté, že počet obětí v řadách Poláků byl vyšší než mezi sudetskými Němci, ačkoli celkový počet polských vyhnanců a vysídlenců ze západní Ukrajiny byl mnohem nižší.[35] Osud Poláků však byl smluvní úpravou vysídlení zmírněn více než osud Němců po postupimské konferenci. Smlouvy o evakuaci byly podstatně konkrétnější a přes

---

32 *Rossijski centr chraněnija i izučenija dokumentov novejšej istorii* (Moskva), fond 17, op. 121, Téchsekretariat Org. Bjuro, ÚV VKS(b), dělo 545, list 47. K průběhu tohoto vysídlení viz také *AAN*, GP Rz d.'s Repatr., sign. 9, list 358 a list 443; MISIŁO, Eugeniusz: *Repatriacja czy deportacja: Przesiedlenie Ukraińców z Polski do ZRRS 1944–1946*. Warszawa 1996–1999.

33 K „akci Visla" viz základní edici pramenů: TÝŽ (ed.): *Akcja „Wisła": Dokumenty*. Warszawa 1993; CHOJNOWSKA, Aldona: „Operacja 'Wisła'": Przesiedlenie ludności ukraińskiej na ziemie zachodnie i północne w 1947 r. In: *Zeszyty Historyczne*, č. 102 (1992), s. 3–102.

34 Předpokládáme znalosti o průběhu vyhnání a vysídlení německého obyvatelstva z Československa. Zásadními pracemi o tomto tématu jsou především monografie Tomáše Staňka.

35 Bylo tomu tak především proto, že vyhánění a vysidlování Poláků se dělo převážně již během druhé světové války, za partyzánských bojů. Počet obětí byl sice vyšší než v českých zemích, z jiného pohledu ale bylo vyhnání a vysídlení Poláků méně radikální. Mnoho Poláků ze smíšených rodin a těch, kterým se podařilo vyhnout represáliím, smělo zůstat ve svých domovech – například ve Lvově to bylo pět procent obyvatelstva. Vypuzení Němců z českých zemí bylo mnohem důslednější než vypuzení Poláků z východní Haliče.

jejich nedostatečné dodržování účinnější než všeobecná postupimská ustanovení o „řádném" a „humánním" odsunu. Patrné je to například na rozsahu majetku převezeného do Polska, který si vysídlenci mohli přes četné nepravosti uchovat. Sudetským Němcům oproti tomu většinou nezbylo více než dvě zavazadla. Důležitým faktorem zde samozřejmě nebyly jen smluvní úpravy, ale také prostá skutečnost, že Poláci nezdivočeli, nezřizovali koncentrační tábory a nebyli součástí okupačního režimu. Proto vůči nim ze strany Rudé armády, ale také části Ukrajinců, neexistovala podobná pomstychtivost a nenávist, kterou na sebe ve středovýchodní Evropě strhli Němci v letech 1939 až 1945. Společným závěrem však zůstává poznatek, že Churchillův názor z roku 1944, podle nějž lze masové přesuny obyvatelstva provádět snadněji než kdykoli předtím, byl iluzorní. I když se soustředíme na smluvně řízené vysídlení Poláků ze září 1944, je jasné, že „transfer" (*Verschiebung*) stovek tisíců lidí nejde provést organizovaně, natož humánním způsobem.

Polsko-ukrajinský konflikt a spolu s ním vyhnání a vysídlení Poláků dovolují vedle srovnání také nuancovaněji hodnotit konflikt německo-český i vyhnání a vysídlení Němců. Od Stalinova paktu s Hitlerem až ke třem velkým konferencím Spojenců o osudu Polska a vyhnaných a odsunutých východních Poláků rozhodovaly vždy velmoci. Ty také poválečnou Evropu uspořádaly na základě co nejhomogennějších národních států. Konec „míšení etnik" ve středovýchodní Evropě začal vysídlením Poláků z území připojených k říši (jako byla například říšská župa Varta – *Warthegau*), pokračoval holocaustem a po něm následovalo vyhnání a vysídlení Němců z německých východních území a nakonec z téměř celé středovýchodní Evropy. Posun polských hranic na západ a s ním spojená národnostní homogenizace Polska se nemohly nedotknout také Československa. V roce 1945 se v Polsku, ale i v Československu debatovalo pouze o rozsahu a způsobu provedení „etnických čistek", nikoli o principech poválečného uspořádání Evropy. Sovětský svaz zde hrál výjimečnou roli, i když pro „čistky" vystupoval z jiných taktických důvodů ve východní Haliči než v případě Němců v Polsku, Československu a Maďarsku. Polsko-ukrajinský konflikt kromě toho ukazuje, jak silně válka a okupační režim poškodily vztahy i mezi těmi národy, které nebyly válčícími stranami v užším smyslu. Ani z toho sice nepramení nevyhnutelnost vyústění historických procesů v pozdější vyhnání a vysídlení, návrat k etnickému a politickému *statu quo* z doby před vypuknutím války v roce 1939 byl však na jejím konci vyloučen.

Počet Poláků ve východní Haliči byl v rámci pozdějšího vysídlení mezi lety 1955 a 1959 dále redukován; bývalá východní území tehdy opustilo dalších 245 tisíc Poláků. Tato druhá „repatriace" už ale nemůže být pokládána za vyhnání nebo vysídlení, protože k ní došlo na základě svobodných rozhodnutí.

Z němčiny přeložil Petr Šafařík.

Horizont

Otázky nad dvacátým stoletím[1]

Hans-Peter Schwarz

„S dějinami je to jako s přírodou a jako se vším hlubokým, buď si to minulé, přítomné či budoucí; čím hloub se tam vážně vniká, tím obtížnější se vynořují problémy." Tato Goethova maxima[2] je naléhavá i při ohlédnutí za 20. stoletím. Historici, politologové, sociologové, ekonomové, filozofové i řada publicistů již předložili velké syntézy i dílčí studie a teoretické koncepty. Podněcováni svými nakladateli sbírali historici od šedesátých let odvahu k souhrnným pracím a hodnocením,[3] v sedmdesátých letech pak jako by na tomto poli nebyli k zadržení.[4] Nikým nepředvídaný zlom let

---

1 Stať původně vyšla pod názvem „Fragen an das 20. Jahrhundert" ve čtvrtletníku *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, roč. 48, č. 1 (2000), s. 1–36. Publikujeme ji také v souvislosti s představením profilu *VfZ* v recenzním článku Františka Svátka, s cílem přiblížit aktuální orientaci výzkumu v oboru soudobých dějin v Německu.

2 GOETHE, Johann Wolfgang: Z pozůstalosti: O literatuře a životě. In: TÝŽ: *Z maxim a reflexí*. Brno 1995, s. 36. Přeložil Otokar Fischer.

3 Golo Mann vydal v roce 1960 9. díl *Propyläen Weltgeschichte* již pod titulem *Dvacáté století*, v předmluvě ale upozorňuje na to, že ve skutečnosti pojednává o dějinách do roku 1945, neboť v létě 1945 prý začíná „nová epocha lidských dějin". Aby se vydavatelé vyhnuli „zákeřné otázce", kde končí „dějiny" a kde začíná „současnost" (s. 12), dostalo se 10. dílu mlhavého názvu *Svět dneška*. Ostatní si počínají podobně. První dva díly *Dvacátého století* řady *Fischer Weltgeschichte* jsou ještě členěny chronologicky (PARKER, Robert A. (ed.): *Das zwanzigste Jahrhundert*, 1: *1918–1945*. Frankfurt/M. 1962; BENZ, Wolfgang – GRAML, Hermann (ed.): *Das zwanzigste Jahrhundert*, 2: *Europa nach dem zweiten Weltkrieg, 1945–1982*. Frankfurt/M. 1983), poslední díl má ale „otevřený konec" (TÍŽ: *Das zwanzigste Jahrhundert*, 3: *Weltprobleme zwischen den Machtblöcken*. Frankfurt/M. 1981).

4 Nejnovější práce s ambicemi poskytnout celkový přehled, které budeme dále zmiňovat, jsou: HOWARD, Michael – LOUIS, William Roger (ed.): *The Oxford History of the Twentieth Century*. Oxford 1998; DINER, Dan: *Das Jahrhundert verstehen: Eine universalhistorische Deutung*. München 1999; JACKSON, Gabriel: *Zivilisation und Barbarei: Europa im 20. Jahrhundert*. Leipzig 1999; HOBSBAWM, Eric: *Věk extrémů: Krátké 20. století*. Praha 1998 (přeložili Jana Pečírková a Petr Štěpánek); LUKACS, John: *The End of the Twentieth Century and the End of the Modern Age*. New York 1993; ROBERTS, J. M.: *Twentieth Century: A History of the World, 1901 to the*

1989–1991 nás ale poučil, jak obezřetní musíme být s předčasným bilancováním. Každý historik přece ví, že se s rostoucím odstupem od určité epochy silně proměňuje perspektiva jeho pohledu. Události, trendy a osobnosti, které se současníkům zdály velice důležité, jsou relativizovány, a mnohé z toho, čemu bylo zpočátku věnováno jen málo pozornosti, se jeví být velmi důležitým. Historik by tedy měl předčasné bilance přenechat jiným a ve shodě s Goethem se zprvu omezit na kladení otázek.

Taková je následující skica. Z velkého množství otázek nad 20. stoletím vybíráme jen ty obzvlášť zajímavé.

Dvacáté století – epocha světových dějin?

Úvahy o právě skončeném století, které už máme šťastně za sebou, byly velmi mlhavé. Nejrůznější hodnostáři při silvestrovských přípitcích, fejetonisté a „vzdělavatelé" uplynulé století bez rozpaků chápou jako uzavřenou epochu. Historici jsou vůči tomu stejně skeptičtí jako kdysi Benedetto Croce, který v jednom ze svých posledních děl varoval před „personifikací" celých staletí: „Stává se dokonce, že staletí, označovaná běžně číslicemi, jsou personifikována a že se z toho odvozuje jejich pováha a vliv. Vznikají z toho spory, které jsou často směšné, jako například označení *fin de siècle*, které přišlo do módy koncem 19. století."[5]

Přesto se v uplynulých desetiletích uznávaní historici znovu a znovu pokoušeli rozpoznat v chaosu vnitřní jednotu. Jistě právem. Jedním z hlavních úkolů soudobých dějin (a paralelně s nimi pracující politologie) je přinášet první systematické, objektivní analýzy skutečnosti a rozlišovat tak mezi spoustou stále nových a neuspořádaných informací.[6]

Každá přesnější analýza ukazuje, že rok 1900 se jako mezník pro historickou periodizaci vůbec nehodí. Karl Dietrich Bracher, který o tomto tématu přemýšlel jako málokdo jiný, se v rozsáhlé první části své monografie *Doba ideologií*, koncipované jako dějiny politického myšlení 20. století, zabývá nejrůznějšími idejemi a tendencemi, které krystalizovaly ve *fin de siècle* a kořenily hluboko v 19. a 18. století.

Present. London 1999; srv. též SCHWARZ, Hans-Peter: *Das Gesicht des Jahrhunderts: Monster, Retter und Mediokritäten*. Berlin 1998.

5 CROCE, Benedetto: *Die Geschichte als Gedanke und als Tat*. Bern 1944, s. 442.

6 Srv. výklad W. N. Medlicotta in: KRIKLER, Bernard – LAQUEUR, Walter (ed.): *A Reader's Guide to Contemporary History*. London 1972, s. 11. V tomto ohledu byly prvními nejdůležitějšími pokusy o orientaci „ročenky" (*Jahrbücher*). Nikdo menší než historik světových dějin Arnold Toynbee vydával a částečně sám psal pro nakladatelství Chatham *Survey of International Affairs*. Dílo pokrývá léta 1920–1962. Stejně záslužná je ročenka *Jahrbuch Internationale Politik*, kterou vydává Deutsche Gesellschaft fur Auswärtige Politik, dosud za léta 1955–1994. Tyto a další ročenky jsou již dnes bohatým pramenem ke studiu proměn soudobých interpretací světových dějin 20. století. Viz WATT, Donald C.: Contemporary History and „The Survey of International Affairs". In: MORGAN, Roger (ed.): *The Study of International Affairs: Essays in the Honour of Kenneth Younger*. London 1972, s. 103–135; EISERMANN, Daniel: *Außenpolitik und Strategiediskussion: Die Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik 1955–1972*. München 1999, s. 103–120.

Podobně uvažoval britský historik Geoffrey Barraclough v polovině šedesátých let – podle něho začala zcela nová historická éra zhruba kolem roku 1890.[7]

Mnozí jsou téhož názoru. Čtvrtstoletí před vypuknutím války v roce 1914 bylo obdobím rozvoje *stále drsnějšího* imperialismu velmocí Evropy, USA a Japonska, plodného neklidu v umění, převratu v dopravě a informačních systémech.[8]

Známy jsou spekulativní obrazy a metafory, jimiž se na přelomu 19. a 20. století pokoušeli pojmenovat tempo technologicko-přírodovědného pokroku bratři Adamsovi. Henry Adams se domníval, že v technice, ekonomice a mezinárodní politice objevil „zákon zrychlení".[9] Jeho prognózy se již dávno naplnily. „Nový Američan," psal, „syn nesmírné síly uhlí, chemie, elektřiny, rádiových vln i ještě nepoznaných sil," v roce 2000 bude „ve srovnání s dřívějšími výtvory přírody čímsi jako bohem."[10] Tehdy, krátce před pařížskou Světovou výstavou v roce 1900, fascinovala lidskou fantazii především elektřina. Stala se metaforou technického a civilizačního pokroku. V roce 1930 ji spisovatel Paul Morand (ročník 1888) označil za „náboženství roku 1900".[11] Gustav Le Bon téměř ve stejné době psal v *Psychologii davů*, že se doba nachází v kritické fázi, v níž se radikálně mění lidský duch. Příčinou prý jsou dva faktory: rozklad víry (náboženské, politické, společenské) a rozvoj nových způsobů myšlení, výsledek nových objevů ve vědě a technice. Protože spolu zápasí staré a nové myšlenky, je prý přítomnost „obdobím přechodu a anarchie".[12]

Kde leží mezníky a hlavní interpretační linie

Historici se většinou shodují na dalším mezníku – roku 1914. Pochopitelně k tomu není zapotřebí velkého důvtipu. Historiografie zde pouze svým způsobem osvětluje zkušenosti současníků. Například francouzský historik Maurice Baumont napsal ve svém obsáhlém vylíčení meziválečného období, že válka přinesla skutečnou revoluci v hospodářství, společnosti i mezistátních vztazích.[13]

---

7 Srv. BRACHER, Karl Dietrich: *Zeit der Ideologien: Eine Geschichte politischen Denkens im 20. Jahrhundert*. Stuttgart 1982; BARRACLOUGH, Geoffrey: *An Introduction to Contemporary History*. London 1966, s. 12–18.

8 Dynamika a nálada *fin de siècle* fascinují historiografii již po desetiletí. Nejnovější práce Klause Hildebranda pochází z přelomového roku 1999 a nese název: 1900: Was das 19. Jahrhundert alles brachte, oder: Die gute neue Zeit. In: GALL, Lothar (ed.): *Das Jahrtausend im Spiegel der Jahrhundertwenden*. Berlin 1999, s. 344–378.

9 *Die Erziehung des Henry Adams: Von ihm selbst erzählt*. Zurich 1953 (první vydání 1907), s. 780. Gerhard Schulz ve své knize *Gesetz der Beschleunigung* (Darmstadt 1992, s. 40 n.) objasňuje, že „zákon zrychlení", který vládne současnosti, staví historické práce pojednávající nejen o době po roce 1850 do zcela nové situace.

10 *Die Erziehung des Henry Adams*, s. 778.

11 MORAND, Paul: *1900*. In: TÝŽ: *Œuvres*. Paris 1941, s. 352; citováno in: PROCHASSON, Christophe: *Les années électriques, 1880–1910*. Paris 1991, s. 7.

12 LE BON, Gustave: *Psychologie davů*. Praha 1897, s. 8. Přeložil L. K. Hofman. První francouzské vydání 1895.

13 Srv. BAUMONT, Maurice: *La Faillite de la Paix (1918–1939)*, 1. sv. Paris 1967–1968, s. 1.

V průběhu první světové války lze rozlišit další mezník: rok 1917, v němž se staly dvě události, které dále silně ovlivnily evropské dějiny: vstup USA do války a říjnová revoluce. Proto Hans Rothfels v roce 1953 napsal tato později často citovaná úvodní slova k prvnímu ročníku časopisu *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*: „Pojem soudobých dějin v tom smyslu, v jakém jej chce zastávat tento časopis, vychází z názoru, že zhruba v letech 1917–1918 začíná epocha světových dějin."[14] Je tedy příznačné, že Karl Dietrich Bracher započal své zásadní dílo o evropských dějinách 20. století *Evropa v krizi* rokem 1917.[15]

Většina autorů však pevně trvá na dataci zásadního dějinného přelomu rokem 1914. Když se v roce 1989 rozpadlo sovětské impérium, začal se dokonce užívat pojem „krátké 20. století" (1914–1989). Zároveň tím bylo určeno hlavní téma 20. století: zápas mezi totalitární sovětskou říší a západními demokraciemi. Někdy se v tomto smyslu hovoří o „ose" století.

Z tohoto pohledu je první světová válka „základní katastrofou celého století",[16] z níž se odvíjí vše ostatní: říjnová revoluce, vláda Lenina a Stalina, kolaps středoevropských monarchií, vznik a zánik výmarské republiky, italský fašismus, do značné míry nesený duchovně a sociálně zdeptanými účastníky války, a německý národní socialismus, vybičovaný a organizovaný frontovým vojákem Adolfem Hitlerem, „německá katastrofa" let 1933 až 1945,[17] rozdělení Německa a pětačtyřicet let trvající přítomnost amerických a sovětských vojsk ve středu Evropy, studená válka a otřes koloniálních říší. Z tohoto pohledu byly pozdní následky první světové války odstraněny až stažením Rudé armády ze střední Evropy, znovusjednocením Německa a obnovením demokracií ve středovýchodní Evropě a části Balkánu.

Onou osou, kolem níž krouží politické dějiny století, je tedy studená válka mezi demokraciemi a Sovětským svazem – trvalá krize, působící až do poloviny osmdesátých let oprávněné obavy, že vyústí v novou válečnou katastrofu.

Za první světové války ovšem nedošlo pouze k říjnové revoluci a následnému systémovému antagonismu mezi kapitalistickými demokraciemi a komunistickými režimy. Následkem této války vznikají i jiné totalitarismy: italský fašismus a německý národní socialismus.

Karl Dietrich Bracher ve svém již zmíněném díle *Evropa v krizi*, koncipovaném současně jako analýza struktur i procesů, pojal sice otřes Evropy vyvolaný první světovou válkou jako krizi, rozlišil v ní ovšem řadu příčin a konfliktních linií:

1. Krize, ohrožení a zhroucení různých demokratických systémů v důsledku sociálního napětí a antidemokratických ideologií; demokracie se ale nakonec prosadí a reformují;

---

14 ROTHFELS, Hans: Zeitgeschichte als Aufgabe. In: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, roč. 1, č. 1 (1953), s. 6.

15 Srv. BRACHER, Karl Dietrich: *Europa in der Krise: Innengeschichte und Weltpolitik seit 1917*. Frankfurt/M. 1979.

16 KENNAN, George F.: *Bismarcks europäisches System in der Auflösung: Die französisch-russische Annäherung*. Frankfurt/M. 1981, s. 12.

17 Srv. MEINECKE, Friedrich: *Die deutsche Katastrophe: Betrachtungen und Erinnerungen*. Wiesbaden 1946.

2. imperialismus všech velmocí, především Němců, Italů, Japonců a Sovětského svazu; zároveň však dochází ke krizi a pádu evropských říší;

3. vzestup USA do vedoucí role demokratického světa, přičemž Spojené státy jsou od roku 1945 rozhodující velmocí v západní Evropě, Sovětský svaz v Evropě východní;

4. nacionalismus jako asi nejsilnější zdroj imperialismu evropských velmocí a Japonska; podobně ovšem působí i při zakládání nových států a v procesu dekolonizace.

Tento diferencovaný koncept z poloviny sedmdesátých let rozlišuje tři zásadní odpovědi na krizi modernity: marxismus sovětské provenience, liberální demokracii a koncept italského fašismu a německého národního socialismu. Dlouhodobý protiklad mezi svobodnými a nesvobodnými systémy nabyl před rokem 1945 velmi komplikované podoby. Sovětský svaz, Itálie za Mussoliniho a národněsocialistické Německo se sice považovaly za nositele nového, revolučního politického řádu, na druhé straně však zároveň byly dědici dřívějších států s velmocenskými ambicemi na polycentrické mezinárodní scéně. Také v západních státech s demokratickou ústavou se dostávaly do těžko řešitelného rozporu ideologicko-politické principy se strategickými a národními cíli. Totéž přitom platí pro hitlerovské Německo a stalinský Sovětský svaz. Je to zřejmé z ideologicky rozporných spojenectví let 1939–1941 a 1941–1945, paktu Hitlera se Stalinem a Velké aliance. To vysvětluje, proč mnohými tolik oblíbený pojem „světová občanská válka" události tak málo vysvětluje, a spíše je zatemňuje.[18]

Bracher se svým konceptem z poloviny sedmdesátých let zachytil i události studené války v zámoří: dekolonizaci, poslední koloniální války, zakládání států, vtažení takzvaného třetího světa do konfliktu mezi Západem a Východem a pokusy mnoha mladých států neangažovat se v něm, nebo z něho naopak těžit.

Z tohoto pohledu můžeme rozlišit řadu více či méně zásadních mezníků: 1917, 1933, 1939, 1941, 1945, 1947, 1956, 1960. V roce 1933 vznikl vedle Sovětského svazu další mocný režim, který se nedal integrovat do stávajícího mezinárodněpolitického systému. V letech 1939–1941 došlo ke dvěma neočekávaným událostem. Nejdříve – od srpna 1939 do června 1941 – to bylo podmíněné sblížení dvou nepřátelských totalitárních režimů; od roku 1941 do roku 1945 nastala éra spolupráce západních demokracií se Sovětským svazem v podobné heterogenní Velké alianci. Po roce 1945 se základní ideologický konflikt mezi demokraciemi a totalitárními systémy zjednodušuje. Na druhé straně se po upevnění čínského komunismu a po jugoslávské herezi objeví nové, komplikované zdroje konfliktů. V roce 1947 začíná s nezávislostí Indie a Pákistánu éra dekolonizace, dalším mezníkem je suezská krize

18 Pojem „světová občanská válka" má dlouhou historii. Již v roce 1959 vydal Hanno Kesting studii s titulem *Geschichtsphilosophie und Weltbürgerkrieg* (Heidelberg 1959). Čtyřdílná monografie Margret Boverisové *Der Verrat im 20. Jahrhundert* (Hamburg 1956–1960) interpretovala vnitrostátní konflikty výhradně s pomocí dialektických kategorií „národ" a „latentní občanská válka", popř. „patriotismus" versus „orientace na nadstátní ideologie". Svým způsobem to přejal Ernst Nolte v díle *Der europäische Bürgerkrieg 1917–1945: Nationalsozialismus und Bolschewismus*. Frankfurt/M. 1997.

roku 1956. Záhy tak dochází ke složitému spojení studené války se zápasem kolonií o nezávislost.

Bracherovou koncepcí jsme se zabývali obšírněji, protože se díky své systematické a pojmové jasnosti stala vzorem pro mnohé pozdější výklady.[19] Nalezneme u něho také úvahy, které po pádu evropského komunismu ovlivnily řadu prací: globální zápas mezi demokraciemi a totalitárními režimy jako nejdůležitější „interpretační souřadnici" (*Deutungsachse*) pro pochopení uplynulého století;[20] „proces dekolonizace a emancipace" v Asii, Africe a na Blízkém východě, který považuje za druhou souřadnici mnohých událostí, urychlených druhou světovou válkou a částečně překrytých konfliktem mezi Východem a Západem.[21]

Moderní nacionalismus – všeobjímající znamení epochy 19. a 20. století?

Přebohatá literatura o situaci po přelomu let 1989–1991 svědčí o dalším prohloubení našich znalostí. Otázkou je, zda může být 20. století skutečně považováno za „krátké století". Dan Diner například upozorňuje na skutečnost, že již při onom historickém přelomu a po něm vystoupily do popředí „tradiční konflikty 19. století":[22] důsledky východní otázky pro Balkán, východní Středomoří, oblast Kavkazu a střední Asie. Diner široce a velmi přesvědčivě dokládá, že onu „druhou souřadnici" vedle střetu ideologií již ve zmateném období 1914 až 1945 tvořily starší etnické a mocenské střety.

Také jiný historik – John Lukacs – po přelomu let 1989–1991 důrazně zastával tezi, že nejmocnější silou 20. století nebyl komunismus, ale nacionalismus, který podle něj bude nadále určovat osudy v krizových oblastech bývalých impérií.[23] Tento názor má řadu zastánců. „Především socialismus a nacionalismus jsou dvěma velkými mlýnskými kameny, mezi nimiž pokrok semele zbytek světa a nakonec sám sebe," předvídal chod světových dějin například Ernst Jünger v roce 1930.[24] Že tato kombinace v případě německého národního socialismu skutečně „semlela zbytky starého světa a nakonec i sama sebe", je nesporné. Mnozí pochybovali o tom, zda k těmto silám patřil i socialismus s jeho totalitárními výstřelky. Každopádně se nad problémem nacionalismu vždy vrátíme i do 19. století. Známý Goethův výrok ve *Faustovi* o tom, že pro 17. a 18. století „válka, obchod a pirátství jedno jsou", lze pro století 19. a 20. pozměnit následovně: „Nacionalismus, imperialismus a militarismus jedno jsou."

---

19 Např. HORNUNG, Klaus: *Das totalitare Zeitalter: Bilanz des 20. Jahrhunderts*. Berlin 1993; viz též FUNKE, Manfred (ed.): *Demokratie und Diktatur: Geist und Gestalt politischer Herrschaft in Deutschland und Europa. Festschrift für Karl Dietrich Bracher*. Düsseldorf 1987.

20 DINER, D.: *Das Jahrhundert verstehen*, s. 12; podobně též JACKSON, G.: *Zivilisation und Barbarei*, s. 515–527.

21 BRACHER, K. D.: *Europa in der Krise*, s. 399.

22 DINER D.: *Das Jahrhundert verstehen*, s. 12.

23 Srv. LUKACS, J.: *The End of the Twentieth Century*, s. 4.

24 JÜNGER, Ernst: Die Totale Mobilmachung. In: TÝŽ: *Sämtliche Werke*, sv. 7. Stuttgart 1980 (první vydání 1930), s. 141.

Mezi těmi, kdo na tento fakt poukazují, předložil nejjemnější analýzu George F. Kennan. Oba jeho důkladné rozbory francouzsko-ruského spojenectví jako jedné z „hlavních příčin" první světové války[25] apelují na to, aby se při uchopení 20. století nelpělo na umělém mezníku – roku 1900. Stejně známé jsou ostatní příčiny katastrof: sociální darwinismus, rasismus, krize modernizace a ideologie třídního boje.

Vydrží pro epochu let 1914 až 1945 paradigma „věku katastrof"?

Že byla léta 1914 až 1945 „věkem katastrof",[26] historici nezpochybňují, příčiny hrůz jsou důkladně probádány. Dokonce není žádná jiná epocha historiky tak zevrubně prozkoumána jako zmíněná desetiletí. Práce o obou světových válkách, o nacismu a fašismu, výzkumy o dějinách revolucí a prvních desetiletích komunistické vlády za Lenina a Stalina, studie o krizích na Dálném východě nebo o USA od vlády Theodora Roosevelta po Franklina Delano Roosevelta plní celé knihovny. Například nejnovější, svou systematičností, bohatstvím perspektiv a vyváženými soudy vynikající přehled stavu bádání o tématu „Evropa mezi válkami" od Horsta Möllera hodnotí 1059 vesměs závažných prací.[27]

Rozbory jednotlivých faktorů a dějů se stále zpřesňují, jednostrannosti určitých pohledů se korigují a u mnoha témat již vládne shoda. Již dříve vykreslený celkový obraz zůstává nezměněn: šlo o dobu katastrof, i pro státy jako Velká Británie a neutrální země, které unikly osudu tvrdé diktatury, okupace, masových vražd a zničení starobylých měst a obydlených oblastí.

A přece je pro historiky nanejvýš zajímavou otázkou, proč zanikla parlamentní vláda a civilizovanost právního státu v zemích jako Německo, Itálie, Španělsko nebo Rusko, zatímco v jiných zemích navzdory oné katastrofě nikoli. Totéž platí i pro velmi rozdílné politické důsledky světové hospodářské krize. Diskusi o „zvláštní cestě" („*Sonderwegs*"-*Diskussion*), která se původně zabývala pouze patologickým vývojem Německa a jeho pádem, již dávno nahradily komparativní práce. Je tedy zřejmě správnější hovořit o „svérázné cestě" Německa („*deutscher Eigenweg*").[28] Velká Británie a Francie, Španělsko a Itálie, Německo, Rakousko, Československo, Polsko, balkánské státy, Turecko, evropské neutrální státy, které katastrofě opět unikly, USA – ať se podíváme kamkoli, ukáže se celá řada svérázných cest. Vidíme sice mnoho společného v podmínkách jednotlivých zemí a reakcích na války, jejich následky a hospodářské krize – a přesto také mnoho autonomních, pouze ideograficky pochopitelných zvláštností.

---

25 Srv. KENNAN, G. F.: *Bismarcks europäisches System*, s. 14.

26 Srv. HOBSBAWM, E.: *Věk extrémů*, s. 20.

27 Srv. MÖLLER, Horst: *Europa zwischen den Weltkriegen*. München 1998.

28 Viz HILDEBRAND, Klaus: *Das vergangene Reich: Deutsche Außenpolitik von Bismarck bis Hitler*. Stuttgart 1995, s. 894. Ke stavu diskuse o „zvláštní cestě" viz *Deutscher Sonderweg – Mythos oder Realität? Kolloquien des Instituts für Zeitgeschichte*. München 1982. Afirmativně tuto tematiku široce zpracoval Bernd Faulenbach v díle *Ideologie des deutschen Weges: Die deutsche Geschichte in der Historiographie zwischen Kaiserreich und Nationalsozialismus*. München 1980.

Pokud analýzu přeneseme na abstraktní úroveň, můžeme hlavní důvody ztroskotání nového řádu z roku 1919 pojmenovat následovně: nedostatečná legitimita vnitřního uspořádání především na straně poražených (Německo, Rakousko, Maďarsko, Turecko a další), ale i ve vítězné Itálii; slabá legitimita mezinárodního řádu;[29] „improvizované demokracie" ve střední Evropě;[30] všeobecná polarizace; a rovněž absence demokratické supervelmoci jako byly později Spojené státy, která by se postarala o rozumné soužití mezi rozhádanými Evropany.

Proč a jak byla v roce 1939 rozpoutána druhá katastrofa evropské civilizace, je již řádně objasněno. Badatelé stále podrobněji zkoumali těžkosti států při adaptaci na nové podmínky a chaotický vývoj mezinárodní politiky, který přes traumatické zkušenosti z let 1914 až 1918 činil nové války stejně reálnými jako dlouhé období míru.

Vědomí krize a polarizace byly asi nejvýznamnějšími znaky epochy. Již citovaný názor Le Bona, že krize je výsledkem oslabení víry (náboženské, politické, společenské), přesto zachycuje jen dílčí aspekt problému. V původně křesťanské Evropě nebylo 20. století jediným stoletím rozpadu víry. Bylo především stoletím válek o víru. Vnitřní konflikty ve velkých i malých státech meziválečného období, poznamenané stupňující se měrou násilí, titánský zápas druhé světové války a srovnatelně závažné střety prvního desetiletí studené války lze chápat jako polarizaci mezi příslušníky protikladných přesvědčení. Když agnostický liberál Raymond Aron ve válečném Londýně roku 1944 psal v časopise *La France libre* o soudobých totalitarismech jako o *religions séculaires*,[31] byl v tom ještě osamocen. Dnes roste sklon chápat totalitární hnutí jako „světská náboženství" i mezi historiky.[32]

Pokud jsou v totalitárních systémech spatřovány *tyrannies modernes*, což je opět termín Raymonda Arona,[33] je zdůraznění násilného charakteru takové vlády jistě namístě. Bez přesvědčení mnoha přívrženců není však nacistické, fašistické ani komunistické hnutí plně pochopitelné. Bylo by ovšem pomýlené považovat za „věřící" pouze lidi onoho časového úseku. Desetiletí od konce první světové války až do konce korejské války v létě 1953 lze srovnat s bitevním polem podle vzoru bojišť třicetileté války. Tehdy se rovněž větší či menší, vítězní či poražení vojáci, namnoze velmi věřící lidé, sdružovali pod prapory a povzbuzeni intelektuály na ně přísahali. Ti po vzoru polních kaplanů hlásali legitimitu té či oné věci, za niž bojovali: liberálové a demo-

---

29 Srv. MOLLER, H.: *Europa zwischen den Weltkriegen*, s. 169.

30 ESCHENBURG, Theodor: *Die unvollendete Demokratie: Gesammelte Aufsätze zur Weimarer Republik*. München 1963. Nejlepší práci o krizi demokracie ve střední Evropě je stále kniha Karla J. Newmana *Zerstörung und Selbstzerstörung der Demokratie: Europa 1918–1938*. Stuttgart 1984.

31 ARON, Raymond: *Chroniques de guerre: La France libre, 1940–1945*. Paris 1990, s. 925–948.

32 Viz MAIER, Hans: „Totalitarismus" und „politische Religionen". In: *VfZ*, roč. 43, č. 3 (1995), s. 387–405. Nové poznatky přináší zdařilá práce Markuse Huttnera *Totalitarismus und säkulare Religionen: Zur Frühgeschichte totalitarismuskritischer Begriffs- und Theoriebildung in Großbritannien*, Bonn 1999.

33 ARON, Raymond: Le machiavélisme: doctrine des tyrannies modernes [1940]. In: TÝŽ: *Machiavel et les tyrannies modernes*. Paris 1993, s. 184–194.

kratičtí socialisté, demokratičtí nebo autoritářští protestanti, monarchisté, komunisté a menší sbory sektářů konzervativních revolucionářů nebo trockistů.

Stejně jako v barokních armádách zde nacházíme množství oportunistů nebo jen svéhlavých vojáků. Mnozí dezertovali, mnozí bojovali pouze proto, že by byli po opuštění svého vojska zabiti. Srovnatelná je také ochota velitelů uzavírat uprostřed bitev nová, často absurdně vypadající spojenectví: monarchisté a národní konzervativci se spojují s nacisty nebo fašisty, přičemž mnozí pak takový tábor opustí a přidají se k nepřátelům (to se přinejmenším s polovičním úspěchem povedlo v Itálii v roce 1943 a ztroskotalo v Německu 20. července 1944). V dané souvislosti je charakteristická i *societas leonina* Hitlera se Stalinem mezi lety 1939 a 1941 a podobně heterogenní Velká aliance mezi přívrženci svobodné demokracie a Stalinem. Odtud pochází častý a jednostranný sklon hovořit o století světové občanské války. O spravedlnosti a životnosti své věci jsou původci smrtelných konfliktů mezi ideologickými tábory a státy samozřejmě přesvědčeni.

Proč epocha katastrof skončila na počátku padesátých let – alespoň v západní Evropě?

První polovina století tedy byla epochou katastrof. Historiografie zaměřená pouze na Německo a Japonsko ihned chápala rok 1945 jako mezník. Ve skutečnosti tehdy na Dálném východě a v Evropě vzniklo mocenské vakuum, do něhož proudily ruské a americké armády, aby – v případě Ruska – zůstaly do roku 1991 (z Německa odešly poslední ruské oddíly až v roce 1994). Jak kdysi poznamenal Arnold Toynbee, šlo o proces, který přinesl „mnohem větší mocenské vakuum než (v Podunají) události mezi lety 1912 až 1918: vakuum se nyní rozprostíralo po celé kontinentální Evropě".[34] Tím však období nejhorších nebezpečí neskončilo.

Velká labilita mezinárodního systému, srovnatelná s předválečnými lety 1936 až 1939, po roce 1945 pokračovala, a to až do poloviny let padesátých, kdy přinesly změnu události, jako byla Stalinova smrt a konec korejské války v roce 1953, ženevská konference o Indočíně v roce 1954, přijetí Spolkové republiky Německo do NATO a první ženevský summit o uvolnění v roce 1955, rozšíření a konsolidace hospodářské prosperity v západní Evropě a Japonsku. Až nyní přešlo kritické poválečné desetiletí ze stavu pokračujícího válečného nebezpečí do stavu kontrolovaného napětí a až do konce devadesátých let se střídala období konfrontace s fázemi uvolnění. Raymond Aron již v roce 1951 tuto konstelaci nazval řetězovými válkami (*les guerres en chaîne*).[35]

Dějepisectví, které studenou válku analyzuje z jejího dobrého konce, bude mít v budoucnosti pravděpodobně stále větší sklon zpochybňovat téměř neúnosná, jen těžko zvladatelná rizika oné konfrontace. Ve skutečnosti je však třeba považovat za

---

34 TOYNBEE, Arnold J. – TOYNBEE, Veronica M. (ed.): *The Realignment of Europe*. London 1955, s. 16 n.

35 Srv. ARON, Raymond: *Les Guerres en chaîne*. Paris 1951.

zázrak, že nedošlo k nové, globální válce. Z pohledu konce osmdesátých let, kdy byla nejhorší nebezpečí zažehnána, by se tento ústřední aspekt německých dějin mohl nazvat „katastrofa, která nepřišla".[36] Toto zjištění lze vztáhnout na celé světové dějiny v desetiletích po druhé světové válce. Chaos způsobený třetí světovou válkou by pravděpodobně překonal poměry po dvou předchozích konfliktech. Když Sovětský svaz se směsí rozumu a rezignace ukončil zápas mezi Východem a Západem čestnou kapitulací, mohlo se říci: v určitém smyslu ke třetí světové válce došlo, ovšem ve formě války studené.

Zatímco o příčinách a původcích katastrof let 1914 až 1945 se bádalo tolik, že máme k dispozici dobře zdůvodněné závěry, důvody, proč se podařilo zabránit třetí světové válce, nejsou dostatečně vyloženy, mimo jiné i proto, že sovětské archivy byly zpřístupněny teprve nedávno, a ještě ne úplně.[37] V dosavadních pracích se setkáváme s trojí interpretací:

1. Obě strany měly jaderné zbraně, které znemožňují, aby válka měla vítěze; vedla by pouze k vyhlazení celých národů a zpustošení průmyslových oblastí.

2. Globální vojenská, ekonomická a politická přítomnost USA vedla k tomu, že Spojené státy stabilizovaly západní Evropu, obzvláště západní Německo, Středomoří, částečně též Blízký a Dálný východ a Japonsko. Narozdíl od epochy katastrof byl nyní mocenskopoliticky zajištěn jak demokratický pořádek uvnitř, tak mezinárodní navenek. Znamenalo to zároveň, že vznikly relativně pevné bloky, které do sebe vtáhly všechny potenciálně revizionistické státy (SRN, balkánské státy, Čankajškův stát na Tchaj-wanu, Jižní Korea) a zároveň držely v šachu nepřátelskou velmoc.

3. Nastal celosvětový, pouze lehkými recesemi přerušovaný rozkvět, který v USA, západní Evropě a pacifické oblasti znamenal od konce čtyřicátých let do roku 1973 a dále od druhé poloviny osmdesátých let období dosud nepředstavitelného hospodářského růstu; Herman Kahn nazval jeho první fázi *La Deuxième Belle Epoque* (1948–1973).[38] Jedním z mnoha faktorů, které k tomu podstatně přispěly, bylo prosazení systému volného obchodu jak ve světovém, tak evropském rámci. I tady hrála významnou roli americká hegemonie, jež přála blahobytu – i když v žádném případě nebyla nezištná.

Velmi zjednodušeně vyjádřeno: druhá polovina století se od epochy katastrof lišila především tím, že svět vstoupil do atomového věku, stal se v mnoha oblastech severní

36 Srv. SCHWARZ, Hans-Peter: Die ausgebliebene Katastrophe: Eine Problemskizze zur Geschichte der Bundesrepublik. In: RUDOLPH, Hermann (ed.): *Den Staat denken: Theodor Eschenburg zum Fünfundachtzigsten*. Berlin 1990, s. 151–174.

37 Nejlepší novější sbírkou pramenů je *Bulletin Cold War International History Project*, vydávaný washingtonskou institucí Woodrow Wilson International Center for Scholars. Z této sbírky čerpal John Lewis Gaddis ve své práci *We Now Know: Rethinking Cold War History* (New York 1997). Analogickou studií z ruského pohledu je práce Vladislava Zuboka a Konstantina Plešakova: *Inside the Kremlin's Cold War: From Stalin to Khrushchev*. Cambridge (Mass.) 1997.

38 KAHN, Herman: *Die Zukunft der Welt, 1980–2000*. Wien 1979, s. 228–231. Kahnova periodizace hodnocené epochy je v našem kontextu zajímavá: 1. La Belle Epoque (1886–1913), 2. La Mauvaise Epoque (1914–1947), 3. La Deuxième Belle Epoque (1948–1973), 4. L'Epoque de Malaise? (1974–2000). Naposled uvedená domněnka je spíše důkazem omezených možností takových předpovědí, zvláště u natolik obezřetného futurologa.

polokoule „americkým stoletím" a že národní hospodářství při vší rozmanitosti státních zásahů zabezpečila blahobyt. Tato skica je velmi hrubá. Tak jako v epoše katastrof odlišily situaci v různých desetiletích práce o mikro- i makroprocesech, pojednává o dějinách druhé poloviny 20. století množství studií, které zatím přirozeně vysvětlují jen dílčí aspekty celkového vývoje.

Bližší pohled ukazuje, že přinejmenším v prvních poválečných letech a v mnohém i později byly vlády konfrontovány s obtížemi a nebezpečími, jež se zdály být stejně neřešitelné jako problémy meziválečného období: překonání materiálních a psychologických následků války, potřeba naučit se rozumně vycházet s totalitárními režimy, dekolonizace, osvojení si demokratických poměrů (v SRN, Itálii a Japonsku), sladění sebevědomí západních spojenců s partnerstvím s hegemoniální velmocí – Spojenými státy.

Bezpochyby zde velkou roli sehrály nové mezinárodní instituce: Severoatlantický pakt, Rada Evropy, Evropské hospodářské společenství a Evropská unie, Všeobecná dohoda o clech a volném obchodu, Mezinárodní měnový fond a rovněž Organizace spojených národů. A přesto je právě zde v našem poznání řada „bílých míst". Systematický výzkum v archivech nejdůležitějších mezinárodních institucí je sice dnes možný, nicméně mnohé dokumenty jsou stále nepřístupné. V historiografii i pro první poválečné období proto převládá tradiční národní perspektiva, ačkoli lze předpokládat, že nadstátní integrace velmi přispěla k překonání obvyklých tendencí k bezohlednému prosazování národních zájmů. Právě ve studiu multilaterálních institucí a jejich vazeb na národní systémy spočívají nejdůležitější úkoly dalších desetiletí. Mezinárodně založené badatelské projekty, jako například Power in Europe,[39] práce Groupe de Liaison des Proffeseurs d'Histoire Contemporaine[40] nebo Nuclear History Program,[41] ukazují správným směrem.

Teprve až se podaří pokročit u těchto témat, přičemž je dosud velkou neznámou především jejich vazba na mezinárodní finanční a technologickou politiku, bude možno zodpovědět závažné otázky, jako například: Jaký skutečný význam měla hegemonie USA? Nakolik polycentrické bylo a je NATO? Nakolik je integrováno seskupení EHS/ES/EU? A rovněž, jakou váhu měly jednotlivé osobnosti?

V tomto ohledu představuje největší badatelský dluh téma evropských integračních společenství. Zatímco politologických, právnických nebo ekonomických rozborů na základě přístupných pramenů je dostatek, prací ze soudobých dějin založených na archivním výzkumu, které by pojednávaly o vývoji EHS, sdružení EURATOM

---

39 Srv. BECKER, Josef – KNIPPING, Franz (ed.): *Power in Europe? Great Britain, France, Italy, and Germany in a Postwar World, 1945–1950*. Berlin 1986; DI NOLFO, Ennio (ed.): *Power in Europe? Great Britain, France, Germany, and Italy and the Origins of the EEC, 1952–1957*. Berlin 1992.

40 Srv. POIDEVIN, Raymond (ed.): *Histoire des Débuts de la Construction Européenne (Mars 1948–Mai 1950)*. Milano 1986; SCHWABE, Klaus (ed.): *Die Anfänge des Schuman-Plans 1950/51*. Baden-Baden 1988; SERRA, Enrico (ed.): *Il rilancio dell'Europa e i Trattati di Roma*. Milano 1989; k základním problémům dějin integrace viz SCHWARZ, Hans-Peter: Die europäische Integration als Aufgabe der Zeitgeschichtsforschung. In: *VfZ*, roč. 31, č. 4 (1983), s. 555–572.

41 Viz KRIEGER, Wolfgang – GARWIN, Thomas: Nuclear History Program (NHP). In: *VfZ*, roč. 36, č. 2 (1988), s. 373 n.

a později ES a EU, je nesrovnatelně méně. Takové bádání je skutečně teprve v plenkách.[42] Chybějí především syntézy z obsáhlé perspektivy soudobých dějin a detailní pramenné výzkumy multilaterálních rozhodovacích procesů.

Výzkum sledující otázku, proč se dekády od počátku padesátých let v mnoha oblastech vyznačovaly stabilitou, prosperitou a demokracií, by měl doplnit národní pohledy o mnohostrannou perspektivu a překonat čistě bipolární optiku amerických politologických učebnic i historiografii orientovanou pouze na supervelmoci.

Kromě toho nelze přehlédnout, že období katastrof v té části Evropy, která byla ovládána Sověty, přetrvalo rok 1945 a skončilo teprve se Stalinovou smrtí. V maoistické Číně se uzavřelo období zmatků, započaté již koncem 19. století, až koncem sedmdesátých let a obyvatelstvo někdejší Indočíny bylo vystaveno katastrofálním zkouškám od čtyřicátých až do osmdesátých let. Vrcholem byla genocida vedená proti velké části kambodžského obyvatelstva Rudými Khmery. Ve výčtu dalších oblastí globálních hrůz by se jistě dalo pokračovat. Pojem „konec epochy katastrof" je tedy velmi relativní.

Nebyla dekolonizace a vznik nových států ve světových dějinách ještě důležitější než studená válka?

Hnací síla nacionalismu se ukázala nejsilnější tam, kde uvnitř velkých říší vznikla národněosvobozenecká hnutí, která způsobila jejich rozklad a nakonec vedla ke vzniku nových států.

První fáze tohoto procesu proběhla v letech 1919 až 1922: založení Československa, Polska, pobaltských států, Jugoslávie a svobodného irského státu. Delší druhá fáze zahrnuje dekolonizaci počínaje nezávislostí Indie v roce 1947, Pákistánu, Barmy a založením Izraele v roce 1948, přičemž pokračovala až ke vzniku velice labilních postkoloniálních státních útvarů, jako například Angoly a Mosambiku z někdejší portugalské koloniální říše v polovině sedmdesátých let. Zatím poslední fáze vzniku států trvá od počátku devadesátých let: nezávislosti opět dosahují Estonsko, Lotyšsko a Litva, osamostatňují se někdejší svazové republiky od Moldávie a Ukrajiny přes kavkazské republiky po Kyrgyzstán; po rozpadu Jugoslávie vznikají nové státy na Balkáně.

Z perspektivy roku 2000 lze říci, že studená válka je dnes historicky uzavřenou epochou a její místo zaujaly zcela nové trendy. Oproti tomu vznik nových nezávislých států, nezávislost někdejších evropských protektorátů a ústup Velké Británie, Francie, Nizozemí, Belgie a Portugalska z oblasti Pacifiku, z jižní Asie, Blízkého a Středního východu a Afriky, to vše je nezvratným procesem s trvajícím vlivem. Jde tedy

42 Za nové pohledy můžeme vděčit stále stejným autorům: Hannsu Jürgenu Küstersovi, Klausu Schwabemu, Raymondu Poidevinovi, Alanu Milwardovi a několika dalším. Ve stejné době, kdy o systému zaniklé NDR vznikají stovky statí a monografií opřených o archivní výzkum, není historicky nesrovnatelně důležitější evropské integrační politice právě v Německu věnován velký zájem – mimo jiné kvůli velkým metodickým obtížím takových prací.

z dlouhodobého hlediska o mnohem závažnější výsledek 20. století, než byly důsledky konfliktu mezi Západem a Východem.

Mnohokrát již bylo popsáno, jak se Evropané obecně, a zvláště Britové koncem 19. století považovali za pány světa. „Nejmocnější a nejzasloužilejší říše, kterou kdy poznaly lidské dějiny," psaly londýnské *Times* u příležitosti pompézních oslav diamantového výročí vlády královny Viktorie, jež byla zároveň císařovnou Indie.[43] Ještě o tři čtvrtě století později na tuto událost vzpomínal Arnold Toynbee. Psal, že se tehdy zdálo, jako by Západ „dovršil svoji nadvládu nad celým zbytkem světa".[44] Také během prvních čtyř desetiletí 20. století mezinárodní scénu zcela ovládaly evropské mocnosti, jak zdůrazňují například Michael Howard a Roger Louis.[45]

Nedlouho poté se zámořská impéria rychle rozpadla. Již v roce 1965 oznámil historik kolonialismu David K. Fieldhouse konec koloniální éry: v roce 1939 dosáhly koloniální mocnosti svého největšího rozsahu, v roce 1965, tedy jen o málo více než o čvrtstoletí později, jako takové prakticky přestaly existovat. Podle Fieldhousa svět už nebude pokryt západními základnami a koloniálními armádami, které Evropě dovolovaly vnutit všem kontinentům její vůli. Nyní prý Evropanům zbyl pouze velký počet malých, často šovinistických států. Nadřazený status a *grandeur* zmizely. Kdysi byly evropské státy středem rozsáhlých říší, nyní jsou malými státy pohlcenými provinčními problémy.[46]

Příčina spočívá kromě jiného v revolučních změnách, jimiž prošla soustava států v celosvětovém měřítku. Před první světovou válkou existovalo jen o něco více než tři desítky nezávislých států vedle několika poloautonomních protektorátů. Dnes počet států dosahuje sto devadesáti. Mnohé z osamostatněných či nově zřízených států si za desetiletí své existence utvořily vlastní historickou identitu, a nejsou tedy přívěskem národních dějin evropských mocností. Mají samostatnou vnitřní i vnější politiku. Vzniklá polycentrická soustava států už v žádném případě nemůže být manipulována Evropou. Jak nedávno situaci počátku 21. století nastínil Lothar Rühl, „mocenská rovnováha už nebude rovnováhou evropskou".[47]

Pro větší přesnost by se mohlo upozornit na to, že globální nadvláda Západu je omezena na velmi krátkou fázi: od sedmdesátých let 19. století po druhou světovou válku. Tomu ovšem předcházela dlouhá staletí, po která si evropské mocnosti podřizovaly zámořské oblasti a zapojovaly je do své politiky, vykořisťovaly je a civilizačně ovlivňovaly. Rudolf von Albertini systém evropské nadvlády, který se měl brzy rozpadnout, popsal následovně: „Zvláštností evropského imperialismu byla industriální

---

43 Citováno in: MORRIS, James: *Pax Britannica: The Climax of an Empire*. New York 1968, s. 31.

44 TOYNBEE, Arnold: *Lidstvo a matka Země. Vyprávění o dějinách světa*. Praha 2001, s. 7. Přeložil Viktor Faktor.

45 Srv. *The Oxford History of the Twentieth Century*, s. XXI.

46 Srv. FIELDHOUSE, David K.: *The Colonial Empires: A Comparative Survey from the Eighteenth Century*. New York 1967, s. 394.

47 RÜHL, Lothar: Die Balance of Power und das Problem der internationalen Stabilität. In: WEILEMANN, Peter a kol. (ed.): *Macht und Zeitkritik: Festschrift für Hans-Peter Schwarz zum 65. Geburtstag*. Paderborn 1999, s. 492.

revoluce, která 'přívěsku asijského kontinentu' (Paul Valéry) nedala pouze technicko-vojenskou nadřazenost, ale rovněž hospodářskou a duchovní dynamiku, která svět dopravně 'otevřela', mimoevropské země učinila periferií západních průmyslových států a společnostem Asie a Afriky vnutila hluboký sociální přerod."[48]

Je pozoruhodné, jak rychle se Evropa s rozpadem koloniálních říší vyrovnala. Ve Francii sice během válek v Indočíně a Alžírsku vypukla krize, po stažení z Alžírska v roce 1962 však byla poměrně rychle překonána. Nakonec koloniální války v polovině sedmdesátých let otřásly autoritářským režimem v Portugalsku. Také zde však věci nabraly zdárný vývoj.

Zánik koloniálních říší přesto vedl u všech zúčastněných k dalekosáhlým změnám. Zčásti rozhodný, zčásti váhavý příklon Itálie, Francie, Velké Británie nebo Portugalska k ideji evropského sjednocení byl určitě silně ovlivněn touto proměnou. Kdo dekolonizaci chápe pouze jako „porážku Evropy", jíž bezesporu byla, a přehlíží její pozitivní dopad, není onomu vývoji zcela práv. Kromě toho platí, že (s výjimkou Francie) byla v širokých vrstvách obyvatelstva pokládána nejen za politicky nutnou, ale zároveň i za morálně správnou. Ve zpětném pohledu je tato skutečnost ještě zjevnější. Dokonce je nutné dodat, že nově vzniklé státy musely při výstavbě svých politických a společenských systémů a v nové orientaci na mezinárodní scéně zápasit s mnohem většími problémy než evropské mocnosti, které byly zbaveny svých zámořských pozic.[49] Dějiny imperialismu však likvidaci světové nadvlády západoevropských mocností neskončily. Jaké místo ve světových dějinách jednou připadne americkému „uspořádání světa", je nejisté již proto, že stále ještě trvá. V mnohém jsou ale již dnes patrné analogie s „imperialismem volného obchodu" a konceptem „neformálního impéria", o nichž se hovořilo v souvislosti se střední fází viktoriánské éry.[50]

Již během druhé světové války byly vztahy mezi Velkou Británií a USA zatíženy problémem kolonií.[51] Také později hrály USA z pohledu evropských ochránců vlastních říší velmi dvojznačnou roli. Byly strážcem demokracie, dočasně a velice selektivně prováděly antikolonialistickou politiku, zároveň se však snažily mnohé země, které se vymanily z nadvlády Velké Británie, Francie, Nizozemí, Belgie a Portugalska, včlenit do svého „neformálního impéria".

Ale také Sovětský svaz se až do osmdesátých let považoval za imperiální mocnost. V krizové fázi přelomu osmdesátých a devadesátých let však jeho elita kupodivu souhlasila s nenásilným rozpuštěním říše ještě rezignovaněji než předtím britská, francouzská, nizozemská a portugalská vláda ve vztahu k zámořským územím.

Všechny otázky, které toto téma vyvolává, zde nemohou být zmíněny. V Německu není mnoho autorů, kteří by 20. století chápali především z perspektivy dekolonizace

---

48 ALBERTINI, Rudolf von: *Europäische Kolonialherrschaft, 1880–1940*. Zürich 1976, s. 408.

49 Obzvláště přínosnou analýzu těchto procesů, kombinující perspektivu sociologie kultury, dějin idejí a ústavních dějin, podává Ludger Kühnhardt v práci *Stufen der Souveränität: Staatsverständnis und Selbstbestimmung in der „Dritten Welt"*. Bonn – Berlín 1992.

50 Srv. LOUIS, William Roger (ed.): *The Robinson and Gallagher Controversy*. Oxford 1976.

51 TÝŽ: *Imperialism at Bay: The United States and the Decolonization of the British Empire*. Oxford 1977. Tato Louisova kniha stále zůstává klasickou prací.

a *nation-building*.[52] Zájem o drama a zločiny vlastních národních dějin a konflikt mezi Východem a Západem v německé historiografii překrývají vše ostatní. Ve Francii se téma spíše potlačuje, mimo jiné z toho důvodu, že archivní dokumenty o válce v Indočíně a Alžírsku jsou zčásti nedostupné. Pouze britské soudobé dějiny se tématu zániku impéria (*Imperial Sunset*) věnují přiměřeně. Obzvláště se zkoumá *translatio imperii* z Velké Británie na americké *cousins*, přičemž konflikt mezi Východem a Západem se chápe především jako faktor, který vyvolal a urychlil dekolonizaci.

Je tedy sporné, zda se mezi historiky trvale udrží názor, že hlavním tématem dějin 20. století byl zápas mezi západními demokraciemi a totalitárními systémy. Století mělo více ústředních motivů. Pokud se větší a středně velké zámořské státy konsolidují a budou světové dějiny hodnotit ze své perspektivy, budou vznik mimoevropských států považovat za jejich nejdůležitější událost. Bylo to zcela paradoxní století: vedle vzniku velkých říší došlo zároveň k jejich ztroskotání, respektive částečně pokojnému, přesto však neodvratnému zániku, a spolu s tím k založení a konsolidaci početných nových státních útvarů.

Bylo to „americké století"?

Heslo „americké století" uvedl do oběhu mediální magnát Henry Luce 17. února 1941, tedy tři čtvrtě roku předtím než Japonsko a Německo zatáhly Spojené státy do války.[53] A přece již na počátku století lidé v Evropě cítili, že se USA stávají vzorem. Poté co ekonom Werner Sombart v roce 1904 navštívil Světovou výstavu v Saint Louis, ocenil je jako skvělý příklad kapitalistické společnosti, k čemuž podle něho patřila i tamní nekulturnost. Berlín označil za „předměstí New Yorku", New York samotný ale za „poušť, jeden velký hřbitov kultury".[54] Nejen fascinace demokratickou kulturou USA byla odpočátku důležitým tématem 20. století, ale i antiamerikanismus, který se stal obranným reflexem proti cizí kultuře. Začátkem sedmdesátých let André Malraux napsal: „Základní skutečností je smrt Evropy. Když mi bylo dvacet, bylo postavení USA ve světě srovnatelné s dnešním postavením Japonska. Evropa byla středem, britské impérium supervelmocí. Dnes leží dominující síly mimo Evropu. Velkou supervelmocí jsou Spojené státy a vedle nich Sovětský svaz. Evropa jako faktor světové politiky fakticky zmizela – tento proces proběhl nesmírně rychle."[55]

Pokud tedy bylo nějaké „americké století", pak je můžeme popsat trojím způsobem: Amerika jako civilizace, která nejčistěji ztělesňuje mocné tendence technicko-přírodovědně-ekonomické superstruktury spojené s demokratickým politickým uspořádáním, a proto vyzařuje do celého světa. Zároveň ale po celém světě vzbuzuje

---

52 Nejlepší přehled z pohledu raných 80. let stále představuje BENZ, W. – GRAML, H. (ed.): *Das Zwanzigste Jahrhundert*, sv. 2 a 3.

53 Srv. SWANBERG, W. A.: *Luce and his Empire*. New York 1972, s. 257–261.

54 LENGER, Friedrich: *Werner Sombart, 1863–1941. Eine Biographie*. München 1995, s. 162.

55 Cit. podle: SULZBERGER, Cyrus L.: *An Age of Mediocrity: Memoirs and Diaries, 1963–1972*. New York 1973, s. 4.

resentiment. Dále je Amerika vedoucí hospodářskou mocností, která za svůj globální vliv vděčí nejrůznějším nástrojům: dolaru, vyspělé technické infrastruktuře a hospodářství, velikosti vnitřního trhu. Amerika je rovněž nejsilnější vojenskou a atomovou mocností na moři, na zemi, ve vzduchu i v kosmu.

Řada prací byla věnována otázce, kdy a v jakém ohledu byly Spojené státy opravdu globálně dominující velmocí. Například Raymond Aron ve své kritické, mnohovrstevnatě komponované monografii o „imperiální republice" v roce 1973 napsal: „V roce 1947" – tedy v prvních poválečných letech – „existovala jen jedna 'velmoc'," totiž Spojené státy. O budoucnosti oproti tomu soudil: „Po století americké nadvlády, která beztak patří minulosti, bude následovat fáze relativního nezájmu USA o svět."[56]

Jak vidno, ani pronikaví politologové nejsou dost opatrní se svými prognózami. Vždyť Spojené státy v osmdesátých a devadesátých letech po překonání kocoviny z vietnamské války za prezidentů Reagana, Bushe a Clintona znovu dosáhly dominance. V jistém smyslu jsou k roli „světové velmoci odsouzeny".[57]

Přesto se samozřejmě nabízejí i nejrůznější relativizace teze o „americkém století". Vážně o něm lze hovořit až od roku 1941, bez ohledu na roli, kterou USA sehrály v závěrečné fázi první světové války a jako finanční velmoc v další světové válce. Také později, v desetiletích studené války, jejich vojenský a politický vliv kolísal, stejně jako jejich hospodářská dominance. Totéž platí o prestiži *American Way of Life*, která je v jednotlivých zemích zcela rozdílná. Každopádně lze říci, že Spojené státy jsou na podmínky dnešní geoekonomie v mnoha ohledech připraveny nejlépe.

Soustava států byla sice ve 20. století stále polycentrická – obraz bipolárního světa byl dokonce i v dobách vyostření konfliktu mezi Západem a Východem pouze iluzí amerických učebnic politologie – přesto Spojené státy, následovány Sovětským svazem, byly od čtyřicátých let s velkým předstihem nejdůležitějším aktérem světových dějin. Skepticismus Raymonda Arona ale může být poučný: „Takzvaný vědecký výzkum mezistátních vztahů bezpočtem svých schémat a modelů mnohem více přispěl k zániku politické vědy než k rozšíření našich znalostí." Dvojí členění vztahů americké světové politiky – horizontální (rozdělení světa do regionálních subsystémů) a vertikální (rozdělení na vojenské, politické, komerční a ideologické pole) – „to vše jsou součásti nově vznikajícího světa dosud nepoznané komplexity".[58]

Váha osobností?

Když se začátkem 20. století americký historik Henry Adams svým nenapodobitelným způsobem pokusil pojmenovat nejzávažnější tendence druhé poloviny 19. století a naskicovat přicházející epochu, napsal: „Moderní politika v zásadě není zápasem

56 ARON, Raymond: *Die imperiale Republik. Die Vereinigten Staaten von Amerika und die übrige Welt seit 1945*. Stuttgart 1975, s. 226, 442.

57 Jde o název dnes velmi vlivné monografie Christiana Hackeho *Zur Weltmacht verdammt. Die amerikanische Außenpolitik von Kennedy bis Clinton*. Berlín 1997.

58 ARON, R.: *Die imperiale Republik*, s. 442 n.

mezi lidmi, ale silami."[59] To bylo a je zcela přesné hodnocení současných historických procesů, a z něj také musí vycházet všechny pokusy zformulovat ony nespočetné otázky nad 20. stoletím. Analýza těchto sil znamená zkoumat potřebu energie (role ložisek uhlí, spotřeby zemního plynu a atomové energie), produktivitu průmyslu, kapitálové vybavení, hlad po zásobách surovin a hledání odbytišť jako hlavní hnací síly moderního imperialismu, vztahy mocností v globálním systému států, zájmy velkých podniků a bank zasahujících celý svět, moderní dopravu, migraci, zbrojařské technologie a mnoho ostatních důležitých faktorů. Ve 20. století žilo mnoho osobností, o nichž platí Burckhardtovo kritérium „ojedinělosti a nenahraditelnosti".[60] (19. století mělo jen málo zcela výjimečných politických velikánů, jako byli Napoleon, Bolívar a Bismarck, bez nichž by historický vývoj určitě probíhal jinak.) Nemíníme tím morální kvality, protože často šlo o hrozná monstra, ale jejich vliv na vývoj století, jemuž vtiskli svou pečeť.[61]

Bez Lenina by nedošlo k bolševickému puči, vítězství v občanské válce, vytvoření sovětského systému a příchodu Stalina. Bez Stalina by nedošlo k sovětizaci v té formě a takovém rozšíření, jež přímo či nepřímo ovlivnily dějiny nadlouho do dalšího století. Pád carismu a otřes feudálně-raněkapitalistické ruské společnosti v šílenství světové války by zřejmě vyústily v těžkou krizi, možná v občanskou válku, nebo spíše v novou autoritářskou vládu než ve stabilní parlamentní demokracii. Systém, který na jedné straně tak jednoznačně pohrdal lidmi, a zároveň byl improvizovaným revolučním režimem, je bez Lenina a jeho spolubojovníků těžko myslitelný, stejně jako konsolidace sovětského státu bez Stalina.

I postava Gorbačova je důkazem toho, jak mnoho záleželo na osobnosti stojící na špici mocenské pyramidy ještě na sklonku totalitarismu. Svým způsobem byl tento reformátor sovětského systému, který se nechtěně stal jeho demontérem, podobně výjimečnou osobností jako Lenin. Přinejmenším z pohledu osvobozených Středoevropanů a těch Rusů, pro které je svoboda důležitější než status imperiální velmoci, je to míněno pozitivně.

Jistě není třeba zdůrazňovat, že mezi osobnosti, bez nichž by se jejich století vyvíjelo jinak – totiž lépe – patří i Adolf Hitler. Bez Hitlera a jeho hnutí by možná „první německou demokracii"[62] vystřídala kratší či delší fáze autoritářské vlády a Německo by možná prožilo podobné kolísání mezi autoritářským a demokratickým systémem, které bylo typické pro mnohé země Latinské Ameriky ve 20. století. Německá snaha o revizi versailleského uspořádání by možná vedla i k další evropské válce. Avšak bez Hitlera a jeho spoluvládců jsou dobyvačná válka, rasismus a vyhlazovací mašinerie stejně málo představitelné jako sovětský systém bez Lenina a Stalina. Podobně rozhodující byl i vliv Mao Ce-tunga a Teng Siao-pchinga, který po Maově smrti a pádu

---

59 *Die Erziehung des Henry Adams*, s. 657.

60 BURCKHARDT, Jacob: *Úvahy o světových dějinách*. Olomouc 1996, s. 184. Přeložil Jiří Loser.

61 O tomto tématu detailně pojednává kniha H.-P. Schwarze *Das Gesicht des Jahrhunderts*.

62 Srv. WINKLER, Heinrich August: *Weimar, 1918–1933: Die Geschichte der ersten Deutschen Demokratie*. München 1993.

„Gangu čtyř" zcela přestavěl systém nejlidnatějšího a potenciálně nejsilnějšího státu na Zemi.

A vývoj Indie? Bez charismatické osobnosti Gándhího by se zásadní princip nenásilí v indickém hnutí za nezávislost pravděpodobně neprosadil. A bráhman Nehrú, ovlivněný fabiánstvím, pozdně viktoriánským agnosticismem a vírou v moudrou vládu elit, opravdu dokázal vytvořit stát s trvalými demokratickými institucemi, který stojí nad náboženskými spory.

I v dějinách západoevropských společností najdeme osobnosti, bez nichž by jejich vývoj zřejmě probíhal jinak. Patří k nim Winston Churchill v letech 1940–1941 i Konrad Adenauer, který konsolidoval zprvu zcela labilní Spolkovou republiku Německo a přímo i nepřímo také západní Evropu a trval na prozatímním rozdělení Německa. Význam kancléře-zakladatele je trefně pojmenován označením jeho díla jako „zahraničněpolitické revoluce" s velkým vlivem na celou Evropu.[63]

Rovněž je otázkou, zda by Gorbačovem neúmyslně vyvolaná likvidace sovětského mocenského systému ve střední a východní Evropě proběhla tak rychle a nenásilně, kdyby nebylo podobně naladěných, důvěryhodných a schopných partnerů v USA a SRN. Kdo studuje, jak selhal mír z let 1919 a 1945, bude muset politickému dílu Bushe, Bakera, Kohla, Genschera, Gorbačova a Ševardnadzeho přiznat velký historický význam.

Také zde bude zřejmě pozdější výzkum zdůrazňovat různé jiné aspekty. V současnosti však mnohé svědčí o tom, že při interpretaci katastrof a překvapivě šťastného závěru 20. století je třeba faktoru osobnosti připsat velký význam. Tomuto století – od jeho špatného začátku až k dobrému konci – vtiskly velké osobnosti svou tvář. Historiografie by to neměla přehlížet. Dokonce sám Eric Hobsbawm, velmistr anonymního determinismu, který za hybné dějinné síly považuje socioekonomické a kulturní podmínky, kapitalismus, třídní boj a opět určitými socioekonomickými silami nesený imperialismus, při studiu 20. století najednou objevuje roli osobnosti. Jasně to ukazuje srovnání jeho obou prací o úloze Evropy ve světových dějinách 19. století[64] s knihou *Věk extrémů*.

20. století – sled ztroskotavších experimentů, jak zkrotit kapitalismus?

Podle velmi rozšířeného pojetí vstoupilo století přelomem osmdesátých a devadesátých let do zcela nového věku. Při pokusu postihnout svéráz nedávno skončené epochy bychom měli vycházet z nových okolností, které si uvědomujeme teprve nyní.

Expert na Blízký východ a přispěvatel *New York Times* Thomas L. Friedman nedávno uveřejnil studii o současné globalizaci, v níž velmi názorně vysvětluje, že zatímco z konfliktu mezi Západem a Východem se po válce v celosvětovém měřítku zrodil

63 HACKE, Christian: *Weltmacht wider Willen: Die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland*. Berlin 1993, s. 47–53.

64 Srv. HOBSBAWM, Eric J.: *Die Blütezeit des Kapitals: Eine Kulturgeschichte der Jahre 1848–1975*. München 1977; TÝŽ: *Das imperiale Zeitalter, 1875–1914*. Frankfurt/M. 1989.

systém studené války, nyní vládne „systém globalizace".[65] Systém studené války vytvářel specifickou mocenskou strukturu, založenou na rovnováze mezi USA a Sovětským svazem, a měl také vlastní pravidla hry, mezi něž patřilo i respektování jednotlivých zájmových sfér. Podle Friedmana rozvojové země budovaly vlastní průmysl, moderní západní industriální země vsadily na regulovaný obchod, komunistické státy si zvolily převážně autarkii. Klíčovými technologiemi studené války byly jaderné zbraně a technologie druhé průmyslové revoluce.

Tím se prý utvořilo globální „myšlení jednotlivých táborů": každá země musela volit mezi komunistickým, západním a neutrálním táborem. Friedman se zabývá i klíčovými myšlenkami epochy studené války: protikladem mezi komunismem a kapitalismem, politikou uvolnění (*détente*), zeměmi stojícími mimo soupeřící bloky, přestavbou v SSSR atd. V systému studené války jsou patrné i hlavní demografické trendy: z Jihu na Sever proudil ustavičný příliv přistěhovalců, zatímco „železná opona" do značné míry tlumila migraci z Východu na Západ. A Friedman vyzdvihuje ještě jeden důležitý rys epochy: všeovládající hrůzu z jaderné katastrofy.[66]

Skutečně tomu tak mohlo být; nelze popřít, že systém studené války měl globálně velký vliv. Je to zjevné, když srovnáme onen víceméně již zaniklý globální systém s dnešní situací. Americký analytik celkový systém nastínil jako nikoli primárně statický, nýbrž dynamický. Jeho dominantním znakem v tomto pojetí je celosvětová nesmiřitelná integrace trhů, národních států a technologií, hnací silou – opět v celosvětovém měřítku – kapitalismus volného obchodu a vůdčí kulturou rozsáhlá, byť ne úplná amerikanizace.

Jako rozhodující technologie se prosadily computerizace, miniaturizace, digitalizace, satelitní komunikace, optoelektronika a internet. Symbolem studené války je Berlínská zeď, symbolem globalizace *World Wide Web*. Za studené války byla určující síla zbraní, především nosnost raket, nyní je to rychlost obchodu, komunikace a inovace. Migrace nyní zasáhla celou planetu, proudí také z Východu na Západ, z venkova a chudých regionů do bohatých, městských center. Mocenská struktura je trojrozměrná a jednotlivé dimenze se navzájem prolínají. Stále ještě má význam tradiční mocenská rovnováha mezi státy; USA jsou ovšem jedinou supervelmocí. Další mocenská dimenze se uplatňuje mezi vyspělými státy a globálními trhy. Třetí dimenzí je poměr mezi jednotlivci a státem.[67]

Friedman však na mnoha místech poukazuje na to, že jde jen o *jednu* stránku světa po skončení studené války. Ta druhá je poznamenána staromódním nacionalismem, fixovaným na hranice a starobylé památky, nebo fundamentalismem. V delší historické perspektivě by globalizace mohla znamenat vstup světa do éry volného obchodu, jak tomu bylo v určitých obdobích 19. století pod vedením Anglie.

Podobně jako Friedman vidí nejnovější vývoj i Eric Hobsbawm, který zjevně rezignovaně konstatuje: „Žijeme ve světě zachváceném, vykořeněném a transformovaném titánským ekonomickým a technicko-vědeckým procesem vývoje kapitalismu,

65 Srv. FRIEDMAN, Thomas L.: *The Lexus and the Olive Tree*. New York 1999.
66 Srv. *tamtéž*, s. 7.
67 Srv. *tamtéž*, s. 7–13.

který dominoval uplynulým dvěma nebo třem staletím."[68] Jak je u tohoto autora zvykem, tu a tam něco kvazimarxisticky zjednodušuje. Stejně hořce hovoří i o konci socialismu: s rozpadem Sovětského svazu prý ztroskotal experiment „reálně existujícího socialismu". Utopická víra, že socialismus bude jednou ovládat dějiny, je sice zjevně imunní vůči realitě, avšak hluboce zakořeněná – Hobsbawm jedním dechem dodává, že „v teorii" je socialistický projekt „ekonomicky racionální", jde prý o to „oddělit otázku socialismu od specifické zkušenosti 'reálného socialismu'".[69]

K hlavním znakům století tedy zcela určitě patří i utopické sny o socialistickém světě. Ale již Goya věděl: „Spánek rozumu plodí nestvůry." V našem kontextu ale nejsou ztroskotavší autarkistické a socialistické experimenty tak zajímavé; spíše jde o postřeh, že se nyní nepřekonatelně a celosvětově prosazuje silná socioekonomická dynamika, která se objevila již v 19. století a působila i ve století dvacátém, přestože byla periodicky nebo regionálně v útlumu.

Dalo se to předvídat? Krátce před počátkem 20. století, v září 1899, požadoval Werner Sombart v závěrečném projevu na vratislavském valném shromáždění Spolku pro sociální politiku, aby byly „akceptovány jen nejvýkonnější organizační formy hospodářského života".[70] Přestože měl již tenkrát kritické výhrady, které se později silně vyostřily, považoval za nejvýkonnější organizační formu moderní kapitalismus. Navzdory tomu později – stejně jako mnozí jiní – hledal alternativu k tržnímu hospodářství. To, co bylo v oné době sporem mezi historiky hospodářství, ekonomy a sociology, stalo se po první světové válce ústředním tématem zahraničněpolitických i vnitropolitických kontroverzí. Otázka hospodářského systému byla spojena s bojem mezi demokracií a totalitarismem; boj byl rozhodnut až dějinným přelomem let 1989–1991.

Po kolapsu centrálně plánovaných ekonomik sovětského modelu a poté, co i původně radikálně komunistická čínská ekonomika se změnila dnes na ekonomiku smíšenou (se silnými tržními prvky), se zdá, že hlavním tématem století byl marný odpor proti globální dynamice kapitalismu. S ohledem na širší souvislosti lze říci, že ústředním aspektem zápasu jednotlivých politických forem, tedy totalitarismu, respektive autoritářství, proti demokratickému ústavnímu státu, byl antagonismus mezi ekonomickými systémy.

Jak známo, sám kritik kapitalismu Sombart počátkem třicátých let žádal, aby se negativním doprovodným jevům kapitalismu na trhu práce a související kulturní „barbarizaci" čelilo autarkií velkých hospodářských celků. Právě o to se pokoušelo nacistické Německo a Sovětský svaz. Obecně lze ekonomický systém fašistické Itálie, nacistického Německa a různé komunistické hospodářské systémy chápat jako ctižádostivý, nákladný a nakonec neúspěšný pokus postavit proti tržnímu hospodářství nějaký alternativní model. Ani snahy „třetího světa" najít v rámci konferencí Organizace OSN pro obchod a rozvoj politické alternativy ke globálnímu tržnímu hospodářství nebyly úspěšné.

68 HOBSBAWM, E. J.: *Věk extrémů*, s. 597.
69 Srv. *tamtéž*, s. 511.
70 Citováno in: LENGER, F.: *Werner Sombart*, s. 141.

S tímto zásadním tématem se pojí otázka, zda se kapitalismus a demokracie vzájemně podmiňují či nikoli. Od doby před první světovou válkou to bylo přes všechny úspěchy a systémové krize demokracie jedno z nejspornějších témat minulého století.

Zdá se, že politická demokracie nutně souvisí s tržním hospodářstvím. Přitom jak v Evropě, tak v USA vznikla celá řada modifikací tržního hospodářství smíšenou ekonomikou a etatismem. Ve státech kontinentální Evropy se v druhé polovině století dokonce prosadilo mínění, že tržní hospodářství je možné, jen bude-li zmírněno koncepcí státu blahobytu. Sociální stránka kapitalismu byla a je chápána jako předpoklad akceptace pluralitní demokracie.

Belgický hospodářský historik Hermann van der Wee tento vývoj, který sílí od první světové války, shrnuje v tvrzení, že stát napříště už nikdy nemá pouze zajišťovat nerušený chod hospodářství, ale musí plnit mnohem větší úkol: „Centrálním plánováním a kontrolou sociálních partnerů má racionalizovat hospodářský život tak, aby bylo dosaženo maximálního růstu. Současně má přerozdělováním a sociálními dávkami distribuovat příjmy podle principu sociální spravedlnosti." Z pohledu počátku osmdesátých let bylo dosaženo výsledku, že „smíšená ekonomika je na Západě určitým druhem neomerkantilismu".[71]

Od té doby neoliberální hospodářské reformy v USA, Velké Británii a v oblasti Tichomoří způsobily, že se smíšené ekonomiky dostaly pod tlak. Liberální fáze světového hospodářství – „turbokapitalismus" (Edward Luttwak), jak ji nazývají její kritici – nutí západní ekonomiky, ztuhlé pod konceptem státu blahobytu, aby se přizpůsobily. Regulující a přerozdělující stát se musí vrátit k tržnímu hospodářství.[72] Sotva lze však očekávat, že se západní demokracie zcela zřeknou zmírnění sociálních dopadů tržního hospodářství. O komplementarité demokracie a tržního hospodářství v etablovaných demokraciích každopádně nelze pochybovat – pokud budou demokracie schopny koncepcí sociálního státu zmírnit sociální napětí kapitalistického rozvoje.

Po zkušenostech minulého století je mnohem nejistější, zda je autoritativně řízené tržní hospodářství – tedy tržní hospodářství bez politické demokracie – dlouhodobě udržitelné. To je model některých zemí Dálného východu. Avšak autoritářsko-technokratická pretoriánská vláda v Jižní Koreji již ztroskotala a přenechala místo spojení demokracie s tržním hospodářstvím, tak jak je to ve světě běžné. Musíme vyčkat, jakou budoucnost má politicky autoritářský systém v Číně, jehož funkcionáři se „vezou na kapitalistickém tygru".

---

71 WEE, Hermann van der: *Der gebremste Wohlstand: Wiederaufbau, Wachstum, Strukturwandel 1945–1980*. München 1984, s. 587.

72 Srv. LUTTWAK, Edward: *Turbo-Capitalism, Winners and Losers in the Global Economy*. London 1998, s. 37.

Co bylo na 20. století opravdu nové?

Vnímaví historici záhy poznali cesty budoucího vývoje. Henry Adams na počátku 20. století prorokoval, že každý Američan, který se dožije roku 2000, bude moci ovládat „nesmírné energie": „Bude myslet v komplikovaných kategoriích, které byly pro dřívějšího ducha nepředstavitelné... Devatenácté století pro něj bude na stejné dětinské úrovni jako století čtvrté."[73] To se opravdu stalo a výsledky daného vývoje jsou běžnou stravou i tomu nejskromnějšímu publicistovi.

Z této perspektivy se za dominantní faktor 20. století pokládá společný vliv moderního průmyslu, moderních přírodních věd a techniky. Je to zjevné od poloviny 19. století, ve světových válkách 20. století tento proces zesílil a dlouho již určuje strukturu globálních systémů.

Touto zásadní tendencí se vedle historiků odpočátku zabývali především sociologové a filozofové. O Werneru Sombartovi jsme již hovořili. Názory Maxe Webra k tomuto tématu jsou všeobecně známé. V německé jazykové oblasti upozorňovali v polovině století především heidelberští filozofové Alfred Weber a Karl Jaspers na to, že historický přelom ve 20. století neodvolatelně mění světové dějiny. Alfred Weber napsal v roce 1946 v práci *Rozloučení s dosavadními dějinami*, že se nacházíme „po objevech přírodních věd a technických převratech nejnovější doby ne na naší milé, důvěrně známé, nesmírně staré Zemi, která nám dávala nekonečné prostory a rozptýlení, ale na nové planetě".[74] Rozvoj globalizace v důsledku rozmachu přírodovědně-technické civilizace Západu byl přesně pojmenován, i když ještě neexistoval její pojem.

Také Karl Jaspers diagnostikoval „vědecko-technické století, jehož proměnu nyní zakoušíme", když napsal: „Dosud neexistovaly světové dějiny, ale jen shluk lokálních dějin," jež lze považovat za pouhou „přípravu ke světovým dějinám." Vlastní světové dějiny podle Jasperse začínají teprve nyní: „Právě začínáme."[75]

Arnold Gehlen, máme-li jmenovat třetího sociologa kultury, o něco později analyzoval nový, globální systém jako „superstrukturu", v níž na sobě závisejí průmysl, technika a přírodní vědy. Také podle něho došlo v 19. a 20. století k převratům, jejichž hloubku lze srovnat pouze s „neolitickou revolucí".[76]

Podobně smýšlel v Anglii Arnold Toynbee, který byl mimo jiné předchůdcem biosférických historických úvah. Ve svém posledním díle z roku 1975 s příznačným titulem *Lidstvo a matka Země* postuloval základní princip současných dějin: „nesoulad mezi politickým rozdělením oikumeny na místní svrchované státy a celosvětovým sjednocováním oikumeny na technologické a ekonomické rovině".[77]

---

73 *Die Erziehung des Henry Adams*, s. 178.

74 WEBER, Alfred: *Abschied von der bisherigen Geschichte*. Bern 1946, s. 11.

75 JASPERS, Karl: *Vom Ursprung und Ziel der Geschichte*. Frankfurt/M. 1956, s. 34 n.

76 GEHLEN, Arnold: *Die Seele im technischen Zeitalter: Sozialpsychologische Probleme in der industriellen Gesellschaft*. Hamburg 1957, s. 23.

77 TOYNBEE, Arnold: *Lidstvo a matka Země*, s. 561.

Běžná historiografie (stejně jako politologie) si tyto souvislosti uvědomovala jako vždy zdráhavě – pokud vůbec. Věda je především specializovaným výzkumem, a proto se je nejdříve snažila uchopit specializovanými historickými a politologickými disciplínami, například hospodářskými dějinami, politickou ekonomií, dějinami techniky, přírodních věd a mezinárodních vztahů.

Také *Oxfordské dějiny dvacátého století* tento asi nejdůležitější aspekt dějin 20. století zachytily pouze svou vazbou. Najdeme zde sedmadvacet koncepčně nesouvisejících, byť velmi zdařilých analýz, z nichž se třetina více či méně výlučně zabývá globálními tendencemi, jako například: „Fyzika ve dvacátém století", „Demografie a urbanizace", „Rozšíření vědění", „Růst světového hospodářství", „Růst globální kultury", „Vizuální umění". Alan Ryan charakterizoval celkový vývoj následujícími slovy: „Ústředním rysem 20. století je, že moderní západní svět strhl zbytek světa do svého ekonomického, technologického a – obecně vyjádřeno – kulturního vlivu."[78]

Je otázkou, kdy a jak německé soudobé dějiny tuto ústřední tematiku uchopí vhodnými koncepty a metodami. Novými tématy, jimiž se zabývá především, jsou totalitární hnutí a režimy ve 20. století. Tyto fenomény představují radikální rozchod s legitimistickým a liberálně-buržoazním 19. stoletím a zlom v dějinách západní civilizace, která se stále úspěšněji konsolidovala po hrůzách západoevropských náboženských válek a třicetileté války.

Z pohledu univerzálních dějin lze samozřejmě světové války 20. století i studenou válku chápat jako variace dobře známých zápasů o hegemonii. I k politickým sekulárním náboženstvím tohoto století s jejich strašlivými vůdci a zločiny najdeme v uplynulých epochách historické analogie, byť na omezeném prostoru, s menším počtem obětí a bez současných nástrojů manipulace, kontroly a ničení.

Také systémy mezinárodní spolupráce, spojenectví a bloků, které se utvářely od poloviny století v atlantickém prostoru či ve východním bloku, jsou ve srovnání s počátkem století a ještě více s 19. stoletím něčím novým. Stále však patří k dobře známé kategorii kooperace států a společností, respektive velmi proměnlivých hegemoniálních systémů.[79]

Úplnou novinkou je ovšem evropská integrace od poloviny padesátých let. Pokud ji však srovnáme s Německým spolkem nebo Německým celním spolkem, s nimiž vlády experimentovaly mezi rokem 1815 a Bismarckovým založením říše, můžeme i zde vidět určité analogie. Z pohledu světových dějin je tedy opravdu novým fenoménem zřejmě především globalizace, opřená o expanzi přírodních věd, techniky a ekonomiky.

---

78 RYAN, Alan: The Growth of a Global Culture. In: *The Oxford History of the Twentieth Century*, s. 64.

79 Pokud v tomto ohledu srovnáme analyticky přínosné teorie Heinricha Triepala v díle *Die Hegemonie: Ein Buch von führenden Staaten* (Stuttgart 1943) nebo George Schwarzenbergra v díle *Power Politics: A Study of International Society* (London 1951) s nejnovější studií Wernera Linka *Die Neuordnung der Weltpolitik. Grundprobleme globaler Politik an der Schwelle zum 21. Jahrhundert* (München 1988), ukáže se, že globální struktury vykazují stále stejné, dobře známé konfigurace.

Samý rozklad?

Dvacáté století nepřineslo pouze zánik evropských říší. V současnosti sílí sklon považovat je za století rozkladu. Zachycuje se tím zánik mnoha hodnot a vazeb, které, jak se obecně předpokládá, drží společnost pohromadě. Samé eroze: křesťanských životních zásad, měšťanské společnosti, občanské společnosti, sociální solidarity, občanských ctností, civilizovanosti, sebevědomí západních států a západní civilizace. Takové a podobné nářky současníků jsou obvyklé od konce 19. století. Historiografie snadno přistupuje na chápání 20. století jako období, v němž se periodicky hovoří o krizi a kdy je kritizována současnost. I když k ustavičným debatám o krizi přistupujeme obezřetně, platí, že „není kouře bez ohně". Zda bylo 20. století opravdu dlouhým procesem okolnostmi vynuceného opouštění různých hodnot, jež stmelovaly nejen západní společnosti, však ponechme stranou.

Vůbec není překvapivé, že se obavy, které doprovázely celé století, vynořují i v pracích, které mají bilancující ráz. Ralf Dahrendorf, který jistě netrpí přehnanými obavami, v *Oxfordských dějinách dvacátého století* vyjadřuje obavu, že by společenské změny vynucené globalizací mohly rozbít občanskou společnost. Kromě toho dále hrozí známé zlo nacionalismu a náboženské nesnášenlivosti.[80] Jiný osobitě bilancující autor, americký historik Gabriel Jackson uvádí, že radikálně sekularizovaným společnostem 20. století „chybí jakýkoli transcendentní legitimační princip a jakékoli transcendentně založené omezení čistě lidské moci".[81]

Francis Fukuyama ve své komparativní studii o krizi společenského života zjišťuje, že nábožensky i sekulárně založené hodnotové systémy erodují stejně, a to i ve stabilních liberálních společnostech anglosaských demokracií: rodiny se rozpadají, stoupá zločinnost, klesá důvěra občanů ve společnost. Liberální demokracie se sice na konci 20. století jeví být jedinou možnou institucí technologicky vyspělých společností, její kulturní báze je ale ohrožena: „rozsah změn v technologii snadno může přesáhnout míru jejich společenské akceptace".[82]

To vše je patrné u dynamických společností, jejichž hodnoty, módy a životní styl přirozeně podléhají rychlejším změnám než politické instituce. Oproti tomu po zhroucení evropského komunismu mnozí pozorovatelé zjišťují, že demokratické ústavní státy jsou mnohem silnější než kdykoli od roku 1919. Jejich nedostatky jsou známy, přesto se ale zdají být nadřazeny ostatním moderním systémům. Poslední dobou však stále více politologů, historiků a sociologů poukazuje na to, že 20. století v Evropě (dříve či později zřejmě na celém světě) přineslo další překvapení: oslabení moderního státu.

Zatímco historiografie soudobých dějin právem nepřestává především v Německu varovat novými analýzami před nebezpečím šovinismu národních států, začíná se

---

80 Srv. DAHRENDORF, Ralf: Towards the Twenty-First Century. In: *The Oxford History of the Twentieth Century*, s. 334–343.

81 JACKSON, G.: *Zivilisation und Barbarei*, s. 517.

82 FUKUYAMA, Francis: *The Great Disruption: Human Nature and the Reconstitution of Social Order*. New York 1999, s. 282.

v tom novověký stát proměňovat. Monografie izraelského historika Martina van Crevelda tuto tezi obsahuje již ve svém názvu: *Vzestup a zánik moderního státu*.[83] V jemné analýze autor popisuje vzestup státu od 14. století a dospívá ke zjištění, že ve 20. století nastal opačný vývoj. Až do roku 1945 význam státu rostl, v totalitárních náboženstvích byl stát dokonce zbožštěn. Ani zhroucení totalitárních režimů v Německu a Itálii neznamenalo ještě konec moderního státu. Dokonce naopak, v důsledku dekolonizace se západní model státu rozšířil po celém světě. Od roku 1975 ale zcela neočekávaně a víceméně v celosvětovém měřítku nastává jeho zánik.

Má to celou řadu důvodů. S koncem nepřátelství mezi Východem a Západem již nehrozí žádné velké války. Přebujelý stát blahobytu se ukázal být příliš finančně náročný, takže byl – nejdříve v anglosaských demokraciích – radikálně okleštěn. Technologie se internacionalizuje. Vnitřní bezpečnost se ve stále méně kontrolovatelných společnostech snižuje, stát zde již – podobně jako již dlouho ve třetím světě – má jen neúplný monopol násilí. I ve stabilních občanských společnostech se na oslabení vnitřní bezpečnosti podílí mnoho faktorů: otevřené hranice, dalekosáhlá ochrana lidských práv, sklon k násilí u mnohých jedinců a skupin, výskyt nezabavitelných zbraní a velká mobilita osob. Podle van Crevelda navíc rychle mizí i víra v hodnotu a užitečnost státu jako takového. Pro dnešní stát je stále těžší apelovat na loajalitu vlastních občanů; jejich připravenost za stát bojovat, či dokonce zemřít klesá po celém světě.

Na podobné jevy upozorňuje i freiburský historik Wolfgang Reinhard. Jeho srovnávací evropské ústavní dějiny rovněž označují sedmdesátá léta 20. století za přelomovou fázi. Také on pozoruje rostoucí vzájemné odcizení občanů na základě příliš „rozbujelého" státu. Podle něho je monopol státní moci oslabován ve prospěch zprostředkujících instancí a subsidiárních svazků. Současně v Evropě dochází k odevzdávání suverenity nadstátní Evropské unii, která není ani spolkovým státem, ani konfederací, ale „směsí obojího".[84] Mezi historiky, kteří na konci 20. století, jež zrodilo totální stát, ohlašují konec státu, patří i americký historik druhé světové války a studené války John Lukacs. Obrovský význam připisuje schengenské dohodě o úplném vymizení hranic v Evropě: „Stát, který nemá kontrolu nad svými hranicemi, není slabým státem – není vůbec státem."[85] Plni obav John Lukacs sleduje rozpad Sovětského svazu a Jugoslávie a následné národnostní války. Národy, ať nacionalistické nebo ne, prý budou existovat ještě dlouho, co ale bude se státem?[86]

Realističtí analytici jako Daniel Yergin soudí, že pokud je pro určité národy nepřijatelný zápas vlád s trhy, lze čekat protiútok: „Stát může znovu rozšířit svou roli ochránce občanů před soukromými zájmy, ať se již projevují monopoly, podvody a nejrůznějšími výstřelky nebo vykořisťováním a přímým násilím."[87] Co se však stane,

---

83 Srv. CREVELD, Martin C. van: *Aufstieg und Untergang des modernen Staates*. München 1999.

84 REINHARD, Wolfgang: *Geschichte der Staatenwelt: Eine vergleichende Verfassungsgeschichte Europas von den Anfängen bis zur Gegenwart*. München 1999, s. 533.

85 LUKACS, J.: *The End of the Twentieth Century*, s. 264.

86 Srv. *tamtéž*, s. 244.

87 YERGIN, Daniel: *The Commanding Heights: The Battle between Government and the Marketplace that is Remaking the Modern World*. New York 1988, s. 390.

pokud ve státě, který předstírá, že chrání občany, vládne korupce a mafie? Každopádně patří otázka, zda dnes moderní stát přinejmenším v Evropě rychle zaniká, k nejzávažnějším tématům století „totálního státu". Poji se přitom s nejistotou nad tím, k čemu se vyvíjí Evropská unie.

Co vyplývá z tohoto rychlého běhu pralesem historických otázek?

1. Tématem soudobých dějin je „epocha žijících" (Hans Rothfels),[88] tedy právě skončené 20. století. Rozumní historici zůstávají při pokusech zachytit celek tohoto století skromní. Prales plný otázek je tak obrovský, že se o výzkum pokoušeli a pokoušet i nadále musí vědci nejrůznějších disciplín: filozofové dějin, sociologové kultury, ekonomové, historici hospodářství a právníci zabývající se ústavním právem, historici umění, literární vědci a mnozí další.

2. Ukazuje se přitom, že bychom nejmladší dějiny zcela nechápali, kdybychom se zabývali jen 20. stoletím. Řada významných jevů nás vede zpět do 19. století. Zároveň však mnohé ukazuje, že je třeba nově i historicky se opakující skutečnosti chápat z perspektivy světových dějin. Proto jsou pochopitelné pochybnosti o tom, zda mohou soudobé dějiny se svým časově omezeným horizontem nad danou problematikou správně klást otázky, nemluvě o jejich zodpovězení.

3. Historici soudobých dějin mají sklon vyznávat premisu, že „politika je osud". Mnohé problémy, které je třeba zpracovat, skutečně spadají do politických dějin. Avšak každý hlubší pohled na zásadní otázky 20. století ukazuje, že je zapotřebí všech dílčích disciplín: politických dějin včetně dějin diplomacie, hospodářských a sociálních dějin, ústavních a vojenských dějin, dějin ideologií a mentalit a v neposlední řadě i dějin techniky.[89]

4. Pokud vycházíme z pohledu politických dějin, není mezi badateli příliš sporu o dvou velkých mezních, letech 1914 a 1989. V Evropě i Japonsku se sice stále v jistém smyslu oprávněně trvá na datu 1945, z globální perspektivy ale zdůrazňování tohoto mezníku poznání spíše zatemňuje. Pro indický subkontinent je například zlomový rok 1947. Čína má opět zcela jiné mezníky; ve druhé polovině století je to vznik Čínské lidové republiky po konci občanské války (1949) a počátek éry Teng Siao-pchinga (1978). Pro Francii je kritický přerod za Charlese de Gaulla v letech 1958 až 1962 přinejmenším stejně významný jako rok osvobození 1944, zatímco evropské epochální datum 1945 je relativně nedůležité. Také pro Velkou Británii jsou raná šedesátá léta – téměř ukončená dekolonizace a obrat k Evropskému společenství – stejně důležitá jako rok 1945 se svým „dnem V" a volebním vítězstvím labouristů. V Sovětském svazu byl zlomový rok 1953 zřejmě ještě důležitější než datum 1945. To samé platí pro Spojené státy.

---

88 Srv. ROTHFELS, H.: Zeitgeschichte als Aufgabe, s. 2; BESSON, Waldemar: Periodisierung. Zeitgeschichte. In: TÝŽ (ed.): *Geschichte*. Frankfurt/M. 1961, s. 264.

89 Srv. SCHULZ, Gerhard: *Einführung in die Zeitgeschichte*. Darmstadt 1997, s. 123 n. K dějinám techniky viz BRAUN, Hans-Joachim – KAISER, Walter: *Propyläen-Technikgeschichte*, sv. 5: *Energiewirtschaft, Automatisierung, Information seit 1914*. Berlin 1992.

Vše mluví pro to, abychom z průběhu století vyzdvihli silněji než dosud význam počátku padesátých let. Teprve tehdy epocha katastrof, přinejmenším v Evropě, prozatím skončila. Zároveň tehdy všichni aktéři začali chápat, že nebývalá dynamika zbrojení, jaderné zbraně a raketové systémy vytvářejí pro mocenské a ideologické konflikty zcela nové podmínky.

Jak se to má se staršími mezníky třicátých a čtyřicátých let? Především tam je patrné „zrychlení historických procesů" (Gerhard Schulz). Má se toto období vymezit lety 1930, 1933–1934 či 1936, nebo byly nejdůležitějšími mezníky léta 1939 či 1941?[90] Především období 1936 až 1953 (od obsazení Porýní po Stalinovu smrt a příměří v Koreji) bylo érou zrychlení, kdy se během jednoho roku či dvou let změnilo více než za celá desetiletí.

5. Z diskuse o dějinných mezních je již patrné, v čem historiografie shledává nejdůležitější souřadnice 20. století. Při celkovém pohledu je patrno několik hlavních determinant:

- obtížné zpracování katastrofy první světové války se všemi jejími pozdějšími následky v letech 1919 až 1945 (na Balkáně působí dopady nešťastného míru z roku 1919 dodnes),
- zápas mezi představami o totalitárním anebo demokratickém režimu,
- hnutí za svobodu v zámořských říších evropských zemí a budování nových států,
- integrační a dezintegrační procesy na mezinárodní scéně,
- periodické otřesy mezinárodního řádu působením nejrůznějších projevů nacionalismu, často spojených s militarismem a imperialismem.

To je již značný počet „souřadnic", a to zcela mimo naši pozornost zůstala technologicko-ekonomická superstruktura. Proto musíme shrnout: u tak protikladných dějů 20. století je nemožné vytknout jediné hlavní téma, i když se to z té či oné politické perspektivy a v pedagogickém smyslu zdá potřebné. Úkolem dějepisectví, včetně soudobých dějin, je jemně rozlišovat, nikoli zjednodušovat.

6. Pokud jde o obecné úkoly moderní historiografie, je jasné, že soudobé dějiny mohou být, řečeno s Hansem Rothfelsem, chápány pouze z „univerzálního pohledu".[91] Ve vlastním výzkumu pak převládá – asi nevyhnutelně – hledisko národních dějin. Americké soudobé dějiny se proto soustředí na hlavní vnitropolitické otázky a ústřední témata americké světové politiky: zahraniční politiku USA na západní polokouli (téma zásadní již od založení Spojených států), politiku vůči Evropě od počátku století a v oblasti Tichomoří od osmdesátých let 19. století, na historii druhé světové války, konflikt mezi Východem a Západem a globální mezinárodní hospodářskou politiku.

Ve velkých evropských zemích se stejně jako v USA pracuje na velkém množství témat, výzkum se však přesto soustředí na dramatické, namnoze traumatické zkušenosti vlastních národních dějin. Ve Velké Británii je to téma *Imperial Sunset*[92] nebo –

90 To se závažnými argumenty prosazuje John Lucacs v díle *Die Entmachtung Europas: Der letzte europäische Krieg 1939–1941*. Stuttgart 1978.

91 ROTHFELS, H.: Zeitgeschichte als Aufgabe, s. 2, 4.

92 Tak zní nostalgický titul jinak velmi střízlivé monografie Maxe Beloffa: *Imperial Sunset*, sv. 1: *Britain's Liberal Empire 1897–1921*. London 1961.

formulováno jasněji – *The Collapse of British Power*.[93] Úpadek (*decline*) je hlavním tématem mnoha prací o britské vnitřní politice a zároveň i s jistým sebevědomím analyzovanou otázkou, proč Velká Británie narozdíl od Německa, Španělska a Francie zvládla krizi třicátých a čtyřicátých let s nedotčenými parlamentními institucemi. Ve Francii se velmi mnohostranná historická reflexe přece jen neustále vrací k první světové válce, jejímu předvečeru a dlouhodobým důsledkům, jak se projevovaly ve vichystickém režimu i v odboji s jeho historickými mýty gaullismu a komunistické strany. Ruská historiografie od poloviny osmdesátých let váhavě zpracovává leninskou a stalinskou minulost. Traumatická témata německých soudobých dějin jsou dostatečně známá.

Pohled na 20. století jako celek oproti tomu představuje žádoucí korekturu nutných, částečně však sterilních diskusí o jednotlivých národních „zvláštních cestách" (*Sonderwege*), úspěších a katastrofách. Pouze vzájemné srovnání zvláštností národních dějin a studium epochálních tendencí v regionálním i globálním rámci ukazují, kde hledat skutečně zajímavá badatelská témata.

7. I při globálním pohledu si samozřejmě povšimneme mnoha nových jevů. Pohnuté epochy jsou již takové, nejen 20. století. A přece si přitom vzpomeneme na Goethovy postřehy k teorii dějin ze známého rozhovoru s historikem Heinrichem Ludenem: „I kdybyste byl schopen pročíst a prozkoumat všechny prameny, co byste našel? Nic jiného než dávno známou pravdu, kterou lze snadno dokázat: totiž že se vždy a všude žilo zle. Lidé se stále jen trápili a mučili... Polepšili si jen nemnozí."[94]

Při pohledu na 20. století se ukazuje, že toto pesimistické zjištění platí jen částečně. Lidé z průmyslových demokracií jsou bezpochyby schopnější než velký zbytek lidstva. Mnoho jevů známých ze světových dějin se ostatně vrací, často v globálním rozměru a obrovské intenzitě, k čemuž patří i titanismus zla.

8. Zásadně novou a v univerzálních dějinách jedinečnou zkušeností je globální proměna hospodářství, životního stylu a vědomí. Britský historik světových dějin J. M. Roberts v závěru své nedávné monografie, jež je dosud nejlepší syntézou o daném tématu, s jistou skepsí tvrdí, že „posledních 100 let [je dobou] rychlejších, pronikavějších a významnějších změn v lidských životech a vyhlídkách, než tomu bylo kdykoli předtím".[95]

Je to zajímavý paradox: až poté co se Západ, lépe řečeno Evropa mocenskopoliticky stáhla na svůj vlastní kontinent, dosáhl evropský duch v technice, přírodních vědách a ekonomice i západní koncept lidských práv celosvětově největšího vlivu.

Proto zaslouží pozornost Robertsův názor vyjádřený ve studii z roku 1986: „Vliv Západu na okolní svět je nesmazatelný. Změnil dějiny tak, že ze světa učinil *jeden svět*... Zdá se být jasné, že dějiny západní kultury jsou dnes dějinami lidstva, že její vliv je tak obrovský, že se všechny protiklady a protimluvy staly bezvýznamnými."[96]

---

93 BARNETT, Correlli: *The Collapse of British Power*. London 1976.

94 *Goethes Gespräche*, sv. 1. Ed. Flodoard Freiherr von Biedermann. Leipzig 1909, s. 434 n.

95 ROBERTS, J. M.: *Twentieth Century*, s. XVIII.

96 TÝŽ: *Der Triumph des Abendlandes: Eine neue Deutung der Weltgeschichte*. Dusseldorf 1986, s. 433 n.

Je známo, že takové pojetí bývá popíráno s důrazem na hodnoty a tvořivost ostatních civilizací. Určité je to jedno z velkých témat budoucí světové politiky, tedy i budoucího výzkumu. Také zde platí: tak jako teprve historické zkušenosti 20. století umožnily přesnější hodnocení tendencí století devatenáctého, dovolí 21. století klást správné otázky nad stoletím dvacátým.

Soudobé dějiny totiž musí své poznání formulovat sebekriticky, s neustálým ohledem na otázku, kterou svým typicky vyzývavým způsobem vznesla Barbara Tuchmanová: „Má se – či dokonce může se – o dějinách psát, když se z nich ještě kouří?"[97] Jak se dalo čekat, odpověděla Barbara Tuchmanová kladně. Výsadou historiků zabývajících se soudobými dějinami zkrátka je odkrývat nejsvrchnější vrstvy historického poznání. Při ohlédnutí za 20. stoletím by si však měli častěji, než je zvykem, položit pochybovačnou otázku: je naše poznání alespoň z poloviny správné? Neměl v úvodu citovaný Goethe přece jen pravdu, když psal: „čím hloub se [do dějin] vážně vniká, tím obtížnější se vynořují problémy"?

Z němčiny přeložil Petr Šafařík.

97 TUCHMAN, Barbara: *In Geschichte denken: Essays*. Düsseldorf 1982 (první vydání 1964), s. 31.

Recenze

Německé soudobé dějiny na počátku 21. století

Časopis Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte a jeho poslední ročník 2001

František Svátek

Disciplína soudobých dějin jako relativně samostatný obor v rámci historických studií si právě v Německu zcela podstatně vydobyla kvalitou výzkumu a publikovanými výsledky stejně jako neustále znovu promýšlenými teoretickými a metodickými východisky právo na existenci. Pojem *Zeitgeschichte* je běžně užíván i v českém prostředí a vyjadřuje se jím i určitý typ zpracovávání soudobých dějin.

Od skromných počátků na přelomu čtyřicátých a padesátých let, kdy v západních okupačních zónách Německa a později ve Spolkové republice při reflexi o nedávné minulosti dominovaly memoáry, eseje a publicistika, se postupně disciplína *Zeitgeschichte* institucionalizovala a jako kritické a vědecké bádání o nedávné a stále ještě živé minulosti etablovala na západoněmeckých univerzitách i vědeckých ústavech.

Hlavním publikačním centrem bádání v této oblasti se stal v roce 1953 založený časopis „Čtvrtletní sešity pro soudobé dějiny" – v příštím roce bude slavit padesáté výročí – vydávaný v Mnichově jako orgán Ústavu pro soudobé dějiny (*Institut für Zeitgeschichte* – IfZ). Od počátku museli němečtí historikové kolem IfZ a časopisu *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* (*VfZ*) řešit problém časového a pojmového vymezení, co jsou vlastně „soudobé dějiny".

Pojmové a tematické vymezení soudobých dějin v poválečné SRN

Hlavní debata probíhala v Německu hned na počátku padesátých let. Jinde v Evropě vesměs později, opakovala se však všude, kde se nová disciplína objevila a hájila své zvláštní místo – u nás až po roce 1990. Hlavní sporná otázka zněla: Jde jen o epilog historických prací, prodloužených až „do současnosti", tedy o „nejnovější dějiny" jako závěrečnou část historické analýzy nějakého tématu nebo historického přehledu?

(Obvykle se přitom argumentuje, že „dějiny jsou jen jedny".) Anebo jde o specifickou disciplínu, která je sice spojena s ostatní prací historiků pupeční šňůrou, již nelze přetnout, avšak svými otázkami vyžaduje metody a přístupy k bádání, které spojují *Zeitgeschichte* se sociálními vědami, politologií a filozofickou reflexí o „naší době" (v Německu používaný termín *Zeitdiagnose*, diagnóza doby)? Právě tímto interdisciplinárním přístupem, s možnostmi aplikovat i metody práce s ještě živými současníky nedávné minulosti – a tak nejen hledat prameny, nýbrž je dokonce vytvářet –, se oproti historiografii „starších" dějin stává značně odlišnou historickou disciplínou. Je příznačné, že francouzští historikové se rozhodli odlišit tuto novou disciplínu i vytvořením nového termínu: při zakládání nového ústavu nepoužili ustálený pojem „soudobé dějiny" (*l'histoire contemporaine*), neboť jim se běžně ve Francii rozumělo na univerzitách zavedené studium historie od doby Velké francouzské revoluce až do současnosti, nýbrž nazvali jej Institut de l'Histoire du Temps Présent – doslova přeloženo „Ústav pro dějiny přítomné doby", s důrazem vědomě položeným více na *současnost* než na minulost.

Ovšem vzniká tu problém. *Kde začíná pro historika současnost?* Životnost, ožehavost, aktuálnost, tedy atributy, kterými se vyznačuje současnost prostě proto, že v ní můžeme ještě jednat a „dějiny" měnit, se nedá určit mechanicky chronologickými mezníky. Navíc je zřejmé, že značně záleží na „historické kolektivní paměti", která je u každého národa a státu poněkud odlišná. Vymezení předmětu bádání pouze chronologií je proto sice prakticky nezbytné, ale pouze pomocné. Důležitější je „nezvládnutá minulost", zejména historie, která vyvolává polemiky, která „bolí" současníky i desítky let od historických událostí. Je proto pochopitelné, že pracovně si němečtí historikové své „soudobé dějiny" v počátcích práce vymezili jako německé dějiny od vilémovského Německa po současnost, ovšem s užším těžištěm: centrální otázky se ptají na příčiny vzniku, úspěchu a pádu německého nacionálního socialismu a Hitlerovy třetí říše. Ústřední otázka německých *Zeitgeschichte* zní: proč a jak se stalo, že Německo bylo pro několik generací „obtížnou vlastí" (*schwieriges Vaterland*), jak nazvali svou knihu o německé politické kultuře manželé Greiffenhagenovi, oba politologové s historickým (*zeitgeschichtlich*) zájmem.[1]

Podrobnější tematizace tohoto úkolu ukázala nutnost zabývat se i dějinami výmarské republiky, a dokonce i závěrečné fáze císařství, včetně první světové války, stejně jako vnitřní mocenskou strukturou a ideologií Hitlerova hnutí a později třetí říše, a rovněž zahraniční politikou nové diktatury. Konečně se mezi badatelské projekty zařadila témata jako Hitlerova expanze v Evropě, vznik a průběh druhé světové války, Hitlerův pokus vytvořit Německem ovládanou „novou Evropu" na okupovaném kontinentu, antisemitismus a holocaust, „totální válka" se zvláštním zřetelem k nacistickému vedení války na východní frontě a plánům kolonizace Východu a podobně, tedy témata pro každého Němce bolestivá.

---

1 GREIFFENHAGEN, Martin – GREIFFENHAGEN, Sylvia: *Ein Schwieriges Vaterland: Zur politischen Kultur im vereinigten Deutschland*. München – Leipzig 1993. Kniha vyšla v první verzi (pochopitelně bez podtitulu) koncem 70. let.

S určitým opožděním byly publikovány i první práce o konci války a Německu poválečném. Podrobnější studie o poválečných tématech – jako je bezpodmínečná kapitulace Německa, spojenecká okupace a rozdělení Německa mezi vítěze války, ztráta „německého východu" a rozbití Pruska, posuny hranic i zřetelný přesun těžiště Německa do západních okupačních zón a pak do budoucí Spolkové republiky Německo (1949), spojenecké koncepty „německé politiky" a proces recipování demokratického modelu západních demokracií v Německu – se v časopise *VfZ* objevují nejprve ojediněle, teprve od sedmdesátých a osmdesátých let se stávají pravidlem. V tom je asi nejnápadnější proměna obsahu časopisu při srovnání posledních ročníků s prvními.

Je třeba vzít v úvahu, že empirické studie přesahující práh roku 1945 byly v padesátých letech téměř nemožné, a to zejména pro německé historiky. Dokazuje to i bibliografický soupis článků *VfZ* za prvních dvaadvacet ročníků (1953–1974). Dokonce ani pro zamýšlené těžiště bádání o soudobých dějinách, tedy pro léta 1933 až 1945, neměli zprvu němečtí historikové plně k dispozici své vlastní archivy – důležité fondy centrálních úřadů, včetně takových klíčových ministerstev jako byl *Auswärtiges Amt*, byly na konci války zabaveny vítěznými mocnostmi a v době kolem berlínské krize počátkem šedesátých let dokonce vyvezeny z Německa. Po dlouhém vyjednávání vlády SRN (a tlaku historiků) se teprve od roku 1960 mohli němečtí historikové a archiváři podílet na publikaci klíčových edic o německé zahraniční politice z let 1918 až 1945, a to jako členové mezinárodní ediční komise.[2]

Vlastní archiv IfZ vznikal jako sbírka dokumentace, získávaná „soukromě", zejména z materiálů vzniklých nebo sebraných kolem norimberského procesu a následných procesů s válečnými zločinci. Ústav se podílel svými dobrozdáními na soudním projednávání jednotlivých žalob. Zčásti získal dokumentaci i spoluprací s advokáty obžalovaných, jejichž prostřednictvím se do archivu dostaly i některé úřední dokumenty z jejich osobních archivů. Samozřejmostí byl systematický, rozsáhlý a kritický sběr vzpomínek a memoárů, korespondence a jiných „papírů" z rodinných archivů.

Pojmové vymezení disciplíny *Zeitgeschichte* v Německu jistě ovlivnil tento poválečný kontext. Generaci několika starších historiků, většinou se navracejících do Německa ze západního exilu, doplňoval rostoucí počet mladých historiků, kteří prožili svá formující léta „socializace" za Hitlerova režimu. Pro ně bylo vědecké a kritické vyrovnání se s nedávnou minulostí nejen otázkou profese, ale i osobní výzvou. Museli se přitom vymezovat vůči dvěma nebezpečím.

Zaprvé: V kontextu přetrvávající nedůvěry vítězů (a to i mezi historiky spojeneckých mocností) vůči Německu, Němcům a také vůči německým historikům, v minulosti často spoluodpovědným za nacismus, existovala silná tendence „psát německé dějiny" jaksi „zvenčí", v podání zahraničních historiků ze spojeneckých zemí, nebo alespoň

2 Rozbor této archivně-historické – ale také politické – otázky osudů politického archivu zahraničního úřadu a jeho pozdějšího navrácení do SRN přinesl na základě archivního výzkumu Roland Thimme v recenzovaném ročníku *VfZ*: THIMME, Roland: Das politische Archiv des Auswärtigen Amts: Rückgabeverhandlungen und Aktenedition 1945–1955. In: *VfZ*, roč. 49, č. 2 (2001), s. 317–362.

německých exilových historiků. To znamená, že generace zakládající nové ústavy a obnovující výklad historie na univerzitách musela zprvu obhajovat právo Němců psát své vlastní dějiny ze své perspektivy a zkušenosti – a získat k tomu přístup k pramenům.

Zadruhé: V kontextu silných apologetických tendencí aktérů třetí říše, souzených a denacifikací podléhajících nacistů, jejich pamětí a subjektivních výpovědí musela nová německá historická věda kriticky a na základě demokratických východisek přezkoumávat falešné ideologické konstrukce a provádět jejich destrukci.

Základy disciplíny Zeitgeschichte v prvním desetiletí VfZ

Oba tyto faktory, jež byly průvodním znakem vznikajících německých *Zeitgeschichte* po roce 1945, nalezly svůj výraz v první formulaci úkolů nového časopisu *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* v jeho prvním, lednovém čísle z roku 1953, v úvodním článku zakladatele a prvního vydavatele časopisu Hanse Rothfelse (žil v letech 1891–1976): „Zeitgeschichte als Aufgabe". Obsah disciplíny je zde určen jako dějiny *žijících* lidí (*Mitlebenden*), a tedy dějiny otevřené, nedokončené, ve svých konkrétních tematických určeních podléhající proměnám, a to zejména proměnám horizontu s tím, jak starší generace a jejich zážitky „odcházejí" a s velkými historickými přelomy se obje- vují nové otázky.

Rothfels a jeho následovníci se pokusili explicitně v prvních ročnících *VfZ* vymezit obsahy pojmu *Zeitgeschichte* pro Německo. Diskuse probíhala ovšem i jinde. Na počátku šedesátých let bylo dosaženo určitého konsenzu, který je možné stručně shrnout takto: Předpokládáme-li, že v dějinách existují velké *epochy*, určované zpravidla jednou nebo několika událostmi, které „utvářely dějiny" (*epochenmachende*), pak pro *Zeitgeschichte* je předmětem epocha, kterou určily události roku 1917: dvě ruské revoluce, vstup Spojených států do první světové války, počátek utváření dvoupólového světa, oslabení Evropy a nástup supervelmocí USA a SSSR. Je zřejmé, že německé dějiny jsou tak propojeny s předhistorií a historií studené války – a *Zeitgeschichte* nepochybně i ve svých nejvíce „objektivních" a vědecky kritických pracích odrážejí její peripetie. Pro Němce nejbolestivější důsledek války – rozdělení Německa – byl tak reflektován jako zvláštní případ rozdělení a mocenské „marginalizace" Evropy (a tím i Německa) a zároveň ideologického konfliktu mezi demokracií a totalitarismem.

Je příznačné, že hned v prvních ročnících *VfZ* jsou zveřejněny statě kriticky rozebírající plány Hitlerovy „Nové Evropy"[3] a řada příspěvků je věnována vztahům mezi nacistickým Německem a jinými autoritativními a fašistickými režimy v Evropě ve třicátých letech a za druhé světové války (zejména s Itálií a Španělskem). Současně je ale upřena pozornost na komparativní analýzu struktury nacionálněsocialistické ideologie a v souvislosti s tím i na teorii totalitarismu. Jeden ze tří současných vyda-

3 Např. KLUKE, Paul: National-sozialistische Europaideologie (roč. 3, 1955, s. 240–275).

vatelů časopisu (Karl Dietrich Bracher, Hans-Peter Schwarz a Horst Möller) Bracher je dokonce dosud jedním z nejvýznamnějších německých spolutvůrců a obhájců této teorie. Zejména v prvním desetiletí existence časopisu *VfZ* je také nápadný poměrně značný podíl politologů na koncepci časopisu – mezi autory zásadních statí najdeme vedle Rothfelse či Brachera jména jako Arnold Bergsträsser, Waldemar Besson, Kurt Sonntheimer, Thilo Vogelsang a další. Hranice mezi disciplínami *začínající* a teprve zakládané disciplíny *Zeitgeschichte* a stejně nové *politische Wissenschaft* v poválečném Německu nebyly ale zdaleka vyhraněné a silně zde působily vlivy amerických, a zvláště v Americe působících německých vědců (na okruh *VfZ* zejména Hajo Holborn a Ludwig Dehio, který byl i jedním z širšího vydavatelského kruhu, a ovšem Hans Rothfels jako spoluvydavatel). Postupně pak vykrystalizoval specifický profil časopisu: obecné statě se v něm vyskytují jen výjimečně, prioritu zřejmě mají svou povahou zásadně *historické*, o prameny opřené empirické studie k vnitřní problematice Německa v období od výmarské republiky a nástupu nacistického hnutí až po dějiny třetí říše a její pád.

Přitom dlouho dominovala v časopise tematika *příčin* a počátků nástupu nacismu v Německu za výmarské republiky. Zejména do konce šedesátých let se především naplňoval dílčími studiemi a pak i syntézami „projekt" bádání, který načrtl v koncepčním článku Karl-Dietrich Erdmann.[4] Podobný programový a koncepční význam měl soubor statí druhého zakládajícího vydavatele *VfZ* Theodora Eschenburga,[5] ale i knihy a statě dalších klíčových autorů, jako byl Karl Dietrich Bracher nebo Werner Conze (který se v nich vracel ještě dále do předhistorie, k povaze německého císařství).

Politologické příspěvky měly ostatně již také svou vlastní tribunu (zejména v ústředním německém politologickém časopisu *Zeitschrift für Politik*) a také někteří historici *Zeitgeschichte* přecházeli na nově vznikající katedry politické vědy (zejména zmíněný Bracher, který se od prací o „konci výmarské republiky" stále více posouval k srovnávacím dějinám evropských ideologií a teorií totalitarismu). To ještě neznamenalo, že by časopis *VfZ* – jehož profil zůstal na půdě disciplíny historické, zatímco články obecnějšího a teoretického rázu, z oblasti politologie, sociologie dějin ideologií atd. se většinou přesouvaly do nově zakládaných specializovaných periodik – sám zanedbával pole kritiky ideologie nacismu. Byla však založena na historickém přístupu. Jedním z prvních příspěvků k analýze Hitlerova projektu v jeho knize *Mein Kampf* byl pečlivý bibliografický soupis komentářů k německým vydáním této knihy.[6] Vedle toho a především však časopis věnoval hodně místa sociologicky poučeným, a zároveň historicky dokumentovaným studiím „anatomie" moci – postavení a funkcím mocenských nástrojů nacismu, jako byly SS a bezpečnostní formace, ale i wehrmacht a její velení, justice a právní systém třetí říše, dále diplomacii a vedení zahraniční politiky,

4 ERDMANN, Karl-Dietrich: Die Weimarer Republik als Problem der Wissenschaft (roč. 3, č. 1 (1955), s. 1–19).

5 ESCHENBURG, Theodor: *Die improvisierte Demokratie. Gesammelte Aufsätze zur Weimarer Republik*. München 1963.

6 HAMMER, Hermann: Die deutschen Ausgaben von Hitler's „Mein Kampf" (roč. 4, 1956, s. 161–178).

ale i vnitřní politické správě a byrokracii za Hitlerova režimu. Jako velké téma rozpadu výmarské republiky byly studovány i dějiny politických stran a výmarského politického systému.[7]

Hans Rothfels, asi nejvýznamnější osobnost zakladatelských let časopisu, se do Německa vrátil z amerického exilu s knihou o německém odboji, anglicky napsanou a vydanou v roce 1948. Německy byla vydána v revidovaném a rozšířeném znění pod titulem *Die deutsche Opposition gegen Hitler* v roce 1958 a pak v mnoha nových vydáních. Pojednávala o pokusu svrhnout Hitlera a atentátu na něj z 20. července 1944, který připravila a provedla skupina důstojníků wehrmachtu. K této problematice se vrátil i článkem k pětadvacátému výročí atentátu,[8] tuto tradici „druhého Německa" ovšem připomínal už od padesátých let při každém jubileu. Ve *VfZ* byly tehdy otištěny také některé Rothfelsovy přednášky, vesměs aktuálně a politicky pojaté.[9]

Současné VfZ – struktura, chronologie, tematika

Po tomto náčrtu počátků časopisu *VfZ* (při jeho padesátiletém jubileu v příštím roce by mohla být příležitost podrobněji rozebrat jeho podíl na konstituování německého bádání o soudobých dějinách) se obraťme k jeho aktuální podobě v posledním vydaném ročníku 2001. Základní proměnu v obsahovém zaměření a v pojetí pojmu *Zeitgeschichte* však znamenal již programový článek jednoho ze tří nynějších hlavních vydavatelů Hans-Petera Schwarze „Fragen an das 20. Jahrhundert" (časopis *Soudobé dějiny* jej otiskuje pro jeho podnětnost v českém překladu v rubrice „Horizot").

Současnou redakci tvoří šéfredaktor Hans Woller, jeho zástupce Christian Hartmann a dále Manfred Kittel, Udo Wengst a Jürgen Zarusky (o vydavatelích již byla řeč). Struktura rubrik časopisu zůstala zachována od založení až po současný, devětačtyřicátý ročník. Narozdíl od jiných centrálních historických časopisů (včetně například *Historische Zeitschrift*) *VfZ* neotiskují recenze ani anotace, ale pouze články, rozlišené podle rozsahu a povahy na vlastní studie, dokumentaci (většinou jde o edice dokumentů nebo i určitého archivního fondu, s podrobným pramenovědným a obsahovým komentářem), *miscellanea* (kratší statě, většinou bezprostředně reagující na nějakou dobovou polemiku) a velmi krátká sdělení (*Notizen*). Toto „bílé místo" však časopis zaplňoval přílohou *Bibliographie zur Zeitgeschichte*, založenou především na přírůstcích vlastní knihovny IfZ a rozšiřovanou o excerpci časopisů a jiných zdrojů. Tato bibliografie vychází v současné době jako samostatný sešit (*Beilage*) každého ročníku.

---

7 Např. MATTHIAS, Erich: Der Untergang der alten SPD 1933 (roč. 4, 1956, s. 250–286; s doprovodnou pramennou edicí, s. 179–226).

8 ROTHFELS, Hans: Zur 25 Wiederkehr des 20. Juli 1944 (roč. 17, č. 2 (1969), s. 237–253).

9 Např. TÝŽ: Gesellschaftsordnung und Existenz (roč. 4, č. 2 (1956), s. 333–345); nebo Geschichtliche Betrachtungen zum Problem der Wiedervereinigung (roč. 6, č. 2 (1958), s. 327–339).

Historiografické spory o interpretaci se tak v časopise neobjevují v kritických polemikách vůči jednotlivým publikacím, nicméně se s nimi setkáváme v jednotlivých statích a jejich poznámkovém aparátu, historiografických exkurzech k tématu studie a podobně, v rubrice „Miscellanea" a výjimečně také v notickách.

Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte vycházejí ve čtyřech sešitech ročně (plus bibliografická příloha), v rozsahu necelých sedmi set stran v ročníku. V posledním ročníku bylo otištěno jednadvacet článků, ve všech uvedených rubrikách. Z tohoto počtu bylo šestnáct hlavních článků (dva označené jako „diskuse"), dva byly publikovány jako *miscellanea* a tři jako „dokumentace"; v jednom sešitě je otištěno pět až šest článků v rozsahu asi třiceti tištěných stran.

Bez zajímavosti nejsou ani obvykle jen jednostránkové „notičky", které vesměs mají vztah k redakci časopisu, jeho „vnitřním" dějinám – v ročníku 2001 jde o nekrolog významného spolupracovníka a bibliografa Hellmutha Auerbacha (autorem je jeden z vydavatelů Horst Möller); hodnotící stať k pětadvacátému výročí úmrtí Hanse Rothfelse (autorem je další vydavatel Karl Dietrich Bracher), informaci o knihovně IfZ a zavedení systému OPAC pro internetovou adresu ústavu, stručné sdělení redakce ke kontroverzi o původci požáru Říšského sněmu v roce 1933 a podobně. Jak jubilejní článek o Rothfelsovi (více k tomu dále), tak stanovisko ke sporu o požár Říšského sněmu se dotýkají přímo redakce *VfZ*. Ve vlně kriticky vyhrocené současné publicistiky (a části „revizionistické" historiografie) byly obviněny i IfZ a *VfZ*, že si nejprve objednaly a pak potlačily publikaci článku Hanse Schneidera, který dospěl k jiným závěrům než práce Hanse Mommsena (teze o jediném žháři, Holanďanovi van der Lubbe), a že Mommsen sám se dokonce zasazoval, aby ze „všeobecně politických důvodů" nebyla studie publikována ani jinde. Redakce k tomu jen podotýká, že dotyčný článek nebyl z rozhodnutí celé redakce přijat k publikaci z odborných důvodů a že ani dnešní redakce jej nepovažuje za publikovatelný; odmítá přitom tvrzení o politickém pozadí věci, současně se ale distancuje i od některých citovaných tehdejších výroků Hanse Mommsena. (Zájemci se mohou s jeho článkem seznámit v archivu IfZ.)

Z chronologického hlediska v ročníku 2001 jednoznačně dominují studie o třetí říši, zřetelně ustupuje do pozadí období výmarské republiky, zato se objevuje již dosti značný podíl výzkumů období po roce 1945. Dějinám třetí říše je tak věnováno celkem patnáct z jednadvaceti článků, jen dva ale období předcházejícímu (a to ještě s přesahem tohoto časového rámce). O období po roce 1945 pojednává zhruba třináct článků, ovšem s tím, že většina z nich se věnuje spíše sporům o osobnosti či problémy spjaté s třetí říší a nacismem – tedy jakémusi „druhému životu" třetí říše v poválečném světě –, problémům důsledků a kontinuity, respektive diskontinuity s obnovou Německa a dějinami SRN (sedm článků) nebo dějinám druhé světové války a jejím následkům (tři články). Pouze tři články tak můžeme zařadit do „rubriky" dějin poválečného Německa v užším smyslu.

Tematické hledisko celkově vypovídá jasně o tom, že *VfZ* jsou i dnes stále časopisem „monotematickým" – přední místo zde zaujímají dějiny nacismu, Hitlerovy třetí říše, jeho války o dominanci v Evropě a *Lebensraum* na Východě, ovšem se stále sílícím zájmem o „druhý život" této problematiky, jak se projevuje v historiografii, legendách, stereotypech, polemických debatách. Přesahy této problematiky (a tedy

Zeitgeschichte v širším smyslu), jaké byly zřetelněji patrné v počátečních ročnících *VfZ*, se zřejmě postupně „osamostatňovaly" a stěhovaly do jiných periodik, zvláště politickovědních, sociologických a filozofických. Projevuje se v tom také okolnost, že celkový počet vědeckých a univerzitních ústavů, které se podílejí na výzkumu, je dnes neskonale rozsáhlejší, než tomu bylo v době zakládání IfZ i *VfZ*, kdy mnichovský ústav a jeho časopis měly téměř monopolní postavení.

Aktuální zřetel a problém „zvládání minulosti"

Z hlediska metody historické práce je příznačná dvojí tendence článků. Zaprvé je tu snaha po velice podrobném a přísně kritickém zpracování pramene *před* jakoukoliv interpretací; ověřován je jeho původ, autenticita, kontext atd. V tomto směru jsou pozoruhodné zejména komentáře k malým edicím v rubrice „Dokumentace". Tak stať Andrease Wirschinga[10] vlastně obsahuje i zprávu o stavu bádání a pramenech ke vztahu mezi Hitlerem, NSDAP a wehrmachtem v počátcích diktatury a nově interpretuje problém shody Hitlerových plánů na *Lebensraum* na Východě s přáními a představami wehrmachtu již v této době. Stať, ač se výslovně nepouští do aktuálně politických debat, reaguje na současné polemiky v SRN kolem velké putovní výstavy o roli a „zločinech wehrmachtu". Podobně je tomu u jiné dokumentace,[11] která shrnuje v komentáři aktuální debatu v souvislosti s odškodněním za nucené práce v Německu za války a současně zpřesňuje dosavadní znalosti o počtu nuceně pracujících v rámci *Totaleinsatz* otištěním důležitých úředních statistik. Současně s pramennou kritikou a zpřesňováním empirického výzkumu je však snahou redakce postihovat v článcích různost a mnohoznačnost jednotlivých fazet problémů, nezůstávat u klišé a stereotypů. K tomu slouží i „mikrohistorie" na případových studiích regionů, jak dokládá Annette Schäferová svým ponorem do „každodennosti" v extrémní situaci války a nuceného soužití mnoha etnik.[12]

Typická je další edice dokumentu, v níž Christian Hartmann přináší podstatné části deníku velitele zajateckého tábora na Ukrajině.[13] Je z něj patrné, že tento důstojník nebyl nacista, měl k NS-ideologii výhrady a v táboře nepanovaly „vyhlazovací" poměry, ovšem úmrtnost byla velká z celé řady situačně podmíněných příčin (proto i titul „masové umírání nebo masová likvidace", rozuměj sovětských zajatců). Komentář

---

10 WIRSCHING, Andreas: „Man kann nur Boden germanisieren": Eine neue Quelle zu Hitlers Rede vor den Spitzen der Reichswehr am 3. Februar 1933 (č. 3, s. 517–550; vlastní edice s. 545–550, komentář s. 517–544).

11 SPOERER, Mark: NS-Zwangsarbeiter im Deutschen Reich: Eine Statistik vom 30. September 1944 nach Arbeitsamtsbezirken (č. 4, s. 665–684; vlastní edice s. 672–684, komentář s. 665–672).

12 SCHAFER, Annette: Zwangsarbeiter in den Kommunen: „Ausländereinsatz" in Württemberg 1939–1945 (č. 1, s. 53–76).

13 HARTMANN, Christian: Massensterben oder Massenvernichtung? Sowjetische Kriegsgefangene im 'Unternehmen Barbarossa'. Aus dem Tagebuch eines deutschen Lagerkommandanten (č. 1, s. 97–158; edice s. 138–158, komentář s. 97–137).

zařazuje dokument opět do soudobých polemik o charakteru východního tažení a hodnocení jednání wehrmachtu, zejména jeho důstojníků.

Druhou tendencí – patrnou již u dokumentace a tím více zjevnou v článcích – je koncentrace především na témata, která se stala předmětem společenského zájmu, polemik a kontroverzí, avšak nevyjadřovat se k nim „tezemi" a poznámkami, nýbrž speciálním výzkumem určité dílčí otázky, vztažené ovšem historiografickým exkurzem o stavu *vědeckého* bádání na tomto tématu k širším souvislostem. Tento nevyslovený, ale zřetelný *přítomnostní* aspekt disciplíny *Zeitgeschichte* si zaslouží i naši pozornost jako metodický návod, jak se nevyhýbat aktuálním debatám rozvířovaným publicistikou, a přitom do nich nezasahovat přímo, nýbrž právě vědeckým výzkumem.

V tomto smyslu například Johannes Hürter[14] nepopírá spoluodpovědnost wehrmachtu za válečné zločiny vůči civilnímu obyvatelstvu, mimo jiné za vyvraždění psychicky nemocných lidí v době obležení Leningradu, připomíná však i souvislosti jiné: zimu, hlad, problémy s přepravou, a především účelové myšlení vojáků, které bylo řízeno jediným kritériem – nezbytností vyhrávat válku. Interpretační odlišnost článku od jednodimenzionálního a poněkud „plakátového" odsouzení wehrmachtu lze snad vystihnout větou ze závěrečné úvahy: „Kalkul s hladem v hospodářské loupeživé politice (*Raubpolitik*) na Východě se dá právě v případě obležení Leningradu dokázat, ale naprosto nelze tvrdit, že zde byl přítomen vždy a odpočátku." (s. 439)

Aktuální zřetel má nepochybně i bilancující článek Hanse Güntra Hockertse.[15] Pozoruhodná je – i pro praktickou politiku u nás poučná – pojmová analýza (filozofická, historická, právní) pojmu *Wiedergutmachung*, především ale text dokumentuje pokusy, jak „napravit" škody a odčinit zločiny nacistické diktatury. Jiný vyslovené „praktický" a současný aspekt problémů „druhého života" nacistické éry zkoumá právní historik Volker Dahm[16] a v polemice s ním historik Markus Huttner.[17] Pro naše čtenáře je polemika poučná jak přesností informací o nacistických symbolech a odznacích (vyskytují se dnes i v našich soudních procesech s neonacisty), tak především tím, jak oba autoři přistupují k profesnímu problému: jaká je vlastně úloha historika a jeho dobrozdání jako experta v soudních procesech?

Jiný přístup k takzvanému vyrovnávání se s minulostí představují studie o osobnostech, které se v minulosti více či méně aktivně podílely na propagaci nacistické ideologie, avšak zároveň hrály nebo hrají určitou roli i v demokratické SRN. Již během proslulého *Historikerstreit* na přelomu osmdesátých a devadesátých let zaujal časopis *VfZ* jakousi středovou pozici: vítal kritiku – zejména pokud se dotýkala předních autorit německé historiografie, za podmínky, že byla doprovázena důklad-

14 HURTER, Johannes: Die Wehrmacht vor Leningrad: Krieg und Besatzungspolitik der 18. Armee im Herbst und Winter 1941/42 (č. 3, s. 377–440).

15 HOCKERTS, Hans Günter: Wiedergutmachung in Deutschland: Eine historische Bilanz 1945–2000 (č. 2, s. 167–214).

16 DAHM, Volker: Freibrief für Rechtsextremisten? Zur gegenwärtigen Rechtsprechung bei öffentlicher Verwendung von „Kennzeichen" nationalsozialistischer Organisationen (č. 1, s. 77–95).

17 HUTTNER, Markus: Der Historiker als Gutachter im Strafprozeß: Eine Replik auf Volker Dahms rechtspolitisches Plädoyer „Freibrief für Rechtsextremisten?" (č. 3, s. 507–516).

nou a věcnou, prameny podloženou analýzou –, odmítal však ideologické a schematické teze „revizionistů", zpravidla doprovázené útoky *ad hominem*. V posledních letech *VfZ* musí opět reagovat na novou vlnu kritiky, při níž zejména nejmladší generace historiků odhaluje minulost předních zakladatelských postav kultury, vědy a politiky v SRN.

Známý přední historik výmarského Německa Heinrich August Winkler v článku o Hansi Rothfelsovi[18] obhajuje tohoto spoluzakladatele časopisu *VfZ* a významného historika třetí říše (viz o něm i výše) před obviněním, že jeho „hraničářský nacionalismus" (byl profesorem na univerzitě v Královci ve Východním Prusku) z počátku třicátých let jej – podobně jako historiky Theodora Schiedra nebo Wernera Conzeho – přivedl až k sympatiím vůči nacismu a „chvále Hitlera". (Na „odhalení" Ingo Haara v knize o historicích ve třetí říši reagovala již zmíněná Bracherova zpráva k pětadvacátému jubileu Rothfelsovy smrti (č. 3, s. 551), v níž ovšem Bracher se přímo o Haarově obvinění nezmínil; smysl jeho článku je však jasný: „při všech kritických úsudcích o předchozích politicko-historických směrech" myšlení – nejen Rothfelse, ale i dalších patriotů, kteří se v padesátých letech vraceli do Německa a pomáhali zde zmáhat „německou katastrofu", ať jde o směry „nacionální nebo sociální, pravicové nebo levicové" – je nutné je posuzovat v perspektivě oné odvahy k nápravě poměrů v Německu, ke změně tehdy ve světě převládajícího negativního vztahu vůči německým dějinám a osobnostem vůbec – a zde je právě Rothfelsovo dílo o spiknutí proti Hitlerovi v roce 1944 zvláště významné.) Winkler pečlivou kritikou Haarem použitých pramenů prokázal, že Haar se dopustil ve své analýze některých omylů, zejména posunul dataci jednoho z Rothfelsových nacionálně vypjatých projevů a „hraničářsky" východopruských kritik versailleského uspořádání, pocházejících vesměs z let 1930 až 1933, do situace po 30. lednu 1933, ačkoliv byl prosloven už v roce 1930. Rothfelsovu „chválu" východní politiky osobností, jako byl Scheidemann či Brüning, tak Haar nesprávně interpretoval jako chválu Hitlera.

Pro občana etnického *Gemengelage* („stavu smíšení") ve střední a východní Evropě (termín Rothfelsův), malých národů, jejichž snahy po národním státu prý nemají naději na dlouhodobý úspěch, zní ovšem Rothfelsovy reflexe z třicátých let, citované Winklerem bez kritiky, dosti podezřele. Tento dojem se ještě utvrzuje, když Rothfels z počátku třicátých let vyzdvihuje nezbytnost historicky dané úlohy „pořádající německé síly", jež spočívá v postavení bariéry proti „asijskému barbarství" – přičemž „hraničáři" z Východního Pruska mají hrát roli mostu mezi Německem v podobě, jak je okleštila versailleská mírová smlouva, a německými enklávami na Východě vůbec – a ve vybudování „pevnosti" proti Východu i Západu. Rothfelsova terminologie i způsob argumentace a představy o novém „pořádku" (*Ordnung*) ve střední Evropě (*Mitteleuropa*) se dostávají až povážlivě blízko k Hitlerově představě o *Lebensraum* na Východě, i když snad nejde o nacistickou ideologii. Winklerův článek zde – a to je pro *Zeitgeschichte* vždycky svůdné – asi překračuje hranici mezi historickou analýzou a apologetickou „historizující politikou" (*Geschichtspolitik*). Komplexnost

18 WINKLER, Heinrich August: Hans Rothfels – ein Lobredner Hitlers? Quellenkritische Bemerkungen zu Ingo Haars Buch „Historiker im Nationalismus" (č. 4, s. 643–652).

problému ovšem jen podtrhuje, že Rothfels byl *konzervativním* nacionalistou zvláštního typu (i Winkler po Haarovi používá pojem *Grenznationalismus*), a navíc jako univerzitní profesor židovského původu byl již roku 1934 zbaven možnosti přednášet a byl penzionován. Legálně emigroval těsně před válkou, na podzim 1939, a teprve v USA se stal otevřeným protivníkem nacismu – a není jistě náhoda, že si jako téma odhalující „druhé Německo" vybral historii atentátu na Hitlera, zorganizovaného skupinou důstojníků „pruské" tradice.

Další autor, Tobias Schneider, analyzuje známější typ osobnosti intelektuálně se angažující ve prospěch nacismu (srv. Heidegger aj.) – vývoj postojů konzervativního filozofa a psychologa Ludwiga Klagese.[19] Za Hitlerovy diktatury byl hned po 30. lednu 1933 jmenován profesorem na univezitě v Berlíně a stal se jedním z nejznámějších propagátorů antisemitismu mezi intelektuály „vysokého ranku". Badatelský přínos článku však spočívá především v odhalení četných „frakčních" a „klanových" sporů uvnitř nacistické intelektuální elity.

K těmto statím z oblasti „zvládání minulosti" se přidružuje i studie Holgra Afflerbacha ze čtvrtého čísla.[20] Pojednává o silné německé tradici vzniklé za vilémovského císařství a udržované v první i druhé světové válce, totiž o specificky heroickém úkolu válečného námořnictva pokračovat v boji i zcela ztraceném až do úplného potopení lodi – „s vlajícími prapory" a odmítnutím kapitulace.

Jiné období, ale ne zcela jiné téma zpracovává Hermann Wentker.[21] Rozebírá odlišný typ kontinuity, respektive diskontinuity na myšlenkovém a politickém vývoji poválečného politika CDU Helmuta Brandta, který dilema lidí žijících v jedné diktatuře – odboj, či přizpůsobení? – prožíval navíc ještě v jiné diktatuře. Helmut Brandt byl spoluzakladatelem CDU v Berlíně, koncem čtyřicátých let působil v „Ost-CDU" a získal i jako právník post státního sekretáře v ministerstvu spravedlnosti NDR. Kvůli jeho protestu – ve vládě! – proti nespravedlivým rozsudkům v procesu s Němci neprávem obviněnými z kolaborace s nacisty a zavlečenými po válce do lágrů, který se konal v srpnu 1950, byl ale sám zatčen a uvězněn (rozsudek v procesu z roku 1954 zněl na deset let, propuštěn byl předčasně v roce 1958). Po útěku do Západního Berlína v roce 1964 byl znovu zatčen, tentokráte orgány SRN, ovšem jen na šestatřicet hodin. Na politickou dráhu v SRN již nemohl pomýšlet.

V dosud uvedených případech statí biografického rázu jde o postavy nejednoznačně interpretovatelné, složité a ve svém vývoji rozporné, a proto autoři jejich profilů usilují o kritické posouzení, které by se vyhnulo černobílému „kádrování" a etiketování, či jak to Schneider pojmenoval, „ideologickým bojům na hrobech". Odlišný a hodnotově jasný je případ župního vedoucího NSDAP z Pomořan Karla Theodora Vahlena. Matematik a schopný vědec se stal významným propagátorem nacistické ideologie

19 SCHNEIDER, Tobias: Ideologische Grabenkämpfe: Der Philosoph Ludwig Klages und der Nationalsozialismus 1933–1938 (č. 2, s. 275–294).

20 AFFLERBACH, Holger: „Mit wehender Fahne untergehen": Kapitulationsverweigerungen in der deutsche Marine (č. 4, s. 595–612).

21 WENTKER, Hermann: Ein deutsch-deutsches Schicksal: Der CDU-Politiker Helmut Brandt zwischen Anpassung und Widerstand (č. 3, s. 465–503).

a organizátorem hnutí v raných fázích nacismu. Příklad jeho vzestupu a pádu do bezvýznamnosti – jako možného soupeře Hitlera uvnitř NSDAP, soka, který prohrál – je ve zpracování Kyry Inachinové[22] více než biografickou statí; spíše se jedná o případovou studii o polykratické struktuře nacistické moci, před lednem 1933 i po něm. Tematicky se tak blíží jiné studii z pera Martina Molla, který problematiku „chaosu úřadů" a soupeřících klanů i osobností nacistické elity studuje na základě pramene charakterizujícího myšlení a jednání celé skupiny „gauleitrů".[23]

Mezinárodní vztahy a německá zahraniční politika

Tematicky poměrně vyhraněný soubor tvoří ještě články pojednávající o mezinárodních vztazích a zahraniční politice Německa, případně o obdobných otázkách ve spojení s druhou světovou válkou.

Konrad Dussel přispívá do dnes již dosti obsažné literatury o válečné propagandě v rozhlasu tím, že zkoumá „kulturní koncepty" britského, německého a švýcarského rozhlasového vysílání do Německa.[24] Historiograficky a z hlediska demytizace legendy, vyrobené a šířené zainteresovanými italskými neofašisty, je významný článek Hanse Wollera, který rozebírá dosavadní debatu (hlavně v publicistice) o údajných kontaktech a tajné vzájemné korespondenci Winstona Churchilla s Benitem Mussolinim i během války, zejména v její počáteční fázi.[25] Autor dospěl k závěru, že v případě údajných edic jde o falza a podvrhy a celá debata je živena neofašisty, kteří se tím snaží „rehabilitovat" Mussoliniho. Dvě statě Buchheimovy se věnují hospodářským dějinám. V první z nich autor vysvětluje nejen vznik Spolkové banky jako nezávislého centra měnové politiky, ale sleduje i vztahy mezi německými finančníky a představiteli bizonálních samospráv po roce 1945, jakož i americkými okupačními úřady a jejich hospodářskými experty.[26] Druhá stať polemizuje s článkem publikovaným v předchozím ročníku *VfZ*, ale současně i s často opakovanou tezí, že Hitlerova státem „regulovaná" a na zbrojení orientovaná ekonomika měla úspěch, či dokonce byla „hospodářským zázrakem".[27] Autor snáší argumenty pro opačnou tezi: příznivé trendy, jako již se obracející fáze cyklického vývoje, ozdravění ekonomiky a „normální" počátek růstu, byly nacistickými zásahy deformovány a dlouhodobě zavedly hospodářství Německa do slepé uličky.

---

22 INACHIN, Kyra T.: „Märtyrer mit einem kleinem Häuflein Getreuer": Der erste Gauleiter der NSDAP in Pommern Karl Theodor Vahlen (č. 1, s. 31–52).

23 MOLL, Martin: Steuerungsinstrument im „Ämterchaos"? Die Tagungen der Reichs- und Gauleiter der NSDAP (č. 2, s. 215–274).

24 DUSSEL, Konrad: Kulturkonzepte im Konflikt: Britische, deutsche und schweizerische Hörfunkprogramme während des Zweiten Weltkriegs (č. 3, s. 441–464).

25 WOLLER, Hans: Churchill und Mussolini: Offene Konfrontation und geheime Kooperation? (č. 4, s. 563–594).

26 BUCHHEIM, Christoph: Die Unabhängigkeit der Bundesbank: Folge eines amerikanischen Oktrois? (č. 1, s. 1–30).

27 TÝŽ: Die Wirtschaftsentwicklung im Dritten Reich – mehr Desaster als Wunder: Eine Erwiderung auf Werner Abelshauser (č. 4, s. 653–664).

Dvě v ročníku uveřejněné studie z diplomatických dějin[28] mají cenu informace o nových pramenech; z Thimmeho studie čtenář může čerpat nejen bibliografické informace o stavu edic pramenů k dějinám zahraniční politiky jednotlivých států, ale zejména a navíc získat vhled do vztahů velmocí k poraženému Německu, jak se projevovaly „konfiskací" německých archivů a jakýmsi dohledem nad vydáváním diplomatických pramenů, a to až do zcela nedávné doby (viz zmínku v úvodní části tohoto přehledu).

Je asi příznačné pro „specializaci" výzkumných center a jejich periodik, že se ve *VfZ* dnes jen výjimečně setkáme s problematikou dějin NDR, na niž se ovšem po sjednocení Německa specializuje velký počet nových badatelských institucí i časopisů. V posledním ročníku *VfZ* najdeme jen okrajové, nicméně zajímavé a málo známé téma v článku Petera E. Fäßlera.[29] Autor si všímá skupiny „pendlerů", zejména horníků, pracujících ve východoněmeckých dolech v jižním Durynsku na základě dohod mezi SRN a NDR. Byla to ovšem jen krátká epizoda, která s růstem ekonomiky SRN a politickým zostřením napětí mezi oběma německými státy rychle ustala (v podstatě již v polovině padesátých let zkomírala, ač definitivně skončila až s postavením Berlínské zdi).

Závěr

Časopis *VfZ* prochází zřejmě změnou orientace: od převažujícího studia politických dějin třetí říše směřuje k proměnám historických interpretací, dějinám mentalit, historické paměti – aniž by se ovšem původní východiska zásadně změnila. Pro časopis jsou příznačná velmi přísná kritéria redakce pro výběr statí – původnost, archivní báze, široká znalost komplexu historické literatury a schopnost jej syntetický pojmout, velmi zřetelné úsilí odideologizovat historiografii a psát i *Zeitgeschichte* jako objektivní vědecké studie. Pro českou produkci a výzkum v této oblasti má pravidelná četba *VfZ* význam metodických podnětů a vysoce nastavené laťky.

---

28 LINK, Werner: Die Entstehung des Moskauer Vertrages im Lichte neuer Archivalien (č. 2, s. 295–316); THIMME, Roland: Das Politische Archiv des Auswärtigen Amts: Rückgabeverhandlungen und Aktenedition 1945–1995 (č. 2, s. 317–362).

29 FÄßLER, Peter E.: „Diversanten" oder „Aktivisten"? Westarbeiter in der DDR (1949–1961) (č. 4, s. 613–642).

Recenze

Journal of Contemporary History

Časopis byl založen v roce 1966 Georgem L. Moosem a Waltrem Laquerem, který je dodnes jedním ze tří vydavatelů; současně je předsedou vědecké rady Střediska strategických a mezinárodních studií ve Washingtonu. Věnuje se problémům mezinárodní politiky a komunismu (viz jeho knihu *The Dream that failed: Reflexions on the Soviet Union*), ale i fašismu. V roce 1992 vydal obsáhlý svazek o poválečných dějinách Evropy (*Europe of our time: A history 1945–1992*). Další z editorů Stanley Payne se zabývá zejména fašismem (viz *A history of fascism 1914–1945*). Současným třetím editorem je Richard J. Evans, který se mimo jiné zajímá o teoretické a metodologické otázky historiografie a o její postavení v době postmodernismu. Členy redakční rady časopisu jsou historici z amerických a britských univerzit a vydává jej nakladatelství Sage Publications v Londýně čtyřikrát ročně (leden, duben, červenec, říjen). Je to prestižní časopis, který je indexován v řadě periodik a bibliografií. Všechny příspěvky jsou publikovány v angličtině.

Journal of Contemporary History je zaměřen[1] zejména na západní a některé asijské země (Japonsko, Korea, Vietnam), Střední východ, zvláště Izrael, a výjimečně na Latinskou Ameriku. Sovětskému bloku v období komunismu je věnována okrajová pozornost, publikováno bylo jen několik studií týkajících se Sovětského svazu[2] a NDR; československými dějinami (rokem 1938) se zabývají pouze dva články.[3] Toto geografické vymezení považuji za jistý nedostatek, neboť problematika komunistických režimů je důležitou součástí soudobých dějin.

V převážné většině čísel časopisu se objevují studie tematicky různě zaměřené – největší pozornost se přitom upírala na fašismus a holocaust – které časově spadají do období „krátkého" 20. století, od první přes druhou světovou válku až hluboko do poválečné éry. Monotematická čísla vycházela jen sporadicky; například u příležitosti

---

1 Charakteristika se týká ročníků 1989, 1991–1997, 1999–2001, které jsem měl k dispozici.

2 Viz LIEVEN, Dominic: Western Scholarship on the Rise and Fall of the Soviet Régime: The View from 1993. In: *Journal of Contemporary History*, roč. 29, č. 2 (1994).

3 LUKES, Igor: The Czechoslovak Partial Mobilization in May 1938: A Mystery (almost) Solved (1996/4); JUKES, G.: The Red Army and the Munich Crisis (1991/2).

sedmdesátých narozenin Waltra Laquera bylo věnováno nacionalismu,[4] jiné fašismu.[5] Od třetího čísla z roku 1999 editoři rozšířili obsah časopisu o recenzní rubriku, zaujímající asi čtvrtinu jeho rozsahu.

Některé studie se opírají o nové metodologické přístupy, jako je *oral history*.[6] Velký zájem vyvolal článek Arthura Marwicka o metodologii,[7] na který reagovalo v dalších číslech několik badatelů. Je to také jediná diskuse, která v uvedených ročnících proběhla.

Z časového vymezení uveřejněných článků vyplývá, že editoři chápou soudobé dějiny poněkud šířeji, a to od první světové války až po rozpad Sovětského svazu; většina jich však nepřekračuje šedesátá léta. Liší se tím poněkud od pojetí soudobých dějin zažitého v našich poměrech, kde těžiště spočívá v desetiletích po druhé světové válce a jejich důležitou součást tvoří období po roce 1968; souvislost s ustavením, trváním a rozpadem komunistického systému je nasnadě. Některé články – především přehledového rázu – zkoumají danou problematiku již od konce 19. století. K osvětlení otázky, co jsou to soudobé dějiny, přispěl časopis uveřejněním studie Petera Catteralla.[8] Autor zdůrazňuje, že vymezení soudobých dějin souvisí s národními dějinami (Francie je datuje od Velké francouzské revoluce, Německo od nástupu nacismu a podobně), upozorňuje na jejich obecnější mezníky, jako byl vstup Spojených států do první světové války a bolševická revoluce, a připomíná význam faktorů společensko-kulturní povahy (výstavba mrakodrapů, zrod psychoanalýzy a podobně) pro strukturování soudobých dějin. Někteří autoři pokládají za charakteristické pro soudobé dějiny, že se zabývají problematikou, jež je „pokryta" živou pamětí. Catterall se přiklání k definici, podle níž soudobé dějiny začínají s problémy a událostmi, které mají aktuální platnost v dnešním světě.

V roce 2001 vyšel již šestatřicátý ročník tohoto časopisu, v rozsahu jednotlivých čísel od sto čtyřiceti do dvou set stran. Studie uveřejněné v tomto ročníku se zabývají ponejvíce obdobím první světové války; ve čtvrtém čísle je převaha článků s tematikou vztahující se k dějinám po roce 1945, z nichž jeden pojednává o roce 1968. Autoři se soustředili na problematiku západních, v menší míře i asijských zemí. Výjimku tvoří jenom článek věnovaný pozoruhodným poválečným deníkům židovského komunistického intelektuála Victora Klemperera, reflektujícím zkušenost NDR.[9] Ústředním tématem třetího čísla je druhá světová válka, předmětem jednotlivých statí je například britská politika vůči Sovětskému svazu po uzavření sovětsko-německé smlouvy

4 *The Impact of Western Nationalism*. Tematické dvojčíslo (1991/3–4).

5 *Special Issue: The Aestethics of Fascism* (1996/2).

6 LIDDLE, Peter H. – RICHARDSON, Matthew J.: Voices from the Past: An Evaluation of Oral History as a Source for Research into the Western Front Experience of the British Soldier, 1914–1918 (1996/4).

7 Two Approaches to Historical Study: The Metaphysical (Including 'Postmodernismus') and the Historical (1995/1).

8 What (if anything) is Distinctive about Contemporary History? (1997/4).

9 ASCHHEIM, Steven E.: Comrade Klemperer: Communism, Liberalism and Jewishness in the DDR. The Later Diaries 1945–59 (2001/2, s. 325–343).

v srpnu 1939,[10] americká letecká podpora Číny[11] nebo činnost britské Special Operations Executive.[12] Zajímavá je studie o ekonomickém vývoji Dánska za nacistické okupace. Autor Phil Giltner[13] dospívá k závěru, že míra vykořisťování Dánska Německem za druhé světové války byla velmi malá, což byl ve srovnání s jinými okupovanými zeměmi celkem výjimečný případ. Ekonomicky na tom bylo Dánsko lépe než za první světové války, kdy samostatnost neztratilo.

Z metodologického hlediska je přínosná zejména studie Stuarta J. Hilwiga,[14] která využívá metody *oral history* při analýze studentského hnutí v Itálii v roce 1968, a Roberta A. Jonese,[15] zkoumající význam poštovních známek jako historického pramene.

I tento ročník potvrzuje, že časopis přispívá k řešení problematiky komunistického systému a jeho rozpadu jen okrajově, což je jistě ke škodě takto orientovaného historického výzkumu. Je třeba také litovat, že tak významný časopis je dosud uzavřen badatelům z postkomunistických zemí, neboť jeho prostřednictvím by se západní badatelé mohli seznamovat s výsledky jejich prací o soudobých dějinách.

Milan Otáhal

---

10 DOERR, Paul W.: 'Frigid but Unprovocative': British Policy towards the USSR from the Nazi-Soviet Pact to the Winter War, 1939 (2001/3, s. 423–440).

11 GUANGQIU XU: The Issue of US Air Support for China during the Second World War, 1942–45 (2001/3, s. 459–484).

12 MURPHY, Christopher J.: SOE and Repatriation (2001/2, s. 309–324); WYLIE, Neville: 'An Amateur Learns his Job'? Special Operations Executive in Portugal, 1940–42 (2001/3, s. 441–458).

13 The Success of Collaboration: Denmark's Self-Assessment of its Economic Position after Five Years of Nazi Occupation (2001/3, s. 485–506).

14 'Are you calling me a fascist?' A Contribution to the Oral History of the 1968 Italian Student Rebellion (2001/4, s. 581–598).

15 Heroes of the Nation? The Celebration of Scientists on the Postage Stamps of Great Britain, France and West Germany (2001/3, s. 403–422).

Recenze

Řízený historický diskurz

Bedřich Loewenstein

SABROW, Martin: *Das Diktat des Konsenses: Geschichtswissenschaft in der DDR 1949–1969*. München, R. Oldenbourg Verlag 2001, 488 stran.

Zkoumání dějepisectví jiné „reálsocialistické" země je zpravidla vedeno komparatistickou zvědavostí a mívá svůj efekt v setkáních se známým v odlišných podmínkách, může však být motivováno i teoretickým zájmem na poli sociologie vědění. Nemusí totiž jít jen o kroniku deformací, bílých míst, perzekucí, podrobení intelektu a vědeckého étosu, popřípadě o výčet taktických úhybů před arogancí moci a jednotlivých zdařilých obhajob vědecké autonomie: neméně důležitá je rekonstrukce podmínek, za kterých se historiografie stává ideologicky řízeným diskurzem, kanonizovanou myšlenkovou strukturou s širší akceptancí a legitimační funkcí. To je případem recenzované knihy.

Je tu třeba si připomenout, že historiografie byla od počátku ve funkčním vztahu se státem, popřípadě politickými ambicemi a dalšími kolektivními zájmy a hodnotami. Kdo ovládá minulost, ten vládne i současnosti, praví George Orwell, pročež si jeho totalitní vrchnost monopolizuje i výklad minulosti; ale i mimo totalitní nárok vychází její osvojování a osmyslování především z potřeb přítomnosti. Ta své pojmy, hodnoty a očekávání zpětně promítá do minulosti a dává si takto upravenými dějinami naopak potvrdit vlastní praxi. Extrémní podoba ideologické diktatury tak otevírá oči pro charakter historie jako *sociálního konstruktu* a pro ideologicky zafixované způsoby historického vnímání.

Historická rozprava také předpokládá specifické instituce, organizační struktury a pravidla se sklonem k „samoreferenčnosti", tj. imunizaci vůči argumentům zvnějšku a všem prvkům rušícím takto *konstruovanou přirozenost* (řečeno s filozofem Helmuthem Plessnerem): podobně fungovaly prakticky všechny historické diskurzy 19. století. Bylo nesnadné vymanit se ze zavedených, kolektivně vyžadovaných, vesměs zniternělých interpretací, schémat a témat; uvědomit si umělý ráz, relativnost, politickou služebnost – zvláště vlastního – pojetí dějin. „Zvědečtění" historiografie koncem

19. století tyto funkční vazby na přítomnost ještě zdaleka nepřetnulo, nastolilo však problém mezinárodní kompatibility, plurality poznávacího zájmu a v neposlední řadě nutnost autonomie bádání vůči společenské zakázce. Válečné a sociální krize 20. století otřásly hodnotami a jistotami liberální civilizace a uvedly v pochybnost i její křehké vědecké vymoženosti. Existenční ohrožení volalo po plné identifikaci s národní pospolitostí, po jednotě vědy a politiky, po podřízení svědomí kolektivním potřebám, a to nemělo být ponecháno individuální loajalitě, nýbrž definováno mocí. „Intelektualismus" a vědecký *l'art-pour-l'art* se v první polovině 20. století staly znamením mravní nedostatečnosti.

Tyto tendence nebyly přirozeně cizí ani české historiografii, třebaže (či snad právě protože) v ní převládal ateoretický pozitivismus, nereflektující vlastní diskurzní rámec. Nástup stranicky řízeného bojovného marxismu tu mentálně navazoval na starší nacionální uzavřenost a služebnost akademicky ještě málo zpevněné disciplíny. Jan Slavík příznačně poznamenal, že komunismus k nám přijel na nacionálním koni.

To samozřejmě neplatilo o marxistické historiografii v poraženém Německu, kde se v prvních letech uplatňovala spíše teorie *německé mizérie*, založené na pochybené tradici poddanské mentality, zrazených revolucí a militarismu, zdánlivě logicky vyúsťující ve fašistické barbarství (Alexander Abusch, Ernst Niekisch): nový pořádek tak musel být importován zvenčí a ukládán dekretem vítězů. I pro nemarxisty však bylo nesnadné se jednoduše vrátit k všední vědecké práci, i když se jen nemnozí s Friedrichem Meineckem zamýšleli nad příčinami „německé katastrofy", nebo aspoň s Gerhardem Ritterem kriticky uvažovali o „Německu a Evropě", popřípadě „mravním problému moci". Pro ně se aspoň dodatečné nabízela antifašistická angažovanost vědce jako poučení z vykolejených dějin. Zajistilo to patřičnou pozornost kritickým hlasům, v neposlední řadě levicových emigrantů – i nezávisle na politické vůli okupačních mocností. Znejistění katastrofou se však stalo i bodem, kde se ve východním Německu prolamoval autoritativně ukládaný a stranicky řízený marxismus – z nedostatku „vědeckých kádrů" původně ještě bez nároku na monopolní postavení.

Zde začíná rozbor Martina Sabrowa, mladšího německého historika, který sám už publikoval dobrý tucet pojednání na téma historiografie NDR;[1] opírá se v něm o archivy Společnosti historiků NDR, akademie věd (včetně nakladatelství Akademie-Verlag, Historického ústavu, cestovních zpráv atd.), archivy Stasi v Gauckově úřadě a Humboldtovy univerzity, o soukromé pozůstalosti řady historiků a funkcionářů a také o osobní sdělení žijících protagonistů. Historiografie NDR je ostatně empiricky dost dobře probádána.[2] Někteří její představitelé, jako „strané věrný disident" Jürgen Kuczynski, se sami pokusili o bilanci, v osmdesátých letech byla zkoumána s určitou blahovůlí na Západě (Georg G. Iggers), po pádu komunismu se zájem ještě zvýšil, ovšem s negativním moralizujícím akcentem (Rainer Eckert).[3] Sabrowův rozsáhlý

1 Sabrowova studie „Historiografie NDR jako badatelský problém" vyšla v *Soudobých dějinách*, roč. 7, č. 1–2 (2000), s. 9–36.

2 Např. FISCHER, Alexander – HEYDEMANN, Günther (ed.): *Geschichtswissenschaft in der DDR*, sv. 1 a 2. Berlin 1988, 1990.

3 Příznačná pro ovzduší po roce 1989 byla kontroverze na bochumském sjezdu německých

text, původně berlínská habilitace, se na tomto bezpečném podkladě nepokouší o meritorní hodnocení výsledků ani o celkovou inventuru, jakou podal třeba Josef Hanzal v publikaci o české historiografii v letech 1945–1989, nýbrž usiluje především o sociologickovědní rekonstrukci diskurzního rámce a jeho pravidel. Vcelku se pokouší vyhnout sklonu k démonizaci a sumárnímu odsudku, poukazuje také na různou míru ideologické kontaminace a ovšem na naivnost představy *objektivní pravdy*.

Kdo měl v šedesátých letech aspoň občas co dělat s historiky NDR, jako autor této recenze, podivoval se zpravidla jejich politické konformnosti. To pravda mělo asi co dělat s výběrem spolehlivých „cestovních kádrů", ale také s rigorózním přitažením uzdy po „maďarských událostech" na podzim 1956 a znovu po roce 1962, kdy se v Československu naopak začala ohlašovat liberálnější praxe. Sabrowovým facitem je poněkud relativizující poznatek, podle nějž neplatí příliš jednoduché rozdělení na kádrové historiky-propagandisty na jedné a „skulinové existence" na straně druhé; velká většina činných historiků spíše praktikovala cosi jako *pátý základní druh početní* a pokoušela se o špagát mezi instancemi historických pramenů a ústavu marxismu-leninismu, popřípadě příslušným oddělením byrokracie Jednotné socialistické strany Německa (SED). Ta jistě prosazovala funkcionální pojetí pravdy, znehodnocující „pramenný fetišismus" a ryze empirickou argumentaci, ovšem – jak Sabrow ukazuje i jinde, v telavivské ročence pro německé dějiny z roku 1996 – předpokládala i „teleologickou" shodu mezi vědou a (vlastním) politickým zájmem: bádání potvrdí dogma. Jenže tomu tak vždy nebylo.

Pro řídící ideology historie neměla samostatné oprávnění; byla hodnocena výlučně z hlediska přítomného užitku. Tendenčně proto byla hranice mezi odbornou historiografií, historicko-politickou rétorikou a oficiálním mýtem plynulá. Primát „administrativně opřeného konsenzu" nepřipouštěl dvě paralelní pravdy o minulosti; diskuse, po nichž někdy volal sám stranický aparát, měly sloužit v podstatě jen k prosazení předem určeného výsledku: šlo o uzavřený, *vázaný diskurz*. Při pohledu zblízka ovšem zůstala leckde aspoň dílčí autonomie nebo trhliny v postulované jednotě úkolů politických a odborných.

Jako v Československu brzy po válce byly nejprve podnikány útoky na objektivnost historického poznání jako prý sebeklam *buržoazní vědy*: vlastní služebnost byla promítána i do „buržoazního" protivníka, který svou zaujatost jen rafinovaně maskuje. Požadavek „rozbít nevědecké historické koncepce" a odklidit reakční suť (Leo Stern) zůstal rétorickým programem, takže v prvních letech německého „státu dělníků a rolníků" jinak militantní marxističtí historici udržovali samozřejmé, i když někdy prekérní, pracovní kontakty s nemarxisty ve vlastní zemi i na Západě. Až roku 1952 je zahájen rozhodnější kurz na úplné ovládnutí pole historie založením Německého historického muzea a vlastního historického časopisu, služebného až do každodenních politických potřeb; zároveň Walter Ulbricht vyžaduje *národní* koncepci, lišící se od destruktivního poválečného „nacionálního nihilismu" a dokazující zákonitost

historiků; roku 1998 následovala paralelní diskuse o selhání historiků za nacismu (třebaže ani dříve nebyla tabu, jak předstírají média). Zvláště Rainer Eckert v mnoha příspěvcích odsuzuje kolektivní selhání historiografie druhé německé diktatury.

vzniku NDR. Ve znamení dvacátého sjezdu KSSS dochází ke kritice dogmatismu a k formám kohabitace s nekomunistickými historiky.[4] Dočasnou oblevu po Stalinově smrti záhy však vystřídal ledový vítr; je zahájen „boj" za monopolní postavení stranicky vázaného dějepisectví a za kanonickou platnost homogenního stranicky-marxistického obrazu dějin, jehož výrazem byla kolektivně vypracovaná dvanáctisvazková vysokoškolská učebnice a oficiální dějiny dělnického hnutí.

Nejpozději od začátku roku 1957 se prosazovalo toto nekompromisní, „manichejské" pojetí historie, programově nekompatibilní se západní vědou, a s ním dějepisecká praxe, která byla předmětem ideologického řízení a tuhé politické kontroly; rozkol se západoněmeckým cechem vyvrcholil roku 1958 vytvořením separátní Německé společnosti historiků, nepřipouštějící paralelní členství v celoněmeckém Svazu historiků Německa. Zvláště pod vlivem nového ředitele Historického ústavu Německé akademie věd Ernsta Engelberga, který vytlačil nevýrazného Karla Obermanna,[5] byl styk s „buržoazní" historiografií na Západě redukován na minimum, až po roce 1958 prakticky ustal a nastala doba „odhalovacích" kampaní (do kterých jsme byli Antonínem Šnejdárkem nuceni i v Československu, úkolu jsme ale využívali především ke studiu západní literatury). Ve východním Německu byli zbývající nemarxisté koncem padesátých let odstavováni, někteří odešli na Západ (Hans Haussherr), jiní spáchali sebevraždu (Karl Griewank), další byli marginalizováni nebo omezeni na pomocné práce.

Sahrow vnitřní konsolidaci a engelbergovskou „normalizaci" od roku 1960 hodnotí jako svého druhu úspěšnou: Historický ústav akademie narostl na sto deset až sto dvacet vědeckých pracovníků (dvě třetiny tvořili členové SED). Není překvapivé, že roku 1968 demonstrativně souhlasili s potlačením československé „kontrarevoluce", stejně jako už roku 1961 souhlasili s postavením Berlínské zdi. Tuhé byrokratické kontroly „plnění plánu" však, jak známo, málo vypovídají o kvalitě vědecké produkce. Jistě, skončily boje o vedení i celoněmecké iluze; samočinné vědecké hierarchie nahradily nutnost vnějších zásahů (ale i kritickou veřejnost), což ovšem posílilo tendenci k imunizaci proti kritice zvenčí. Nálepka „buržoazní" dodávala cejch nepřátelského, rozvratného úmyslu dokonce i tam, kde západní historiografie postupně odkládala konzervativní a apologetické rysy a obracela se kriticky vůči vlastním dějinám. Hovořilo se o „agresi v bačkorách" a „taktickém objetí" a sledovala se s nedůvěrou západoněmecká „diverze" v Polsku a Československu. Neustálé, přímo hysterické volání po bdělosti vůči západní konkurenci jevilo nápadnou zafixovanost na protivníka sice ohrožujícího, ale svým způsobem i zakládajícího vlastní identitu.

---

4 Nemarxističtí historici v Německé akademii věd se zprvu úspěšně bránili politické instrumentalizaci historiografie, její přeměně ve stranický monopol. V historické komisi akademie vedle pěti členů SED sedělo pět nečlenů; přinejmenším Eduard Winter však byl kvůli své minulosti v době třetí říše vydíratelný.

5 Ernst Engelberg, předválečný komunista, se vrátil z tureckého exilu a v Lipsku shromáždil kolem sebe mladší marxistické historiky. Karl Obermann, původně sociální demokrat a západní emigrant, byl neméně poslušný, ale nevýrazný. Leo Stern, profesor v Halle a předválečný rakouský komunista, se roku 1945 vrátil jako podplukovník KGB, ale souboj s brutálně postupujícím Engelbergem rovněž prohrál, když mu uprchlo několik pracovníků na Západ.

To, jak se mi zdá, tvoří podstatný rozdíl oproti národně-marxistické historiografii ostatních satelitních zemí: komunistickému režimu ve východním Německu se v každodenní konfrontaci s úspěšnější praxí v západní části země nepodařilo získat skutečnou legitimitu a neměl ani charismatické vedení; zůstal koneckonců odkázán na latentní hrozbu represemi. Nesetkal se sice po roce 1953 s větším odporem obyvatelstva, ale ideologické svody asi zabíraly intenzivněji jen u aktivní a privilegovanější menšiny, zatímco většina tíhla k rezignované „rozmrzelé loajalitě".[6]

Není sporu, že se východoněmečtí historici stali zajatci řízeného diskurzu, který vykazoval rysy *konsenzu*, pochybuji ovšem, že by si jeho účastníci posléze už nebyli vědomi hranice mezi všudypřítomným diktátem a vědeckou diskusí (jejímž znakem je podle amerického sociologa Roberta Mertona „organizovaná skepse"). Ukázňování nepohodlných jednotlivců demonstrovalo zřetelné meze přípustného, i když konformita v rámci „ovládané normálnosti" zevšedněla a nemusela vycházet vždy od stranického aparátu, nýbrž případně od zmobilizovaných či zastrašených „kolegů". „Souhra násilí a víry", tlaku a souhlasu (s. 157) je u Sabrowa ostatně ilustrována náhledem do zpráv důvěrníků Stasi, i když zachované denunciace mají ráz málo senzační a spíše nechutně anekdotický. Opětovně vydávaná Heymova *Zpráva o králi Davidovi*, přímo švejkovská satirická fikce, také nepřímo svědčí o vyvinutém citu pro politické manipulace při vytváření závazného marxistického „metavyprávění". Sabrowův spis navíc přináší dostatek materiálu o nadále trvajících konfliktech a dílčích názorových sporech, nejednou nafouknutých na aféru.[7]

Na Západě v sedmdesátých a osmdesátých letech přímluvci uvolňování napětí sledovali, možná s účelovým optimismem, jak si „normalizovaná" historiografie NDR váhavě přisvojovala některé úseky a postavy německých dějin (pruské dědictví, Luthera, posléze i Bismarcka); skutečný zvrat ovšem přinesla až sovětská „perestrojka". V jejím sledu se rozkládal obraz nepřítele a imperialistický protivník se stal „nemarxistickým partnerem". Když se konkurent posléze stal měřítkem, rozpadlo se stranické pojetí pravdy a ztratila se funkčnost specifické „administrované minulosti" i se svým hlavním posláním: ospravedlnit diktaturu SED. Otázku, do jaké míry tento úkol u vlastního obyvatelstva plnila i mimo vnějškové inscenace, nechává Sabrowův rozbor otevřenou. Nesporně docházelo k všednímu přizpůsobování uzavřenému ideologickému světu, který fungoval na bázi neproblematizovatelného, *předpolitického* rámce vnímání a hodnocení; obecně platná „kombinace konformity a mručení"[8] ještě ale vyžaduje mnoho empirických studií k zpřesnění našeho vědění o každodenní praxi ideologické diktatury. Také té naší.

---

6 Pokud šlo o soukromý cynismus historika navenek konformního, mohu uvést z vlastní zkušenosti příklad československého vlastence z 30. let Rolanda F. Schmiedra, tajemníka autorského kolektivu vysokoškolské učebnice, později profesora v Halle.

7 Zvláště zajímavé jsou „případy" Jürgena Kuczynského a Fritze Kleina. Nešlo o disidenty, nýbrž o přední komunistické historiky. Kuczynski se nedal zastrašit, sebevědomě diskutoval s aparátem, který se také neodvážil ho zcela umlčet. Klein opatrně kritizoval sektářskou politiku německých komunistů za výmarské republiky a také se zasazoval o uvolnění styků se západními historiky; i on směl pokračovat v akademické činnosti. Hůře dopadl Günter Paulus, autor populární knihy o nacismu.

8 FULBROOK, Mary: *Anatomy of a Dictatorship: Inside the GDR*. Oxford – New York 1995.

Recenze

Neplánovaná, leč nevyhnutelná konfrontace

Průkopnická publikace o studené válce v češtině

Oldřich Tůma

MASTNÝ, Vojtěch: *Studená válka a sovětský pocit nejistoty 1947–1953: Stalinova léta*. Praha, Aurora 2001, 294 stran. Přeložili Milan a Daria Dvořákovi.

Renomovaný česko-americký historik Vojtěch Mastný se na počátku devadesátých let minulého století pohyboval jakoby proti proudu. V době, kdy skoro všude byly horečně sepisovány práce o konci studené války, on dokončoval zásadní studii o jejím začátku. To ovšem přineslo nezanedbatelné výhody: mohl pro finální verzi práce využít poznatků z tehdy nově otevřených východoevropských archivů, a především uvažovat o událostech z přelomu čtyřicátých a padesátých let z nové perspektivy. Vznikla tak jedna z nejlepších knih o zrodu studené války, a je dobře, že jsme se jen s odstupem několika let od publikace originálu dočkali i její české verze.[1]

Počet prací věnovaných dějinám studené války, respektive jejímu vzniku, jež byly vydány česky, není velký – alespoň ve srovnání s obrovským množstvím zahraniční produkce, především z prostředí západní historiografie. Pochopitelné to bylo před rokem 1989. Pokud se tehdy o studené válce psalo, pak samozřejmě pouze v rámci vytyčených ideologických schémat. Jen na přelomu šedesátých a sedmdesátých let se objevily některé zajímavější práce zabývající se vznikem studené války.[2] Situace se změnila k lepšímu až po roce 1989. Vyšla příručka Bohuslava Litery, která opravdu velmi stručně shrnuje nejnutnější fakta pro období první části studené války.[3] O něco

1 Originál: MASTNY, Vojtech: *The Cold War and Soviet Insecurity: The Stalin Years*. New York 1996. Kniha navazuje na autorovu skoro o dvacet let starší studii o politice Sovětského svazu za druhé světové války: *Russia's Road to the Cold War: Diplomacy, Warfare, and the Politics of Communism, 1941–1945*. New York 1979.

2 Např. ŠŮRA, Milan: *Konec velké trojky*. Praha 1969.

3 LITERA, Bohuslav: *Studená válka: Mezinárodní vztahy 1945–1963*. Praha 1993.

podrobnější je kniha Stanislavy Hýbnerové,[4] jež je ovšem založena na ne zcela reprezentativním výběru sekundární literatury a přejímá občas některé omyly. Celkem spolehlivým průvodcem dějinami studené války jsou práce Vladimíra Nálevky.[5] Ze svého hlediska se studenou válkou zabývají i dvě rozsáhlé práce věnované oběma rivalům konfliktu: autorem knihy pojednávající o západním světě je Petr Luňák, monografie o sovětském bloku je společným dílem několika autorů.[6] Příslušné pasáže o mezinárodních vztazích pocházejí opět především z pera Bohuslava Litery. Některé další studie se pak soustředily na určité jednotlivé epizody studené války či na její konec. Jakkoli ve vyjmenovaných publikacích najde český čtenář celkem spolehlivý, třebaže nepříliš podrobný výklad základní faktografie studené války, jde především o práce přehledové, založené na sekundární literatuře, anebo o práce zachycující studenou válku jen z určité perspektivy.

Je přitom docela zvláštní, že z dnes téměř nepřeberného repertoáru historické literatury o studené válce bylo do češtiny přeloženo jen mizivé a nijak reprezentativní procento. Opět to bylo vcelku pochopitelné před rokem 1989, zase s výjimkou konce šedesátých let.[7] Ani po roce 1989 se ovšem situace v tomto směru nikterak dramaticky nezlepšila, nakladatelé neměli šťastnou ruku. Rozhodně to platí o překladu práce Johna F. N. Bradleyho,[8] která podává jen velmi nesystematický výklad, plný kuriózních chyb a nepodložených tvrzení. O něco užitečnější bylo rozhodnutí vydat překlad knížky, jejímž autorem je belgický historik Yvan van den Berghe.[9] Ta alespoň prezentuje chronologicky seřazená základní fakta, byť tak činí většinou ve velmi sterilním pozitivistickém duchu a opakuje často jen notoricky známé skutečnosti. Vrcholem autorových snah o vlastní analýzy je pak nejčastěji odkaz na vzájemná nedorozumění, dezinterpretace, fatální a realitě neodpovídající představy, jež si jedna strana vytvářela o druhé a jež byly podle něho pravou příčinou studené války. Ačkoli originál, původně vydaný roku 1987, byl přepracován pro vydání v roce 1995, nikterak nereflektoval zpřístupnění archivů v bývalých komunistických zemích. Tam, kde dokumenty z těchto archivů již umožnily přesvědčivé závěry, operuje van den Berghe často jen formulacemi typu „není jasné", „není dokázáno" či „do nitra sovětské politiky není zatím příliš vidět".

Že studená válka nevznikla jako souhra náhod a že nebyla jen klubkem nerozluštitelných záhad a nevysvětlitelných nedorozumění, vysvětluje českému čtenáři teprve

4 HÝBNEROVÁ, Stanislava: *Mezinárodní vztahy po roce 1945*. Praha 1997.

5 NÁLEVKA, Vladimír: *Kapitoly z dějin studené války*, sv. 1. Praha 1997. Toto dílo později Nálevka přepracoval a znovu vydal jako součást dvousvazkového kompletu *Světová politika ve 20. století*, sv. 1–2. Praha 2000.

6 LUŇÁK, Petr: *Západ: Spojené státy a západní Evropa ve studené válce*. Praha 1997; VYKOUKAL, Jiří – LITERA, Bohuslav – TEJCHMAN, Miroslav: *Východ: Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku*. Praha 2000.

7 Překlad klasické revizionistické americké práce z počátku 60. let, či spíše jejích vybraných částí (FLEMING, D. F.: *The Cold War and Its Origins 1917–1960*. New York 1961) vydal v roce 1971 jako skripta FF UK Jan Wanner pod názvem *Americká politika a studená válka*.

8 BRADLEY, John F. N.: *Válka a mír po roce 1945: Dějiny vztahů mezi Sovětským svazem a Západem*. Praha 1994.

9 BERGHE, Yvan van den: *Velké nedorozumění? Dějiny studené války (1917–1990)*. Praha 1996.

Mastného práce. Ta je ovšem knihou naprosto jiné kvality. Podává koncizní, o obdivuhodně širokou znalost pramenů i relevantní literatury opřený výklad vzniku a prvních let studené války, který končí konsolidací poměrů ve vedení sovětské komunistické strany několik měsíců po Stalinově smrti. Mastný poskytuje nejen spolehlivou faktografii událostí, ale také jejich smysluplnou interpretaci. Jeho výklad je přitom obdivuhodně sevřený, i když se pohybuje na obrovském prostoru a na různých úrovních – od velkých témat vztahů mezi supervelmocemi až po události uvnitř jednotlivých států či komunistických stran. Mimořádnou autorovou předností je právě důraz na mnohorozměrnost a pluralitu perspektiv studené války, ocenění vnitřního vývoje v jednotlivých zemích a společnostech na obou stranách železné opony jako neméně důležitého faktoru, než byly globální vztahy mezi Spojenými státy a Sovětským svazem.

I když faktografické líčení samotné je neobyčejně přesvědčivé, nespočívá hlavní zásluha Mastného *Studené války* ve zcela novém rekonstruování dříve neznámých situací, ale především ve vysvětlení podstaty a příčin dlouhodobého konfliktu. Studená válka podle něj nebyla plánovaná, přesto však byla nevyhnutelná, vyplynula totiž z podstaty sovětského komunistického režimu. Sovětský systém byl právě takový, jakým se jevil – i ty nejtajnější dokumenty mohly být nakonec docela dobře otištěny v *Pravdě*, nikdo by si toho nevšiml (s. 17). Mastný při charakteristice komunistického režimu a jeho politiky užívá především konceptu bezpečnosti. Přesvědčivě dokazuje, že sovětská politika byla určována pocitem nedostatku vnější i vnitřní bezpečnosti, jíž si snažila zajistit. A protože šlo o totalitární režim, a to v podobě osobní Stalinovy diktatury, znamenala sovětská bezpečnost vlastně bezpečnost Stalinovu a mohla být dosažena pouze za cenu nedostatku bezpečnosti pro všechny ostatní – vně i uvnitř SSSR. To byla ovšem situace, jež nemohla mít stabilní trvání a jež v sobě skrývala zárodek vlastní destrukce.

Závažné je i celkové hodnocení a interpretace sovětské politiky a sovětského *decision-making*. Mastný na příkladech mnoha historických situací ukazuje, že sovětská politika se vyznačovala improvizací, někdy se na jejím utváření podílely různé zdroje, měnila se podle okolností. Nebyla předem naprogramovaná, nešlo v ní o nějaký superscénář, který se promyšleně naplňoval. Často vznikala jako spěšná reakce na situaci, či spíše jako reakce na to, jak v Moskvě situaci rozuměli. Působivě to Mastný demonstruje například na analýze sovětského postoje v kontextu (z československého hlediska zajímavé a mnohokrát diskutované) záhady Marshallova plánu. Co Moskva sledovala tím, že československou účast nejprve povolila, a pak zakázala? Analýza založená na sovětských pramenech jasně dokládá, že špatně odhadla situaci a vycházela z představy, že USA jsou ekonomicky na plánu zainteresovány, a tedy budou ochotny přijmout sovětské požadavky. Když se ukázalo, že tomu tak není, sovětský postoj se změnil. Problém byl – a nejen v tomto případě – ve Stalinově stylu: tvářit se, že jeho postoj je vždy zcela konzistentní a že vinen je ten, kdo se aktuální Stalinově linii protiví (byť tím, že sledoval linii ještě včera platnou). Podobnými improvizacemi se vyznačovala i další závažná sovětská rozhodnutí – berlínská blokáda, roztržka s Jugoslávií, svolení k útoku severní Koreje přes osmatřicátou rovnoběžku atd. Výslednou podobu sovětské politiky neurčoval od počátku do konce Stalin, i když měl

samozřejmě poslední slovo. Často ji ovlivňovali jeho podřízení či spojenci Moskvy, jako tomu bylo opět v případě Jugoslávie (s. 47), berlínské krize (s. 54) či korejské války (s. 106 nn.).

Jiným důležitým závěrem *Studené války* je konstatování, že skoro vždy, když Západ zaujal pevný postoj, Stalin ustoupil (například znovu v případě blokády Berlína či řecké občanské války – s. 48). V této souvislosti je pak stěžejní Mastného názor, že Západ nebyl schopen využít sovětské slabosti v posledních měsících Stalinova života a poskytl SSSR čas na konsolidaci na jaře a v létě 1953. Spojené státy tehdy nedokázaly stupňovat všestranný tlak, neodhodlaly se k plánovanému budování dobrovolnických jednotek složených z exulantů z východoevropských zemí a dost možná propásly šanci zvítězit ve studené válce o skoro čtyřicet let dříve, než se nakonec stalo.

Mastný také nepopírá, že v některých momentech studené války jednali protivníci na základě nesprávných informací a předpokladů. Narozdíl od zmíněného van den Bergena nečiní z takové okolnosti jakousi vnější příčinu vývoje, ale dokáže ji naopak přesně analyzovat a vysvětlit její konkrétní dopad na rozhodování a volbu strategie. Skvěle to předvádí na příkladě, kdy příslušná místa v USA na počátku padesátých let věřila, že v satelitních zemích Moskvy existuje opravdová, životaschopná a efektivní podzemní rezistence. Sověti prostřednictvím svých špionů byli o této americké představě informováni, věřili jí také a řídili podle toho svou politiku: přitvrzovali represe, zvyšovali militarizaci a podobně, se všemi kontraproduktivními efekty, které z toho plynuly (s. 98 n.).

Jen občas by se snad v knize daly najít určité nepřesnosti – jak máme například rozumět tvrzení, že jinak kontraproduktivní roztržkou s Jugoslávií a její izolaci zabránil Stalin šíření hereze ve východní Evropě (s. 87), když sám autor předtím přesvědčivě dokládá, že v jugoslávském případě o žádnou herezi nešlo? Poněkud pochybné je i tvrzení, že ve volbách v Sovětské okupační zóně Německa v roce 1946 se prosadil antikomunismus (s. 33) – nikde jinde včetně Československa nedosáhli komunisté po válce tak dobrých výsledků jako východoněmecká SED v těchto volbách. Asi je těžko obhájitelné tvrzení, že v Polsku byla ještě v letech 1949 a 1950 skutečná občanská válka (s. 96). Autor také někdy příliš snadno přejímá jinak neprověřené režimní informace – například o počtu údajných politických vražd spáchaných protikomunistickou rezistencí v ČSR (údajně sedmdesát devět v letech 1951 až 1956 – s. 134) či údaje o množství zatčených a zabitých „banditů" v Polsku (s. 96). Účelovou nesprávnost rozkladu vedení Státní bezpečnosti z roku 1950, že není vybavena a schopna bojovat proti podvratné činnosti vedené ze Západu, vyložil Karel Kaplan,[10] nicméně Mastný jej přijímá za bernou minci (s. 98). Historie pokusu přimět Rudolfa Slánského k emigraci, který zorganizovali bývalí českoslovenští zpravodajci z řad exulantů, ve službách amerických tajných služeb vedoucí ze západního Německa operace proti komunistickému režimu ve vlasti, byla již také spolehlivě objasněna[11] a není pouhou

10 KAPLAN, Karel: *Největší politický proces: M. Horáková a spol.* Praha 1995, s. 69 nn.

11 ŠOLC, Jiří: Operace „Velký metař". In: *Historie a vojenství*, roč. 44, č. 4 (1995), s. 79–101; později (ovšem už po vydání Mastného knihy) srv. i LUKES, Igor: Der Fall Slánský. In: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, roč. 47, č. 4 (1999), 459–501.

spekulací, jak se Mastný domnívá (s. 148 n.). I „babický případ" měl zřejmě složitější souvislosti, než jaké mu autor připisuje (s. 135).

Jak již řečeno, Mastný věnuje pozornost i vnitřním frontám studené války. Pokud jde o Československo – vedle již zmíněného brilantního výkladu „záhady Marshallova plánu" – stojí za zdůraznění stejně skvělá interpretace Slánského procesu, který je autorem vyložen jako ilustrativní příklad Stalinova sklonu najít a potrestat viníky vlastních selhání. V tomto pojetí představuje obžaloba „Slánského a spol." vlastně katalog nezdarů sovětské zahraniční politiky od třicátých let. Nápaditý je i výklad antisemitského rázu procesu, který byl podle Mastného především dán ohledy na sovětské poměry a tamní úzus, jímž vysvětluje uvádění národnosti obžalovaných. Za zmínku stojí i rozbor vlivu únorového komunistického převratu na situaci v západní Evropě a na posílení odhodlání Západu zadržovat postup komunismu. Naopak nic podstatnějšího autor neuvádí o údajné ofenzivě organizované americkými tajnými službami vůči ČSR v letech 1950 a 1951. V čem tyto rozsáhlé tajné operace, jimž Mastný jednoznačně přisuzuje velký význam, spočívaly a jak konkrétně ovlivnily situaci, se dozvíme jen velmi obecně (s. 98 n. a 134 n.).

Kvalitu publikace poněkud snižuje špatný překlad – toporný styl, občas nesprávné termíny, zbytečné (a navíc stejně náhodné) poznámky překladatele k rozdílnému českému a anglickému pravopisu cizích jmen atd. Zvolené jazykové prostředky posouvají českou verzi poněkud jinam v porovnání s originálem – ten zdaleka není za každou cenu tak sarkastický, jak se snaží být jazyk české verze. Příprava českého vydání byla redakčně nedbalá – někdy chybějí části poznámek, nesmyslné je dodržování úzu originálu, podle nějž jsou v poznámkách přeloženy (do angličtiny, teď tedy také do češtiny) tituly prací vydaných ve slovanských jazycích, nepřeloženy přitom zůstaly názvy všech ostatních publikací. Samozřejmostí mělo být převedení častých odkazů na práce Karla Kaplana (jež Mastný pochopitelně užíval v anglických, případně německých či francouzských verzích) na jejich česká vydání. Opravdovou kuriozitou pak je, že kniha vyšla bez obsahu.

To jsou ovšem drobnosti – v celku je vydání *Studené války a sovětského pocitu nejistoty* mimořádně užitečným počinem.

Horliví nacisté, nebo oběti režimu?

Vynikající práce o sudetských Němcích za druhé světové války

Petr Šafařík

ZIMMERMANN, Volker: *Sudetští Němci v nacistickém státě: Politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938–1945)*. Praha, Prostor – Argo 2001, 477 stran. Přeložil Petr Dvořáček.

Znalci „ostře sledované" historiografie o česko-(sudeto)německých vztazích, u nás především Jan Křen, při popisu jejích „bílých míst" zdůrazňují, že jejím největším deficitem je neznalost dějin takzvaných Sudet v letech 1938–1945.[1] Přinejmenším z jazykového hlediska je jistě oprávněné očekávat nápravu tohoto stavu především od historiografie německé. Až do roku 1999 však žádnou práci, která by uvedené téma dostatečně pokrývala a mohla sloužit jako spolehlivá příručka, nepřinesla, a to ani zásluhou agilního Collegia Carolina, ani přičiněním dalších výzkumných ústavů takzvaného *Osteuropa-*, respektive *Ostmitteleuropaforschung*. V loňském roce vyšel český překlad díla, které se stalo onim dlouho očekávaným mezníkem: práce Volkera Zimmermanna *Sudetští Němci v nacistickém státě: Politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938–1945)*.[2]

Mladý, publikačně ovšem velmi plodný historik se v ní zabývá dějinami sudetské župy; z pochopitelných důvodů pomíjí oblasti, které po Mnichově připadly jiným říšským župám. Přestože podtitul práce ohlašuje téma politických dějin a výzkum

---

1 KŘEN, Jan: Poválečná německá historická literatura o českých zemích. In: KOVÁČ, Dušan – KŘEN, Jan – LEMBERG, Hans (ed.): *V rozdelenej Európe: Česi, Slováci, Nemci a ich štáty v rokoch 1948–1989*. Bratislava, Academic Electronic Press 1998, s. 125–155, zejm. s. 143 n.

2 ZIMMERMANN, Volker: *Sudetendeutschen im NS-Staat: Politik und Stimmung der Bevölkerung im Reichsgau Sudetenland (1938–1945)*. Essen, Klartext 1999. Jedná se, jak autor v úvodu sám objasňuje, o nepatrně přepracovanou disertační práci, obhájenou v roce 1998 na düsseldorfské Univerzitě Heinricha Heineho. Vedoucím práce byl u nás dobře známý historik Detlef Brandes (je rovněž autorem předmluvy).

nálad obyvatelstva, ve výsledku se kniha šíří svého záběru podobá kompendiu – přináší totiž politické, správní a hospodářské dějiny župy i exkurzy do dějin každodennosti a zabývá se jak německým, tak českým obyvatelstvem.

Jelikož Zimmermannovu knihu u nás již obsáhle recenzoval Jiří Pešek[3] a její přínos výstižně objasňuje i doslov Aleny Míškové, nepodávám zde obsahovou reprodukci hodnoceného díla, kterou mají recenze mimo jiné přinášet, ani detailně neuvádím, v čem spočívá jeho novátorství – tím bych v podstatě opakoval zmíněné historiky. Zcela se s nimi shoduji v tom, že jde o práci výjimečných kvalit – obzvláště vyzdvihuji autorovu příkladnou snahu o důkladnou sekundární kritiku pramenů, pokusy o srovnání sudetské župy s ostatními částmi říše, založené na širokém přehledu o – dnes již nesmírně rozsáhlé – odborné literatuře, šťastnou preferenci strukturální analýzy před chronologickou a schopnost pojednat o velkém množství témat přehledně a výstižně. Dále se zaměřuji pouze na taková místa Zimmermannovy knihy, která vzbuzují určité otázky.

Narozdíl od některých německých historiků zabývajících se dějinami sudetských Němců autorovi nelze vyčítat předsudečnost v přístupu k tématu.[4] Zimmermann sám je k takovým autorům velice kritický, jak o tom svědčí například jeho rezervovanost vůči pracím o sudetoněmeckém odboji, které nadsazují projevy rezistence vůči režimu a nerozlišují motivace jednotlivých skupin obyvatelstva či organizací (s. 26, pozn. 36 a 2207); výmluvná je rovněž jeho distance vůči knize Fritze Petera Habela o vyhnání Čechů z pohraničí[5] (s. 26) a fakt, že v knize nenajdeme odkazy na – ve výše uvedeném smyslu – velmi sporné práce například mnichovských historiků Friedricha Prinze a Rudolfa Hilfa. Nejeden český čtenář se ale možná pozastaví nad tím, že v kapitole „Předehra", kompilativně přibližující události let 1918–1938, nalezne odkazy téměř výhradně na německé práce (a ne například na zásadní knihu Václava Kurala o daném období)[6] a že je především její počátek psán jakoby z obvyklé perspektivy sudetoněmecké publicistiky. Některá tvrzení proto vyznívají trochu zjednodušeně: pohraniční území, která chtěli čeští Němci po první světové válce připojit k takzvanému Deutsch Österreich, jsou bez dalšího označena za „sporná" (s. 35), jazykové zkoušky německých úředníků za „šikanující" (s. 36);[7] pasáž o školství (s. 36) je podána poněkud

---

3 Viz *Český časopis historický* (*ČČH*), roč. 99, č. 2 (2001), s. 330–336.

4 Pochopitelně je to problém i českých autorů. U těch jinak velmi erudovaných – a s vazbou k pojednávanému tématu – srv. například monografii Evy Broklové *Politická kultura německých aktivistických stran v Československu 1918–1938* (Praha, Karolinum 1999). Viz též recenzi Jana Rataje v *ČČH* (roč. 100, č. 1 (2002), s. 142–146, zejm. s. 145 n.) a závažné výhrady Jaroslava Kučery k některým klišé tradovaným v domácí literatuře (autor polemizuje s Evou Broklovou a Václavem Pavlíčkem) ve studii „Politický či přirozený národ? K pojetí národa v československém právním řádu meziválečného období". In: *ČČH*, roč. 99, č. 3 (2001), s. 548–568, zejm. s. 548–552 a 567.

5 HABEL, Fritz Peter: *Eine politische Legende. Die Massenvertreibung von Tschechen aus dem Sudetengebiet 1938/39*. München, Langen Müller 1996.

6 KURAL, Václav: *Konflikt místo společenství? Češi a Němci v československém státě 1918–1938*. Praha, Ústav mezinárodních vztahů 1993. V jiných souvislostech ji ovšem Zimmermann používá.

7 Autor však nemohl znát zcela zásadní práci k danému tématu, nabízející diferencovanější hodnocení: KUČERA, Jaroslav: *Minderheit im Nationalstaat: Die Sprachenfrage in den tsche-*

jednostranně – zůstává ponejvíce u reprodukce pocitů sudetských Němců (v němčině nepřímou řečí), což je omezený přístup, zvláště když například i Hans Lemberg, na jehož studii se Zimmermann odvolává (pozn. 64), výslovně upozorňuje na subjektivnost řady sudetoněmeckých stížností a nutnou obezřetnost při jejich vyhodnocování.[8] Obecně přínosná dílčí shrnutí jednotlivých kapitol někdy podobné simplifikace ještě vyostřují – například se příkře hovoří o „chybné menšinové politice ČSR" (s. 59), snad pod vlivem současných představ o ochraně menšin; vhodnou korekcí by zřejmě bylo přihlédnutí k dobovým možnostem a realitě menšinové politiky – její srovnání v rámci tehdejší Evropy tak vyostřené hodnocení nepodporuje.

V úvodní kapitole, odpovídající standardnímu členění disertačních prací, Zimmermann při charakteristice použitých pramenů předesílá, že největší důvěryhodnost připisuje – vedle zpráv Sociálnědemokratické strany Německa – situačním zprávám vládních a soudních prezidentů (s. 30).[9] Odkazy na tyto zprávy pak v textu opravdu převládají. Problémem je, že autor opírá některé své soudy pouze o ně – často dokonce jen o jedinou takovou zprávu. Pochybně proto například vyznívá pasáž o tom, že Nacionálněsocialistická organizace pro výpomoc a dobročinnost „pečuje o Němce a Čechy bez rozdílu" (s. 351) – autor se zde spokojuje pouze s citátem situační zprávy generálního státního zástupce v Litoměřicích.

Větší přesvědčivosti některých dílčích závěrů i plastičnosti popisu některých situací by prospělo, kdyby Zimmermann z pramenů více citoval nebo častěji reprodukoval jejich obsah. U pasáží typu: „lidé si často stěžovali na nedostatečnou ostrahu a na nesnesitelné podmínky při transportech zejména ruských zajatců" (s. 312) by jistě bylo zajímavé znát formu (dopisy, verbální projevy?) takových stížností, popřípadě alespoň ukázku jejich přesného znění. Citovaná věta navíc podivně směšuje dva postoje, které se asi často navzájem vylučovaly: obavu o vlastní bezpečí a altruismus vůči trpícím.

V úvodu vyzdvižená pečlivá Zimmermannova kritika pramenů se v textu na mnoha místech projevuje zvažováním, nakolik konkrétní pramen věrně odráží skutečnost

---

chisch-deutschen Beziehungen 1918–1938. München, Oldenbourg 1999, viz zejména s. 268 n., 276; srv. též recenzi Jaroslava Valenty na Kučerovu práci (*ČČH*, roč. 99, č. 2 (2001), s. 336–341, zejména s. 338). K jiným místům Zimmermannovy knihy je možno z relevantní české literatury doplnit práci Jindřicha Pecky, která podporuje tezi o silném vlivu takzvaných pochodů smrti v závěru války na posílení nenávisti Čechů vůči Němcům (PECKA, Jindřich: *Váleční zajatci na území Protektorátu Čechy a Morava*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1995, s. 208). Zimmermann mezi jejími zastánci jmenovitě uvádí pouze Václava Kurala (pozn. 1982).

8 LEMBERG, Hans: Tschechen, Slowaken und Deutsche in der Tschechoslowakischen Republik 1918–1938. In: BRANDES, Detlef – BOYER, Christoph ad.: *Tschechen, Slowaken und Deutsche Nachbarn in Europa*. Bonn, Bundeszentrale für politische Bildung 1995, s. 30–49, zejména s. 43–44.

9 Pro některé čtenáře bude oproti tomu asi překvapivá autorova skepse k vypovídací hodnotě vzpomínek sudetoněmeckých činovníků (takzvaná Východní dokumentace, uložená ve Spolkovém archivu v Bayreuthu) a sudetoněmeckých pamětníků vůbec (s. 27). Zajímavé je, že v Německu nebyl proveden – narozdíl od tématu vysídlení (viz KŘEN, J.: Poválečná německá historická literatura o českých zemích, s. 126 n.) – řízený sběr vzpomínek pamětníků na válečné období.

a nakolik byl ovlivněn utilitaristickým zájmem jeho původce. Výsledek chvályhodné snahy vidět věci v jejich složitosti občas až vzbuzuje dojem určitého kolísání v hodnocení některých jevů. Například věta „nezanedbatelné části obyvatelstva vycházely s válečnými zajatci a nuceně nasazenými podstatně lépe, než bylo režimu milé" (s. 335), uzavírá podkapitolu, jejíž jednotlivé dílčí závěry k takovému soudu příliš neopravňují. Podobně je tomu v závěrečném shrnutí: poté co Zimmermann doloží, jak nepatrná opozice vůči režimu mezi sudetskými Němci byla, se objevuje paušalizující výrok o „sudetoněmeckém nesouhlasu s mnoha jevy nacionálněsocialistického režimu" (s. 367), který je ovšem záhy opět korigován.

Výše uvedené poznámky činím s vědomím, že mnohé z toho, na co poukazuji, je jistě způsobeno torzovitostí pramenů. Další možnou příčinou je zřejmě i šíře Zimmermannova záběru, která logicky nutí ponechat některá místa výkladu méně vyargumentovaná a pramenně podložená. Určitě tedy zbývá prostor pro následné zpřesnění mnohých soudů užeji zaměřenými studiemi.

Kolísání mezi syntézou a prací založenou především na vlastním hodnocení pramenů je patrné také v kompilativních pasážích Zimmermannovy práce. Jak uvedeno, s používanou literaturou zachází kriticky; zajímavé přitom je, že apriorně neodmítá práce českých „normalizačních" historiků.[10] Zřejmě proto, že jde o disertaci, odkazuje někdy na literaturu velmi stroze, aniž by přiblížil závěry, na něž se odvolává. Problematické to jistě musí být i pro německé čtenáře – mnohé zmiňované práce pocházejí ze šedesátých let a nejsou v tamních knihovnách početně zastoupeny (například ediční řada „Veröffentlichungen des Sudetendeutschen Archives"); Zimmermannem často používaná práce východoněmeckého historika Rudolfa Dauna o sudetoněmeckém odboji je dokonce nepublikovanou disertací z roku 1966.[11] Jelikož autor odkazy do své argumentace zapojuje místy velmi intenzivně, působí pak jeho výklad poněkud enigmaticky – čtenář nezná východiska určitých soudů a nezbývá mu nic jiného než autorovi důvěřovat. V Zimmermannově případě to naštěstí není zásadní problém, protože je většinou oprávněnost jeho závěrů bezprostředně ověřitelná.

Občasná lapidárnost textu asi ztíží četbu laickým zájemcům o danou problematiku. Například v pasáži o tom, že Němci v invazi západních Spojenců „spatřovali spíš naději na obrat ve prospěch Německa, méně už ohrožení" (s. 301), mohl být výslovně uveden důvod takového zdánlivě paradoxního postoje – obavy ze Sovětského svazu a naděje na separátní mír se západními Spojenci.

---

10 Zdůrazňuji, že Volker Zimmermann ovládá češtinu, což není samozřejmostí například ani u německých členů Česko-německé komise historiků.

11 Vzhledem k antifašistické doktríně východoněmeckého státu, která silně poznamenala i humanitní obory, bude čtenář asi postrádat kritické vyrovnání s Daunovou prací; pouhý odkaz na ni – u tvrzení, že v Sudetech na konci války „již existující antifašistické skupiny bojkotovaly poslední německá válečná opatření" (s. 348) – se nezdá být dostatečný. Zimmermann na jiných místech sám naznačuje, že nerespektování některých rozkazů, například odmítnutí evakuace, nemuselo být projevem vyhraněného politického postoje, ale spíše únavy a zklamání (s. 309, 314).

Trochu opatrnicky vyznívá autorem v úvodu ohlášená rezignace na určení míry, nakolik se sudetští Němci identifikovali s nacistickou ideologií a režimem (s. 29). Ve skutečnosti však Zimmermann toto své předsevzetí nedodržuje, jeho závěry se i výslovně dané otázky dotýkají. Nejen s ohledem na současnou politizaci česko-německých témat, kdy se přinejmenším implicitně a na rubu převládajících úvah o oprávněnosti vysídlení sudetských Němců vynořuje otázka po jejich vztahu k nacistickému režimu a po jejich odpovědnosti za jím spáchaná zvěrstva, jsou takové pasáže hodnocené knihy velmi závažné (například s. 321 n., 364, 367).

I zde je znát určitá autorova nejistota: na jedné straně – jak již bylo řečeno, vlastně proti původnímu záměru – dokládá, že se sudetští Němci s výjimkou komunistů a sociálních demokratů s nacistickým režimem silně ztotožnili (jako důvody Zimmermann uvádí vliv vystupňovaného nacionalismu a protičeských nálad, kult vůdce coby osvoboditele a obavy z české odplaty),[12] na druhé straně ale jako by oslaboval případné konsekvence vlastních zjištění. Jako by byl přesvědčen o tom, že civilní obyvatelstvo je ve své podstatě dobré a nevinné, a politické vůdce považoval za strůjce všeho zla. Taková polarizace, patrná jako implicitní východisko některých soudů, je ovšem sporná – civilní obyvatelstvo prostě nese odpovědnost za činy svých vůdců.[13] Týká se to například tvrzení o tom, že byl „sudetským Němcům vsugerován pocit viny, aby byli mobilizováni pro válku" (s. 317), a pasáží o velkých očekáváních, která měli sudetští Němci (při srovnání autor uvádí i Rakušany) vůči nacistickému režimu, a jejich následném zklamání (s. 366, podobně viz též s. 309).

K vnější stránce hodnocené knihy *Sudetští Němci v nacistickém státě*: práci s ní znesnadňuje fakt, že jsou (již v německém originále) v seznamu literatury odděleny knižní publikace a časopisecké studie a že je třeba vyhledávat bibliografické údaje sborníkových studií nadvakrát (zvlášť studií a zvlášť samotný sborník); v poznámkách jsou pak bibliografické odkazy uváděny nejednotně celé nebo (to mnohem častěji) zkratkou. Redakce práci s textem ztížila tím, že z poznámek pod čarou učinila poznámky za textem, což úmornost ustavičného dohledávání a listování ještě násobí. Naštěstí je výjimkou chyba v abecedním řazení titulů (sborník *Das Scheitern der Verständigung*... je zařazen pod písmeno „D" podle členu).

Celkově je ovšem třeba nakladatelství Prostor a Argo velice pochválit za to, že zachovala veškerý (obsáhlý) doprovodný aparát originálu (mimo jiné přílohy, slovník užitých místních jmen, trojí rejstřík) – v kontextu obvyklé domácí ediční praxe je to znamení výjimečné kvality.

Překlad Petra Dvořáčka, zvláště byl-li honorován obvykle na domácí poměry – tedy nedostatečně, je vzhledem k rozsahu práce, různorodosti pojednávaných témat a neustálenosti v překládání řady dobových administrativních pojmů třeba velmi pochvá-

12 Zimmermann nepříliš vhodně přebírá řeč pramenů a hovoří o české „pomstě" (s. 307, 313) nebo „rebelii" (s. 306).

13 Připomeňme zde rozlišení několika druhů viny u Karla Jasperse (JASPERS, Karl: *Otázka viny*. Praha, Mladá fronta 1991). Samozřejmě to platí pro všechny režimy a historici mohou významně přispět k „občanské výchově", nebudou-li pro masy, respektive civilní obyvatelstvo postulovat pochybné apolitické vakuum, tedy zdání neodpovědnosti.

lit. Uniklo mu pouze několik germanismů: „odpírání" – rozumí se vojenské služby (s. 347), nepěkné „bezrespektivnější" (s. 353) a mechanické překládání německého *Heimat* jako domov (s. 347, 350). Zdánlivě nedůležitým – ve skutečnosti však významově zabarveným – posunem je překlad Zimmermannova synonyma pro anšlus Rakouska „obsazení" (*Besetzung*) jako „okupace" (*Besatzung*) na straně 366. Zavádějící je i chybné psaní malého počátečního „s" u protifašistických Spojenců (například s. 301).

Jak předesláno v úvodu, tato recenze se zaměřila téměř výhradně na diskutabilní místa hodnocené práce. Vzhledem k jejím kvalitám – dějiny sudetské župy přibližuje v mnohém ohledu vskutku průkopnicky – šlo většinou o marginální poznámky. Rád proto závěrem uvádím výmluvnou zprávu o ohlasu Zimmermannovy knihy. Autor se právě díky ní stal jedním z šesti letošních držitelů ceny Heinze Maiera Leibnitze, udělované v Německu organizací Deutsche Forschungsgemeinschaft vynikajícím mladým vědcům mladším třiatřiceti let.[14] Upřímně blahopřeji.

14 Pro smutné srovnání s domácí péčí o vědecký dorost poznamenávám, že každý z laureátů ceny obdrží finanční odměnu ve výši 16 tisíc eur.

Recenze

Průvodce myšlením Hannah Arendtové

Šárka Daňková

ALTHAUS, Claudia: *Erfahrung denken: Hannah Arendts Weg von der Zeitgeschichte zur politischen Theorie*, Göttingen, Vandernhoeck & Ruprecht 2000, 412 stran.

Pokoušíme-li se o historicko-filozofickou reflexi právě uplynulého století, o rekapitulaci jeho zlomových momentů, hledání dějinných souvislostí a zkoumání jejich hlubšího významu pro naši současnost, nemůžeme při svých úvahách pominout dílo Hannah Arendtové (1906–1975). Tato myslitelka německožidovského původu zasvětila svůj život analýze historických událostí, snaze porozumět jim a pochopit tak jejich smysl. Vycházela přitom z vlastní zkušenosti a zážitků, které pro ni představovaly odrazový můstek k přemítání o světě kolem ní, jeho zákonitostech a možnostech, jak se v něm orientovat. Ve svém posmrtně vydaném spise *Život ducha* shrnula své krédo slovy: „Nevěřím, že existuje nějaký myšlenkový pochod, který by se nezakládal na osobní zkušenosti. Všechno myšlení je přemýšlení, přemýšlení o těchto zkušenostech." (Citováno podle Althausové, s. 75.) A právě historické zkušenosti a jejich vliv na myšlení Arendtové stojí v centru pozornosti knihy Claudie Althausové *Erfahrung denken*, která je zkrácenou verzí autorčiny disertace obhájené v roce 2000 na univerzitě v německém Siegenu.

Svazek je členěn do tří částí. V první z nich Althausová zkoumá přímou spojitost mezi autobiografickými zážitky Hannah Arendtové a její politickou filozofií. Druhá je věnována problému porozumění historickým událostem a prožitým zkušenostem. Závěrečný oddíl potom pojednává o možnostech vytvoření „veřejného prostoru", který by nabízel perspektivy do budoucnosti.

Jako Židovku zasáhly Arendtovou katastrofické události 20. století velmi bezprostředně. Pocity odcizení, ztráty domova a vykořenění ji provázely po značnou část života a jako častý motiv se objevují také v jejích pracích. Světová hospodářská krize a s ní spojená masová nezaměstnanost, ztroskotání pokusu zavést v meziválečném Německu demokracii, zpřetrhaná přátelství, pronásledování a exil – to vše pro ni

představovalo zážitky „křehkosti světa". A ty ji podněcovaly k přemýšlení a hledání jejich hlubšího smyslu.

Hannah Arendtová byla pevně přesvědčena o tom, že politická filozofie musí reagovat právě na klíčové a znepokojující zážitky, jakými byly obě světové války či objev atomové bomby. V poznávání minulosti dávala přednost takzvané fragmentární historiografii, založené na analýze určitých zlomových událostí (jednou z takových byl pro ni osobně požár Říšského sněmu, tento okamžik dokonce označila za bod obratu ve svém životě a přechod od *vita contemplativa* k *vita activa*, tedy k politické angažovanosti). Arendtová odmítala kauzální výklad dějin, protože odporoval jejímu pojetí svobodného jednání. Od konkrétních zkušeností a zážitků postupovala směrem k zobecňování. Historické události podle ní slouží jako začátek politické filozofie. Myšlení Arendtové nepředstavuje žádný systém – vytváření systémů a filozofických kategorií odmítala s tím, že izolují jedince od reality a znemožňují poznání všeho zvláštního, dílčího a individuálního. Na prvním místě u ní vždy zůstávala konkrétní zkušenost. Za tento postoj byla ovšem svými odpůrci často kritizována.

Důležitou součást myšlení této filozofky představovala židovská otázka. Židé podle ní začali být pro německou společnost problémem v období osvícenství. Požadavek osvícenských filozofů na jejich asimilaci shledala Arendtová jako fatální, protože výměnou za zařazení do většinové společnosti se Židé museli vzdát své víry a tradic. Neúspěch asimilace pak dokumentovala v knize o Rahel Varnhagenové. Úsilí osvícenců o rovnost všech lidí může podle Arendtové vyvolat v jednotlivci pocit zbytečnosti. V této souvislosti proto vyslovila požadavek plurality a položila důraz na rozdílnost a rozmanitost (lidskou i názorovou).

Židovské vyznání stejně jako příslušnost k jakékoliv jiné diskriminované skupině či menšině může pozorovateli (historikovi) umožnit odstup a nadhled a pomoci mu tak porozumět zkoumaným jevům (jako příklad Arendtová uvádí prototyp „uvědomělého pária", jakým byl Franz Kafka nebo Heinrich Heine, tedy Židé, kteří si plně uvědomovali svou „jinakost", nebyli zatíženi předsudky a mohli tak ke světu kolem sebe zaujímat postoj kritického pozorovatele). A tím se dostáváme podle Claudie Althausové k jednomu z ústředních témat myšlení Hannah Arendtové, pro niž bylo porozumění světu důležitější než jednání: „Mohu docela dobře žít, aniž něco učiním. Nemohu však žít bez toho, že bych se alespoň pokusila daným událostem porozumět." (s. 171) Tváří v tvář hrůzám druhé světové války, a zejména holocaustu byla však myslitelka nucena konstatovat, že pro tyto události v dějinách lidstva jednoduše neexistuje srovnání. Nelze je proto vysvětlit a jen s obtížemi se dají pochopit, je však nutno se o to stále pokoušet. Arendtová takový pokus učinila v jedné ze svých nejznámějších prací, v třídílné knize nazvané *Původ totalitarismu*.

V ní se snažila zachytit a zpracovat fenomén totalitarismu 20. století a učinit jej historicky pochopitelným. Nacistické zločiny se na jedné straně vymykají jakýmkoliv právním kategoriím, současně však hrozí nebezpečí, že získají díky své unikátnosti téměř „satanskou velikost". V situaci, kdy přestávají platit běžná měřítka a tradice se stává prázdným pojmem, se musí mít historik obzvlášť na pozoru. Jediným východiskem je podle Arendtové naučit se „myslet bez zábradlí" (*denken ohne Geländer*), tedy bez podpůrných berliček ustálených zvyklostí a tradic, bez víry v osudovost či dějinný

pokrok. Historii nelze předpovědět, události není možné odvodit z minulosti. Historické fenomény vznikají spojením různých elementů, které „vykrystalizují" v něco nového. K dané události je potom možno nalézt kořeny v minulosti, nelze však na tomto základě formulovat prognózy do budoucnosti. Arendtová upozorňuje na určitý paradox: jednotlivé elementy (antisemitismus, nedostatečné politické struktury, imperialismus atd.) nikdy pouhým „sečtením" nevytvoří jev, který jejich spojením nakonec vznikne – v tomto případě totalitarismus. Vždy totiž existuje příliš mnoho historických a lidských faktorů. Úkolem historika je však rozpoznat v minulých událostech jednotlivé dílčí elementy a upozornit na ty nové a dosud neznámé.

K porozumění je podle Arendtové nezbytný dialog: se sebou samým (schopnost představivosti) i se světem (zde klade důraz na „myšlení bez zábradlí"). Předpokladem možnosti správného úsudku je určitý odstup, jakási „stranická nestranickost". Kromě „uvědomělých páriů" jí bývají ve větší míře obdařeni exulanti, příslušnici menšin, a především historici. Dějiny by měly být nahlíženy (a psány) z co nejvíce perspektiv: stejně jako musí dějiny vítězů obsahovat i pohled na události z pozice poražených, musí také dějiny obětí (Židů) doplňovat dějiny vítězů. V souvislosti se svou analýzou totalitarismu si Hannah Arendtová kladla ještě jednu otázku: je možné psát dějiny *sine ira et studio*, tedy zachovat při líčení událostí přísnou neutralitu? Arendtová byla přesvědčena, že ne. Při popisu něčeho tak hrůzného, jako byly koncentrační tábory, podle ní jednoduše nelze zůstat neutrální a vystříhat se emocí.

Na pozadí pojmů „vzpomínka" a „vyprávění", které jsou pro Arendtovou neodlučně spjaty s kategorií „jednání", se filozofka snaží předestřít perspektivy do budoucnosti. Její politická filozofie úzce souvisí s pojetím politického (veřejného) prostoru, v němž se svobodná lidská bytost realizuje právě jednáním. Svobodu, často vydobytou revolucemi (Arendtová v tomto směru vyzdvihovala zejména americkou revoluci, kritizovala však revoluci francouzskou), lze uchovávat dvěma způsoby: prostřednictvím svobodného jednání („dokud člověk jedná, je svobodný", s. 278) a „kulturou vzpomínání". Není náhodou, že zejména u Židů tvoří vzpomínky na osvobození z egyptského otroctví důležitou součást jejich tradice a kultury. Nejde přitom o chronologii dějin či jednotlivé historické poznatky, ale o zdůraznění určitých klíčových, zlomových událostí, a především jejich smyslu. Toto vzpomínání či upomínání představovalo záruku přežití židovské kultury. Má však význam i pro naši současnost: dokazuje, že svoboda je uskutečnitelná i nyní.

Dějiny musejí být vyprávěny a tomuto vyprávění musí někdo naslouchat. Teprve pak získávají události nadčasovost a člověk naději, že překročí svou konečnost a jeho činy budou pamatovány i v budoucnosti. Z vyprávěných dějin podle Arendtové vysvítá smysl lidského jednání a jejich prostřednictvím se člověk může smířit se světem. Narativní historii tak lze připisovat přímo „léčivé" účinky. Při pohledu na bouřlivé 20. století, plné násilí a zvratů, a při snaze o jeho historické analýzy lze spolu s Hannah Arendtovou konstatovat následující: Dějiny informují o možnostech lidského jednání v extrémních historických situacích. Vypovídají o individuální odvaze a jejích hranicích, mohou jednotlivce povzbudit k jednání a nedovolují, aby člověk ztratil víru ve svět kolem sebe.

Publikace Claudie Althausové není pouhým popisem díla Hannah Arendtové, případně přehledem jejích myšlenek. Autorka se snaží klást jednotlivé fragmenty a aspekty myšlení této německé filozofky do souvislostí; srovnává je s koncepcemi jiných autorů a zasazuje do kontextu filozoficko-historických diskusí. Předpokládá přitom, že čtenář již disponuje základními znalostmi, a to nejen co se týká osobnosti a díla Arendtové, ale také dějin filozofie, a především školy postmodernistů. Althausová prostudovala vedle publikovaných spisů Hannah Arendtové také nezveřejněnou pozůstalost této myslitelky. Všechny tituly jsou přehledně seřazeny na konci knihy stejně jako seznam literatury. Nechybí ani jmenný a věcný rejstřík, který usnadňuje cílové vyhledávání částí věnovaných určitým pojmům a problémům. Celý text doprovází pečlivý poznámkový aparát, v němž autorka „dovysvětluje" mnoho otázek a odkazuje na další prameny, případně autory. Knihu lze doporučit všem, které tak jako Arendtovou „zajímá především otázka dějin".

Recenze

Nové prameny k životopisu Oskara Schindlera

Jaroslav Valenta

SCHINDLER, Emilie: *Ich, Emilie Schindler: Erinnerungen einer Unbeugsamen*. München, Herbig 2001, 229 stran, 72 fotografií a faksimilií. ROSENBERG, Erika (ed.): *Ich, Oskar Schindler*. München, Herbig 2001, 448 stran, 35 fotografií a faksimilií.

Jen s malým časovým odstupem se objevily na německém knižním trhu dva příspěvky k životopisu a činnosti mediálně známého svitavského rodáka Oskara Schindlera. Prvním je německé vydání vzpomínek Schindlerovy manželky Emilie, druhým edice různých, vesměs poválečných Schindlerových textů, nalezených pětadvacet let po jeho smrti v roce 1999 v domě jeho poslední milenky v Hildesheimu. Nález vyvolal jistá očekávání, že pomůže objasnit mnoho neznámých v jinak známém příběhu, a zpráva o něm proběhla svého času i naším tiskem. Obě knihy vyšly v nakladatelství Herbig, které je součástí Springrova vydavatelského koncernu, a připravila je k tisku argentinská novinářka a lektorka němčiny a německých dějin v Goethe-Institutu v Buenos Aires Erica Rosenbergová, jejíž rodiče z rasových důvodů v roce 1936 opustili Německo a usadili se v Argentině. Porovnání obou publikací téže editorky zřetelně ukazuje, že pro ni byla zřejmě směrodatná především atraktivita obou knih pro jistý okruh čtenářů, libujících si v kultovní legendistické literatuře, a nikoli byť jen pokus o kritickou interpretaci editovaných textů a o odstranění do očí bijících obecně historických nesmyslů, jež by se daly omluvit v orální verzi vzpomínek.

Nejprve ke knize memoárů. Nejsou zcela zásadně novinkou, vyšly už před lety ve španělštině,[1] což je ovšem jazyk známý jen málokterému středoevropskému historikovi; ze španělského vydání byl pak pořízen poněkud zkrácený polský překlad,

1 SCHINDLER, Emilia: *Memorias*. Buenos Aires 1996, 195 s. Už tato španělská verze byla připravena ve spolupráci s Erikou Rosenbergovou. Jak se uvádí v mnichovské publikaci, pořídila text pro tisk na základě magnetofonových nahrávek vyprávění a rozhovorů v němčině.

vydaný malou polskou firmou v Kalifornii.[2] Ve vzpomínkách zaujímá období do roku 1945 přes polovinu rozsahu, asi sto třicet stran.

Bylo by upřílišněné a nerealistické očekávat od vzpomínek ženy s pouze základním vzděláním, namluvených do magnetofonu skoro půlstoletí po komentovaných událostech, aniž měla k dispozici dokumenty, záznamy či jiné pomůcky než pouze svou paměť, množství podrobností a reálií. Ostatně z celé knihy čtenář zřetelně vyciťuje, že se paní Emilie právem cítila odstrčená nejen svým mužem, ale i bezvýznamnou rolí pouhého statisty, do níž byla odsunuta ve Spielbergově filmu (a právě tento film, nikoli seriózní historický výzkum, vytváří v mezinárodní veřejnosti image Oskara Schindlera, respektive jeho mediálně vytvořené legendy). Nadto si chtěla zřejmě také postěžovat, jak s ní zacházeli i v apogeu obrovské mediální kampaně kolem filmu její organizátoři. Je jistě trpkým výsměchem (a současně ukázkou, jak Spielberg respektoval historická fakta), byla-li tímto režisérem pozvána k natáčení závěrečných scén do Izraele jako *jedna ze zachráněných*, nikoli jako *jedna z dvojice zachránců*. Nicméně Erica Rosenbergová, která namluvené vzpomínky redigovala a překládala a odpovídá tedy za konečnou podobu textu, mohla nejeden z věcných nedostatků bez větších obtíží odstranit; to jí zřejmě nestálo vůbec za námahu.

To, co paní Emilie vypráví autobiografického o sobě, manželovi, jeho i své rodině, bylo už dosavadní literatuře v podstatě známo; zvlášť temné barvy nanesla na poměry v manželově rodině, a zejména na jeho otce, prý zdaleka nejen notorického alkoholika. Vzpomínky jsou prezentovány v chronologicky i věcně dost neuspořádané podobě. Jen zcela náhodně se tak teprve při popisu života po válce v Argentině dovíme, že se paní Emilie prý kdysi naučila jak česky, tak polsky, španělsky se však prý domluvila sotva lámaně i po více než třiceti letech pobytu. V knize psané původně pro argentinského čtenáře jistě neočekáváme objevné podrobnosti o středoevropských poměrech, nicméně i v německém vydání najdeme tvrzení triviálné a drasticky zkreslující. Židovská dívčí přítelkyně paní Emilie si údajně někdy kolem roku 1925 povzdechla, proč prý Židé „nesmějí mít dům nebo selské hospodářství" (s. 95), což je výtka vůči poměrům v republice naprosto scestná a urážlivá. Dovíme se, že rodná vesnice memoáristky u Svitav patřila ke Svaté říši římské národa německého, dál z historie prakticky nic, dokonce ani to, že leží na Moravě... Čteme však, že prý Československo vzniklo „ze Slovenska a Sudetenlandu", „Němci nazývali Čechy Sudetenlandem" (*die Deutschen nannten Böhmen das Sudetenland*, s. 97), že v roce 1939 „zřídili Němci v Sudetenlandu Protektorát Čechy a Morava", že „cílem okupace bylo proměnit tuto oblast v hospodářsky kvetoucí region" (s. 98) a podobně. Takové nehoráznosti kladou ovšem otazník i ke kvalifikaci editorky, jež je rovněž lektorkou německých dějin! Lze-li toto vykládat v Argentině, pak sotva ve střední Evropě.

Lze souhlasně kývnout na mínění, že Oskar Schindler „nebyl muž s politickými zásadami, ale souputník" (s. 99). Manželovu spolupráci s abwehrem datuje paní

---

2 TÁŽ: *Pamiętniki: Żona Oskara Schindlera oskarża Spielberga*. Morton Rouge, Kobieta Publishing 1998.

Emilie od roku 1935, získán byl prostřednictvím jakési milenky. Za zmínku stojí, že se neopakuje prokazatelně nesprávné tvrzení z dřívějších verzí, že za špionáž byl Schindler odsouzen československými soudy k smrti, což se s oblibou tvrdí v legendistické literatuře.[3] Práce pro abwehr přiměla prý Schindlerovy už v roce 1936 přesídlit do Ostravy; v memoárech je sice správně uvedena jako adresa Parková ulice,[4] podle dosavadních pramenně solidně podepřených zjištění českých badatelů však sem byl Oskar přeložen teprve po Mnichově (nepřímo to vysvítá i z vlastního Schindlerova textu). Také v líčení krakovského úseku jejich života není v podstatě nic nového; uveďme jen, že vypravěčka kategoricky popírá pravdivost působivé scény ve filmu i v Keneallyho knize, že Schindler byl kdysi v Krakově zatčen, protože při jakémsi flámu prý políbil před dalšími německými hosty židovskou služebnou. Důvod byl dle paní Emilie mnohem banálnější: velitelí pracovního tábora v krakovské čtvrti Plaszow, členu SS Amonu Goetzovi, o jehož brutalitě se paní Emilie vyslovuje s netajeným hnusem, ukryl bedny naloupených a našmelených cenností a šperků. Zcela smyšlené je ovšem tvrzení, že Goetz prý na konci války „padl do rukou Čechů a byl oběšen v kasárnách". Goetz byl prokazatelně odsouzen polským soudem v Krakově. Uvádím to jako jeden z mnoha případů, kdy i pouhá fakticita těchto vzpomínek je krajně nespolehlivá. Ostatně paní Emilie se přistěhovala za mužem do Krakova teprve v roce 1941, o počátcích jeho zdejších aktivit tedy referuje jen z doslechu.

Pokud jde o proslulý „Schindlerův seznam", paní Emilie bez váhání sděluje, že se prý později (ještě za války) dověděla, zřejmě od někdejších plátců, že zápis na seznam, který pořizoval židovský táborový písař Goldberg, bylo nutno vykoupit nemalými sumami peněz či šperky. Uvádí dokonce přesné číslo osob ze seznamu: prý 799 mužů a 299 žen (s. 109); ani to není přesné, v literatuře je znám autentický seznam, byť až z Brněnce (otiskuje jej také druhá publikace), kde figuruje 781 jmen mužů a 297 jmen žen, tedy celkem 1078 osob. Přitom se ve vzpomínkách ovšem zhusta mluví o počtu 1200, dokonce i 1300 osob; tyto nadsazené cifry se navíc objevují nejen v reklamní upoutávce na záložce, ale i v řadě vlastních textů manželů Schindlerových.

Trochu podrobněji se paní Emilie vyslovuje o jejich působení v závodě v Brněnci u Svitav v poslední fázi války, ale i zde najdeme jen málo konkrétního a uchopitelného, všechny podstatné skutečnosti jsou ostatně už známy z české literatury o tématu.[5] (K některým podrobnostem se vrátím při pojednání o druhé recenzované položce.) Při líčení zážitků z konce války a odchodu z Brněnce opakuje historku o údajném teatrálním loučení v tovární hale za poslechu Churchillova projevu ohlašujícího

3 Viz *Memorias*, s. 49. Zachránila ho údajně „německá okupace v roce 1939", ve skutečnosti byl však propuštěn po Mnichovu 1938.

4 Je vypuštěno tvrzení z původního španělského vydání, že Moravská Ostrava byla „capital de Moldavia" (*Memorias*, s. 46) – vskutku podivné zeměpisné představy editorky Rosenbergové – jakož i mnoho dalších silně bizarních historizujících pasáží o Československu, Sudetoněmecké straně atd.

5 Viz GRUNTOVÁ, Jitka: *Oskar Schindler – legenda a fakta*. Brno, Barrister et Principal 1997, 158 s.; srv. také mou recenzi „Kauza Oskara Schindlera v dvojím pohledu". In: *Soudobé dějiny*, roč. 5, č. 2–3 (1998), s. 329–343. V březnu 2002 vyšlo rozšířené a přepracované vydání práce J. Gruntové pod názvem *Legendy a fakta o Oskaru Schindlerovi*. Praha, Naše vojsko 2002, 247 s.

vítězství nad Německem, a to dokonce 8. května už v devět hodin dopoledne, aniž například vysvětluje, zda někdo vůbec rozuměl anglicky (sám Schindler se prý nenaučil anglicky nikdy), kde se vzaly reproduktory (šlo o starý objekt textilky!) atd. Nejvíce místa na stránkách o brněnecké továrně věnuje líčení snah opatřit vězňům na černém trhu dostatek potravin, zčásti prý dokonce přímo v místním mlýně. Ale i tady narazíme na neuvěřitelnou nedbalost editorky, která ponechala bez opravy výrok, že u majitelky mlýna baronky von Daubek se servíroval čaj v „porcelánových šálcích s vyrytým rodinným erbem" (s. 122); na porcelán se ovšem vždy jen maluje, ať ručně či obtisky, rýt lze jen do skla.

Víc než sto stránek druhé části knihy zaznamenává poválečné osudy. Paní Emilie neměla věru snadný život. V roce 1949 se vystěhovala s manželem (jenž vezl s sebou do emigrace další milenku) do Argentiny. Židovská obec v Buenos Aires je usídlila na venkovském hospodářství v San Vicente asi sedmdesát kilometrů od hlavního města, kde paní Emilie žila až do roku 1990. Po několika zkrachovaných obchodech odjel manžel Oskar v roce 1957 do západního Německa domáhat se v rámci akce takzvané *Lastenausgleich* odškodnění za své továrny v Krakově a Brněnci. Manželku zanechal na farmě s dluhy v závratné výši milionu pesos (tehdy 360 tisíc marek), do Argentiny se nikdy nevrátil, jedinkrát poslal „podporu" (prý dvě stě marek!), ač odškodné získal (paní Emilie opakovaně hovoří o stotisíci marek, údajně za brněneckou továrnu; tatáž částka je zmíněna v dopise jednoho z přátel Schindlerovi v druhé knize). Je pikantní, že brněnecká továrna nikdy nebyla jeho majetkem; šlo o arizovaný židovský majetek, Schindler byl jen krátkodobým nájemcem. Ukazuje to zřetelně, jak „velkoryse" se, zřejmě nejen v tomto případě, při „odškodňování" postupovalo. Emilie žila po desítky let doslova z ruky do úst, víceméně z toho, co na zahradě či políčku vyrostlo. Když po čase odešel i poslední peon, jemuž nemohla zaplatit, židovská organizace B'nai B'rith jí zajistila bezplatné užívání domku s hospodářstvím v San Vicente. Z velvyslanectví SRN dostala sice jakousi rentu, po úrazu (obrovský problém s léčením, nikdy nebyla pojištěna) však nakonec skončila v pečovatelském domě. Už zcela mimo vlastní historické schindlerovské téma, nicméně zajímavá jsou sdělení, kdo a jak se obohacoval z prodeje filmových práv – zdá se, že jediná zákonná dědička, vdova Emilie (Oskar zemřel v SRN v roce 1974) dostala vůbec nejméně. V roce 1995 poprvé znovu navštívila Německo a Evropu, o čtyři roky později navštívila i Svitavy, Brněnec a své rodiště Starý Maletín. V roce 2001 se trvale vrátila do SRN, kde záhy zemřela ve věku devadesáti čtyř let.

Z hlediska relevantní fakticity nepřinášejí vzpomínky Emilie Schindlerové historikovi pro dobu do roku 1945 prakticky nic konkrétního, badatelům zatím neznámého. Jsou tedy snad nenáročnou, oddechovou četbou v rámci rozvíjení legendy, jako historický pramen však takřka úplně bezcenné.

Druhá publikace zveřejňuje nejrůznější Schindlerovy záznamy a dopisy, respektive výňatky a úryvky z nich, jež byly ukryty v kufru nalezeném v roce 1999 na půdě domu v Hildesheimu. Jako celek je kniha značně nepřehledná, byť se editorka pokusila materii rozdělit do jistých věcných celků; mnohé se opakuje, mnohé zas zůstává nedopovězeno. Dopisy, většinou žebrající o další a další peněžní podpory, které tvoří významnou část podkladů, jsou doslova přetíženy frázemi starosvětského

zdvořilostního stylu obchodní korespondence. Přes poměrně značný rozsah knihy je úhrn meritorních informací, aspoň trochu použitelných pro historika, vskutku minimální. Ostatně pasáže vztahující se k období do roku 1945 včetně, jež jsou věcně relevantní pro Schindlerův příběh, zabírají jen asi sto stran.

Schindler v autobiografickém přehledu (vůbec v něm například neuvedl svůj sňatek!) v příloze knihy doznává svou činnost pro abwehr, údajně od roku 1936 (s. 440); jinde v textu (s. 30) ji však datuje opět od roku 1937; po zatčení v roce 1938 se československým orgánům přiznal ke špionáži teprve od roku 1938 (jako verbířku přitom udává jinou milenku než paní Emilie). Na podzim 1939, po skončení polského tažení, prý však ze služeb abwehru vystoupil. Takové ukončení špionážní kariéry je ovšem velmi neobvyklé a málo věrohodné; mohl být ovšem načas ponechán v klidu. Tvrzení, že údajně řídil v letech 1938 a 1939 z Ostravy špionáž nejen proti Polsku, ale i proti Rusku (respektive západnímu Rusku), je ovšem podle mého názoru, zvláště pokud jde o činnost proti SSSR, čirou fantazií. V elitní vojenské organizaci, jakou byl abwehr, nemohl civilista bez jakékoli vojenské kvalifikace zaujímat vůbec řídicí funkci, a nadto centrum proti SSSR nemohlo sídlit v Ostravě, tak daleko od sovětských hranic; polsko-sovětská hranice byla už tehdy z obou stran mimořádně bedlivě střežena. To jsou pouhé vychloubačné bajky. O svém zatčení československými orgány atd. se zmiňuje jen velmi kamuflovaně (neuvádí legendu o údajném odsouzení k smrti), s pro něj typickým způsobem autoreklamy; mluví ovšem o „politickém mučednictví": „Byl jsem zatčen a několik měsíců jsem měl čas studovat českou humanitu" (s. 31) – ani slůvko, že byl zatčen pro špionáž, k níž se nadto doznal. O předválečných událostech se tu dovídáme vůbec jen velmi málo. Nechybí ovšem takové generalizace, jako že v roce 1937 „tisíce sudetských Němců seděly z více nebo méně nicotných důvodů v českém vězení" (s. 30); takové věty jistě sklidí potlesk u leckoho z jeho někdejších krajanů. Už v dopise z roku 1951 se představuje jako „jeden z milionové armády vyhnaných z vlasti" (uprchl ovšem v roce 1945 zcela z vlastní vůle!), přičemž si prý živé pamatuje „obrazy svého útěku a ponížení se všemi krvavými hanebnostmi sadistické smečky Čechů". V jeho vlastním líčení událostí roku 1945 však není ani jediný konkrétní údaj o oněch „krvavých hanebnostech", sám jinde popisuje, že Československý červený kříž a místní národní výbor ho v Německém Brodě ubytovaly, nakrmily a vystavily mu propustku pro další cestu do Plzně. Bagatelizuje také své členství v NSDAP, když se prezentuje jako jeho pouhý čekatel. Česká badatelka však bezvadně ověřila jeho členské číslo v kartotéce NSDAP v bývalém americkém archivu v Západním Berlíně.

Krakovskou továrnu na smaltované zboží prý nejprve jen najal jako součást konkurzní podstaty polskožidovské firmy, teprve v roce 1942 ji prý koupil v dražbě. Opakovaně zdůrazňuje, že odmítal být arizátorem nebo treuhändrem. V autobiografii tvrdí, že v letech 1940–1943 byl nadto nájemcem jakési sklárny nedaleko Krakova, jež prý skvěle prosperovala. Je ovšem otázkou, kde vzal peníze i na pronájem továrny; z výsledků polského výzkumu, které publikovala už v prvním vydání své knihy Jitka Gruntová, vysvítá, že krakovskou firmu koupil či najal za peníze, které mu poskytli bývalí židovští majitelé s podmínkou, že je a další Židy zaměstná. Faktem je, že podnikatelsky úspěšný dokázal být za celý život výlučně v privilegovaných podmín-

kách válečného dodavatele v Krakově. Podle toho, co je známo z informací od něho i jeho ženy, v Argentině přivedl k beznadějnému krachu aspoň dva podniky, další pak po návratu do SRN.

Znovu a znovu se v poválečných textech prezentuje jako přítel a ochránce Židů, dokonce prý je převážel v roce 1939 – má se rozumět před válkou – přes hranice do Polska svým autem. Kdo chceš věřit, věř. Opakovaně uvádí údajné obrovské, statisícové sumy za nákup potravin pro své dělníky na černém trhu, to jsou ovšem údaje zcela neověřitelné. Tvrdí dokonce, že asi na jaře 1945, když prý už nebyly cigarety ani na příděl (jako pamětník vím, že příděl, byť nízký, zůstal až do konce války), koupil prý na černém trhu dělníkům šest set kilogramů tabáku.[6] Několikrát Schindler opakuje tvrzení (dokonce i ve své zprávě pro židovskou organizaci Joint), že všem svým židovským dělníkům opatřil látku na dva obleky z česané příze (nejdražší oblekovina!), látku na plášť, prádlo atd. v celkové hodnotě prý přes sto padesát tisíc dolarů předválečného kurzu. To už není ani nadsázka, jak to vůbec nazvat? Dolar měl před válkou kurz asi jako dnes, kolem pětatřiceti korun, po válce úředně asi padesát korun, za války a na černém trhu přirozeně mnohonásobně víc. Jen při kurzu pětatřiceti korun by to znamenalo přes pět milionů předválečných korun; to je jen příklad nevkusného přehánění a čiré fabulace. Podotkněme, že v žádné ze vzpomínek vězňů se toto *viaticum* do mírových dob nezmiňuje.

Velmi dilatorně se Schindler vyslovuje k válečné výrobě v Brněnci. Stále všeobecně opakuje, že prý po měsíce vlastně nic nevyráběl, jak tím riskoval, platil SS za vězně, kteří nic neprodukovali,[7] a podobně. V pamětech paní Emilie se tvrdí, že prý v Brněnci byl vyroben všehovšudy jediný vagon polotovarů. Česká badatelka ovšem publikovala svědectví později odsunutého místního zaměstnance, podle nějž se munniční polotovary od Schindlera pravidelně vozily až do konce dubna 1945 k finálnímu zpracování do závodu v nedaleké Poličce. I tyto údaje obou publikací jsou tedy faktograficky nespolehlivé. Rosenbergová publikuje dopis jednoho z vězňů, že se prý v Brněnci vyráběly ruční granáty.

Pokud jde o události z konce války, Schindler se nikde nezmiňuje o údajné oslavě v továrně, poslechu projevu Churchilla a podobně. Značně zmatené jsou i jeho údaje,

---

6 Tabák byl, aspoň v protektorátu, na jaře 1945 i ve velkém množství načerno k mání, jako vydatný zdroj sloužily zvláště vlaky ustupujících maďarských vojáků. Příděl kuřiva pro civilisty činil v posledních měsících války 120 cigaret měsíčně ve čtyřech týdenních dávkách, příděly byly skutečně vydávány až do května. Vězňové přirozeně žádný příděl nedostávali. Informoval jsem se u dlouholetého odborníka z tabákové branže, že z množství uváděného Schindlerem bylo možno vyrobit asi 750 tisíc kusů cigaret tehdy obvyklého typu „viktorka" (poválečná „partyzánka"). Při běžné ceně 25–40 korun za kus na černém trhu by to znamenalo zboží v hodnotě 18–30 milionů korun, to je věru těžko brát vážně. Měl-li přibližně 700 dospělých mužských zaměstnanců, připadlo by na každého minimálně tisíc kusů, tedy asi osmiměsíční příděl, resp. příděl několikanásobně vyšší, než dostávali civilní občané. To je za přítomnosti strážných SS zcela nemyslitelné. Je zvláštní, že nikde ve vzpomínkách vězňů nenalézáme nejmenší stopy po takové údajné velkorysosti, kterou by kuřáci zajisté neopomněli.

7 Za vězně se SS platilo pět okupačních zlotých (dvě a půl říšské marky), tedy pětadvacet protektorátních korun denně, což byla cena sotva jedné cigarety na černém trhu.

zapsané ještě v padesátých letech, o útěku auty z Brněnce v doprovodu několika bývalých vězňů, kteří se chtěli dostat k příbuzným do Švýcar a Francie. Dojeli prý jen do Havlíčkova (tehdy Německého) Brodu, projížděli dvě stě padesát kilometrů zničenými městy a vesnicemi – což je naprostá fabulace, vzdálenost je sotva sto kilometrů. Brodské nádraží prý bylo zcela zničeno; ověřoval jsem údaj v tamním muzeu, nebylo vůbec poškozeno. Tam narazili na Rudou armádu, přišli prý o hodinky, auta, kufry atd., ale převlékli se do pruhovaných oděvů vězňů z koncentráku, zahodili všechny doklady a jiné papíry (paní Emilie zcela fantasticky dramatizuje, že její muž propadl panice, protože prý slyšel od rudoarmějce, že pátrají po „špionu Schindlerovi"), načež je Československý červený kříž ubytoval a nakrmil a národní výbor jim vydal propustky k další cestě. Chtěli se dostat do americké zóny. Paní Emilie udává, že dojeli nakonec vlakem do Plzně (to bylo reálně možné takzvanou transverzálou přes Tábor a Písek). Schindler však zmateně vykládá, že „táhli šumavskými silnicemi", zatímco v lesích zuřily ještě boje s divizemi SS, jež se snažily probít k Američanům – táhli snad pěšky? Ovšem, na Šumavě a v celém jejím předhůří Američané, jak známo, byli! V jiném otištěném dokumentu (editorka soudí, že jde o zprávu pro Joint z roku 1945) Schindler dokonce v návalu dramatizující fantazie doslova píše, že se „plazil po čtyřech Šumavou a řetězem amerických tanků" (s. 197). Mne osobně osvobodili Američané v Plzni, pilně jsem jezdil už v květnu právě na Šumavu, předtím pro nás léta uzavřenou, ale nikdy a nikde jsem neviděl „řetěz tanků", ty byly vždy úhledně zaparkovány na pokraji amerického stanového tábora na okraji obce. To vše je *Dichtung*, nikoli *Wahrheit*.

Schindler vskutku uplatnil své odškodňovací požadavky v rámci takzvaného *Lastenausgleichgesetz*, dotýká se toho na řadě míst; nikdy se však nedovíme ani kolik odškodného obdržel, ani zač nároky uplatňoval. Částku obdržel prý s prodlevou, použil ji údajně k úhradě dluhů po bankrotu další své firmy v Německu v roce 1963. Zdá se, že uplatnil nároky za továrnu v Krakově, v knize je totiž otištěna (s. 102) závěrečná stránka v roce 1949 v Mnichově notářsky ověřeného bilančního soupisu inventáře krakovské firmy; uvedená hodnota činí 3 626 400 (patrně říšských marek). Editorka neinformuje, zda v kufru byly rovněž relevantní informace o výši odškodného, jak lze předpokládat, či zda je pouze „diskrétně" zamlčela.

Partie knihy o poválečném období obsahují hlavně stále se opakující škemrání o finanční podpory, půjčky, doklady o shánění peněz či výnosného místa pro Schindlera či upomínky o vrácení půjčených částek, obvykle velmi vágní, ale mnohomluvné a zcela nekonkrétní vzpomínky na válečná léta, výrazy vděčnosti; také z nich vystupují nepříliš průhledné tahanice kolem honorářů za filmová práva a podobně. Editorka neuvádí, co bylo podkladem pro edici Schindlerových dopisů dalším adresátům, zda strojopisné průklepy, rukopisné koncepty atd. Hemží se tu desítky jmen lidí, o nichž nevíme nic víc, než že kdysi patřili mezi „Schindlerovy Židy". Zajímavější je leda kapitola o Oskarově vztahu k jeho ženě, jinak jde jen o potištěný papír. Pro historika neposkytuje tak obsáhlá publikace žádný cennější a spolehlivý konkrétní materiál. Spoustu tvrzení přirozeně nelze nijak ověřit, ale už uvedené ověřované příklady ukazují nespolehlivost dokonce i základní faktografie.

Obě knihy jsou jen značně nenáročné položky pro další přiživování legendy. Editorka se například vůbec nepokusila vysvětlit, proč pocty Schindlerovi začínají teprve od roku 1962, ač sama publikovala fakt, že vědecké oddělení Yad Vashem bylo o Schindlerově činnosti zpraveno a obdrželo „Schindlerův seznam" už v roce 1956 a že někteří z jeho bývalých vězňů zaujali v izraelském veřejném životě významná místa (například soudce nejvyššího soudu). Časová shoda s Eichmannovým procesem v Jeruzalémě a zřejmě propagandistická potřeba vyvážit jím vrhaný obraz přímo bije do očí. O průkaznosti Schindlerových údajů a jejich použitelnosti pro historika lze myslím vesměs úspěšně pochybovat; jen některé čiré fabulace lze ovšem dnes z Prahy prokázat. Nekritičtí obdivovatelé dostali zas stovky stránek dojemného barvotiskového „čtiva".

Kronika

Centrum orální historie Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR

Miroslav Vaněk

Orální historie jako jedna z metod historiografie je součástí kvalitativního výzkumu. Jeho hlavním úkolem není zjišťovat data a fakta, jako je tomu při výzkumu kvantitativním, ale podívat se na svět očima subjektu. Podstatou kvality je jedinečnost, a proto se kvalitativní výzkum zaměřuje na člověka, na to, jak prožíval a jak smýšlel o historických událostech, jak a čím byl formován a ovlivňován. Negeneralizuje, ale zachycuje právě tuto jedinečnost. Předmětem výzkumu tedy nejsou velké dějiny, tj. dějiny velkých společenských skupin a jejich reprezentantů, nýbrž naopak člověka v jeho individualitě, skutečného tvůrce dějin. Právě zaměření na mikrohistorii vede k demokratizaci dějin.

Nezastupitelnost orální historie je zřejmá zejména tam, kde je řada pramenů z různých důvodů nepřístupná nebo byla zničena; v tomto případě je často jediným zdrojem informací o určité historické události. Proto má tato metoda svůj specifický význam právě pro výzkum společností ovládaných totalitními režimy, kde neexistuje pluralita pramenů a kde převažují dokumenty státní a stranické provenience, které navíc zaznamenávaly jen takové události, které jejich původci považovali ze svého hlediska za významné.

V období systémových změn se potom jak rozpadající, tak nově vznikající instituce příliš nestarají o zabezpečení a archivování dokumentů vzešlých z jejich činnosti. Některé klíčové události písemné dokumenty vůbec nezachycují. K vyplnění této mezery přispívají vzpomínky a vyprávění účastníků, které tak pomáhají rozšířit i naši faktografickou základnu a spolu s ostatními prameny slouží k analýze historických faktů.

Orální historie jako metoda je zahraniční historiografií využívána již po několik desetiletí a na teoreticky zpracovaném základě dosáhla konkrétních výsledků, existuje o ní bohatá literatura, vycházejí odborné časopisy. Již od šedesátých let 20. století vznikala v zahraničí střediska pěstující tuto metodu, v nichž se soustřeďovali specialisté na orální historii i zájemci z blízkých humanitních oborů – etnologové,

antropologové, sociologové, literární vědci a psychologové. K rozmachu orální historie mohlo dojít až s vynálezem záznamové technologie, jejím zdokonalením a cenovým zpřístupněním. V roce 1966 bylo ve Spojených státech založeno Sdružení pro orální historii (*Oral History Association*) jako platforma pro setkávání a diskusi odborníků, později se podobné aktivity objevily také v západní Evropě. Již v roce 1982 disponovali badatelé v USA a ve Velké Británii magnetofonovými nahrávkami v rozsahu dvou set tisíc hodin, což v přepisu činí asi dva miliony stran.

Jako se u nás v minulosti nemohla zkoumat určitá témata, zaostávala i historiografie v aplikaci nových metod. Situace se o mnoho nezlepšila (narozdíl od ostatních zemí bývalého socialistického bloku) ani v poslední dekádě minulého století.

Pro systematický rozvoj metody orální historie a její aplikace v historiografii bylo k 1. lednu 2000 zřízeno v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR Centrum orální historie (dále jen centrum). Při svém vzniku si stanovilo následující cíle:

1. Sběr, technické zpracování a archivace pramenů

Prvním z cílů je vytvoření pracoviště, které by se po technické stránce vyrovnalo srovnatelným zahraničním institucím. Centrum v současnosti disponuje technikou, která umožňuje jak záznam rozhovoru (digitální diktafony, digitální kamera), tak jeho následné zpracování a uchování (ve formě CD-ROM, v nedaleké budoucnosti také na DVD nosičích). Centrum archivuje veškeré doposud realizované nahrávky z projektů, v jejichž rámci byla použita metoda orální historie. Jedná se o 120 kazet (celkem 140 hodin) záznamů v rámci projektu „Studenti v období pádu komunismu: Životopisná interview" (řešitelé Miroslav Vaněk a Milan Otáhal); 20 kazet (30 hodin) „Ekologie v období tzv. normalizace" (M. Vaněk); 3 kazety (4 hodiny) „Historie neditních sborníků: Hledání naděje" (M. Vaněk); 4 kazety (6 hodin) „Listopadové události v Plzni 1989" (M. Vaněk); 14 kazet (20 hodin) „Deset pražských dnů" (M. Otáhal); 4 kazety (6 hodin) „Opozice, moc, společnost" (M. Otáhal); 17 kazet (27 hodin) „Kulaté stoly: Jednání OF a KSČ 26.11.–15.12.1989" (Vladimír Hanzel). Centrum má také za úkol shromáždit informace o sbírkách rozhovorů na českých univerzitách, v muzeích nebo v soukromých archivech.

2. Základní výzkum

Smyslem centra, jak jej vidí jeho vedoucí a ostatní vědečtí a odborní pracovníci, kteří se na programu podílejí, je především vlastní výzkum, to znamená výklad určité historické události metodou orální historie. Nejde přitom jen o vlastní sběr materiálu, ale především o jeho interpretaci. Proto byl opakovaně podán u Grantové agentury ČR návrh projektu „Politické elity a disent v období tzv. normalizace: Životopisné rozhovory", na jehož řešení byl nakonec udělen grant na léta 2002–2004.

Ve stadiu příprav (podání žádosti o samostatný grant, respektive spolupráce s jinými institucemi v rámci jejich projektů) se nacházejí další výzkumné záměry, které by při řešení použily metodu orální historie: „Političtí vězni v období komunismu v Čes-

koslovensku", „Československý exil ve druhé polovině 20. století" a „Rozpad společného československého státu v roce 1992".

3. Publikační možnosti

Centrum chce vytvořit publikační řadu „Hlasy minulosti", ve které by vycházely i dílčí práce založené na metodě orální historie a kde by i studenti měli možnost uplatnit drobnější práce týkající se nejnovějších dějin z pohledu historického, sociologického, antropologického nebo etnografického. Prioritním úkolem centra je zpracování studie o teoretických a praktických otázkách využívání metody orální historie a sepsání skript, jež by zpřístupňovaly tuto metodu vysokoškolským studentům.

4. Spolupráce s vysokými školami

Centrum se snaží seznámit s metodou orální historie především vysokoškolské studenty, z nich pak si vybírá potenciální spolupracovníky. Nejintenzívnější spolupráce byla navázána – díky pochopení vedoucího katedry historie Iva Bartečka – se studenty Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Letos v letním semestru zde probíhá výběrový seminář z orální historie, který bude pokračovat i v akademickém roce 2002–2003. Spolupráce se postupně navazuje také s Fakultou humanitních věd UK v Praze. Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích prostřednictvím svého odborného pracovníka Jiřího Petráše, každoročně pořádá přednášky o praktických a teoretických otázkách metody orální historie pro zájemce z řad studentů Jihočeské univerzity a pracovníků muzeí zdejšího regionu. Miroslav Vaněk přednáší o metodě orální historie, ve spojení s praktickým výzkumem orientovaným na československý exil v letech 1948–1989, v rámci seminárního kurzu pro studenty z USA pořádaného Collegiem Hieronymii Pragensis v Praze. Řadu přednášek pro studenty vysokých škol věnovaných metodě orální historie realizoval Milan Otáhal. Zájem dalších vysokých škol a badatelských center o praktické využití orální historie vyvolal příspěvek přednesený Vaňkem na čtvrtém sjezdu českých historiků v Hradci Králové v září 1999. Pracovní kontakty byly navázány s Ústavem hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty UK a s Ústavem českých dějin Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně.

5. Spolupráce se zahraničím

Centrum navázalo spolupráci s obdobně zaměřenými pracovišti v zahraničí. Nejdále pokročila spolupráce s Historickým ústavem Univerzity Severní Karoliny v USA. Při svém semestrálním přednáškovém a studijním pobytu navštěvoval Vaněk v roce 2000 zdejší kurz orální historie. Centrum dále spolupracuje s Centrem pro bádání o soudobých dějinách v Postupimi a podílí se na společném projektu s Ústavem pro historické vědy Humboldtovy univerzity v Berlíně, který je zaměřen na minulé a současné politické elity. Navázalo také kontakty s maďarským Ústavem pro výzkum roku 1956, s oddělením Britské národní knihovny specializujícím se na využívání metody orální

historie a s Nadací Milana Šimečky v Bratislavě. Od roku 2002 získalo členství v Mezinárodním sdružení orální historie (*International Oral History Association*).

6. Spolupráce s Národní knihovnou

Centrum zpracovává a archivuje shromážděné rozhovory, jedná se však o rozsáhlý, finančně a technicky nákladný úkol, a proto přivítalo možnost spolupráce s Národní knihovnou ČR. Společný projekt Národní knihovny a centra na zpracování, a především zpřístupnění rozhovorů v rámci standardního chodu knihovny byl v roce 2001 podpořen grantem Ministerstva kultury ČR.

7. Interdisciplinární spolupráce

Dlouhodobým cílem je poskytovat metodickou pomoc ústavům a institucím, které se na centrum obrátí s teoretickými nebo praktickými dotazy a problémy, a přispět tak k interdisciplinární spolupráci badatelů. Nezbytná je spolupráce se sociologickými pracovišti. Sociologický pohled vnáší do problematiky poněkud jiné aspekty než pohled historický, jak se konkrétně ukázalo například při výzkumu signatářů Charty 77, který realizovala sociolożka Yvonne Christlová spolu s historičkou Květou Jechovou, a proto centrum již spolupracuje s některými sociology a antropology.

Dosavadní výsledky na poli orální historie

Ústav pro soudobé dějiny se již od svého vzniku v roce 1990 zabývá mimo jiné problematikou dějin takzvané normalizace, a to především v rámci grantových projektů. Výsledkem je řada publikací zpracovaných „tradičními" historickými metodami, především na základě archivních pramenů. Samotná metoda *oral history* byla v české historiografii využívána jen ojediněle, a tak zatím jediným realizovaným projektem založeným na této metodě je grant „Studenti v období pádu komunismu: Životopisná interview", udělený Grantovou agenturou Akademie věd ČR Miroslavu Vaňkovi, jehož výstupy byly publikovány knižně.[1] Tato práce a její dosavadní ohlas ukázaly důležitost a opodstatněnost metody orální historie při výzkumu našich nejnovějších dějin. Její uplatnění umožnilo především významně rozšířit zkoumanou problematiku o oblast každodennosti.

Na uvedený studentský projekt navazuje grant podporovaný Grantovou agenturou ČR „Politické elity a disent v období tzv. normalizace: Životopisné rozhovory", jehož řešitelem je Miroslav Vaněk a spoluřešitelem Pavel Urbášek. Na výzkumu se podílejí i další vědečtí a odborní pracovníci centra, respektive Univerzity Palackého v Olomouci. Řešitelé projektu se zaměří na zkoumání proměny názorů a postojů jednotlivých vrstev obyvatelstva k „normalizačnímu" režimu. V první fázi se soustředí na politickou elitu a disidenty, někdy označované za kontraelitu. Výsledky projektu mohou

1 OTÁHAL, Milan – VANĚK, Miroslav: *Sto studentských revolucí: Studenti v období pádu komunismu*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1999.

významně přispět k analýze charakteru „normalizačního" režimu. Zkušenosti získané na základě grantu o studentech a tohoto projektu se výzkumný tým pokusí zobecnit a přispět tak k řešení teoretických a metodologických otázek orální historie. Vlastní výzkum se realizuje jednak formou interview, jednak vyprávěním životních příběhů narátorů vybraných z uvedených skupin. Vzhledem k nedostatku pramenů a jejich jednostrannosti je cílem interview zpřesnit a rozšířit faktografické znalosti.

Získávání, respektive ověřování historických faktů však není hlavním úkolem orální historie. Souběžně budou realizována životopisná vyprávění, která se zaměří na postoje, stupnici hodnot a subjektivní zážitky narátorů (z obou pólů tehdejší společnosti), což by mělo přispět i k pochopení psychologie dějinného vývoje. Sem patří například problémy, jak a čím byli narátoři formováni, co ovlivňovalo jejich postavení ve zmíněných skupinách a jak tyto skutečnosti působily na celý jejich život. Cílem bude poznání běžného, každodenního života narátorů, jejich soukromí a životního stylu. Životopisná vyprávění mohou přispět i k řešení obecnějších otázek, například jakým způsobem vznikaly v komunistickém Československu politické elity, kdo a proč se stával jejich součástí od nejvyšších mocenských struktur až po úroveň okresů nebo jaké byly důvody, které vedly disidenty k rozhodnutí postavit se do opozice proti komunistickému režimu.

Aktuálnost projektu spočívá mimo jiné také v tom, že je zaměřen na takzvané ohrožené skupiny. Značná část potenciálních narátorů je dnes ve vysokém věku, takže zde hrozí reálné nebezpečí, že by historická věda mohla přijít o důležitý a nenahraditelný pramen pro poznání našich nejnovějších dějin.

Přivítáme veškeré podněty k činnosti Centra orální historie ÚSD AV ČR nebo k výše zmíněnému projektu o elitách a disentu v období „normalizace". Průběžně aktualizované informace o činnosti centra jsou zájemcům k dispozici na internetové stránce *www.coh.usd.cas.cz*. Kontaktovat nás můžete na e-mailové adrese *coh@usd.cas.cz*.

Kronika

Česko-polská studentská konference v Pardubicích

Na konci roku 2001 se několik studentů z Ústavu českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy rozhodlo uspořádat studentskou konferenci na téma „Česká a polská historická tradice a její vztah k současnosti". Během krátké doby získali podporu vedení ústavu, pozvali polské kolegy a zajistili prostory v Pardubicích, kde celou akci zaštítil pardubický hejtman Roman Linek. Ve dnech 18. až 20. dubna 2002 přijelo do východočeského města přes šedesát vysokoškolských studentů historie a vědeckých pracovníků z obou států (Prahy, Opavy, Opole, Ostravy, Valbřichu a Vratislavi).

Vědecká část konference byla rozvržena do čtyř tematických bloků, z velké části věnovaných soudobým dějinám. Zahájilo ji vystoupení Blaženy Gracové z ostravské univerzity, jehož tématem byly stereotypy ve vzájemném historickém vnímání Čechů a Poláků. Autorka se přitom zaměřila na komparaci soudobých učebnic dějepisu. Na základě již dříve publikovaného dotazníkového výzkumu popsaly studentky ze stejné univerzity (M. Barchanská a D. Labischová) ustálené heterostereotypy ve vědomí českých studentů historie a upozornily na velmi malou znalost polských osobností a reálií. Obdobný dotazníkový výzkum uskutečnil student vratislavské univerzity (P. Jaworski) mezi studenty bohemistiky a historie na své domovské univerzitě. Povědomí polských studentů o české kultuře, politice a geografických reáliích se ve světle jeho výzkumu ukázalo rovněž jako značně povrchní. Výsledky kvantitativních šetření rozpoutaly první diskusi, v níž se hovořilo o přednostech a nedostatcích tohoto přístupu, zejména o reprezentativnosti vzorku respondentů, koncipování dotazníků a jejich vyhodnocování.

Dopoledne druhého dne bylo věnováno české a polské historické tradici ve světle pramenů a literatury. Úvodní příspěvek věnovaný českému zájmu o Halič, Volyni a kozáky v 19. století přednesl Bohdan Zilynskij z Univerzity Karlovy. Obdobnému tématu se ve svém vystoupení věnovala také studentka pražské pedagogické fakulty J. Šámalová, která představila závěry své diplomové práce o proměně vnímání ko-

záků. Další diplomantka J. Kendíková popsala působení pobělohorských předchůdců dnešních polských katolických kněží v českých zemích. Student filozofické fakulty J. Otčenášek se věnoval proměnám reflexe Jiráskova románu *Temno* v historiografii a zabýval se také podílem romantismu na utváření obrazu národních dějin. Studentka vratislavské univerzity E. Chwalková se naopak pokusila vystihnout odraz českého prostředí v polské literatuře 20. století. Poslední dopolední příspěvek opavského studenta J. Fiedla o spolupráci československého a polského zahraničního odboje ve Velké Británii za druhé světové války, který byl založen na důkladném archivním výzkumu, otevřel téma vojenských kontaktů v první polovině 20. století, jemuž bylo věnováno ještě jedno vystoupení odpoledne (J. Kříž).

Třetí odborný blok zahájila profesorka Grazyna Pańková z vratislavské univerzity vystoupením, jímž se vrátila k tématu stereotypů. Jako hlavní faktor ovlivňující jejich vytváření uvedla krátkodobé politické události, jejichž dopad zasahuje často pouze jednu generaci. Pro jejich překonání vyzdvihla nutnost rozvíjet vzájemné kontakty a spolupráci. Závěry archivního výzkumu trestných činů spáchaných během těšínského konfliktu po vzniku Československé republiky představila studentka ostravské filozofické fakulty Alice Borová. Následující studentské příspěvky se zabývaly vzájemnými politickými a kulturními vztahy ve 20. století: mezi Českou republikou, Polskem a Ruskem v devadesátých letech (P. Malwitz) a polskými vztahy k Podkarpatské Rusi na konci třicátých let (D. Dąbrowski).

Také poslední den konference zazněla řada příspěvků, jež uvedl Jan Rychlík z Filozofické fakulty UK referátem o základních problémech výzkumu odporu proti komunismu v Československu a Polsku po druhé světové válce. Ve svém vystoupení upozornil na odlišnou sociální strukturu a historické tradice, jež měly zásadní vliv na formy a rozsah opozičních aktivit v obou státech. Další studentské referáty se věnovaly různým tématům: polsko-českým kulturním vztahům v období 1918 až 1939 (H. Guzik), názorům domácí rezistence na projekt česko-polské federace v období druhé světové války (P. Koura), osobním setkáním představitelů českého a polského opozičního hnutí na hranicích v druhé polovině sedmdesátých let a v osmdesátých letech (P. Blažek), postojům Československa a Polska ke sjednocení Německa po roce 1989 (E. Buzalski) či válce v Jugoslávii v devadesátých letech (M. Szymczak). Velmi dobrou úroveň mělo zejména vystoupení Rudolfa Vévody z pražské Literární akademie na téma „Polský katolicismus a pražské jaro". Ve svém příspěvku, podloženém archivním výzkumem v Polsku, poukázal na hlavní důvody zdrženlivosti polské církevní hierarchie k československým událostem.

Skutečnost, že účastníci konference zůstali v Pardubicích po celé tři dny, využili organizátoři k rozšíření programu o kulturní část. Ve čtvrtek večer se promítal krátký dobový záznam o jednom ze setkání představitelů české a polské opozice v Krkonoších v roce 1987, a zejména slavný polský historický velkofilm *Ohněm a mečem*, uvedený přednáškou Miloše Řezníka o vztahu filmu k literární předloze Henryka Sienkiewicze. Po filmovém představení se odbyl v jednom z historických sálů pardubického zámku slavnostní večer. Příštího dne vystoupila se svým příspěvkem o recepci Jiráskova díla v Polsku literární historička Anna Zury, aby tímto způsobem uvedla český historický film, dobově poplatné dílo Otakara Vávry *Proti všem*.

Konference se konala ve velmi příjemné atmosféře a vynikajících podmínkách. O tom, že v tomto případě nejde o žádnou frázi, svědčí skutečnost, že pořadatelství příštího ročníku ochotně převzali z vlastní iniciativy studenti z Vratislavi. Lze doufat, že se setkání stalo počátkem nové tradice a do budoucna případně rozšíří práci česko-polské komise historiků o studentskou spolupráci. Závěrem je nutné připomenout jména studentů, kteří celou akci zabezpečili a ukázali, že lze tímto způsobem připravit mezinárodní konferenci na profesionální úrovni: byli to Dominik Hrodek, Jan Vajskebr a Miloslav Macela.

Petr Blažek

Anotace

BENČÍK, Antonín – RICHTER, Karel: *Tragický osud generála Heliodora Píky: Portrét československého vojáka a diplomata*. Praha, Ministerstvo obrany ČR – RÚT AVIS 2001, 288 s., neprodejné.

První vydání této knihy se objevilo pod názvem *Kdo byl generál Píka: Portrét čs. vojáka a diplomata* v brněnském nakladatelství Doplněk v roce 1997 k stému výročí Píkova narození. Vloni následovalo druhé, doplněné vydání nákladem Agentury vojenských informací a služeb (AVIS) Ministerstva obrany České republiky. Knihu do tisku připravila Redakce účelové tvorby AVIS. V druhém vydání se zopakovaly nedostatky původní verze. Kniha neobsahuje rejstřík, bez kterého jsou informace v jakékoliv publikaci ztracené. Scházejí také přesnější údaje o pramenech, ze kterých oba historici čerpali. Do seznamu archivů „podle stavu v 60. letech" 20. století opět zařazují „archiv prezidenta Jelcina" bez konkrétnějšího určení. Je škoda, že kniha vyšla navíc bez poznámkového aparátu. V tiráži chybí údaj, že se jedná o druhé vydání. Uznávaným autorům i redakci unikly některé detaily: například Alexej Čepička nebyl v květnu 1949 ministrem vnitra, ale spravedlnosti (s. 12), došlo k záměně SSSR za Rusko (s. 76) a podobně „reformních komunistů" za „reformní historiky" (s. 273). Maličkostí, jež prokazují, že práce Redakce účelové tvorby AVIS byla formální, lze citovat více.

Potřebu druhého, doplněného vydání vysvětlují autoři snahou zasadit výklad proslulého osudu generála Píky do širšího kontextu zahraničního vojenského odboje za druhé světové války. Druhým motivem bylo dokreslení obrazu veřejného i soukromého života generála Píky, což rozsah předcházející knihy nedovolil; takto přibylo mimo jiné několik závěrečných kapitol (V osvobozené vlasti, Vítězný únor, Pravda po dvaceti letech).

Doplněné vydání zachovává dramatickou linii vyprávění, začínající vyhlášením soudního rozsudku nad generálem Píkou v lednu 1949. Po krátkém uvedení do problematiky pak autoři líčí Píkovo dětství, mládí, odchod do armády a další spletité osudy. Příběh vrcholí citací velké části jeho dopisu na rozloučenou a popisem Píkovy rehabilitace, kterou podpořil Ludvík Svoboda. Jeden z autorů byl tehdy požádán o vyhotovení znaleckého posudku, o který se opíral rehabilitační soud v roce 1968. Zhruba v téže době spáchal sebevraždu autor původního znaleckého posudku, na jehož základě byl generál Píka formálně odsouzen. Touto problematikou se podrobně zabývá svědectví JUDr. Rastislava Váhaly (vyšlo pod názvem *Smrt generála* v roce 1992 v Praze), který působil jako generálův obhájce a spolu s Milanem Píkou se zasadil o jeho soudní očištění.

Tragický osud osobnosti Píkova formátu poutá zájem autorů i čtenářů již od počát-

ku 90. let. Jeho život ve službách osvobození Československa za druhé světové války zachytili v roce 1991 Antonín Benčík s Václavem Kuralem v knížce *Zpravodajové generála Píky a ti druzí*. Píkovi se v posledních deseti letech věnovala řada publicistů. Nejnovější kniha vojenských historiků Benčíka a Richtra je faktograficky nejucelenějším zpracováním Píkova osudu jako vojáka, politika, zanceného vlastence, antifašisty a významné postavy „dějin našich národů" (s. 272), a zřejmě už nebude čím je v tomto směru doplnit. Autoři naznačují, že druhým vydáním splatili dluh naší historiografie generálu Píkovi. Otevírají tím ovšem otázku biografií dalších představitelů armády, jejichž činy není snadné jednoznačně vyložit, jejichž osud však není o nic méně tragický.

Pavel Paleček

DRÁPALA, Milan: *Na ztracené vartě Západu: Antologie české nesocialistické publicistiky z let 1945–1948*. Praha, Prostor 2001, 682 s.

Milan Drápala svojou antológiou nesocialistických textov *Na stracené vartě Západu* rozširuje pohľad na obdobie rokov 1945–1948. Zostavovateľ toto obdobie všade nazýva „tretia republika". Tento termín sa v troch povojnových rokoch celkom bežne užíval. Tak píše napríklad Jan Kolár, autor z antológie, vo svojom článku „Do vlastního hnízda..." zo 7. apríla 1946: „...byla a ještě jest první republika, bez níž by nebylo a nemohlo být třetí."

Milan Drápala doplnil existujúce štúdie, monografie, edície dokumentov a memoárovu literatúru o politickú publicistiku, ktorá je svedectvom úsilia svojich tvorcov vzdorovať nástupu komunistickej diktatúry. Niektorí autori zastúpení v antológii sa obozretne zastávajú vtedy zavrhnutého liberalizmu, odmietajú fetišizáciu socializmu, rozpracovávajú koncepciu kresťanskej politiky. V článkoch sa dotýkajú aktuálnych dobových tém, ako boli kríza československej demokracie, prejavujúca sa stávajúcim politickým systémom, určeným štruktúrou Národného frontu, voľby v roku 1946, vnútorná situácia v Československej strane lidovej. Mnohé témy sa objavujú takmer u každého z nich, napríklad ohlas na odvolanie československej účasti na schôdzi o Marshallovom pláne v Paríži alebo poznámky ku chovaniu československej delegácie na parížskych mierových rokovaniach. Prinášajú pritom na porovnanie časté príklady z parlamentarizmu západných demokracií. Celkovo predstavujú nesocialistické myšlienkové prúdy, nielen v hospodárstve, ale aj vo filozofii a v každodennom živote.

Drápala cituje slová Ferdinanda Peroutku z 30. rokov, ktorými je možné charakterizovať zastúpených autorov: „šli napravo po palubě lodi, jež plula nalevo". Kritériom pre ich zaradenie do antológie bolo odmietnutie socializmu ako ideologického konceptu a politickej reality. Aj keď dnes vieme, že ich boj bol medzinárodnými a z toho vyplývajúcimi vnútropolitickými podmienkami vopred odsúdený k nezdaru, zasluhuje si uznanie. (Existujúce politické pomery nedovolili aktívne protiopozične vystupovať.) Sami autori, ako vyplýva aj z textu ich životopisov, videli viac do diaľky a nerobili si ilúzie o stávajúcom systéme. V Tigridovom profile je citovaný úryvok z jeho článku z novembra 1948, kde hovorí aj o svojom dieli spoluzodpovednosti na povojnovom vývoji (s. 172). Takej sebareflexie boli v exile schopní len máloktorí politici či novinári. Poznámky k jednotlivým textom vysvetľujú konkrétne súvislosti a registrujú polemické reakcie, ktoré tieto texty vyvolali. Články boli prevažne zverejňované v lidoveckej tlači, alebo, o čom sa dnes už málo vie, v slovenskom časopise *Nové prúdy*, ktorý vydávala Demokratická strana.

V úvodnej štúdii Milan Drápala približuje politický vývoj v Československu v rokoch 1945–1948. Pozornosť venuje najmä pomerom v lidovej strane, ku ktorej ideovo, alebo člensky patrila väčšina z autorov zaradených do antológie. Drápala uvádza niektoré neuveriteľné informácie o pomeroch, aké panovali medzi najvyššími funkcionármi lidovej strany. Podpredseda ČSL František Hála neváhal pri potlačovaní vnútrostranickej opozície využívať infor-

mácie komunistického ministra vnútra Václava Noska, ba dokonca dával podnet k ich získavaniu. Autor upozorňuje na krátkozrakosť českých nekomunistických strán, ktoré sa jednoznačne nepostavili na podporu slovenských demokratov v ich sporoch s komunistami pri obvineniach z účasti na protištátnom sprisahaní. V tejto súvislosti by som chcel upozorniť azda na najlepší článok, ktorý Pavel Tigrid napísal o slovenskej problematike za celú svoju novinársku činnosť, „Slovenské dojmy". Uverejnil ho v *Lidovej demokracii* v lete 1947. Je veľká škoda pre česko-slovenské vzťahy, že neskôr v emigrácii a tiež po návrate do Československa v roku 1989 sa Tigrid týchto svojich úvah nedržal. Úvodná štúdia obsahuje aj prehľad o českej povojnovej tlači s históriou lidoveckých časopisov *Vývoj* a *Obzory*.

V antológii sú uvedené články od Heleny Koželuhovej, Pavla Tigrida, Jana Kolára, Ľuďka Formana, Bohdana Chudobu, Ladislava Jehličku, Miloslava Skácela a Bohuslava Brouka. Každý z ôsmich autorov má svoj životopisný medailón, na portréte Bohdana Chudobu sa spolupodieľal Zdeněk Beneš, o Ladislavovi Jehličkovi napísal Andrej Stankovič a profil Bohuslava Brouka je od Vladimíra Boreckého. Tieto portréty, ktoré by mohli existovať aj samostatne mimo knihu, prinášajú veľmi veľa nových informácií (najmä o okolnostiach emigrácie piatich z uvedených autorov) a približujú ich osudy pred rokom 1945 aj po februári 1948 až do smrti. Jediný dnes žijúci autor zastúpený v antológii je Pavel Tigrid.

Viaceré texty sú nadčasové a podnetné aj s odstupom viac ako päťdesiatpäť rokov. Dotýkajú sa etiky politického boja, ktorá sa v mnohom nezmenila dodnes. Drápala knihu doplnil veľmi cennou bibliografiou autorov zastúpených v antológii, evidujúcou ich články z obdobia „tretej republiky" a všetky knižné publikácie vydané v Československu a v zahraničí; pokiaľ sa to dozvedel, upozornil v nej navyše na tie práce, ktoré zostali v rukopise.

Milan Drápala svojou antológiou vrátil mená, ktoré vinou politických pomerov padli do zabudnutia, opäť do pamäti českej žurnalistiky. Vydanie antológie *Na ztracené vartě Západu* je tiež prejav ocenenia tým, ktorí v danej dobe našli odvahu a išli proti prúdu. Kniha je tiež svedectvom, ako februárový prevrat roku 1948 zmaril osudy mnohých nadaných a schopných ľudí.

Vojtech Čelko

NÁLEVKA, Vladimír: *Z neznámých stránek historie*. Praha, nakl. Aleš Skřivan ml. 2001, 215 s., 16 s. obr. přílohy.

Jeden z nejpilnějších českých historiků nabídl tentokrát čtenářům soubor esejů, který vznikl jako „vedlejší produkt" při práci na nedávné zdařilé syntéze Světová politika ve 20. století. Jak autor uvádí, zpřístupněné ruské a české archivní fondy, západní edice pramenů a nejnovější literatura přinášejí nové poznatky, všechny ovšem nebylo možné použít ve Světové politice, „neboť přemíra detailů by rozmělnila celkový charakter textu" (s. 6). Z přebytečného materiálu se zrodilo jednadvacet esejů, jež se věnují méně známým epizodám dějin 20. století, případně ty známější hodnotí pod dojmem nově nalezených či uvolněných pramenů.

V některých případech autor zúročil výsledky vlastního archivního výzkumu (kapitoly „Zbrané pro Guatemalu" a „Řemeslo urozených?"). Na závěr zařadil zamyšlení nad „koncem dějin" či budoucím „střetem civilizací", vycházeje z esejů Fukuyamových, Huntingtonových, Kaplanových či Brzezinského. Velkou pozornost věnuje zejména komunistickému hnutí a jeho temným postavám, včetně protagonistů „zvláštních operací" (působivá je zvláště zmínka o autorově setkání s jedním z organizátorů atentátu na Trockého Josefem Romualdovičem Grigulevičem, toho času už vědcem Akademie věd SSSR, v závěru kapitoly „Specialista"). Už tradičně autor nabízí zajímavé vhledy do mnohdy opomíjených soudobých dějin Latinské Ameriky a Iberského poloostrova. Několik kapitol se týká počátků studené války, přičemž autorova východiska lze označit za „post-postrevizionistickou" interpretaci, která na

základě nově uvolňovaných materiálů dává v mnohém za pravdu původní tradicionalistické verzi příčin studené války. Tak například kapitola „Přísně tajná korespondence" ukazuje, že Stalinovy pokyny Molotovovi pro jednání se západními spojenci v letech 1945–1946 se nesly v duchu zásady „neustupovat, nedohodnout se, nehledat kompromis", přičemž Vjačeslav Michajlovič, na Západě vnímaný jako „zlý rádce", byl za své občasné kompromisní kroky „hospodářem" z Moskvy tvrdě kritizován. Při tom všem autor ponechává čtenáři prostor k vlastnímu úsudku, pouze v závěru zpracování kontroverzních témat nabízí své stanovisko; tak se například spíše kloní k názoru, že Stalin skutečně byl v listopadu 1940 připraven zúčastnit se nového dělení světa v rámci čtyřstranné smlouvy s mocnostmi Osy (s. 47).

Vladimír Nálevka patří k několika málo českým historikům nejnovějších dějin, jejichž texty jsou téměř dokonalé i po stylistické stránce. Neváhá čas od času glosovat minulé děje se svérázným humorem a zjevně je přesvědčen, že o některých událostech z dějin „temného kontinentu" (Mark Mazower) snad ani nelze referovat jinak než se sžíravou ironií. Důležitá Stalinova beseda s Mauricem Thorezem 18. listopadu 1947 se tak odehrává „v uvolněném ovzduší a v oblaku kouře ze Stalinovy dýmky" (s. 123), autor se vhodně pozastavuje nad naivitou jinak bystrého G. B. Shawa, když při své „slavné" cestě do země sovětů mohl „pokládat anglicky mluvící dívku se znalostmi o soudobé literatuře za běžnou průvodčí v lůžkovém voze sovětských železnic" (s. 145), a v této souvislosti trefně vzpomíná Leninova výroku o sympatizujících intelektuálech jako o „užitečných idiotech" (s. 149). Nálevka však i v tomto směru zná míru; nepatří mezi ty historiky nejnovějších dějin, kteří historiografii považují za součást zábavního průmyslu (viz například knihy Johna Charmleyho).

Pár drobných nepřesností či sporných soudů snad ani nestojí za řeč. Určité rozpaky (a dokonce i sarkastické poznámky typu: „Já neznám ani ty známé stránky...") však vyvolává název práce. V této souvislosti nelze nevzpomenout Johna Lewise Gaddise, jehož skvělá práce *We Now Know* (OUP 1997) vyvolala bouři nevole nikoli svým obsahem, nýbrž názvem (sám jsem byl svědkem toho, jak při jedné ze svých oxfordských přednášek byl Gaddis celé čtyři roky po vydání rozlíceně dotazován z auditoria: „Who is the 'we'?"). Analogie s Gaddisem není samoúčelná. Vladimír Nálevka díky své píli, šíři odborného záběru a přehledu o odborné literatuře i editovaných pramenech v mnoha jazycích totiž zaujímá pozici jakéhosi „českého Gaddise". Pravda, ve svých interpretacích možná není tak invenční, na druhou stranu však Gaddise předčí svou schopností briskní recepce nejnovějších poznatků zejména ruské historiografie – dříve než jsou anglicky částečně otištěny v rámci *Bulletinu Cold War International History Project*. O to větší škoda, že autor nepoužívá poznámkový aparát. Ani případná převažující většina odkazů na literaturu by přece nebyla ničím degradujícím – při obdobné šíři záběru prostě nelze z velké části pracovat *ad fontes*. Taková podoba poznámkového aparátu v pracích historiků, kteří se řadí mezi „lampáře" (opět Gaddis – opakem jsou podle něj takzvaní *splitters* neboli rozdělovači), zcela odpovídá soudobým trendům alespoň anglofonní historiografie. Ale možná to bylo přání nakladatelství, nad jehož prací už tolik jásat nelze: množství tiskových chyb je skutečně nadměrné (několikrát i tři na jedné stránce), přičemž není uveden odpovědný redaktor a chybí bohužel alespoň jmenný rejstřík, který by knihu esejů vhodně propojil. Chápu, že kolega Skřivan chce vydávat knihy cenově dostupné, neměla by tím však trpět jejich celková kvalita. Úroveň redakční práce však nic nemění na tom, že Nálevkova kniha je opravdu popularizací v tom nejlepším slova smyslu, když zprostředkovává nejnovější poznatky současného výzkumu široké čtenářské obci.

Vít Smetana

OTÁHAL, Milan: *Normalizace 1969–1989: Příspěvek ke stavu bádání.* (Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, č. 36.) Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2002, 105 s., anglické resumé.

Vzhledem k mnoha svým odborným a věcně fundovaným publikacím i vzhledem ke svému věku by měl Milan Otáhal právo předložit historické obci i veřejnosti obecné teze a hypotézy, úsudky i odsudky. Místo toho jako řadový dělník vědy podstoupil nádenickou práci, aby shromáždil a informoval kolegy snad o všem (pokud to stojí za zmínku), co se o takřečené normalizaci napsalo.

Odkazuje přesným bibliografickým údajem na několik set titulů a stručně charakterizuje obsah těch závažnějších. „Plošně" zaujímají autorovy úvody k jednotlivým problémům jen asi pětinu tiskových stran – počtem „typů" či „slov" odhadem asi deset procent. Není to však pouhá komentovaná bibliografie. Každý soubor publikací věnovaných určitému problému nebo jednotlivým etapám tohoto zdánlivého „času bez dějin" uvádí autor stručnou charakteristikou. Jsou to poznámky pro širší čtenářskou obec možná příliš stručné, odborník však ocení jejich věcnost. Autor stručně reprodukuje závěry, k nimž dospěl a které doložil ve svých předešlých publikacích, případně přejímá nezpochybnitelné názory jiných odborníků. Nepředkládá žádné hypotézy ani spekulace – pouze upozorňuje na možnost různého hodnocení určitých skutečností a na dosavadní „bílá místa".

Pro ilustraci jen několik názvů kapitol: „Normalizační systém", „Církve, společenské organizace a strany Národní fronty", „Národnostní problematika", „Represe", „Konzumní socialismus", „Opozice, disent". V úvodních kapitolách autor analyzuje hodnocení „normalizace" komunistickou, nezávislou a exilovou historiografií. Ke každé otázce přitom uvádí desítky titulů, které by si měl přečíst každý, než vysloví jakýkoli, neřkuli konečný soud. A každému badateli, který se bude seriózně zabývat dějinami „normalizace", poslouží Otáhalův spis tou základní informací, která – kdyby nic jiného – mu ušetří dlouhé a zbytečné cesty při „objevování Ameriky".

Považoval bych za hnidopišství vyslovit jakékoli výhrady k publikaci, která je výsledkem mnohaletého studia a poctivé nádenické práce a je východiskem pro další poznávání (dodnes nepochopeného, kdysi i dnes instrumentálně používaného) pojmu „normalizace". Mohu vytknout, že když už autor nevysvětluje pojem „společenská smlouva" (s. 5), nedává jej aspoň do uvozovek. Jiní kritici možná zjistí i jiné prohřešky. To nemění nic na tom, že Otáhalův *Příspěvek ke stavu bádání* je jedním z nejužitečnějších spisů v dnešní české historiografii soudobých dějin.

Sluší se zde upozornit na překlep na straně 16, který jistě ze všech nejvíce trápí právě Milana Otáhala: nikoli P. Seifert, ale Pavel Seifter (tehdy myč oken, později náš velvyslanec v Londýně) měl svého času s Otáhalem největší zásluhu na vydávání samizdatových *Historických studií*. A ještě obecná informace pro zájemce: Publikace, které vydává Ústav pro soudobé dějiny, jsou vydavatelem (redakcí, řadou oponentů) posuzovány přísněji než v kterékoli redakci odborných časopisů v Evropě, o USA ani nemluvě. „Visačka" (emblém) „ÚSD" je opravdu zárukou „nejvyšší kvality". Vzhledem k situaci na knižním trhu nenajdeme tuto publikaci na knihkupeckých pultech, lze ji však objednat na adrese: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Vlašská 9, Praha 1, PSČ 118 40.

Jan Měchýř

HERBERT, Ulrich: *Geschichte der Ausländerpolitik in Deutschland – Saisonarbeiter, Zwangsarbeiter, Flüchtlinge.* München, Verlag C. H. Beck 2001, 442 s.

Na téma přistěhovalecké politiky se v Německu stále diskutuje – zvláště pak v posledních třiceti letech. Německo bylo nuceno uznat fakt, že je přistěhovaleckým státem (*Einwanderungsland*). V dobách konjunktury byli cizinci vítanou pracovní silou, v obdobích stagnace či krize se vždy hovořilo o přílišném až nebezpečném počtu cizinců. Od 70. let se přistěhovalectví stalo předmětem sociálněvědních analýz. V této době začal být totiž termín *Gastarbeiter* vytlačován pojmem *Zuwanderer*, tedy místo „pracovníka na omezenou do-

bu" zaujal „přistěhovalec". Debata o přistěhovalectví naznačovala přechod k trvalému pobytu cizinců v Německu.

Východiskem k sepsání Herbertova přehledu přistěhovalecké politiky Německa je starší autorovo dílo *Geschichte der Auslanderbeschaftigung* (některé kapitoly byly aktualizovány, jiné – zvláště pro období po roce 1973 – zcela nově napsány) a studie „pionýra" výzkumu migrace v Německu Klause J. Badeho *Vom Auswanderungsland zum Einwanderungsland*. Během psaní této knihy pracoval autor paralelně na další, větší studii týkající se zaměstnání, sociálního zajištění a sociální integrace cizinců.

Autor knihu rozčlenil na pět chronologicky řazených kapitol od roku 1880, které jsou dále děleny vždy na dvě až čtyři části. Nejvíce prostoru (s. 231–335) zaujímá v knize poslední kapitola, zahrnující období od roku 1973 po současnost. Důležitá politická prohlášení, zákony a nařízení jsou tu zdařile vsazeny do širšího politického kontextu. Autor též oživuje text množstvím citátů ze soudobého (i zahraničního) tisku. Zmíněna je i situace v bývalé NDR a změny, jež nastaly po znovusjednocení Německa. Nechybí ani detailní popis rasově motivovaných excesů z této doby. Druhou nejrozsáhlejší částí je výklad o letech 1939–1945, tedy období, které narušuje teorii kontinuity. Cizinci byli násilím nuceni v Německu zůstávat a pracovat za nelidských podmínek (nemluvě o zvěrstvech, která se děla při pracovním nasazení vězňů v koncentračních táborech). Nucené pracovní nasazení se vyskytlo i za první světové války, nedosáhlo však tak hrůzného rozsahu.

Závěr knihy přehledně shrnuje detailně probíranou problematiku. Následuje dodatek s bohatým poznámkovým aparátem (s. 349–398). Vyčerpávající seznam literatury (s. 399–429) je rokem 1948 rozdělen na dvě části. Praktickou pomůckou jsou abecedně řazené zkratky (s. 432–433). Kniha obsahuje též 38 tabulek a statistických přehledů (s. 435–436) i jmenný a místní rejstřík (s. 437–442). Celkově lze říci, že dílo Ulricha Herberta poskytuje vyčerpávající informace o přistěhovalectví na území Německa a je vhodné i jako studijní materiál. Jen někdy se autor – patrně ve snaze zdůraznit některá fakta – poněkud opakuje. Ve snaze o co největší objektivitu přináší názory domácího obyvatelstva na cizince i v Německu pracujících cizinců na Němce, a to spolu s jejich odůvodněním (například debata o multikulturalismu, s. 322–328). Kniha úspěšně splňuje svůj účel – pochopit současnost na základě interpretace minulosti.

Jana Pelešková

KNOCH, Habbo: *Die Tat als Bild: Fotografien des Holocaust in der deutschen Erinnerungskultur*. Hamburg, Hamburger Edition des Institutes für Sozialforschung 2001, 1120 s.

Zběžný pohled na vědeckou studii většinou nikam nevede, v případě Knochova veledíla jsou to však již vzhledem k počtu stran textu nezbytná prolegomena. Autor nám předkládá skutečné *opus magnum*, vždyť jen soupis pramenů a literatury (130 s.) by vydal na samostatnou práci. Taktéž heuristickou průpravu nelze označit jinak než jako příkladnou a jdoucí do nejmenších detailů.

Anotované dílo je autorovou první větší prací, kterou koncem roku 1999 obhájil jako disertaci na univerzitě v Göttingenu. Na první pohled překvapí srovnání názvu práce s jejím obsahem – ve skutečnosti tu nejde ani o fotografie, ani o holocaust. Obě témata jsou jen východiskem pro mnohem širší pojetí reflexe historie, která se neopírá jen o obrazový materiál. Takový přesahující a multidisciplinární přístup je ostatně typický pro německé pojetí vyrovnávání se s minulostí (*Vergangenheitsbewältigung*) poslední dekády. Sám autor si přitom klade za cíl „prozkoumat vzory kultury vzpomínání z hlediska jejich hloubkové struktury" (s. 30). Hned napočátku stála před Knochem velká metodologická svízel, neboť ve foucaultovském slova smyslu diskurzivní využití fotografie (podobně jako třeba filmu) je stále v počátcích. To jasně ukázal případ výstav *Vernichtungskrieg – Verbrechen der Wehrmacht*, a to jak původní verze, tak její odvysvětlující revize z tohoto roku. Knochův metodologický úvod se jako

by ztrácí sám v sobě; jednak ho prostupuje chronologické členění, které předjímá následující kapitoly práce, jednak je v něm mnoho odkazů na teorie vzpomínání, které jsou na moderní *Zeitgeschichte* jen obtížně aplikovatelné (to je případ teorie komunikativní a kulturní paměti manželů Assmannových). Navíc se v tomto úvodu Knoch zabývá metodickou rozvahou nad reflexí obrazového materiálu, následný text je ovšem spíše komentovaným pokusem o chronologický přehled vnímání a rozpomínání na éru národního socialismu v odlišném časovém, politickém i kulturním osvětí. Jde tu tedy o další reflektivní rovinu, která v původní rozvaze není zmíněna.

Samotný text práce je ovšem výtečnou a vyčerpávající výpovědí o všem, co se v Německu napsalo, natočilo a vyříkalo k tématu národního socialismu v letech 1945 až 1965. Je dobře, že se Knoch soustředil pouze na těchto dvacet let; dovést studii dále do naší doby není zřejmě vzhledem k obsahovému záběru v lidských silách autora ani čtenáře.

První údobí, končící zhruba rokem 1950, je ostře konfrontační. Němci byli poprvé vystaveni mocnému účinku filmových i fotografických záběrů osvobozených koncentračních táborů, a byli tak probuzeni z (chtěné) nevědomosti. Knoch se však zabírá celou genezí obrazové paměti nacismu, proto v jeho práci najdeme pasáže o nacistické propagandě v konfrontaci s prvními svědectvími o skutečné povaze pracovních táborů v Dachau a Oranienburgu. Krátce se zmiňuje i o ucelených fotografických celcích částečně publikovaných ještě během války (Stroopova zpráva o likvidaci varšavského ghetta). Nedílnou součástí těchto svědectví jsou pak i soukromé fotografie z východního tažení, editované poprvé v 60. letech a zveřejněné ve větším měřítku až na obou výstavách o wehrmachtu v posledních letech. Éra bolestivé konfrontace však skončila zároveň se 40. léty. Tehdy se rozešly i státně-politické cesty okupačních zón a na východě Německa s konečnou platností zvítězila komunistická představa nacismu jako imperialistického spiknutí.

Zhruba do konce 50. let pak můžeme mluvit o éře kulturní i paměťové amnézie. Němci ze svých vzpomínek vytěsnili nepříjemné obsahy a k tématům národního socialismu přistupovali indiferentně. Knoch to velice dobře ukazuje na postojích německé společnosti vůči Židům a hitlerovské opozici. Lidé pronásledovaní za nacismu byli pro nové západní Německo opět nepřijatelní, tentokrát jako komunisté, a časopisy, které nesdílely budovatelské nadšení, stály na pokraji existenčního krachu (*Die Tat*). Právě v té době se objevují revizionistické přístupy a několik ojedinělé práce o hrdinství wehrmachtu, ať již v podobě vzpomínkových sborníků či sešitových vydání dobrodružných povídek. Téměř jediným médiem, které odhalovalo bílá místa německých dějin, tak byly bulvární časopisy (*Quick*, *Kristall* a *Revue*), které se však o zasutá témata nacismu zajímaly jen jako o senzační materiál. Společným rysem období kolektivního zapomnění 50. let je rozmlžení perspektiv oběti a viníků, válka byla představována jako útrpná doba pro civilní obyvatelstvo celé Evropy, včetně Němců samých. Skutečné válečné dění bylo prezentováno jako v podstatě rovný boj dvou nepřátelských armád, a tak byla nacistická válka připodobněna obyčejnému vojenskému střetu. Přibližně do roku 1958 klade Knoch počátek další fáze recepce nacismu ve vizuální kultuře, když analyzuje období „návratu obrazu". Opět tak činí především za pomoci pramenů nevizuálního charakteru, když podává velmi dobře podložený přehled důležitých událostí, které napomohly návratu zasutých témat – počínající soudní procesy s exponenty poválečného Německa (Oberländer, Bräutigam), vydávání kritických monografií (Wulf a Poliakov) a v neposlední řadě i nástup nových historiků a jejich odklon od tradičního pohledu na nacistické Německo (Bracher, Broszat a jiní).

Knoch se však nakonec dostává i k obrazovému materiálu. Za velmi cenné lze z tohoto pohledu spatřovat kapitoly o recepci klíčových filmových dokumentů o nacistické zločinu, ať již jde o Resnaisovu *Noc a mlhu* (*La nuit et brouillard*) z roku 1955 či

o čtrnáctidílný seriál *Das dritte Reich*, odvysílaný v letech 1960–1961. Jednotlivé kapitoly Knochovy práce by vůbec vydaly na ucelený vědecký článek, ať již je to postupné otevírání židovské tematiky koncem 50. let či analýza recepce Eichmannova jeruzalémského procesu v německém tisku, která se pohybovala mezi démonizací (obrazové žurnály) a popisem mentality zločince od psacího stolu (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*). Mimořádně přínosné jsou oddíly o odlišném pojetí vzpomínkové kultury v někdejším východním Německu, kde Knoch na příkladu poválečných osudů koncentračních táborů (zvláště Buchenwaldu) rozebírá praktickou aplikaci marxistické teorie fašismu.

Knochovo veledílo je neocenitelným kompendiem pro poznání německé kultury vzpomínání dvou desetiletí. Zároveň je to práce až na malé výjimky psaná čtivou formou, které ovšem nechybí náležitá erudice. Skutečnost, že se v ní o fotografii holocaustu mnoho nedozvíme, je tak pouze méně podstatnou chybou, které se při realizaci tak rozsáhlého projektu nelze vyhnout.

Blahoslav Hruška

Bibliografie k soudobým dějinám

Vysídlení Němců a jeho reflexe v současných česko-německých vztazích

Výběrová bibliografie článků z časopisů a sborníků vydaných v letech 1990–2001

Soupis doplňuje bibliografii knižních publikací uveřejněnou v 1. čísle *Soudobých dějin* 2002 o článkovou produkci českých autorů. Z tematických sborníků k česko-německých vztahům jsou uvedeny jen články, které se bezprostředně dotýkají odsunu Němců. Dále jsou zařazeny polemiky a obsáhlejší recenze k tomuto tématu.

Zpracovala Věra Břeňová.

1
ALEŠ, Milan: Odsun Němců a statistika. - In: Statistika. - 33, 5 (1996), s. 195-199.

2
AUGUSTIN, Milan: Die Vertreibung der Deutschen aus tschechischer Sicht. - In: Sudetenland. - 40, 2 (1998), s. 244-246.

3
BALCAR, Miroslav: Malé zamyšlení nad bilancí vztahu České republiky, respektive české společnosti k národnostní menšině či národní skupině sudetských Němců po listopadu 1989. - In: Střední Evropa. - 109, (2001), s. IV-VI.
Akce: Menšiny - sůl země [Sympozium]. Praha, 8.9.2001.

4
BALCAR, Miroslav: Válka nebo mír? : O česko-sudetoněmecké vyrovnání. - In: Střední Evropa. - 10, 38/39 (1994), s. 89-95.

5
BEDNÁŘ, Miloslav: Vydírání pokračuje. - In: Spory o dějiny. 1. - Praha, 1999. - 153 s. - S. 123-127. - Res. angl.
Polem. na : Příležitost, jaká se neopakuje / Bohumil Doležal // In: Lidové noviny (7.12.1998)

6
BENEŠ, Bohuslav: Náš domov střední Evropa : České a německé lidové vzpomínky na rok 1938 a 1945 po půl století. - In: Jižní Morava. - 37(40), (2001), s. 153-167. - Res. něm.

7
BENEŠ, Edvard: Memorandum. Č. 3, Problém Němců v Čechách. - In: Edvard Beneš a střední Evropa. - Praha, 1994. - 121 s. - S. 18-25.
Akce: Politika dr. Edvarda Beneše a střední Evropa [Mezinárodní konference]. Praha, 11.9.1992-13.9.1992.

8
BENEŠ, Zdeněk: Stále nepřekonané trauma : Ještě jednou o česko-sudetoněmeckých vztazích. - In: Listy. - 30, 4 (2000), s. 24-26.

9
BERTON, Stanislav: Historické pozadí vyhnání sudetských Němců. - In: Střední Evropa. - 13, 67 (1997), s. 70-74.

10
BIEBERLE, Josef: K novodobé historii Němců na Olomoucku : Kritický komentář k regionální historiografii včetně autoreflexe. - In: Střední Morava. - 12, 7 (2001), s. 124-130.

11
BIEBERLE, Josef: Olomoučtí Němci : K 50. výročí jejich přesídlení. 1, Mezi dvěma světovými válkami - 2, Poválečný rozchod. - In: Střední Morava. - 2, 3 (1996), s. 4-12 ; 3, 4 (1997) s. 4-22. - Res. něm.

12
BIMAN, Stanislav: Společná komise historiků. - In: Češi a Němci / Uspoř. Walter Koschmal aj. - Praha, 2001. - 473 s. - S. 326-332.

13
BLAŽKOVÁ, Jitka: Všední život na Žluticku v letech 1930 až 1950. - In: Historický sborník Karlovarska. - 4, (1996), s. 232-249. - Res. něm.

14
BLUCHA, Vladimír: Společný život Čechů a Němců v Krnově do roku 1947. - In: Češi a Němci dříve a dnes = Tschechen und Deutsche früher und heute / K vyd. připr. Zdeněk Jeník. - Opava, 2000. - 222 s. - S. 115- 124. - Res. něm.
Akce: Problémy národní identity a vzájemných vztahů Čechů a Němců [Mezioborová konference]. Krnov. 14.9.2000.

15
BRADÁČ, Zdeněk: Hra na zpětnou spravedlnost. - In: Listy. - 28, 5 (1998), s. 51-54.

16
BROKLOVÁ, Eva: Můj domov je tam, kde hučí voda po lučinách, bory šumí po skalinách... - In: Spory o dějiny. 2. - Praha, 1999. - 125 s. - S. 102-107. - Res. angl.
Akce: Wo ist meine Heimat... Stopy česko-německé vzájemnosti v 19. a 20. století [Výstava]. Praha. 7.10.1999-8.10.1999.

17
BROKLOVÁ, Eva: Názory obyvatelstva po druhé světové válce v kontextu doby a nástupu totalitarismu. - In: Cesta do katastrofy / Ed. Ivona Řezanková aj. - Praha, 1993. - 188 s. - S. 151-154.
Akce: 3. konference česko-německé komise. Štiřín. 7.10.1992-9.10.1992.

18
BROKLOVÁ, Eva - PÁNEK, Jaroslav - TŮMA, Oldřich: O nevzdělanosti a předsudcích v historizující žurnalistice : Polemika s Jánem Mlynárikem. - In: Zpravodaj Historického klubu. - 12, 1 (2001), s. 15-19.
Polem. na : Fušování do historie / Ján Mlynárik // In: Lidové noviny (17.5.2001), s. 10.

19
BURACHOVIČ, Stanislav: Když odešli Němci : Několik úvah k osudu západního Krušnohoří po odsunu Němců. - In: Historický sborník Karlovarska. - 1, (1993), s. 176-183.

20
BYSTRICKÝ, Vladimír: Das Staatliche Gebietsarchiv in Pilsen. In: Beiträge zur Geschichte im Landkreis Cham. - 10, (1993), s. 253-260.

21
ČECH, Vladimír H.: Česko-německé vztahy ve světle metodologie. - In: Česko-německé vztahy 1945-2000. - Praha, 1999. - 92 s. - S. 22-26.
Akce: Česko-německé vztahy 1945-2000 [Konference]. Praha. 19.11.1999.

22
DANĚK, Břetislav: Odsun jako morální problém. - In: Totalitarismus ve 20. století / Eds. Radovan Rybář aj. - Brno, 2001. - 210 s. - S. 75-84. - Res. angl.
Akce: Totalitarismus ve 20. století : Československé zkušenosti [Konference]. Brno. 1999.

23
DEKRET presidenta republiky ze dne 19. května 1945 o neplatnosti některých majetkově-právních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organisací a ústavů. - In: Edvard Beneš a střední Evropa. - Praha, 1994. - 121 s. - S. 97-103.
Akce: Politika dr. Edvarda Beneše a střední Evropa [Mezinárodní konference]. Praha. 11.9.1992-13.9.1992.

24
DISKUSE k bloku Mýty o minulosti / Jan Zahradil, Pavel Macháček, Vladimír Urbánek, Marie Neudorflová, Michal Simkanič, Věra Olivová, Jaroslav Valenta, Eduard Maur, Miroslav Šesták, Miloslav Švec, Jaroslav Pánek, Eva Broklová, Václav Houžvička, Miloslav Bednář. - In: Spory o dějiny. 3. - Praha, 2000. - 190 s. - S. 51-68.
Akce: Novodobé mýty české minulosti a současnosti [Seminář]. Praha. 17.4.2000.

25
DOLEŽAL, Bohumil: Perspektiven für einen tschechisch-deutschen Dialog nach der Verabschiebung der Deklaration. - In: Češi a Němci = Deutsche und Tschechen. - Praha, 1997. - 239 s. - S. 44-47.
Akce: Deklarace - nová šance pro budoucnost [6. Jihlavské sympózium]. Jihlava. 1997.

26
DOLEŽAL, Bohumil: Perspektivy česko-německého dialogu po přijetí prohlášení. - In: Češi a Němci = Deutsche und Tschechen. - Praha, 1997. - 239 s. - S. 42-44.
Akce: Deklarace - nová šance pro budoucnost [6. Jihlavské sympózium]. Jihlava. 1997.

27
DOLEŽAL, Bohumil: Poznámky k „prezidentským dekretům". - In: Střední Evropa. - 12, 63 (1996), s. 88-92.
Akce: Fórum smíření. Vinařice. 6.1996.

28
DOLEŽAL, Bohumil: Poznámky k sudetoněmeckému problému. - Res. angl. - In: Soudobé dějiny. - 1, 2/3 (1993/1994), s. 236-246.

29
DOLEŽAL, Bohumil: Proces nebo dohoda? - In: Střední Evropa. - 11, 47 (1995), s. 68-74.

30
DOLEŽAL, Bohumil: Vyhnání či odsun?. - In: Střední Evropa. - 11, 53 (1995), s. 34-38.

31
DOLEŽAL, Bohumil: Vyjádření k diskusi [k sudetoněmeckému problému]. - Res. angl. - In: Soudobé dějiny. - 1, 2/3 (1993/1994), s. 287-292.

32
DŮVODOVÁ zpráva pro Parlament České republiky : K česko-německé deklaraci o vzájemných vztazích a jejich budoucím rozvoji. - In: Střední Evropa. - 13, 68 (1997), s. 121-126.

33
DVOŘÁČEK, J. A.: Hesla a duch převratné doby (ještě k odsunu Němců). - In: Křesťanská revue. - 61, 6 (1994), s. 157-160.

34
DVOŘÁK, Jiří: Jižní Čechy v období 1945-1946 : Pohraničí, odsun Němců a příchod osídlenců. - In: Česko-slovenská historická ročenka 1996. - 331 s. - S. 59-65. - Res. něm.
Akce: Obnova společného státu Čechů a Slováků v roce 1945 [Konference]. Brno. 19.10.1995-20.10.1995.

35
EIS, Zdeněk: Bolesti a naděje. - In: Listy. - 26, 3 (1996), s. 56-60.
Akce: 5. Jihlavské setkání. Jihlava. 1996.

36
EIS, Zdeněk: O tabu ve vztazích Čechů a sudetských Němců. - In: Češi a Němci historická tabu = Tschechen und Deutsche historische Tabus. - Praha, 1995. - 349 s. - S. 286-288.
Akce: Bílá místa - mezery a tabu v německo-českých dějinách [Konference]. Jihlava. 4.1994.

37
EIS, Zdeněk: Über das Tabu in den Beziehungen der Tschechen und der Sudetendeutschen. - In: Češi a Němci historická tabu = Tschechen und Deutsche historische Tabus. - Praha, 1995. - 349 s. - S. 289-291.
Akce: Bílá místa - mezery a tabu v německo-českých dějinách [Konference]. Jihlava. 4.1994.

38
ELIÁŠ, Karel: Ještě jednou k některým otázkám konfiskace podle dekretů prezidenta republiky č. 12/1945 Sb. a č. 108/1945. - In: Právník. - 133, (1994), s. 971-980.

39
EXODUS tradiční německé majority Rýmařovska v letech 1945-6 / Roman Icha, Jiří Karel, Leona Pleská, Herbert Schneider. - In: Střední Morava. - 13, (2001), s. 42-64. - Res. něm.

40
FILIP, Ota: Nechte mrtvé spát?! : Po stopách brněnského pochodu smrti / Zaps. -mej-. - In: Proglas. - 1, 7 (1990), s. 25-28.

41
FILIP, Ota: O Němcích, Češích a národní hrdosti : Rozhovor / Zaps. Pavel Dostál. - In: Listy. - 24, 1 (1994), s. 47-50.

42
FILIP, Ota: Die stillen Toten unterm Klee bei Pohořelice. - Res. čes. - In: Slovo v úzkosti a naději / Uspoř. Zdeněk Rotrekl, Karel Mácha. - Brno, 1994. - 318 s. - S. 216-226.

43
FRANC, Miroslav: Internační tábor Roudnice 1945-1946. - In: Vlastivědný sborník Podřipsko. - 10, (2000), s. 86-89.

44
HAHNOVÁ, Eva: [Nationale Frage und Vertreibung in der Tschechoslowakei und Ungarn 1938-1948]. - In: Bohemia. - 39, 1 (1998), s. 204-207.
Polem. na: Nationale Frage... / Hrsg. Richard Plaschka aj. - Wien : Verl. d. Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1997. - 240 s.

45
HAHNOVÁ, Eva: Die „Sudetendeutsche Frage" und die Historiker in den USA / Eva Hahn. - In: Bohemia. - 39, 2 (1998), s. 435-437.
Akce: Sudetendeutsche Frage [Konference]. Boca Raton, 24.9.1998-27.9.1998 ; Salt Lake City, 8.10.1998-11.10.1998.

46
HAHNOVÁ, Eva: „Do the Expelled Sudeten Germans Hold the Key to the Czech Future?" / Eva Hahn. - In: Forward to the Past? / Eds. Lene B. Sörensen, Leslie C. Eliason. - Aarhus, 1997. - S. 178-193.

47
HAHNOVÁ, Eva - HAHN, Hans Henning: Flucht und Vertreibung. - In: Deutsche Erinnerungsorte. 1 / Hrsg. François Etienne aj. - München, 2001. - S. 335-352.

48
HAHNOVÁ, Eva: Menschen oder Nationen? : Die Vertreibung der Deutschen aus tschechischer Sicht / Eva Schmidt-Hartmann. - In: Die Vertreibung der Deutschen aus dem Osten / Ed. Wolfgang Benz. - 2. Aufl. - Frankfurt/M., 1995. - S. 178-197.

49
HAHNOVÁ, Eva: „My" a „oni" : Hledání české národní identity na stránkách Dneška z roku 1946 / Eva Hartmannová. - In: Stránkami soudobých dějin / Připr. a uspoř. Karel Jech. - Praha, 1993. - 287 s. - S. 93-109.

50
HAHNOVÁ, Eva: O „dějinných překážkách" a česko-německém dialogu historiků : Dovětek ke zprávě o diskusi bohemistů v čas. Osteuropa. - In: Český časopis historický. - 98, 4 (2000), s. 813-819.

51
HAHNOVÁ, Eva: Příspěvek k diskusi o tzv. sudetoněmeckém problému / Eva Hartmannová. - Res. angl. - In: Soudobé dějiny. - 1, 2/3 (1993/1994), s. 246-249.

52
HAHNOVÁ, Eva: Die Sudetendeutschen in der deutschen Gesellschaft : ein halbes Jahrhundert politischer Geschichte zwischen „Heimat" und „Zuhause" / Eva Hahn. - In: Im geteilten Europa / Hrg. Hans Lemberg aj. - Essen, 1998. - 268 s. - S. 111-133.

53
HAHNOVÁ, Eva: Die Sudetendeutschen in der deutschen Gesellschaft : ein halbes Jahrhundert politischer Geschichte zwischen „Heimat" und „Zuhause" / Eva Hahn. - In: Begegnung und Konflikt / Eds. Jörg K. Hoensch aj. - Essen, 2001. - 327 s. - S. 249-270.
Akce: Begegnung und Konflikt [Veröffentlichungen der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission], Marburg, 2.2001.

54
HAHNOVÁ, Eva: Sudetskí Nemci v nemeckej spoločnosti : polstoročie politických dejín medzi „vlasťou" a „domovom". - *In: V rozdelenej Európe* / Zost. Dušan Kováč aj. - *Bratislava, 1998.* - *173 s.* - *S. 73-88.*

55
HAHNOVÁ, Eva: Tschechen und Sudetendeutsche : Ein mühsamer Abschied von der Vergangenheit / Eva Schmidt-Hartmann. - In: Bohemia. - 34, 2 (1993), s. 421-433.

56
HÁJEK, Miloš: Několik poznámek k Danubiově článku „Tézy o vysídlení československých Němcov". - In: Češi, Němci, odsun / K vyd. připr. Bohumil Černý aj. - Praha, 1990. - 368 s. - S. 152-154.
Polem. na: Tézy o vysídlení československých Němcov [In: Svědectví 57 (1978), s. 105-122.] / Ján Mlynárik.

57
HANDL, Vladimír: The Czech-German Declaration on Reconciliation. - In: Perspectives. - 9, (1997/1998), s. 53-65.

58
HANDL, Vladimír: Česko-německá prohlášení 1997 - mezi minulostí a zítřkem? - In: Mezinárodní vztahy. - 3 (1998), s. 5-17.

59
HANDL, Vladimír: Die tschechisch-deutsche Erklärung von 1997 : Politisches Ende eines schwierigen historischen Kapitels? - In: Welt Trends. - 19 (1998), s. 9-26.

60
HANDL, Vladimír: Zum Verhältnis von Innen- und Außenpolitik : die tschechoslowakisch-deutschen Beziehungen seit 1945. - In: Tschechen, Slowaken und Deutsche. - Hannover, 1995. - S. 67-84.

61
HANZLÍK, František: Benešovy dekrety a konstituování politického systému osvobozené republiky v roce 1945. - In: Současný stav a perspektivy zkoumání politických stran na našem území / Red. Pavel Marek. - Olomouc, 1999. - 169 s. - S. 110-119.
Akce: Současný stav a perspektivy zkoumání politických stran na našem území [Vědecká konference], Olomouc.
20.10.1998-21.10.1998.

62
HANZLÍK, František: Historické souvislosti geneze řešení otázky odsunu sudetských Němců a přijetí Benešových dekretů. - In: Sborník Vysoké vojenské školy. - 2 (1994), s. 1-30.

63
HANZLÍK, František: K historickým souvislostem přijetí Benešových dekretů a řešení otázky sudetských Němců. - Res. angl. - In: Politologický časopis. - 2, 2 (1995), s. 90-103.

64
HAVEL, Václav: Češi a Němci na cestě k dobrému sousedství : Projev pronesený 17.2.1995 v aule Univerzity Karlovy. - In: Střední Evropa. - 11, 47 (1995), s. 4-13.

65
HAVLÍČEK, Dušan: Srovnávání. - In: Listy. - 28, 6 (1998), s. 16-22.

66
HAVLÍK, Bohumil: Perzekuce a odsun Němců na jihozápadní Moravě v letech 1945-1946. - In: Vlastivědný sborník Vysočiny. Odd. věd společenských. - 12, (2000), s. 145-170.

67
HEJDÁNEK, Ladislav: Dopis příteli : 3. řada - 1979, dopis č. 4/44. - In: Češi, Němci, odsun / K vyd. připr. Bohumil Černý aj. - Praha, 1990. - 368 s. - S. 144-151.

68
HEROLDOVÁ, Iva: Etnické procesy v českém pohraničí po druhé světové válce. - In: V rozdelenej Európe / Zost. Dušan Kováč aj. - Bratislava, 1998. - 173 s. - S. 63-71.

69
HOBZA, Radek: Ne kolektivní trest, ale sebeobětování. - In: Český zápas. - 75, 9 (1995), s. 1, 5.

70
HOUŽVIČKA, Václav: Aktuální podoba sudetoněmecké otázky. - In: Spory o dějiny. 3. - Praha, 2000. - 190 s. - S. 44-50. - Res. angl.
Akce: Novodobé mýty české minulosti a současnosti [Seminář]. Praha, 17.4.2000.

71
HOUŽVIČKA, Václav: Česko-německé pohraničí v nových podmínkách. - In: Mezinárodní vztahy. - 4 (1996), s. 48-58.

72
HOUŽVIČKA, Václav: Česko-německé pohraničí v nových souvislostech. - In: Kdo žije v pohraničí. - Ústí n. L., 1996. - 129 s. - S. 11-24.

73
HOUŽVIČKA, Václav: Česko-německé pohraničí v nových souvislostech. - In: Politologická revue. - 2, 2 (1996), s. 87-102. - Res. angl.

74
HOUŽVIČKA, Václav: Germany as a Factor of Differentiation in Czech Society. - In: Czech Sociological Review. - 6, 2 (1998), s. 219-239.

75
HOUŽVIČKA, Václav: Odsunutí Němců - jádro česko-německého sporu. - In: Kdo žije v pohraničí. - Ústí n.L., 1996. - 129 s. - S. 101-114.

76
HOUŽVIČKA, Václav: Sudetoněmecká otázka a vztahy Čechů k Německu : Hlavní poznatky sociologických výzkumů v letech 1996-1999. - In: Mezinárodní vztahy. - 4 (2000), s. 94-102. - Res. angl.

77
HRADILOVÁ, Jana: Anarchie moci : Správní a dozorčí personál tábora pro Němce v Adolfovicích (1945-1946). - In: Historie 2000. - (2001), s. 239-259. - Res. něm.
Akce: Historie 2000 [Celostátní studentská vědecká konference]. České Budějovice. 5.12.2000-6.12.2000.

78
HRADILOVÁ, Jana: Internace německého obyvatelstva v adolfovickém táboře 1945-1946. - In: Jesenicko. - 2, (2001), s. 25-33.

79
HRAZDÍRA, Jiří - KAISER, Vladimír: Internační tábory v Ústí nad Labem 1945-1947. - In: Češi a Němci = Tschechen und Deutsche. - Praha, 1995. - 406 s. - S. 223-228.
Akce: Ztracené dějiny? Verlorene Geschichte? [Mezinárodní konference]. Jihlava. 7.4.1995-9.4.1995.

80
HRAZDÍRA, Jiří - KAISER, Vladimír: Internierungslager in Außig an der Elbe 1945-1947. - In: Češi a Němci = Tschechen und Deutsche. - Praha, 1995. - 406 s. - S. 229-236.
Akce: Ztracené dějiny? Verlorene Geschichte? [Mezinárodní konference]. Jihlava. 7.4.1995-9.4.1995.

81
HRBEK, Jaroslav: Americký dokument o odsunu Němců z Československa. - In: Historie a vojenství. - 44, 5 (1995), s. 139-171.

82
HRBEK, Jaroslav: Konec války a my. - In: Dějiny a současnost. - 17, 3 (1995), s. 2-4.

83
HRUBÝ, Karel: O transferu menšin : Konference o česko-německých vztazích v Bad Wiessee, 1991. - In: Proměny. - 28, 3 (1991), s. 136-137.

84
HÜBL, Milan: Glosy k vysídlení československých Němců : [Polemické příspěvky k Mlynárikovým Tezím o vysídlení čs. Němců]. - In: Češi, Němci, odsun / K vyd. připr. Bohumil Černý aj. - Praha, 1990. - 368 s. - S. 91-125.
Polem. na : Tézy o vysídlení československých Nemcov / Ján Mlynárik // In: Češi, Němci, odsun. Praha, 1990. - S. 55-90.

85
HÜBNER, Miloš: Pár poznámek ke Smíření. - In: Střední Evropa. - 13, 66 (1997), s. 125-128.

86
CHROMÝ, Pavel: Etnická čistka nebo dějinné vítězství? - In: Geografické rozhledy. - 8, 3 (1998/1999), s. 5-7.

87
CHURAŇ, Milan: Postupim jako české alibi. - In: Česko-německé vztahy. - Praha, 1998. - S. 48-56.

88
ICHA, Roman - KAREL, Jiří - SCHNEIDER, Herbert: Těžké umírání na prahu míru - Rýmařovsko 1945. - In: Střední Morava. - 9 (1999), s. 22-42.

89
JEŘÁBEK, Milan: Vybrané poznatky ze sociologického šetření v česko-německém pohraničí. - In: Území v procesu změn / Ed. Gilles Lepesant. - Praha, 1995. - 238 s. - S. 137-147.
Akce: Území v procesu změn [Kolokvium]. Praha. 9.3.1995-10.3.1995.

90
JESTŘÁB, Vojtěch: Květen 1945 : Divoký odsun v Brně. - In: Listy. - 31, 1 (2001), s. 87-91. - Zkrác. text 39. kap. knihy: Hmatat až k nahotě.

91
JÍLEK, Tomáš: Historické zhodnocení česko-německých vztahů v západním českém pohraničí. - In: Sborník sociálně ekonomického ústavu ČSAV. 1991. - S. 11-28.

92
JIŘÍK, Václav: Retribuční realita a Chebsko. - In: Velké dějiny malý národ / Ed. Frank Boldt. - Praha, 1995. - 227 s. - S. 204-221.

93
K problematice vysídlení sudetských Němců : Synod Českobratrské církve evangelické : Toto stanovisko přijal 29. synod dne 18. listopadu 1995 za stanovisko Českobratrské církve evangelické. - In: Za války a po válce / Uspoř. Jan Čapek. - Středokluky, 1995. - 96 s. - S. 87-96.

94
KAISER, Vladimír: Einige Anmerkungen zu Pavel Schnabels Film „Die Brücke von Außig" - (ZDF 16.1.1996, 22.15 Uhr). - In: Češi a Němci cestou dialogu = Deutsche und Tschechen Weg des Dialogs. - Praha, 1996. - 259 s. - S. 162-168.
Akce: Češi a Němci cestou dialogu = Deutsche und Tschechen Weg des Dialogs [5. sympozium]. Jihlava. 29.3.1996-31.3.1996.

95
KAISER, Vladimír: Das Kriegsende und die Vertreibung der Deutschen aus dem Außiger Gebiet. - In: Erzwungene Trennung / Hrsg. Detlef Brandes aj. - Essen, 1999. - 336 s. - S. 201-217.

96
KAISER, Vladimír: Několik poznámek k filmu Pavla Schnabela „Die Brücke von Außig" - (ZDF 16.1.1996, 22.15 Uhr). - In: Češi a Němci cestou dialogu = Deutsche und Tschechen Weg des Dialogs. - Praha, 1996. - 259 s. - S. 158-162.
Akce: Češi a Němci cestou dialogu = Deutsche und Tschechen Weg des Dialogs [5. sympozium]. Jihlava. 29.3.1996-31.3.1996.

97
KAISER, Vladimír: Neue Sichtweisen auf die Ereignisse in Außig vom 31. Juli 1945. - In: Češi a Němci historická tabu = Tschechen und Deutsche historische Tabus. - Praha, 1995. - 349 s. - S. 230-236.
Akce: Bílá místa - mezery a tabu v německo-českých dějinách [Konference]. Jihlava. 4.1994.

98
KAISER, Vladimír: Nové pohledy na události v Ústí nad Labem 31. července 1945. - In: Češi a Němci historická tabu = Tschechen und Deutsche historische Tabus. - Praha, 1995. - 349 s. - S. 224-229.
Akce: Bílá místa - mezery a tabu v německo-českých dějinách [Konference]. Jihlava. 4.1994.

99
KAISEROVÁ, Kristina: Odsun - die Vertreibung der Sudetendeutschen : Výstava v Sudetoněmeckém domě v Mnichově (květen-říjen 1995), scénář: Alois Harasko, Roland J. Hoffmann. - In: Minulostí Západočeského kraje. - 31, (1996), s. 231-232.
Akce: Die Vertreibung der Sudetendeutschen [Výstava]. München. 5.1995-10.1995.

100
KAREL, Jiří - PLESKÁ, Leona: Směrnice k „divokým" odsunům? - In: Střední Morava. - 12, (2001), s. 120-124.

101
KÁRNÍK, Zdeněk: Odsun Němců a dlouhodobé sociální a hospodářské trendy ve vývoji obyvatelstva v industriální společnosti : Na příkladu dvou obcí při národnostní hranici v Orlických horách. - In: Východočeské listy historické. - 11/12, (1997), s. 45-61. - Text pův. přípr. pro seminář v Deštném (1995).

102
KASTNER, Quido: Změny národnostní skladby obyvatelstva českého pohraničí. - In: Kdo žije v pohraničí. - Ústí n.L., 1996. - 129 s. - S. 25-47.

103
KINDL, Milan: Ještě jednou k problémům konfiskace. - In: Právník. - 133, (1994), s. 1075-1080.

104
KINDL, Milan - KNAPP, Viktor: K některým otázkám konfiskace podle dekretů prezidenta republiky č. 12 a č. 108/1945 Sb. - In: Právník. - 133, 7 (1994), s. 620-628.

105
KLENOVSKÝ, Jaroslav: Memorandum k odsunu Sudetských Němců a k otázce vzájemného odpuštění a usmíření mezi nimi a českým národem. - In: Akademické listy. Příl. 3. (červen 1990), s. 26-35.

106
KLIMEK, Antonín: Cesta k odsunu. - In: Soudobé dějiny. - 1, 2/3 (1993/1994), s. 255-258. – Res. angl.

107
KLVAČOVÁ, Eva: Restituční bujení. - In: Ekonom. - 38, 4 (1994), s. 17.

108
KOHÁK, Erazim: Dopis anonymnímu příteli in: Svědectví 59/1979. - In: Češi, Němci, odsun / K vyd. připr. Bohumil Černý aj. - Praha, 1990. - 368 s. - S. 318-330.

109
KOHOUT, Luboš: Kritické poznámky k tezím Danubia : Rekapitulace diskuse. - In: Češi, Němci, odsun / K vyd. připr. Bohumil Černý aj. - Praha, 1990. - 368 s. - S. 134-143.
Polem. na : Tézy o vysídlení československých Nemcov / Ján Mlynárik // In: Češi, Němci, odsun. Praha, 1990. - S. 55-90.

110
KONVIČKA, Libor: K problému česko-sudetského vyrovnání. - In: Sociologické aktuality. - 5, 5 (1994), s. 7-8.

111
KREJČÍ, Jan: Reparace a některé další nároky vůči Německu, vyplývající z mnichovské dohody a z druhé světové války. - In: Krajanské organizace sudetských Němců v SRN. 2. - Praha, 1998. - 224 s. - S. 65-74.

112
KREJČÍ, Oskar: Benešovy dekrety neexistují! - In: Ekonom. - 45, 37 (2001), s. 30-32.

113
KREJČÍ, Oskar: Legenda o Benešových dekretech. - In: Ekonom. - 42, 37 (1998), s. 64.

114
KŘEN, Jan: Die Abschiebung aus deutscher Sicht. - In: Češi a Němci = Tschechen und Deutsche. - Praha, 1995. - 406 s. - S. 89-92.
Akce: Ztracené dějiny? Verlorene Geschichte? [Mezinárodní konference]. Jihlava. 7.4.1995-9.4.1995.

115
KŘEN, Jan: Neue tschechische Studien zum Jahr 1945. - In: Mentalitäten - Nationen - Spannungsfelder / Hrsg. Eduard Mühle aj. - Marburg/Lahn, 2001. - S. 183-190.
Akce: Mentalitäten - Nationen - Spannungsfelder [Kolloquium]. Marburg/Lahn. 2001.

116
KŘEN, Jan: Několik témat pro česko-německý dialog. - In: Češi a Němci. - Praha, 1997. - 239 s. - S. 136-140.
Akce: Deklarace nová šance pro budoucnost [6. sympozium]. Jihlava. 1997.

117
KŘEN, Jan: Odsun Němců ve světle nových pramenů : Dialog, měsíčník pro politiku, hospodářství a kulturu, Ústí n.L. 1967, část 1, č. 4, str. 1-5, část 2 č. 5, str. 6-10, část 3 č. 6, str. 9-13. - In: Češi, Němci, odsun / K vyd. připr. Bohumil Černý aj. - Praha, 1990. - 368 s. - S. 6-32.

118
KŘEN, Jan: Odsun v německých pohledech. - In: Češi a Němci = Tschechen und Deutsche. - Praha, 1995. - 406 s. - S. 86-88.
Akce: Ztracené dějiny? Verlorene Geschichte? [Mezinárodní konference]. Jihlava. 7.4.1995-9.4.1995.

119
KŘEN, Jan: Probleme und Chancen der Kooperation tschechischer und deutscher Historiker. - In: Aspekte der Zusammenarbeit in der Ostmitteleuropa-Forschung / Hrsg. Hugo Weczerka. - Marburg, 1996. - S. 17-26.

120
KŘEN, Jan: Tschechen, Deutsche, Vertreibung - Übereinstimmungen und Streitigkeiten. - In: Tschechen, Deutsche und der Zweite Weltkrieg / Hrsg. Robert Maier aj. - Hannover, 1997. - S. 9-22.

121
KŘEN, Jan: Die Vergangenheit bei Tschechen und Sudetendeutschen. - In: Bohemia. - 34, 2 (1993), s. 381-389.

122
KŘEN, Jan: Vergebung, Entschuldigung und Blick in die Zukunft. - In: Ztracené dějiny aneb ziemie odzyskane? = Verlorene Geschichte oder wiedergewonnenes Land? - Praha, 1992. - S. 50-67.

123
KŘEN, Jan: Zwei deutsche Fragen. - In: Dokumentation Ostmitteleuropa. - 5/6 (1991).

124
KUČERA, Jaroslav: Auf dem Weg zu einem Nationalstaat : Tschechen und Deutsche in der Nachkriegstschechoslowakei. - In: An der Bruchlinie = Na rozhraní světů / Hrsg. Gernot Heiss aj. - Innsbruck, 1998. - 480 s. - S. 43-58.

125
KUČERA, Jaroslav: Česká historiografie a odsun Němců : Pokus o bilanci čtyř let. - Res. angl. - In: Soudobé dějiny. - 1, 2/3 (1993/1994), s. 365-373.

126
KUČERA, Jaroslav: Češi a Němci v Československu 1918-1946 : Zamyšlení nad jejich soužitím a jeho koncem. - Res. něm. - In: Slovanské historické studie. - 19, (1993), s. 124-147.

127
KUČERA, Jaroslav: Na cestě k národnímu státu : Češi a Němci v poválečném Československu. - In: An der Bruchlinie = Na rozhraní světů / Hrsg. Gernot Heiss aj. - Innsbruck, 1998. - 480 s. - S. 411-423.

128
KUČERA, Jaroslav: Statistické propočty odsunových ztrát - konečné slovo nebo slepá ulička? - In: Cesta do katastrofy / Ed. Ivona Řezanková aj. - Praha, 1993. - 188 s. - S. 141-150.
Akce: 3. konference česko-německé historické komise. Štiřín, 7.10.1992-9.10.1992.

129
KUČERA, Jaroslav: Die sudetendeutschen Vertreibungsverluste : Zum neuesten Beitrag von Fritz Peter Habel. - In: Bohemia. - 37, (1996), s. 417-422.

130
KUČERA, Jaroslav: Die Vertreibung : Die Debatte um die Aussiedlung der deutschen Bevölkerung in der Tschechoslowakei und ihre politische Bedeutung. - In: Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften. - 2, 3 (1992), s. 238-248.

131
KUČERA, Rudolf: Česko-německá prohlášení. - In: Střední Evropa. - 13, 66 (1997), s. 4-9.

132
KUČERA, Rudolf: Odvaha být malým jen geograficky. - In: Střední Evropa. - 16, 102 (2000), s. 4-10.

133
KUČERA, Rudolf: Die staatsrechtliche Einordnung der Beneschdekrete. - In: Erzieherbrief. - 46[47], (2000), s. 4-7.

134
KUDLÁČEK, Martin: Německá majorita v Miroslavi v letech 1918-1946. - In: Ročenka Státního okresního archivu ve Znojmě 1996 / Uspoř. Michaela Chládková aj. - Znojmo : Státní okresní archiv, 1997. - 93 s. - S. 43-66.

135
KUKLÍK, Jan: Dekrety prezidenta republiky. - In: Národnostní menšiny / Ed. Jana Kohnová aj. - Praha, 2000. - 163 s. - S. 10-34.

136
KUKLÍK, Jan: Počátky vydávání dekretů prezidenta republiky v londýnském exilu. - In: Soudobé dějiny. - 3, 1 (1996), s. 102-122. - Res. angl.

137
KUKLÍK, Jan: Počátky vydávání dekretů prezidenta republiky v londýnském exilu. - In: Pocta svobodě. - Brno, 1995. - S. 171-194.

138
KUNŠTÁT, Miroslav: Faktor minulosti v současných česko-německých vztazích. - In: Mezinárodní politika. - 25, 11 (2001), s. 6-8.

139
KUNŠTÁT, Miroslav: Perceptions at the German-Czech Relations after the Second World War. - In: Coming to Terms with Past. - Birmingham, 1998. - S. 21-23.

140
KURAL, Václav: Diskussionsbeitrag : Fragezeichen zur letzten Phase des tschechisch-deutschen Zusammenlebens in den böhmischen Ländern. - In: Bohemia. - 35, 2 (1994), s. 422-428.
Akce: Unsere Geschichte : Die tschechisch-deutsche Vergangenheit als Interpretationsproblem. Praha, 3.1994.

141
KURAL, Václav: Glosy na okraj „Poznámek..." B. Doležala. - Res. angl. - In: Soudobé dějiny. - 1, 2/3 (1993/1994), s. 258-260.
Polem. na : Poznámky k sudetoněmeckému problému / Bohumil Doležal // Soudobé dějiny. - Roč. I, č. 2/3 (1993/1994), s.236-246.

142
KURAL, Václav: Hlavní organizace sudetoněmeckých vysídlenců v SRN 1945-1989. - In: Studie o sudetoněmecké otázce / Václav Kural aj. - Praha, 1996. - 231 s. - S. 23-53.

143
KURAL, Václav: Ještě několik glos. - In: Češi, Němci, odsun / K vyd. připr. Bohumil Černý aj. - Praha, 1990. - 368 s. - S. 311-317.

144
KURAL, Václav: Katastrofické vyústění česko-německých vztahů. - In: Češi a Němci historická tabu = Tschechen und Deutsche historische Tabus. - Praha, 1995. - 349 s. - S. 237-243.
Akce: Bílá místa - mezery a tabu v německo-českých dějinách [Konference]. Jihlava. 4.1994.

145
KURAL, Václav: Die katastrophale Zuspitzung der tschechisch-deutschen Beziehungen. - In: Češi a Němci historická tabu = Tschechen und Deutsche historische Tabus. - Praha, 1995. - 349 s. - S. 244-251.
Akce: Bílá místa - mezery a tabu v německo-českých dějinách [Konference]. Jihlava. 4.1994.

146
KUSEBAUCHOVÁ, Eva: Život? - Soub. text v něm. - In: Svědkové zamlčené minulosti / Přel. a red. Iva Daňková. - Praha, 1997. - 109 s. - S. 91-92.

147
LINHARTOVÁ, Hana - JULÍNKOVÁ, Renata - ŽÁRSKÁ, Monika: Období po roce 1946 : Dialog žen obou národností a různých generací. - In: České a německé ženy v procesu usmíření. - Bonn ; Praha, 1997. - 75 s. - S. 25-30.
Akce: České a německé ženy v procesu usmíření [Českoněmecké fórum žen]. Bonn. 6.9.1996-8.9.1996.

148
LNĚNIČKOVÁ, Andrea: Zadržování a vyšetřování osob obviněných podle tzv. malého dekretu v Moravské Ostravě po květnu 1945. - In: Vězeňství ve střední Evropě v letech 1945-1955. - Příl. čas. České vězeňství, č. 3 (2001). - Praha, 2001. - 211 s. - S. 201-205. - Res. angl.
Akce: Vězeňství ve střední Evropě v letech 1945-1955 [Mezinárodní seminář]. Praha. 25.10.2000.

149
LOEWENSTEIN, Bedřich: Identitäten - Vergangenheiten - Verdrängungen. - In: Bohemia. - 34, 2 (1993), s. 261-270.

150
LOEWENSTEIN, Bedřich: Příspěvek do diskuse. - In: Češi, Němci, odsun / K vyd. připr. Bohumil Černý aj. - Praha, 1990. - 368 s. - S. 355-360.

151
LUKAS, Jiří: Odsun německého obyvatelstva z Prahy v roce 1946. - In: Pražský sborník historický. - 23, (1990), s. 88-117.

152
LUŽA, Radomír: Dopis Radomíra Luži Ladislavu Hejdánkovi. - In: Češi, Němci, odsun / K vyd. připr. Bohumil Černý aj. - Praha, 1990. - 368 s. - S. 161-166.

153
MACHÁČEK, Pavel: Nebezpečné výpravy landsmanšaftu do lesa paragrafů. - In: Česko-německé vztahy 1945-2000. - Praha, 1999. - 92 s. - S. 42-45.
Akce: Česko-německé vztahy 1945-2000 [Konference]. Praha. 19.11.1999.

154
MACHÁČEK, Pavel: Nezvratnost dekretů prezidenta Československa. - In: Československství - součást evropanství / Red. Stanislava Kučerová aj. - Brno, 1996. - 432 s. - S. 196-200.
Akce: Česko-slovenská vzájemnost a svébytnost v soudobé Evropě [Odborná mezinárodní konference]. Luhačovice. 28.8.1995-29.8.1995.

155
MAIDL, Václav: Flucht und Vertreibung in der tschechischen Nachkriegsliteratur. - In: Landschaften der Erinnerung / Hrsg. Elke Mehnert. - Frankfurt/M., 2001. - 464 s. - S. 114-132.

156
MANDLER, Emanuel: Ackermann-Gemeinde aktivní. - In: Střední Evropa. - 16, 99 (2000), s. IV-VII.

157
MANDLER, Emanuel: Budeme obhajovat Benešovy dekrety? - In: Střední Evropa. - 12, 63 (1996), s. 77-87.
Akce: Fórum smíření. Vinařice. 6.1996.

158
MANDLER, Emanuel: Jeden díl permanentní revoluce v Čechách a na Moravě. 1-3. - In: Střední Evropa. - 12, 58-60 (1996), s. 62-79 ; 93-99 ; 80-92.

159
MANDLER, Emanuel: K pochopení česko-německých vztahů v letech 1945-1990 a vlastně i potom. 1-2. - In: Střední Evropa. - 15, 90-91 (1999), s. 105-115 ; 51-61.

160
MANDLER, Emanuel: Nové prostory : S přihlédnutím k nejnovější studii česko-německé komise historiků. - In: Střední Evropa. - 12, 64 (1996), s. 82-91.
Polem. na : Prostor, č. 31 (1996) : Konfrontace.

161
MANDLER, Emanuel: Odsunuté dějiny a chybějící dějiny odsunu : Recenze, ukázky a diskuse. 1-2. - In: Střední Evropa. - 15, 92/93-94/95 (1999), s. 130-138 , 192-202.

162
MANDLER, Emanuel: Pojďte diskutovat o poválečném vyhnání Němců! - In: Střední Evropa. - 15, 92/93 (1999), s. I-III.

163
MANDLER, Emanuel: Potíže s Německem a s Němci. - In: Nebát se a nekrást? / Emanuel Mandler. - Praha, 1998. - 306 s. - S. 187-213.

164
MANDLER, Emanuel: Revoluce, na kterou jsme zapomněli. - In: Nebát se a nekrást? / Emanuel Mandler. - Praha : Torst, 1998. - 306 s. - S. 21-24.

165
MAŠKOVÁ, Věra: K odsunu uprchlíků a německého obyvatelstva z okresu Český Krumlov v letech 1945-1946. - In: Výběr z prací členů Historického klubu při Jihočeském muzeu v Č. Budějovicích. - 29, 1 (1992), s. 16-22.

166
MATES, Pavel: Dekrety prezidenta republiky. - In: Právní rádce. - 2, 8 (1994), s. 7-8.

167
MATES, Pavel: Dekrety prezidenta republiky. - In: S' 94. - 5, 43 (1994), s. 12.

168
MATES, Pavel: Rozměry odsunu. - In: ROK. - 3, 2 (1992), s. 23-28.

169
MĚCHÝŘ, Jan: Rozhodnuria na hrane doby : Benešove dekréty. - In: Historická revue. - 4, 9 (1993), s. 17-18.

170
MEZIHORÁK, František: Chancen der Versöhnung aus tschechischer Sicht. - In: Deutsche, Polen, Tschechen. - Frankfurt/M., 1998. - S. 39-56.

171
MEZIHORÁK, František: Der tschechisch-deutsche gordische Knoten. - In: Wandel der Werte. - Olomouc, 1994. - S. 31-35.

172
MIKULE, Vladimír: Dekrety prezidenta republiky a nynější právo. - In: Právní aspekty odsunu sudetských Němců / Odpov. red. Dobroslav Matějka. - Praha, 1995. - 84 s. - S. 57-61.

173
MIKULE, Vladimír: Dekrety prezidenta republiky po padesáti letech. - In: Studie o sudetoněmecké otázce / Václav Kural aj. - Praha, 1996. - 231 s. - S. 189-202.

174
MÍŘEJOVSKÝ, Lubomír: Benešovy dekrety nelze zrušit! - In: Česko-německé vztahy 1945-2000. - Praha, 1999. - 92 s. - S. 14-15.
Akce: Česko-německé vztahy 1945-2000 [Konference]. Praha. 19.11.1999.

175
MÍŠKOVÁ, Alena: Odsun a Intolerance : Ke dvěma výstavám věnovaným transferu německého obyvatelstva. - In: Dějiny a současnost. - 17, 5 (1995), s. 52-53.
Akce: „Odsun" - Die Vertreibung der Sudetendeutschen [Výstava]. Ústí n.Labem. 30.5.1995 , Intolerance 1938-1948 [Výstava]. Mnichov 1995.

176
MLYNÁŘ, Zdeněk: Dopis Zdeňka Mlynáře redakci Svědectví : Svědectví 58/1979, str. 386-405. - In: Češi, Němci, odsun / K vyd. připr. Bohumil Černý aj. - Praha, 1990. - 368 s. - S. 167-178.

177
NAJDEKOVÁ, Matylda: Nezbavitelná minulost. 1-10. - In: Střední Evropa. - 15, 88-94/95 (1999), s. 118-128 ; 124-128 ; 123-128 ; 116-120 ; 211-216 ; 241-247 ; 16, 96 ; 98-100 (2000) s. 117-120 ; 126-128 ; 120-123 ; 119-127.

178
NEJVYŠŠÍ soud České republiky : Posuzování splnění zákonných podmínek konfiskace majetku podle dekretů č. 12/1945 Sb. a č. 28/1945 Sb. soudem. - In: Právní rozhledy. - 7, 7 (1999), s. 388-390.

179
NOVOTNÝ, Gustav: Benešovy dekrety a jejich interpretace při restituci vlastnických vztahů k lesům. - In: Lesnictví - Forestry. - 40, 3 (1994), s. 98-102.

180
NOVOTNÝ, Karel: Majetek sudetských Němců ve světle právních dokumentů. - In: Přítomnost. - 2, 10 (1991), s. 12-13.

181
OPAT, Jaroslav: K Bohemovu „Slovu o odsunu". - In: Češi, Němci, odsun / K vyd. připr. Bohumil Černý aj. - Praha, 1990. - 368 s. - S. 264-286.

182
ORDERLY Transfers of German Populations : Originální znění XIII. hlavy [dohody v Postupimi z 2.8.1945]. - In: Právní aspekty odsunu sudetských Němců. Příl. 3 / Odpov. red. Dobroslav Matějka. - Praha, 1995. - 84 s. - S. 81.

183
PAUER, Jan: Problém morálních norem a hodnot v česko-německé diskusi. - In: Sociologický časopis. - 35, 2 (1999), s. 131-150. - Res. angl.

184
PAVLÍČEK, Václav - MALÝ, Karel: Mýty a realita prezidentských dekretů. - In: VIII. sjezd českých historiků : Hradec Králové 10.-12. září 1999 / Ed. připr. Jiří Pešek. - Praha, 2000. - 335 s. - S. 90-98.
Akce: VIII. sjezd českých historiků. Hradec Králové. 10.9.1999-12.9.1999.

185
PAVLÍČEK, Václav: O amnestiích, zákonu č. 115/1946 Sb. a aktech odporu proti Německu. - In: Studie o sudetoněmecké otázce / Václav Kural aj. - Praha, 1996. - 231 s. - S. 151-164.

186
PAVLÍČEK, Václav: O dekretech prezidenta republiky. - In: Právní aspekty odsunu sudetských Němců / Odp. red. Dobroslav Matějka. - Praha, 1995. - 84 s. - S. 29-55.

187
PAVLÍČEK, Václav: O legalitě a legitimitě transferu německého obyvatelstva z Československa. - In: Evropa mezi Německem a Ruskem / Eds. Miroslav Šesták aj. - Praha, 2000. - 640 s. - S. 535-543. - Res. něm.

188
PAVLÍČEK, Václav - SUCHÁNEK, Radovan: O některých otázkách majetkových nároků v česko-německých vztazích. - In: Krajanské organizace sudetských Němců v SRN. 2. - Praha, 1998. - 224 s. - S. 75-128.

189
PAVLÍČEK, Václav: Současnost a dekrety prezidenta republiky. - In: České a německé ženy v procesu usmíření. - Bonn ; Praha, 1997. - 75 s. - S. 43-52.
Akce: České a německé ženy v procesu usmíření [Česko-německé fórum žen]. Bonn. 6.9.1996-8.9.1996.

190
PAVLÍČEK, Václav: Über die Dekrete des Präsidenten der Republik in der Kontinuität von Staat und Recht. - In: Normdurchsetzung in osteuropäischen Nachkriegsgesellschaften (1944-1989). Bd. 4, Tschechoslowakei (1944-1989) / Hrsg. Heinz Mohnhaupt aj. - Frankfurt/M., 1998. - S. 23-75.

191
PAVLÍČEK, Václav: Úvahy o dekretální normotvorbě a současnosti. - In: Československo - středoevropanství - evropanství 1918-1998. - Brno, 1998. - 536 s. - S. 228-236.
Akce: Československo - středoevropanství - evropanství [Odborná mezinárodní konference]. Luhačovice. 25.8.1997-26.8.1997.

192
PEŘICH, Václav: Teze pro český dialog s bývalými německými krajany. - In: Češi a Němci historická tabu = Tschechen und Deutsche historische Tabus. - Praha, 1995. - 349 s. - S. 325-335.
Akce: Bílá místa - mezery a tabu v německo-českých dějinách [Konference]. Jihlava. 4.1994.

193
PEŘICH, Václav: Thesen zu einem tschechischen Dialog mit ehemaligen deutschen Mitbürgern. - In: Češi a Němci historická tabu = Tschechen und Deutsche historische Tabus. - Praha, 1995. - 349 s. - S. 336-349, fotogr. příl.
Akce: Bílá místa - mezery a tabu v německo-českých dějinách [Konference]. Jihlava. 4.1994.

194
PEŠEK, Jiří: „Motivem pro vyhnání byl Mnichov...". - In: Soudobé dějiny. - 8, 4 (2001), s. 756-762. - Res. angl.
Rec. na : Der Weg zur Vertreibung 1938-1945 der Deutschen aus der Tschechoslowakei / Detlef Brandes. - München , 2001. - 503 s.

195
PEŠEK, Jiří: [Vertreibung und Abschub]. - In: Minulostí Západočeského kraje, - 33 (1998), s. 262-266.
Rec. na: Vertreibung und Abschub : Deutsche in Mähren 1945-1947 / Emilia Hrabovec. - Wien, 1995.

196
PETRÁŠ, Jiří: Konec soužití Čechů a Němců v Českých Budějovicích. - In: Jihočeský sborník historický. - 66/67, (1997/1998), s. 147-172.

197
PETRÁŠ, Jiří - SVÁTEK, František: Odsun Němců : Česko-německé soužití a odsun německého obyvatelstva na jižní hranici s Rakouskem v letech 1945 až 1947. - In: Kultury na hranici / Vyd. Andrea Komlosy aj. - Wien, 1995. - 349 s. - S. 313-324.

198
PETRÁŠ, Jiří: Poznámky k česko-německé problematice v Českých Budějovicích po skončení II. světové války. - In: Výběr z prací členů Historického klubu při Jihočeském muzeu v Č. Budějovicích. - 32, (1995), s. 10-15.

199
PFAFF, Ivan: [Polemika k odsunu Němců]. - In: Češi, Němci, odsun / K vyd. připr. Bohumil Černý aj. - Praha, 1990. - 368 s. - S. 350-352.

200
PICK, Otto: Chceme revidovat výsledky druhé světové války? - In: Ekonom. - 21, 3 (1995), s. 11-13.

201
PIŠTORA, Ladislav: Přesídlenci - kategorie obyvatel ve Spolkové republice a odsun Němců z naší republiky. - In: Demografie. - 32, 3 (1990), s. 268-273.

202
PITHART, Petr: Výhrady i přitakání. - In: Soudobé dějiny. - 1, 2/3 (1993/1994), s. 270-272. - Res. angl.
Rec. na : Poznámky k sudetoněmeckému problému // Soudobé dějiny. - Roč. 1, č. 2/3 (1993/1994), s. 236-246.

203
PODLEŠÁK, Jan: Odpuštění a smíření : K odsunu sudetských Němců a k jejich nároku na vlast. - In: Proglas. - 3, 9 (1992), s. 40-43.

204
POKORNÝ, Ladislav: K odsunu Němců z Československa po druhé světové válce. - In: Křesťanská revue. - 61, 5 (1994), s. 138-140.
Akce: Odsun Němců z Československa [Panelová diskuse]. Praha. 2.1994.

205
POTOČNÝ, Miroslav: K otázce „vyhnání" tzv. sudetských Němců z Československa po skončení války Spojených národů s Německem. - In: Studie o sudetoněmecké otázce / Václav Kural aj. - Praha, 1996. - 231 s. - S. 180-188.

206
POTOČNÝ, Miroslav: Mezinárodní právo a transfer Němců z Československa. - In: Právní aspekty odsunu sudetských Němců / Odp. red. Dobroslav Matějka. - Praha, 1995. - 84 s. - S. 9-17.

207
POTOČNÝ, Miroslav: Sudetoněmecký program tzv. 20 bodů z hlediska mezinárodního práva. - In: Krajanské organizace sudetských Němců v SRN. 2. - Praha, 1998. - 224 s. - S. 129-145.

208
POVOLNÝ, Jiří: K vyhnání sudetských Němců. - In: Velehrad. - 4, 2 (1992), s. 8-10.

209
PREČAN, Vilém: [Polemika k memorandu k otázce odsunu Němců]. - In: Češi, Němci, odsun / K vyd. připr. Bohumil Černý aj. - Praha, 1990. - 368 s. - S. 353-354.

210
PROHLÁŠENÍ Terezínské iniciativy. - In: Roš chodeš. - 55, 7 (1993), s. 2.

211
PROCHÁZKA, Antonín: Konfiskace dle dekretů prezidenta republiky ve vztahu k dědickému právu. - In: Právník. - 138, 4 (1999), s. 372-376.

212
PROKOP, Jiří: Pokus o formulaci českého stanoviska k minulosti. - In: Česko-německé vztahy 1945-2000. - Praha, 1999. - 92 s. - S. 16-18.
Akce: Česko-německé vztahy 1945-2000 [Konference]. Praha. 19.11.1999.

213
PŘÍHODA, Petr: Kolik zahynulo sudetských Němců. - In: Přítomnost. - 2, 12 (1991), s. 3.

214
PŘÍHODA, Petr: Naši Němci : o jejich vyhnání a zrodu totalitní moci v Čechách. - In: Přítomnost. - 1, 4 (1990), s. 22-23.

215
PŘÍHODA, Petr: Příběh s nedobrým koncem : výňatky. - In: Češi, Němci, odsun / K vyd. připr. Bohumil Černý aj. - Praha, 1990. - 368 s. - S. 46-51.

216
PUK, Miroslav: Odsun Němců z Prahy po druhé světové válce. - In: Historický obzor. - 12, 11/12 (2001), s. 270-278.

217
RADVANOVSKÝ, Zdeněk: Die Aussiedlung der Sudetendeutschen und ihre Aufnahme in Sachsen im Jahre 1945. - In: Češi a Němci historická tabu = Tschechen und Deutsche historische Tabus. - Praha, 1995. - 349 s. - S. 219-223.
Akce: Bílá místa - mezery a tabu v německo-českých dějinách [Konference]. Jihlava. 4.1994.

218
RADVANOVSKÝ, Zdeněk: Die Bevölkerung des Industriegebietes Außig/Ústí nad Labem vor und nach dem zweiten Weltkrieg. - In: Die Sudetendeutschen in Nordböhmen. - Dresden, 1993. - S. 9-13.
Akce: Die Sudetendeutschen in Nordbohmen [Kolokvium]. Ústí n/L. 11.6.1993.

219
RADVANOVSKÝ, Zdeněk: České pohraničí a Sasko v letech 1938-1946. - In: Čechy a Sasko v proměnách dějin = Böhmen und Sachsen im Wandel der Geschichte / Uspoř. Kristina Kaiserová aj. - Ústí n.L., 1993. - 473 s. - S. 288-299.
Akce: Čechy a Sasko v proměnách dějin [Konference]. Ústí n.L. 10.11.1992-11.11.1992.

220
RADVANOVSKÝ, Zdeněk: Internierungslager im nordböhmischen Grenzgebiet 1945-1947. - In: Dresdner Hefte. - 14, 48(4) (1996), s. 75-81.

221
RADVANOVSKÝ, Zdeněk: Několik poznámek k odsunu německého obyvatelstva z Prahy v roce 1946 : Na okraj článku J. Lukase v Pražském sborníku historickém XXIII. - In: Pražský sborník historický. - 26, (1993), s. 138-148.
Polem. na : Odsun německého obyvatelstva z Prahy v roce 1946 / Jiří Lukas // Pražský sborník historický. - Roč. 23 (1990), s. 88-117.

222
RADVANOVSKÝ, Zdeněk: Nucené vysídlení a odsun Němců z města a okresu Ústí nad Labem v letech 1945-1946. - In: Studie o sudetoněmecké otázce / Václav Kural aj. - Praha, 1996. - 231 s. - S. 132-150.

223
RADVANOVSKÝ, Zdeněk: Situace německého obyvatelstva v českých zemích na konci války a v prvních měsících po osvobození. - In: Češi a Němci = Tschechen und Deutsche. - Praha, 1995. - 406 s. - S. 205-212.
Akce: Ztracené dějiny? Verlorene Geschichte? [Mezinárodní konference]. Jihlava. 7.4.1995-9.4.1995.

224
RADVANOVSKÝ, Zdeněk: Die Situation der deutschen Bevölkerung in den tschechischen Ländern am Ende des Krieges und in den ersten Monaten nach der Befreiung. - In: Češi a Němci. - Praha, 1995. - 406 s. - S. 213-222.
Akce: Ztracené dějiny? Verlorene Geschichte? [Mezinárodní konference]. Jihlava. 7.4.1995-9.4.1995.

225
RADVANOVSKÝ, Zdeněk: Die Stellung der deutschen Antifaschisten in der tschechoslowakischen Nachkriegsgesellschaft und ihre freiwillige Übersiedlung in die SBZ/DDR in den Jahren 1945/46. - In: 50 Jahre Flucht und Vertreibung / Hrg. Manfred Wille. - Magdeburg, 1997. - S. 131-137.

226
RADVANOVSKÝ, Zdeněk: Události 31. července 1945 v Ústí nad Labem. - In: Studie o sudetoněmecké otázce / Václav Kural aj. - Praha, 1996. - 231 s. - S. 120-131.

227
RADVANOVSKÝ, Zdeněk: Die Vertreibung der Deutschen 1945-1948. - In: Tschechen, Deutsche und der Zweite Weltkrieg / Hrsg. Robert Maier. - Hannover, 1997. - S. 79-94.

228
RADVANOVSKÝ, Zdeněk: Vysídlení sudetských Němců a jejich přijetí v Sasku v roce 1945. - In: Češi a Němci historická tabu = Tschechen und Deutsche historische Tabus. - Praha, 1995. - 349 s. - S. 215-218.
Akce: Bílá místa - mezery a tabu v německo-českých dějinách [Konference]. Jihlava. 4.1994.

229
RADVANOVSKÝ, Zdeněk: Zur Neubesiedlung des entvölkerten sudetendeutschen Raumes in Böhmen in den Jahren 1945 bis 1947. - In: Sächsische Heimatblätter. - 4 (1993), s. 256-260.

230
-rk- : Brněnský pochod smrti. - In: Proglas. - 1, 1 (1990), s. 69-80.

231
RŮŽIČKA, Tomáš - MACHÁČEK, Pavel: Diskuse o stanovisku ČCE [Českobratrské církve evangelické] k vysídlení sudetských Němců. - In: Evangelický týdeník. - 82, 7 (1997), s. 1-2.

232
RŮŽIČKA, Tomáš: K problematice vysídlení sudetských Němců : Stanovisko Českobratrské církve evangelické. - In: Češi a Němci cestou dialogu = Deutsche und Tschechen Weg des Dialogs. - Praha, 1996. - 259 s. - S. 144-147.
Akce: Češi a Němci cestou dialogu = Deutsche und Tschechen Weg des Dialogs [5. sympozium]. Jihlava. 29.3.1996-31.3.1996.

233
RŮŽIČKA, Tomáš: Odsun Němců a náš dnešek. - In: Za války a po válce / Uspoř. Jan Čapek. - Středokluky, 1995. - 96 s. - S. 57-86.

234
RŮŽIČKA, Tomáš: Zur Problematik der Aussiedlung der Sudetendeutschen : Stellungnahme der Evangelischen Kirche der Böhmischen Brüder. - In: Češi a Němci cestou dialogu = Deutsche und Tschechen Weg des Dialogs. - Praha, 1996. - 259 s. - S. 147-151.
Akce: Češi a Němci cestou dialogu = Deutsche und Tschechen Weg des Dialogs [5. sympozium]. Jihlava. 29.3.1996-31.3.1996.

235
ŘEHOŘEK, Miloš: Pamětník o Sudetech : Osobní vzpomínky i nová fakta / Red. Věra Urbánková. - In: Region Nisa. - 4, 135 (1994), s. 6.

236
SALAČOVÁ, Sylva: „Benešovy dekrety" z českého pohledu. - In: Listy. - 31, 3 (2001), s. 87-90.

237
SCHALLNER, Dieter: Divoký odsun z bývalého soudního okresu Jihlava : Materiálová studie. - Res. angl. - In: Res historica. - (1992), s. 33-44.

238
SCHALLNER, Dieter: Obraz Němců a Německa v letech 1945 až 1947 : Vznik soudobého českého stereotypu Němce a Německa. - In: Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století / Ed. Jan Křen, Eva Broklová. - Praha, 1998. - 314 s. - S. 236-252. - Res. něm.

239
SCHELLE, Karel: Dekretální pravomoc prezidenta Edvarda Beneše. - In: Dr. Edvard Beneš - politik a státník / Uspoř. Jiří Mikulka, Karel Schelle. - Brno, 1994. - 41 s. - S. 28-31.
Akce: Dr. Edvard Beneš - politik a státník [Vědecká konference]. Brno. 12.4.1994.

240
SKŘIVÁNEK, Milan: Tschechisch-deutsche Beziehungen auf dem Gebiet des heutigen Bezirks Zwittau in den Jahren 1918 bis 1946 : Methodische Probleme und Forschungsergebnisse. - In: Erzwungene Trennung / Hrsg. Detlef Brandes aj. - Essen, 1999. - 336 s. - S. 219-234.

241
SLÁMA, Jiří: Důsledky nuceného vysídlení Němců pro Československo. - In: Soudobé dějiny. - 1, 4/5 (1993/1994), s. 527-532. - Res. angl.
Akce: Vnitřní faktory, které usnadnily sovětizaci států střední a východní Evropy v letech 1944-48. Opočno. 11.9.1993-13.9.1993.

242
SMÍŘENÍ 2000 / Rudolf Kučera, Zbyněk Hejda, Milan Kubes, Emanuel Mandler. - In: Střední Evropa. - 16, 100 (2000), s. III-V.

243
SPÁČIL, Jiří: O nabytí vlastnického práva k nemovitému majetku, přiděleném podle dekretu prezidenta republiky č. 12/1945 Sb. - In: Právo a podnikání. - 6, 7/8 (1998), s. 4-7.

244
„SPÍCÍ konta" ve švýcarských bankách za znárodněný švýcarský majetek v Československu? : Československo-švýcarská jednání o tzv. náhradových otázkách (1945-1967) / Drahomír Jančík, Eduard Kubů, Jan Kuklík jr., Jiří Novotný, Jiří Šouša. - In: Studie k moderním dějinám / Uspoř. Josef Harna aj. - Praha, 2001. - 462 s. - S. 445-462.

245
SPOLEČNÉ prohlášení českých a německých biskupů u příležitosti padesátého výročí konce 2. světové války. - In: Střední Evropa. - 12, 60 (1996), s. 104-106. - Přet. z materiálu sekret. České biskupské konference.

246
STANĚK, Tomáš: Die Aussiedlung der Deutschen aus der Tschechoslowakei : ein Thema geschichtlicher und nationaler Selbstfindung. - In: Ztracené dějiny aneb ziemie odzyskane? = Verlorene Geschichte oder Wiedergewonnenes Land? - Praha, 1992. - S. 11-22.
Akce: Ztracené dějiny aneb ziemie odzyskane? [Sympozium]. Praha. 13.3.1991-14.3.1991.

247
STANĚK, Tomáš: Co se stalo v Ústí nad Labem 31. července 1945? - In: Dějiny a současnost. - 12, 2 (1990), s. 48-51.

248
STANĚK, Tomáš: Jak to vidím : Zamyšlení nad textem Bohumila Doležala. - Res. angl. - In: Soudobé dějiny. - 1, 2/3 (1993/ 1994), s. 280-283.
Polem. na: Poznámky k sudetoněmeckému problému / Bohumil Doležal // Soudobé dějiny. - Roč. 1, č. 2/3 (1993/1994), s. 236-246.

249
STANĚK, Tomáš: K situaci takzvaného státně nespolehlivého obyvatelstva v českých zemích v letech 1945-1948. - In: Deset let soudobých dějin / Uspoř. Jiří Kocian aj. - Praha, 2001. - 143 s. - S. 42-55.
Akce: VIII. sjezd českých historiků. Hradec Králové. 10.9.1999-12.9.1999.

250
STANĚK, Tomáš: Několik poznámek k vysídlení Němců z Československa. - In: Proměny. - 28, 4 (1991), s. 72-81.

251
STANĚK, Tomáš: Německé obyvatelstvo v Československu po zakončení hlavní etapy hromadného transferu (1947-1949). 1-2. - In: Slezský sborník. - 88, 4 (1990), s. 269-279 ; 89, 2 (1991) s. 110-126.

252
STANĚK, Tomáš: 1945 - Das Jahr der Verfolgung : Zur Problematik der außergerichtlichen Nachkriegsverfolgungen in den böhmischen Ländern. - In: Erzwungene Trennung / Hrsg. Detlef Brandes aj. - Essen, 1999. - 336 s. - S. 123-152.

253
STANĚK, Tomáš: Odsun Němců a křesťané (1945-1948). 1-2. - In: Střední Evropa. - 7, 22 (1992), s. 121-131 ; 7, 23 (1992) s. 37-46.

254
STANĚK, Tomáš: Odsun, nebo vyhnání? - In: Češi a Němci / Uspoř. Walter Koschmal aj. - Praha ; Litomyšl, 2001. - 473 s. - S. 234-239.

255
STANĚK, Tomáš: Vertreibung und Aussiedlung der Deutschen aus der Tschechoslowakei 1945-1948. - In: Begegnung und Konflikt / Eds. Jörg K. Hoensch aj. - Essen, 2001. - 327 s. - S. 207-229.
Akce: Begegnung und Konflikt [Veröffentlichungen der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission]. Marburg. 2.2001.

256
STANĚK, Tomáš: Vyhnání a vysídlení Němců z Československa 1945-1948 : Stručné shrnutí. - In: Cesta do katastrofy / Ed. Ivona Řezanková, spolupr. Václav Kural. - Praha, 1993. - 188 s. - S. 125-140.
Akce: 3. konference česko-německé historické komise. Štiřín. 7.10.1992-9.10.1992.

257
STANĚK, Tomáš: Vysídlení Němců z československé části Slezska 1945-1948. - In: Střední Evropa. - 8, 27 (1993), s. 85-91.

258
STANĚK, Tomáš: Vysídlování Němců z českých zemí v květnu-srpnu 1945. - In: Střední Evropa. - 12, 57 (1996), s. 58-70.

259
STANOVISKO : Svědectví 58/1979, str. 383 / Jiří Horák, Josef Jonáš, Radomír Luža, Mojmír Povolný. - In: Češi, Němci, odsun / K vyd. připr. Bohumil Černý aj. - Praha, 1990. - 368 s. - S. 159-160.

260
STANOVISKO Českobratrské církve evangelické k problematice vysídlení sudetských Němců / M. Brož, M. Calda, J. Čapek, J. Dus, J. Horálek, L. Pokorný, T. Růžička (předseda) ; za pomoci historiků: M. Wernisch, J. Procházka. - In: Střední Evropa. - 12, 60 (1996), s. 93-101. - Převz. z čas. Protestant, č. 3 (1996).

261
STANOVISKO k odsunu Němců z Československa / Bohemus. - In: Češi, Němci, odsun / K vyd. připr. Bohumil Černý aj. - Praha, 1990. - 368 s. - S. 179-202.

262
STANOVISKO k vysídlení sudetských Němců : Stanovisko Českobratrské církve evangelické. - In: Listy. - 26, 3 (1996), s. 61-64.

263
STANOVISKO Společné česko-německé komise historiků k odsunovým ztrátám = Stellungnahme der Gemeinsamen deutsch-tschechischen Historikerkommission zu den Vertreibungsverlusten. - Soub. text něm. - In: Soudobé dějiny. Příl. - 3, 4 (1996), s. 600-603.
Akce: 5. Jihlavské setkání. Jihlava. 1996.

264
STEHLÍK, Michal: Staré Město pod Landštejnem 1945-1960 : Příběh jihočeského pohraničí. - In: Jihočeský sborník historický. - 69/70, (2000/2001), s. 109-123. - Res. něm.

265
SVÁTEK, František: Poznámky k debatě o česko-(sudetsko)německé otázce. - In: Soudobé dějiny. - 1, 2/3 (1993/1994), s. 283-287. - Res. angl.

266
SVÁTEK, František: Vztahy České republiky a Německa po roce 1945. - In: Malé země, velcí sousedé / Miloslav Had aj. - Praha, 1998. - 236 s. - S. 39-56.

267
ŠABATA, Jaroslav: Česko-německé úvahy a otázky. - In: Češi a Němci historická tabu = Tschechen und Deutsche historische Tabus. - Praha, 1995. - 349 s. - S. 309-312.
Akce: Bílá místa - mezery a tabu v německo-českých dějinách [Konference]. Jihlava. 4.1994.

268
ŠABATA, Jaroslav: Tschechen und (Sudeten-)Deutsche oder die Beneš-Dekrete und die europäische Frage = Czesi i Niemcy(-Sudeccy), czyli: dekrety Benesza a kwestia europejska. - In: Transodra. - 12/13, (1996), s. 36-39.

269
ŠABATA, Jaroslav: Tschechisch-deutsche Erwägungen und Fragen. - In: Češi a Němci historická tabu = Tschechen und Deutsche historische Tabus. - Praha, 1995. - 349 s. - S. 313-327.
Akce: Bílá místa - mezery a tabu v německo-českých dějinách [Konference]. Jihlava. 4.1994.

270
ŠAMALÍK, František: „Benešovy dekrety" a smíření. - In: Právní aspekty odsunu sudetských Němců / Odp. red. Dobroslav Matějka. - Praha, 1995. - 84 s. - S. 63-66.

271
ŠAMALÍK, František: Benešovy dekrety a smíření. - In: Právní praxe. - 43, 4 (1995), s. 202-208.

272
ŠAMALÍK, František: Benešovy dekrety neboli spor o českou národní a demokratickou identitu. - In: Právník. - 138, 8 (1999), s. 766-777.

273
ŠAMALÍK, František: Streitpunkt „Benesch-Dekrete" : Die Rechtslage aus tschechischer Sicht. - In: Blätter für deutsche und internationale Politik. - 41, (1996), s. 481-487.

274
ŠAMALÍK, František: Trauma odsunu - mýtus a realita. - In: Právník. - 138, 12 (1999), s. 1094-1126.

275
ŠULÁKOVÁ, Ladislava: Internační, pracovní a sběrný tábor Hustopeče ve fondu SOA Břeclav se sídlem v Mikulově. - In: Region M. - (1998), s. 93-94.

276
ŠUMAVSKÝ, Jan: Pár zamyšlení nad archivem a korespondencí. - In: Česko-německé vztahy 1945-2000. - Praha, 1999. - 92 s. - S. 79-82.
Akce: Česko-německé vztahy 1945-2000 [Konference], Praha. 19.11.1999.

277
TEODORIDISOVÁ, Alexandra: Německá menšina na Královédvorsku po druhé světové válce. - In: Ročenka Státního okresního archivu v Trutnově 1999. - (2000), s. 47-130. - Res. něm.

278
TEXT česko-německého prohlášení. - In: Češi a Němci = Deutsche und Tschechen. - Praha, 1997. - 239 s. - S. 221-223.
Akce: Deklarace - nová šance pro budoucnost [6. Jihlavské sympozium]. Jihlava. 1997.

279
TICHÝ, Jakub: Sudety - gordický uzel. - In: Nové rozpravy / Sest. red. rada Josef Baumruck aj. - Plzeň, 1996. - 66 s. - S. 45-65.

280
TOLLNER, Pavel: Deklarace z pohledu Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR. - In: Češi a Němci = Deutsche und Tschechen. - Praha, 1997. - 329 s. - S. 11.
Akce: Deklarace - nová šance pro budoucnost [6. Jihlavské sympozium]. Jihlava. 1997.

281
TOLLNER, Pavel: Die Deklaration aus der Sicht des Abgeordnetenhauses des Parlaments der Tschechischen Republik. - In: Češi a Němci = Deutsche und Tschechen. - Praha, 1997. - 329 s. - S. 12-13.
Akce: Deklarace - nová šance pro budoucnost [6. Jihlavské sympozium]. Jihlava. 1997.

282
TOMS, Jaroslav: Nástin česko-německých vztahů v západočeském pohraničí v letech 1918-1948. - Res. něm. - In: České pohraničí. - Ústí n.L., 1991. - S. 29-51.

283
UHL, Petr: Pro třicet tisíc spravedlivých. - In: Listy. - 25, 4 (1995), s. 74-75.

284
VALENTA, Jaroslav: Geneze myšlenky odsunu Němců z ČSR. - In: Druhá světová válka a její důsledky. - Praha, 1995. - S. 30-32.
Akce: Druhá světová válka a její důsledky [Vědecký seminář]. Praha. 20.03.1995.

285
VALENTA, Jaroslav - HANZAL, Josef - ŠVANKMAJER, Milan: Sudetští Němci a my : Stanovisko českých historiků. - In: Zpravodaj Historického klubu. - 2, 2 (1991), s. 1-2.

286
VANČURA, Jiří: Jak tedy s Benešovými dekrety? - In: Listy. - 28, 6 (1998), s. 11-15.
Akce: Co si představujeme pod pojmem zrušení Benešových dekretů [Kulatý stůl]. Praha. 10.1998.

287
VAVROŇ, Luděk: Důsledky Košického vládního programu a tzv. „Benešových dekretů". - In: Střední Evropa. - 14, 84 (1998), s. 94-97.
Akce: Česko-německý seminář o česko-německých vztazích. Praha. 29.9.1998.

288
VODIČKA, Karel: Tschechische Stimmen zur deutsch-tschechischen Erklärung. - In: Osteuropa-Archiv. - 47, (1997), s. 426-437.

289
VOMÁČKOVÁ, Lenka - ŘÍHA, Pavel: Flucht und Vertreibung in der tschechischen Literatur. - In: Landschaften der Erinnerung / Hrsg. Elke Mehnert. - Frankfurt/M., 2001. - 464 s. - S. 331-341.

290
VONDROVÁ, Jirka: Několik poznámek k tématu „cesta k odsunu sudetských Němců z Československa". - In: Soudobé dějiny. - 2, 4 (1995), s. 629-635. - Res. angl.
Polem. na: Místo společenství - konflikt! / Václav Kural. - Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 1994. - 295 s.

291
VRABEC, Václav: Die Aussiedlung der Deutschen und die historische Bedingtheit der Auffassung von Menschenrechten 1945-1995. - In: Češi a Němci = Tschechen und Deutsche. - Praha, 1995. - 406 s. - S. 166-168.
Akce: Ztracené dějiny? Verlorene Geschichte? [Mezinárodní konference]. Jihlava. 7.4.1995-9.4.1995.

292
VRABEC, Václav: Ke genezi transferu Němců v domácím odboji. - In: Češi, Němci, odsun / K vyd. připr. Bohumil Černý aj. - Praha, 1990. - 368 s. - S. 287-310.

293
VRABEC, Václav: Vysídlení Němců a historická podmíněnost pojetí lidských práv 1945-1995. - In: Češi a Němci = Tschechen und Deutsche. - Praha, 1995. - 406 s. - S. 164-165.
Akce: Ztracené dějiny? Verlorene Geschichte? [Mezinárodní konference]. Jihlava. 7.4.1995-9.4.1995.

294
VRABEC, Václav: Vznik myšlenky odsunu Němců v domácím odboji. - In: Dějiny a současnost. - 12, 1 (1990), s. 50-53.

295
WAGNEROVÁ, Alena: Česko-německé vztahy po roce 1945 v krátkém přehledu. - In: České a německé ženy v procesu usmíření. - Bonn ; Praha, 1997. - 75 s. - S. 30-32.
Akce: České a německé ženy v procesu usmíření [Československé fórum žen]. Bonn. 6.9.1996-8.9.1996.

296
WINKLER, Pavel: The czechoslovak presidential decrees 1940-1945. - In: Perspectives. - 4, (1994), s. 13-23.

297
WINKLER, Pavel: Dekrety prezidenta republiky z období 1940-1945. - In: Mezinárodní vztahy. - 29, 3 (1994), s. 20-29.

298
WINKLER, Pavel: Dekrety prezidenta republiky z období 1940-1945. - In: Právní aspekty odsunu sudetských Němců / Odp. red. Dobroslav Matějka. - Praha, 1995. - 84 s. - S. 19-28.

299
WINKLER, Pavel: Dekrety prezidenta republiky z období 1940-1945. - In: Právník. - 133, 8 (1994), s. 720-733.

300
WINKLER, Pavel: Ještě k dekretům prezidenta republiky. - In: Právník. - 134, 5 (1995), s. 409-415.

301
WINKLER, Pavel: Oprášená Hallsteinova doktrína. - In: Česko-německé vztahy 1945-2000. - Praha, 1999. - 92 s. - S. 35-40.
Akce: Česko-německé vztahy 1945-2000 [Konference]. Praha. 19.11.1999.

302
Z německo-českého dialogu / Přisp. Bohumil Pekárek, Václav Slavík, Jiří Franěk, Petr Prouza, František Šamalík. - In: Listy. - 25, 3 (1995), s. 13-18.

303
ZICH, František: Germany and the Germans in the Attitudes of People Living on the Czech-German Border. - In: Czech Sociological Review. - 6, 2 (1998), s. 241-259.

304
ZICH, František: Problémy vytváření přeshraničního společenství na česko-německé hranici. - In: Sociologický časopis. - 37, 2 (2001), s. 161-181. - Res. angl.

305
ZNOJ, Milan: Spor o Edvarda Beneše. - In: Listy. - 28, 5 (1998), s. 28-32.

306
ZUR Problematik der Aussiedlung der Sudetendeutschen / M. Brož, M. Calda, J. Čapek, J. Dus, J. Horálek, Ladislav Pokorný, T. Růžička. - In: Communio viatorum. - 37, (1995), s. 120-134.

307
ŽÁK, Václav: Česko-německé vztahy a politika ústavního konsensu. - In: Češi a Němci cestou dialogu = Deutsche und Tschechen Weg des Dialogs. - Praha, 1996. - 259 s. - S. 91-95.
Akce: Češi a Němci cestou dialogu = Deutsche und Tschechen Weg des Dialogs [5. sympozium]. Jihlava. 29.3.1996-31.3.1996.

308
ŽÁK, Václav: O vyrovnání s minulostí, pro změnu protektorátní. - In: Listy. - 30, 5 (2000), s. 71-78.

309
ŽÁK, Václav: Die tschechisch-deutschen Beziehungen und die Politik des verfassungsmäßigen Konsensus. - In: Češi a Němci cestou dialogu = Deutsche und Tschechen Weg des Dialogs. - Praha, 1996. - 259 s. - S. 95-102.
Akce: Češi a Němci cestou dialogu = Deutsche und Tschechen Weg des Dialogs [5. sympozium]. Jihlava. 29.3.1996-31.3.1996.

310
ŽAMPACH, Vojtěch: The Expulsion of the Germans from Brno and the Immediate Consequences, 30 May to 7 July 1945. - In: The Prague Yearbook of Contemporary History 1998 / Comp. by Vilém Prečan, Robert Kvaček ; Ed. Derek Paton. - Praha, 1999. - 236 s. - S. 85-156.

311
ŽAMPACH, Vojtěch: Vysídlení německého obyvatelstva z Brna ve dnech 30. a 31. května 1945 a nouzový ubytovací tábor v Pohořelicích 1.6.-7.7.1945. - Res. něm. - In: Jižní Morava. - 32, 35 (1996), s. 173-239.

JMENNÝ REJSTŘÍK

ALEŠ, Milan 1
AUGUSTIN, Milan 2
BALCAR, Miroslav 3, 4
BEDNAŘ, Miloslav 5, 24
BENEŠ, Bohuslav 6
BENEŠ, Edvard 7, 23, 27, 29, 61, 63, 112, 113, 133, 135, 136, 154, 157, 166, 167, 169, 171, 172, 173, 179, 184, 186, 189, 190, 211, 236, 239, 270, 271, 272, 273, 286, 296, 297, 298, 299, 300, 305
BENEŠ, Zdeněk 8
BERTON, Stanislav 9
BIEBERLE, Josef 10, 11
BIMAN, Stanislav 12
BLAŽKOVÁ, Jitka 13
BLUCHA, Vladimír 14
BOHEMUS viz BROD, Toman
BOHEMUS viz DOLEŽAL, Jiří
BOHEMUS viz OTÁHAL, Milan
BOHEMUS viz PITHART, Petr
BOHEMUS viz POJAR, Miloš
BOHEMUS viz PŘÍHODA, Petr
BRADÁČ, Zdeněk 15
BRANDES, Detlef 95, 194
BROD, Toman 181, 261
BROKLOVÁ, Eva 16, 17, 18, 24
BROŽ, M. 258, 304
BURACHOVIČ, Stanislav 19
BYSTRICKÝ, Vladimír 20
CALDA, M. 260, 306
ČAPEK, J. 260, 306
ČECH, Vladimír H. 21
DANĚK, Břetislav 22
DANUBIUS viz MLYNÁRIK, Ján
DOLEŽAL, Bohumil 5, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 141, 248
DOLEŽAL, Jiří 181, 261
DOSTÁL, Pavel 41
DUS, J. 260, 306
DVOŘÁČEK, J. A. 33
DVOŘÁK, Jiří 34
EIS, Zdeněk 35, 36, 37
ELIÁŠ, Karel 38
FILIP, Ota 40, 41, 42
FRANC, Miroslav 43
FRANĚK, Jiří 302
HABEL, Fritz Peter 129
HAHN, Hans Henning 47
HAHNOVÁ, Eva 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55
HÁJEK, Miloš 56
HANDL, Vladimír 57, 58, 59, 60
HANZAL, Josef 285
HANZLÍK, František 61, 62, 63
HARASKO, Alois 99
HARTMANNOVÁ, Eva viz HAHNOVÁ, Eva
HAVEL, Václav 64
HAVLÍČEK, Dušan 65
HAVLÍK, Bohumil 66
HEJDA, Zbyněk 242
HEJDÁNEK, Ladislav 67, 152
HEROLDOVÁ, Iva 68
HOBZA, Radek 69
HOFFMANN, Roland J. 99
HORÁK, Jiří 259
HORÁLEK, J. 260, 306
HOUŽVIČKA, Václav 24, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76
HRABOVEC, Emília 195
HRADILOVÁ, Jana 77, 78
HRAZDÍRA, Jiří 79, 80
HRBEK, Jaroslav 81, 82
HRUBÝ, Karel 83
HÚBL, Milan 84
HÜBNER, Miloš 85
CHROMÝ, Pavel 86
CHURAŇ, Milan 87
ICHA, Roman 39, 88
JANČÍK, Drahomír 244
JEŘÁBEK, Milan 89
JESTŘÁB, Vojtěch 90
JÍLEK, Tomáš 91
JIŘÍK, Václav 92
JONÁŠ, Josef 259
JULINKOVÁ, Renata 147
KAISER, Vladimír 79, 80, 94, 95, 96, 97, 98
KAISEROVÁ, Kristina 99
KAREL, Jiří 39, 88, 100
KÁRNÍK, Zdeněk 101
KASTNER, Quido 102
KINDL, Milan 103, 104
KLENOVSKÝ, Jaroslav 105
KLIMEK, Antonín 106
KLVAČOVÁ, Eva 107
KNAPP, Viktor 104
KOHÁK, Erazim 108

KOHOUT, Luboš 109
KONVIČKA, Libor 110
KREJČÍ, Jan 111
KREJČÍ, Oskar 112, 113
KŘEN, Jan 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123
KUBEŠ, Milan 242
KUBŮ, Eduard 244
KUČERA, Jaroslav 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130
KUČERA, Rudolf 131, 132, 133, 242
KUDLÁČEK, Martin 134
KUKLÍK, Jan 135, 136, 137
KUKLÍK, Jan jr. 244
KUNŠTÁT, Miroslav 138, 139
KURAL, Václav 140, 141, 142, 143, 144, 145, 290
KUSEBAUCHOVÁ, Eva 146
LINHARTOVÁ, Hana 147
LNĚNIČKOVÁ, Andrea 148
LOEWENSTEIN, Bedřich 149, 150
LUKAS, Jiří 151, 221
LUŽA, Radomír 152, 259
MACHÁČEK, Pavel 24, 153, 154, 231
MAIDL, Václav 155
MALÝ, Karel 184
MANDLER, Emanuel 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 242
MAŠKOVÁ, Věra 165
MATES, Pavel 166, 167, 168
MAUR, Eduard 24
MĚCHÝŘ, Jan 169
-MEJ- 40
MEZIHORÁK, František 170, 171
MIKULE, Vladimír 172, 173
MÍŘEJOVSKÝ, Lubomír 174
MIŠKOVÁ, Alena 175
MLYNÁRIK, Ján 18, 56, 84, 109
MLYNÁŘ, Zdeněk 176
NAJDEKOVÁ, Matylda 177
NEUDORFLOVÁ, Marie 24
NOVOTNÝ, Gustav 179
NOVOTNÝ, Jiří 244
NOVOTNÝ, Karel 180
OLIVOVÁ, Věra 24
OPAT, Jaroslav 181
OTÁHAL, Milan 181, 261
PÁNEK, Jaroslav 18, 24
PAUER, Jan 183
PAVLÍČEK, Václav 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191
PEKÁREK, Bohumil 302
PEŘICH, Václav 192, 193
PEŠEK, Jiří 194, 195
PETRÁŠ, Jiří 196, 197, 198
PFAFF, Ivan 199
PICK, Otto 200
PIŠTORA, Ladislav 201
PITHART, Petr 181, 202, 261
PLASCHKA, Richard 44
PLESKÁ, Leona 39, 100
PODLEŠÁK, Jan 203
POJAR, Miloš 181, 261
POKORNÝ, Ladislav 204, 260, 306
POTOČNÝ, Miroslav 205, 206, 207
POVOLNÝ, Jiří 208
POVOLNÝ, Mojmír 259
PREČAN, Vilém 209
PROCHÁZKA, Antonín 211
PROCHÁZKA, J. 260
PROKOP, Jiří 212
PROUZA, Petr 302
PŘÍBRAM, Jan viz PŘÍHODA, Petr
PŘÍHODA, Petr 181, 213, 214, 215, 261
PUK, Miroslav 216
RADVANOVSKÝ, Zdeněk 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229
-rk- 230
RŮŽIČKA, Tomáš 231, 232, 233, 234, 260, 306
ŘEHOŘEK, Miloš 235
ŘÍHA, Pavel 289
SALAČOVÁ, Sylva 236
SCHNABEL, Pavel 94, 96
SCHALLNER, Dieter 237, 238
SCHELLE, Karel 239
SCHNEIDER, Herbert 39, 88
SIMKANIČ, Michal 24
SKŘIVÁNEK, Milan 240
SLÁMA, Jiří 241
SLAVÍK, Václav 302
SPÁČIL, Jiří 243
STANĚK, Tomáš 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258
STEHLÍK, Michal 264
SUCHÁNEK, Radovan 188
SVÁTEK, František 197, 265, 266
ŠABATA, Jaroslav 267, 268, 269

ŠAMALÍK, František 270, 271, 272, 273, 274, 302
ŠESTÁK, Miroslav 24
ŠOUŠA, Jiří 244
ŠULÁKOVÁ, Ladislava 275
ŠUMAVSKÝ, Jan 276
ŠVANKMAJER, Milan 285
ŠVEC, Miloslav 24
TEODORIDISOVÁ, Alexandra 277
TICHÝ, Jakub 279
TOLLNER, Pavel 280, 281
TOMS, Jaroslav 282
TŮMA, Oldřich 18
UHL, Petr 283
URBÁNEK, Vladimír 24
URBÁNKOVÁ, Věra 235
VALENTA, Jaroslav 24, 284, 285
VANČURA, Jiří 286
VAVROŇ, Luděk 287
VODIČKA, Karel 288
VOMÁČKOVÁ, Lenka 289
VONDROVÁ, Jitka 290
VRABEC, Václav 291, 292, 293, 294
WAGNEROVÁ, Alena 295
WERNISCH, M. 260
WINKLER, Pavel 296, 297, 298, 299, 300, 301
ZAHRADIL, Jan 24
ZICH, František 303, 304
ZNOJ, Milan 305
ŽÁK, Václav 307, 308, 309
ŽAMPACH, Vojtěch 310, 311
ŽÁRSKÁ, Monika 147

NÁZVOVÝ REJSTŘÍK

Die Abschiebung aus deutscher Sicht 114
Ackermann-Gemeinde aktivní 156
Aktuální podoba sudetoněmecké otázky 70
Americký dokument o odsunu Němců ... 81
Anarchie moci 77
Auf dem Weg zu einem Nationalstaat 124
Die Aussiedlung der Deutschen ... 246, 291
Die Aussiedlung der Sudetendeutschen... 217
Benešovy dekrety a jejich ... 179
Benešovy dekrety a konstituování ... 61
Benešovy dekrety a smíření 270, 271
Benešovy dekrety neboli spor ... 272
Benešovy dekrety neexistují! 112
Benešovy dekrety nelze zrušit! 174
„Benešovy dekrety" z českého ... 236
Die Bevölkerung ... 218
Bolesti a naděje 35
Brněnský pochod smrti 230
Budeme obhajovat Benešovy dekrety? 157
Cesta k odsunu 106
Co se stalo v Ústí nad Labem ... 247
The Czech-German Declaration ... 57
The czechoslovak presidential ... 296
Česká historiografie a odsun Němců 125
České pohraničí a Sasko v letech ... 219
Česko-německá prohlášení 58, 131
Česko-německé pohraničí v nových ... 71, 72, 73
Česko-německé úvahy a otázky 267
Česko-německé vztahy a politika ... 307
Česko-německé vztahy po r. 1945 ... 295
Česko-německé vztahy ve světle ... 21
Češi a Němci na cestě k dobrému ... 64
Češi a Němci v Československu ... 126
Deklarace z pohledu Poslanecké ... 280
Die Deklaration aus der Sicht ... 281
Dekret presidenta republiky ... 23
Dekretální pravomoc prezidenta ... 239
Dekrety prezidenta republiky 135, 166, 167, 172, 173, 297, 298, 299
Diskuse k bloku Mýty o minulosti 24
Diskuse o stanovisku ČCE: ... 231
Diskussionsbeitrag 140
Divoký odsun z bývalého soudního ... 237
„Do the Expelled Sudeten Germans ...?" 46
Dopis anonymnímu příteli 108
Dopis příteli 67
Dopis Radomíra Luži L. Hejdánkovi 152
Dopis Zdeňka Mlynáře redakci ... 176
Důsledky Košického vládního ... 287
Důsledky nuceného vysídlení ... 241
Důvodová zpráva pro Parlament ... 32
Einige Anmerkungen zu P. Schnabels... 94
Etnická čistka nebo dějinné ... 86
Etnické procesy v českém ... 68
Exodus tradiční německé majority ... 39
The Expulsion of the Germans ... 310
Faktor minulosti v současných ... 138

Flucht und Vertreibung 47, 155, 289
Fušování do historie 18
Geneze myšlenky odsunu Němců z ČSR 284
Germany and the Germans in the ... 303
Germany as a Factor ... 74
Glosy k vysídlení ... 84
Glosy na okraj „Poznámek..." ... 141
Hesla a duch převratné doby ... 33
Historické pozadí vyhnání ... 9
Historické souvislosti geneze ... 62
Historické zhodnocení ... 91
Hlavní organizace ... 142
Hra na zpětnou spravedlnost 15
Chancen der Versöhnung ... 170
Chceme revidovat výsledky druhé ... 200
Identitäten – Vergangenheiten ... 149
Internace německého obyvatelstva ... 78
Internační tábor Roudnice 1945–1946 43
Internační tábory v Ústí n.L. ... 79
Internační, pracovní a sběrný ... 275
Internierungslager ... 80, 220
Jak tedy s Benešovými dekrety? 286
Jak to vidím 248
Jeden díl permanentní revoluce ... 158
Ještě jednou k některým otázkám ... 38
Ještě jednou k problémům konfiskace 103
Ještě k dekretům prezidenta ... 300
Ještě několik glos 143
Jižní Čechy v období 1945–1946 34
K Bohemovu „Slovu o odsunu" 181
K historickým souvislostem ... 63
K některým otázkám konfiskace ... 104
K novodobé historii Němců ... 10
K odsunu Němců z Československa ... 204
K odsunu uprchlíků a německého ... 165
K otázce „vyhnání" ... 205
K pochopení česko-německých ... 159
K problematice vysídlení ... 93, 232
K problému česko-sudetského ... 110
K situaci takzvaného státně ... 249
K vyhnání sudetských Němců 208
Katastrofické vyústění ... 144
Die katastrophale Zuspitzung der ... 145
Když odešli Němci 19
Ke genezi transferu Němců ... 292
Kolik zahynulo sudetských Němců 213
Konec soužití Čechů a Němců ... 196
Konec války a my 82
Konfiskace dle dekretů ... 211
Das Kriegsende ... 95
Kritické poznámky k tezím Danubia 109
Květen 1945 90
Legenda o Benešových dekretech 113
Majetek sudetských Němců ... 180
Malé zamyšlení nad bilancí ... 3
Memorandum 7
Memorandum k odsunu Sudetských ... 105
Menschen oder Nationen? 48
Mezinárodní právo a transfer ... 206
Místo společenství – konflikt! 290
„Motivem pro vyhnání byl ..." 194
Můj domov je tam, kde hučí voda ... 16
„My" a „oni" 49
Mýty a realita prezidentských ... 184
Na cestě k národnímu státu 127
Nástin česko-německých vztahů ... 282
Náš domov střední Evropa 6
Naši Němci 214
Nationale Frage und Vertreibung ... 44
Názory obyvatelstva po druhé ... 17
Ne kolektivní trest, ale ... 69
Nebezpečné výpravy ... 153
Nechte mrtvé spát?! 40
Nejvyšší soud České republiky 178
Několik poznámek k Danubiově ... 56
Několik poznámek k filmu P. Schnabela... 96
Několik poznámek k odsunu ... 221
Několik poznámek k tématu „cesta ..." 290
Několik poznámek k vysídlení ... 250
Několik témat pro česko-německý ... 116
Německá majorita v Miroslavi ... 134
Německá menšina ... 277
Německé obyvatelstvo ... 251
Neue Sichtweisen ... 97
Neue tschechische Studien ... 115
Nezbavitelná minulost 177
Nezvratnost dekretů prezidenta ... 154
Nové pohledy na události v Ústí n.L. 98
Nové prostory 160
Nucené vysídlení a odsun Němců ... 222
O amnestiích, zákonu č. 115/1946 ... 185
O „dějinných překážkách" ... 50
O dekretech prezidenta republiky 186
O legalitě a legitimitě ... 187
O nabytí vlastnického práva ... 243
O některých otázkách majetkových ... 188
O Němcích, Češích a národní hrdosti 41
O nevzdělanosti a předsudcích ... 18
O tabu ve vztazích Čechů ... 36
O transferu menšin 83

O vyrovnání s minulostí ... 308
Období po roce 1946 147
Obraz Němců a Německa v letech ... 238
Odpuštění a smíření 203
Odsun – die Vertreibung ... 99
Odsun a Intolerance 175
Odsun jako morální problém 22
Odsun, nebo vyhnání? 254
Odsun Němců 197
Odsun Němců a dlouhodobé ... 101
Odsun Němců a křesťané (1945–1948) 253
Odsun Němců a náš dnešek 233
Odsun Němců a statistika 1
Odsun Němců ve světle ... 117
Odsun Němců z Prahy po druhé ... 216
Odsun německého obyvatelstva ... 151, 221
Odsun v německých pohledech 118
Odsunuté dějiny a chybějící ... 161
Odsunutí Němců – jádro ... 75
Odvaha být malým jen geograficky 132
Olomoučtí Němci 11
Oprášená Hallsteinova doktrína 301
Orderly Transfers of German ... 182
Pamětník o Sudetech 235
Pár poznámek ke Smíření 85
Pár zamyšlení nad archivem ... 276
Perceptions at the German-Czech ... 139
Perspektiven für einen tschechisch--deutschen ... 25
Perspektivy česko-německého ... 26
Perzekuce a odsun Němců ... 66
Počátky vydávání dekretů ... 136, 137
Pojďte diskutovat o poválečném ... 162
Pokus o formulaci českého ... 212
Polemika k memorandu k otázce ... 209
Polemika k odsunu Němců 199
Postupim jako české alibi 87
Potíže s Německem a s Němci 163
Poznámky k „prezidentským dekretům" 27
Poznámky k česko-německé problematice... 198
Poznámky k debatě ... 264
Poznámky k sudetoněmeckému problému 28, 141, 202, 248
Pro třicet tisíc spravedlivých 283
Problém morálních norem a hodnot ... 183
Probleme und Chancen der Kooperation ... 119
Problémy vytváření ... 304
Proces nebo dohoda? 29
Prohlášení Terezínské iniciativy 210
Prostor, č. 31 (1996) 160
Přesídlenci – kategorie obyvatel ... 201
Příběh s nedobrým koncem 215
Příležitost, jaká se neopakuje 5
Příspěvek do diskuse 150
Příspěvek k diskusi o tzv. ... 51
Reparace a některé další nároky ... 111
Restituční bujení 107
Retribuční realita a Chebsko 92
Revoluce, na kterou jsme zapomněli 164
Rozhodnutia na hrane doby 169
Rozměry odsunu 168
Situace německého obyvatelstva ... 223
Die Situation der deutschen ... 224
Směrnice k „divokým" odsunům? 100
Smíření 2000 242
Současnost a dekrety prezidenta ... 189
Společná komise historiků 12
Společné prohlášení českých ... 245
Společný život Čechů a Němců ... 14
Spor o Edvarda Beneše 305
Srovnávání 65
Das Staatliche Gebietsarchiv ... 20
Die staatsrechtliche Einordnung ... 133
Stále nepřekonané trauma 8
Stanovisko 259
Stanovisko Českobratrské církve ... 260
Stanovisko k odsunu Němců ... 261
Stanovisko k vysídlení... 262
Stanovisko Společné ... 263
Staré Město pod Landštejnem ... 264
Statistické propočty odsunových ... 128
Die Stellung der deutschen ... 225
Stellungnahme der Gemeinsamen ... 263
Die stillen Toten unterm Klee ... 42
Streitpunkt „Benesch-Dekrete" 273
Die „Sudetendeutsche Frage" ... 45
Die sudetendeutschen ... 129
Die Sudetendeutschen in der deutschen ... 52, 53
Sudetoněmecká otázka a vztahy ... 76
Sudetoněmecký program ... 207
Sudetski Nemci v nemeckej ... 54
Sudetští Němci a my 285
Sudety – gordický uzel 279
Text česko-německého prohlášení 278
Teze pro český dialog s bývalými ... 192
Tézy o vysídlení ... 56, 84, 109
Těžké umírání na pralu míru ... 88
Thesen zu einem tschechischen ... 193

Trauma odsunu - mýtus a realita 274
Tschechen, Deutsche, Vertreibung ... 120
Tschechen und (Sudeten-)Deutsche ... 268
Tschechen und Sudetendeutsche 55
Tschechisch-deutsche Beziehungen ... 240, 309
Die tschechisch-deutsche Erklärung... 59
Tschechisch-deutsche Erwägungen ... 269
Der tschechisch-deutsche gordische... 171
Tschechische Stimmen ... 288
Über die Dekrete des Präsidenten ... 190
Über das Tabu in den Beziehungen ... 37
Události 31. července 1945 ... 226
Úvahy o dekretální normotvorbě ... 191
Válka nebo mír? 4
„Spící konta" ve švýcarských ... 244
Die Vergangenheit bei Tschechen ... 121
Vergebung, Entschuldigung ... 122
Die Vertreibung 130
Die Vertreibung der Deutschen ... 2, 227
Vertreibung und Abschub 195
Vertreibung und Aussiedlung ... 255
Všední život na Žluticku ... 13
Vybrané poznatky ... 89
Vydírání pokračuje 5
Vyhnání a vysídlení Němců ... 256
Vyhnání či odsun? 30
Výhrady i přitakání 202
Vyjádření k diskusi ... 31
Vysídlení Němců a historická ... 293
Vysídlení Němců z československé ... 257
Vysídlení německého obyvatelstva ... 311
Vysídlení sudetských Němců ... 228
Vysídlování Němců z českých zemí ... 258
Vznik myšlenky odsunu Němců ... 294
Vztahy České republiky a Německa ... 266
Der Weg zur Vertreibung 1938–1945 194
Z německo-českého dialogu 302
Zadržování a vyšetřování osob ... 148
Změny národnostní skladby ... 102
Zum Verhältnis von Innen- ... 60
Zur Neubesiedlung ... 229
Zur Problematik der Aussiedlung ... 234, 306
Zwei deutsche Fragen 123
Život? 146
1945 - Das Jahr der Verfolgung 252

GEOGRAFICKÝ REJSTŘÍK

Adolfovice 77, 78
Brno 40, 90, 100, 230, 310, 311
Břeclav 275
Chebsko 92
České Budějovice 196, 198
Českokrumlovsko 165
Hustopeče 275
Jihlavsko 237
jihozápadní Morava 66
jižní Čechy 34
Královédvorsko 277
Krnov 14
Krušnohoří 19
Liberec 232
Mikulov 275
Miroslav 134
Morava 195
Moravská Ostrava VIZ Ostrava
Olomouc 11
Olomoucko 10
Orlické hory 101
Ostrava 148
Plzeň 20
Pohořelice 42
Praha 151, 216, 221
Roudnice nad Labem 43
Rýmařovsko 39, 88
severní Čechy 220
Slezsko 257
Staré Město pod Landštejnem 264
Svitavsko 240
Ústecko (n.L.) 95, 218, 222
Ústí nad Labem 79, 80, 96, 97, 98, 222, 226, 247
západní Čechy 282
Žluticko 13

Soupis excerpovaných a/nebo citovaných časopisů a sborníků

Akademické listy (CZ) - (červen 1990)

An der Bruchlinie. Innsbruck ; Wien, 1998.

Aspekte der Zusammenarbeit in der Ostmitteleuropa-Forschung. Marburg, 1996.

Begegnung und Konflikt. Essen, 2001.

Beiträge zur Geschichte im Landkreis Cham (DE) - (1993)

Blätter für deutsche und internationale Politik (DE) - (1996)

Bohemia (DE)) - 31 (1990) - 41 (2000)

Böhmen und Sachsen im Wandel der Geschichte. Ústí n.L., 1993.

Cesta do katastrofy. Praha, 1993.

Coming to Terms with Past. Birmingham, 1998.

Communio viatorum (DE) - 37 (1995)

Czech Sociological Review (CZ) - 4 (1996), 5 (1997), 6 (1998)

Čechy a Sasko v proměnách dějin. Ústí n.L., 1993.

České a německé ženy v procesu usmíření. Bonn ; Praha, 1997.

České pohraničí. Ústí n.L., 1991.

Česko-německé vztahy : Česká stanoviska. Praha, 1998.

Česko-německé vztahy 1945–2000. Praha, 1999.

Česko-slovenská historická ročenka (CZ) - (1996, 1997, 1998, 1999, 2000)

Československo - součást evropanství : O vzájemnosti a svébytnosti střední Evropy. Brno, 1996.

Československo - středoevropanství - evropanství 1918–1998. Brno, 1998.

Československý časopis historický (CZ) - 88 (1990) - 90 (1992)

Český časopis historický (CZ) - 91 (1993) - 99 (2001)

Český zápas (CZ) - 75 (1995) - 78 (1998)

Češi a Němci : Doba podeklarační. Praha, 1997.

Češi a Němci : Ztracené dějiny. Praha, 1995.

Češi a Němci cestou dialogu. Praha, 1996.

Češi a Němci dříve a dnes. Opava, 2000.

Češi a Němci historická tabu. Praha, 1995.

Češi, Němci, odsun : Diskuse nezávislých historiků. Praha, 1990.

Dějiny a současnost (CZ) - 12 (1990) - 23 (2001)

Demografie (CZ) - 32 (1990 - 38 (1996), 40 (1998)

Deset let soudobých dějin. Praha, 2001.

Deutsche Erinnerungsorte. 1. München, 2001.

Deutsche, Polen, Tschechen. Frankfurt/M., 1998.

Deutsche und Tschechen. Praha, 1997.

Deutsche und Tschechen Weg des Dialogs. Praha, 1996.

Dokumentation Ostmitteleuropa (DE) - 5/6 (1991)

Dr. Edvard Beneš - politik a státník. Brno, 1994.

Dresdner Hefte (DE) - 14 (1996)

Druhá světová válka a její důsledky. Praha, 1995.

Edvard Beneš a střední Evropa. Praha, 1994.

Ekonom (CZ) - 18 (1992) - 21 (1995), 24 (1998) - 27 (2001)

Erzieherbrief (DE) - 46[47] (2000)

Erzwungene Trennung. Essen, 1999.

Evangelický týdeník (CZ) - 82 (1997)

Evropa mezi Německem a Ruskem. Praha, 2000.

Forward to the Past? Aarhus, 1997.

50 Jahre Flucht und Vertreibung. Magdeburg, 1997.

Geografické rozhledy (CZ) - 8 (1998/1999)

Historická geografie (CZ) - 29 (1997), 30 (1999), 31 (2001)

Historická revue (SK) - 2 (1991) - 6 (1995)

Historický obzor (CZ) - 1 (1990) - 12 (2001)

Historický sborník Karlovarska (CZ) - 1 (1993) - 8 (2000)

Historie (CZ) - 1997 (1998) - 2000 (2001)

Historie a vojenství (CZ) - 39 (1990) - 50 (2001)

Im geteilten Europa. Essen, 1998.

Jesenicko (CZ) - 2 (2001)

Jihočeský sborník historický (CZ) - 59 (1990) - 69/70 (2000/2001)

Jižní Morava (CZ) - 26(29) (1990) - 37(40) (2001)

Kdo žije v pohraničí. Ústí n.L., 1996.

Krajanské organizace sudetských Němců v SRN. Praha, 1998.
Křesťanská revue (CZ) – 57 (1990) – 62 (1995)
Kultury na hranici. Wien, 1995.
Landschaften der Erinnerung. Frankfurt/M., 2001.
Lesnictví – Forestry (CZ) – 40 (1994)
Listy (CZ) – 20 (1990) – 31 (2001)
Malé země, velcí sousedé. Praha, 1998.
Mentalitäten – Nationen – Spannungsfelder. Marburg/Lahn, 2001.
Mezinárodní politika (CZ) – 14 (1990) – 25 (2001)
Mezinárodní vztahy (CZ) – 25 (1990) – 36 (2001)
Minulosti Západočeského kraje (CZ) – 26 (1990) – 36 (2001)
Moderní dějiny (CZ) – 1 (1993) – 9 (2001)
Na rozhraní světů. Innsbruck, 1998.
Národnostní menšiny. Praha, 2000.
Nebát se a nekrást? Praha, 1998.
Normdurchsetzung in osteuropäischen Nachkriegsgesellschaften (1944–1989). Frankfurt/M., 1998.
Nové rozpravy. Plzeň, 1996.
Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století. Praha, 1998.
VIII. sjezd českých historiků. Praha, 2000.
Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften (AT) – 2 (1992)
Osteuropa-Archiv (DE) – 47 (1997)
Ostrava (CZ) – 16 (1991) – 20 (2001)
Perspectives (CZ) – 2 (1993) – 9 (1997/1998)
Pocta svobodě. Brno, 1995.
Politologická revue (CZ) – 1 (1995) – 6 (2000)
Politologický časopis (CZ) – 2 (1995) – 8 (2001)
Pomezí Čech a Moravy (CZ) – 2 (1998)
The Prague Yearbook of Contemporary History 1998. Praha, 1999.
Právní aspekty odsunu sudetských Němců. Praha, 1995.
Právní praxe (CZ) – 43 (1995)
Právní rádce (CZ) – 2 (1994)
Právní rozhledy (CZ) – 7 (1999)
Právník (CZ) – 129 (1990) – 130 (1991), 134 (1995) – 138 (1999)
Právo a podnikání (CZ) – 6 (1998)
Pražský sborník historický (CZ) – 23 (1990) – 31 (2000)
Proglas (CZ) – 1 (1990) – 12 (2001)
Proměny (CZ) – 27 (1990) – 28 (1991)
Přítomnost (CZ) – 1 (1990) – 3 (1992)
Region Nisa (CZ) – 4 (1994)
Region M (CZ) – (1998)
Res historica (CZ) – 1 (1992)
Ročenka Státního okresního archivu v Trutnově (CZ) – 1999 (2000)
Ročenka Státního okresního archivu ve Znojmě (CZ) – 1996 (1997)
ROK [Revue otevřené kultury] (CZ) – 1 (1990) – 3 (1992)
Roš chodeš (CZ) – 53 (1991) – 57 (1995), 59 (1997) – 60 (1998)
S' 94 (CZ) – (1994)
Sächsische Heimatblätter (DE) – 4 (1993)
Sborník Chebského muzea (CZ) – 1999 (2000)
Sborník sociálně ekonomického ústavu ČSAV (CZ) – (1991)
Sborník Vysoké vojenské školy (CZ) – (1990 – 1994), (1998)
Severní Morava (CZ) – 59–60 (1990) – 81–82 (2001)
Slezský sborník (CZ) – 88 (1990) – 99 (2001)
Slovanské historické studie (CZ) – 16 (1990) – 27 (2001)
Slovanský přehled (CZ) – 76 (1990) – 87 (2001)
Slovo v úzkosti a naději. Brno, 1994.
Sociologické aktuality (CZ) – 3 (1992) – 5 (1994)
Sociologický časopis (CZ) – 26 (1990) – 37 (2001)
Současný stav a perspektivy zkoumání politických stran na našem území. Olomouc, 1999.
Soudobé dějiny (CZ) – 1 (1993/1994) – 8 (2001)
Spory o dějiny 1–3. Praha, 1999–2000.
Statistika (CZ) – 27 (1990) – 33 (1996)
Stránkami soudobých dějin. Praha, 1993.
Střední Evropa (CZ) – 6(14–17) (1990) – 17(106–109) (2001)
Střední Morava (CZ) – 1 (1995) – 12 (2001)
Studie k moderním dějinám. Praha, 2001.
Studie o sudetoněmecké otázce. Praha, 1996.
Die Sudetendeutschen in Nordböhmen. Dresden, 1993.

Sudetenland (DE) – 36 (1994), 40 (1998)
Svědkové zamlčené minulosti. Praha, 1997.
Táborský archiv (CZ) – 8 (1997/1998)
Totalitarismus ve 20. století. Brno, 2001.
Transodra (DE) – 12/13 (1996)
Tschechen, Deutsche und der Zweite Weltkrieg. Hannover, 1997.
Tschechen, Slowaken und Deutsche. Hannover, 1995.
Tschechen und Deutsche : Verlorene Geschichte? Praha, 1995.
Tschechen und Deutsche früher und heute. Opava, 2000.
Tschechen und Deutsche historische Tabus. Praha, 1995.
Území v procesu změn. Praha, 1995.
V rozdelenej Európe. Bratislava, 1998.
Velehrad (CZ) – 4 (1992)
Velké dějiny malý národ. Praha, 1995.
Verlorene Geschichte oder wiedergewonnenes Land? Praha, 1992.
Die Vertreibung der Deutschen aus dem Osten. Frankfurt/M., 1995.
Vězeňství ve střední Evropě v letech 1945–1955. Praha, 2001.
Vlastivědný sborník Podřipsko (CZ) – 2 (1991/1992) – 11 (2001)
Vlastivědný sborník Vysočiny. Odd. věd společenských (CZ) – 7 (1990) – 12 (2000)
Výběr z prací členů Historického klubu při Jihočeském muzeu v Č. Budějovicích (CZ) – 27 (1990) – 32 (1995), 37 (2000)–38 (2001)
Východočeské listy historické (CZ) – 11/12 (1997) – 13/14 (1998)
Wandel der Werte. Olomouc, 1994.
WeltTrends (DE) – 19 (1998)
Za války a po válce. Středokluky, 1995.
Západočeský historický sborník (CZ) – 1 (1995) – 7 (2001)
Zpravodaj Historického klubu (CZ) – 1 (1990) – 2 (1991), 7 (1996) – 12 (2001)
Ztracené dějiny aneb ziemie odzyskane? Praha, 1992.

Summaries

Articles

Czechoslovakia and the Berlin Crisis, 1961
Jiří Pernes

The author focuses on the reaction of the leadership and population of Communist Czechoslovakia to the decision of the leaderships of the Soviet Union and East Germany to build a wall around West Berlin and separate the city from the rest of the world, a step that provoked an international crisis in August 1961. On the basis of research in the Central State Archives, Prague, he argues that the Czechoslovak leadership took into account the possibility of war or at least the likelihood of profound political and economic rifts between the states of the East bloc and the Western democracies. Nevertheless, Czechoslovakia stood firmly on the side of the Soviet Union and East Germany, and adopted the pertinent political and military measures. Support for Soviet policy on the German Question, however, was expressed not only by Czechoslovak Communist functionaries but also by a broad spectrum of the Czechoslovak public, which was still feeling antipathy as a result of the bitter experiences of the Nazi German Occupation, 1939–45. Communist propaganda, moreover, exacerbated Czechoslovak fears of an economically and militarily strong West Germany, and cast the democratic makeup of West Germany into doubt. Regular analysis of public opinion, which the Communist leadership had ordered in this period, showed that most Czechoslovaks in the summer and autumn of 1961 wanted a peace treaty with Germany, approved of the building of a wall around Berlin and considered Soviet policy towards West Germany a guarantee of the security of Czechoslovak Socialist Republic and its international status. The Communist regime, however, nervously observed the attitude of ethnic Germans in Czechoslovakia, whom they suspected of disloyalty towards Czechoslovakia and of sympathy for West Germany.

When the Wall Came Tumbling Down: Spontaneity versus Rigidity
Oldřich Tůma

The dramatic circumstances surrounding the collapse of the symbol of the Iron Curtain in early November 1989 and attempts to analyze the causes for its fall form the focus of this article. In his introduction the author points out that although events related to the demise of the Berlin Wall have been reconstructed in detail in recent work by historians, unjustified attempts are still being made to interpret this key moment as the voluntary opening of the frontiers by Soviet and East German Communist reformists. Nevertheless, research work into German contemporary history has gone much further in both the description of events and the analysis of causes and contexts of the democratic revolution in East Germany than have comparable analyses of the political Changes in Czechoslovakia. In late October 1989 the new Communist leadership, under Egon Krenz, had to face the mounting public pressure that manifested itself in mass demonstrations and the exodus of East Germans to the Federal Republic through the West German Embassy in Prague. At its session on 9 November 1989 the leadership was therefore forced to pass quick legislation enabling legal emigration to the Federal Republic. When, at the press conference that evening, an ill-informed secretary of the Central Committee, Günter Schabowski, replied that East Germans as of that very moment (rather than the next day) could now travel to the West, this information, disseminated by the Western media, circulated rapidly, and thousands of East Germans soon queued up at crossing points in the Berlin Wall. Within a few short hours, the disoriented East German authorities abandoned their attempt to detain refugees, and opened up the crossing points; as it turned out, they had thus forfeited their influence over political developments. In the last part of his article the author provides an interpretation of these events, referring to Arendt's analysis of totalitarianism, emphasizing the triumph of human spontaneity over the rigidity of the Communist regime.

The Cold War Revisited:
The Role of the United States as Reflected in Historiography
Melvyn P. Leffler

The author provides an outline of the dynamics of historical research into the Cold War, emphasizing the position of the USA, and considering the leading theoretical and methodological trends and concepts of the last fifty years. Scholarly thinking about the Cold War, has, he argues, described an arc. In the West in the 1950s the generally accepted view was that the Cold War had been a consequence of the ideological zeal of an international Communist conspiracy led by the Kremlin and supported by the paranoid figure of Stalin. In the period from the early 1960s to the early 1990s, this view was replaced by a plurality of schools of interpretation and approaches, including Realists, Revisionists, Corporativists, theoreticians of international relations and Post-Revisionists. What they all had in common was a tendency to move away from seeing things in the categories of 'good' and 'bad', from the

importance of Communist ideology and the theory of Totalitarianism and the role of the personality, to an emphasis on a broader range and greater complexity of explanatory factors, from the autonomy of the international system, the operation of world capitalism, the interest of economic subjects and the role of smaller states to the psychology of mutual interpretations of adversaries' intentions. They all, moreover, cast into doubt the idealistic motivations of the USA and the West as sides fighting for freedom and democracy in a confrontation with the Communist regimes, to which they attributed merely propagandistic meaning. Instead, they tended to see the Cold War as a geopolitical struggle, the aim of which was to establish a balance between great powers (and, later, superpowers), which pursued and defended national interests (no matter how defined).

A new turning-point in the historiography of the Cold War occurred after the collapse of the Communist regimes, in particular with the opening of Soviet archives. Confronted with archive records documenting the aggressive intentions of Moscow and her satellites, as well as the cynicism of the East bloc leaders and the merciless oppression of peoples by their own governments, researchers began to see the Cold War once again as a global conflict between a dictatorship based on an ideology of expansion and, on the other hand, an alliance of free countries promoting democracy and human rights. It is not, however, a matter of returning to the original belief in an American idealism that altruistically sought to aid suppressed nations, but of more balanced and nuanced interpretations regarding the role of ideology as a definite set of beliefs, ideals and traditions, which have determined the policies of the USA and other countries, a view the author shares.

The Polish-Ukrainian Conflict, 1939–47: A Comparison of Remarks at a Discussion on the Czech-Sudeten-German Conflict

Philipp Ther

In this article the author begins by arguing that the origins of the nationalist tensions between Poles and Ukrainians in Galicia go back to the formation of modern nations in the nineteenth century. In the Republic of Poland between the two world wars, apart from the attempt to find political solutions to growing problems, illegal Ukrainian organizations employed terrorist methods against the Poles, he explains. After the Soviet annexation of eastern Poland, in 1939, tens of thousands of Poles were deported. Nor were Ukrainians spared from acts of repression; mutual enmity between the two nations continued to intensify. That was left unmitigated by the German Occupation, for the occupying forces exploited Ukrainian nationalist sentiment for Nazi German ends. The Poles became the target of exceptionally brutal attacks by the Ukrainian Insurrectionary Army (*Ukrainska Povstanska Armija*), which fought against units of the Polish Home Army (*Armija Krajowa*). The terror continued even after these areas were re-occupied by the Red Army, because the new administration was unable to stop it; the expulsions of the Polish population took place in a situation of permanent civil war.

In September 1944, agreements were signed which started the second stage of migration – the forced resettlement of Poles from the Soviet Republic of the Ukraine to the territory of Poland and, in the other direction, of Ukrainians from Poland to the USSR, to be supervised by Soviet authorities. Under the agreements the expellees were on paper entitled to take a considerable part of their chattels with them and to apply for reparations for property left behind. Although the whole operation was presented as voluntary 'repatriation', it actually took place under conditions of systematic pressure on persons who did not want to emigrate and of deprivation both during the transfer and in the temporary camps. In total 787,000 Poles and 482,000 Ukrainians were forced to resettle in 1945–46; in addition, another 300,000 Poles had fled before being forced out, and another 150,000 Ukrainians were expelled to other parts of Poland as part of 'Operation Vistula' in 1947. Towards the end of his article the author makes a concise comparison between the expulsions and forced resettlement of these two nations and, on the other hand, the 'transfer' of the Germans of post-WW II Czechoslovakia.

Horizon

Questions Concerning the Twentieth Century

Hans-Peter Schwarz

This is a translation of an article first published in the *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* (vol. 48, 2000/1). The author, a co-founder of the German quarterly, reflects on the events, tendencies and problems that were fundamental to the formation of the last century. The questions he considers are also, in a sense, a catalogue of relevant topics from the perspective of the discipline of contemporary history in Germany and elsewhere.

His inquiry begins with reflections on whether one may consider the twentieth century an independent, unique era of world history. On this basis he then moves on to other questions: What are the milestones and trends of interpretation? Was modern nationalism the all-encompassing feature of the twentieth century (as it had been in the nineteenth)? Can one justifiably talk about the first half of the last century as the 'age of catastrophe'? And, if the answer is 'yes', why was that age replaced (at least in the West) with the age of prosperity in the early 1950s? Were not de-colonialization and the emergence of new states more important in world history than even the Cold War? Was the twentieth century the 'American Century'? What importance did great figures have in it? Is it appropriate to see the century as a series of failed experiments with ways to tame and overcome capitalism? What was truly new about the twentieth century? Are its determining features the disintegration and decline of the political order, prevailing values, traditions and ways of life? The author concludes his article with a recapitulation of the questions, admitting that his catalogue of queries and topics is far from exhaustive.

Reviews

German Contemporary History in the Early Twenty-first Century: The Latest Complete Volume of the *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 2001
František Svátek

The article begins by going back to the early 1950s, when the field of contemporary history was first being established in West Germany, a process closely connected with the setting up of the *Institut für Zeitgeschichte*, Munich, and the establishment of its quar- terly, the *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, in 1953. He sets forth the terms and topics of the discipline in the (West) German milieu, and discusses how the discipline was shaped in the pages of the journal during the next ten years, in which questions related to the causes and origins of the rise of Nazism in the Weimar Republic dominated.

The article then sets about characterizing the most recent volume of the journal and the research contained in the individual articles. The author sees a clear, long-term continuity in the structure and content of the journal, within which a slight shift of emphasis has recently been occurring. Articles on the history of Nazism and the Third Reich hold first place, though there is now a growing interest in the 'new lease of life' that these phenomena have been granted, particularly in how they manifest themselves in historiography, legends, stereotypes and polemics. In this connection he points out a strong tendency towards historical self-reflection, for which the term *Vergangenheitsbewältigung* (coming to terms with the past) has become established. The author supports his argument by referring to several biographical studies of important figures who had ideologically or politically been active during the Nazi dictatorship. In addition to these shifts the focus has also expanded from political history to the study of changes in historical memory and the history of mentalities.

The Journal of Contemporary History (Milan Otáhal)

The author presents a profile of the journal, and provides detailed information on its content during the last year. He maintains that during the last decade most attention has been paid to topics from the period between the two world wars, the history of Fascism and the Shoah, and, in terms of geography, Western Europe and the United States, some Asian countries and the Middle East, whereas central and Eastern Europe have remained peripheral to its interest.

A Directed Historical Discourse
Bedřich Loewenstein

Martin Sabrow, *Das Diktat des Konsenses: Geschichtswissenschaft in der DDR 1949–1969*, Munich: Oldenbourg, 2001, 488 pp.

The reviewer considers this German historian's book a useful, sociologically conceived analysis of the frame of the discourse and of the rules that had been followed for the establishment and operation of historiography in the first twenty years of the German Democratic Republic. He describes the individual phases of this process, and offers his own views on the topic.

An Unplanned, Yet Inevitable Confrontation: A Pioneering Publication on the Cold War, Now in Czech Translation
Oldřich Tůma

Vojtěch Mastný, *Studená válka a sovětský pocit nejistoty 1947–1953: Stalinova léta*, Prague: Aurora, 2001, 294 pp. Trans. by Milan and Daria Dvořák.

The reviewer considers the Czech-American historian Vojtech Mastny's *Cold War and Soviet Insecurity: The Stalin Years* (Oxford, 1996) to be one of the best works on the origins of the Cold War. In his opinion, the author, drawing on recently declassified East-European archives, argues cogently and convincingly in support of the thesis that the Cold War did not begin by chance from the interplay of circumstances, nor did it come about by the will of politicians; instead, it was a logical consequence of the opposing natures of competing regimes and the culmination of their mutually conditioned steps.

Ardent Nazis or Victims of a Regime? A Superb New Work on the Sudeten Germans during World War II
Petr Šafařík

Volker Zimmermann, *Sudetští Němci v nacistickém státě: Politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938–1945)*, Prague: Prostor and Argo, 2001, 477 pp. Trans. by Petr Dvořáček.

The reviewer praises this synthesis by a young German historian, both for its containing almost all the important facts and for its overall conception and thoroughness. The book, he argues, fills the most glaring gaps in our knowledge of Sudeten-German history and the areas of Czechoslovakia in which Sudeten Germans lived. He also, however, points out some factual imprecision and other problems with Zimmermann's work.

A Companion to the Ideas of Hannah Arendt
Šárka Daňková

Claudia Althaus, *Erfahrung denken: Hannah Arendts Weg von der Zeitgeschichte zur politischen Theorie*, Göttingen: Vandernhoeck & Ruprecht, 2000, 412 pp.

This monograph by a German author constitutes, according to the reviewer, a successful attempt to understand the life and work of Hannah Arendt through the prism of history as subjective experience and as a mode of theoretical reflection. In the three

parts of her book, the author examines the connection between the autobiographical experiences of this German-Jewish philosopher and her political philosophy, her conception of history and historical understanding, and, ultimately, her reflections on the possibilities of making human freedom a reality in the forming of a public space for political behaviour. The author also attempts a synthetic interpretation of its individual elements, and puts them in the context of philosophical-historical discussions.

New Sources on the Life of Oskar Schindler
Jaroslav Valenta

Emilie Schindler, *Ich, Emilie Schindler: Erinnerungen einer Unbeugsamen*, Munich: Herbig, 2001, 229 pp. + 72 photographs and facsimiles.
Erika Rosenberg (ed.), Ich, Oskar Schindler, Munich: Herbig, 2001, 448 pp. + 35 photographs and facsimiles.

The reviewer discusses the German publication of the memoirs of Schindler's wife, Emilie, and an edition of various texts and documents of Schindler's from the post-war period. The reviewer points out a number of dubious and confusing pieces of information in both books and the sloppy work of the Argentine editor, Rosenberg, who also conducted an interview with Emilie Schindler, a version of which appears in these memoirs. According to the reviewer, the two publications seek to cash in on the Schindler legend, and their value as historical sources is almost non-existent.

Chronicle

The Centre for Oral History at the Institute of Contemporary History, Academy of Sciences, Prague
Miroslav Vaněk

The author, Head of the Centre, reports on the conception and activity of this recently established research institute. The Centre, now a member of the International Oral History Association, has already begun collaboration on research and teaching with institutions both in the Czech Republic and abroad, and is currently preparing some noteworthy projects. Up-to-date information is available on their website www.coh.usd.cas.cz, and they can be reached by e-mail at coh@usd.cas.cz.

A Conference of Czech-Polish Students, Pardubice (Petr Blažek)

The author reports on a conference called 'The Czech and Polish Historical Tradition and Its Relationship to the Present', which was held by students in Pardubice, Bohemia, in April 2002.

Contributors

Šárka Daňková (1977) is a Researcher in the Institute of International Studies, the Faculty of Social Sciences, Charles University, Prague. She is concerned with German and Austrian history.

Melvyn P. Leffler (1945) is Professor of American History at the University of Virginia, Charlottesville. His chief professional interest is the national-security policy and foreign economic relations of the United States in the twentieth century. His book *A Preponderance of Power: National Security, The Truman Administration, and the Cold War* (Stanford, 1992) received several American awards.

Bedřich Loewenstein (1929) was, till 1970, a Senior Researcher in the History Institute of the Czechoslovak Academy of Sciences. In 1979–94 he was Professor of Modern History at the Freie Universität Berlin. He is concerned with select topics in European history from the eighteenth century to the present, particularly civil society. His publications in Czech include *Projekt moderny* (Prague, 1995).

Milan Otáhal (1928) is a Senior Researcher in the Institute of Contemporary History, Prague, where he is concerned with the topic of Normalization in Czechoslovakia, 1969–89. His most recent publication is *Podíl tvůrčí inteligence na pádu komunismu* (Brno, 1999) and, with Miroslav Vaňek, he compiled and edited *Sto studentských revolucí: Studenti v období pádu komunismu* (Prague, 1999).

Jiří Pernes (1948) is a Senior Researcher in the Institute of Contemporary History, Prague. His research areas include the Communist system in Czechoslovakia in crisis, 1953–57, and émigrés after the February 1948 Communist takeover. His publications on Czech and central-European history, particularly in the nineteenth and twentieth centuries, include *Svět Lidových novin* (Prague, 1993) and *Habsburkové bez trůnu* (Prague, 1995).

František Svátek (1936) was till recently a Senior Research in the Institute of Contemporary History, Prague, and is currently a Lecturer in the Institute of Political Science, Faculty of Arts, Charles University. He is concerned with political élites in Czechoslovakia, 1918–53, nineteenth and twentieth-century Czech and European history, and the theory of historiography.

Hans-Peter Schwarz (1934) is Professor of Political Science at the University of Bonn. He is Chairman of the Academic Board of the Institute of Contemporary History, Munich, and Co-editor of the *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*. His chief areas of interest are international relations, contemporary history and comparative political science. Among his publications is the two-volume *Adenauer: Der Aufstieg, 1876–1952; Der Staatsmann, 1952–1967* (Stuttgart, 1986 and 1991).

Petr Šafařík (1973) is a doctoral student in the Institute of International Studies, Faculty of Social Sciences, Charles University, Prague. He is chiefly concerned with the history of contemporary culture.

Philipp Ther (1967) is a Senior Researcher in the Centre for Comparative History, Berlin. His professional interests include modern nationalism in Germany and in central and Eastern Europe, as well as forced migrations in the twentieth century. Among his publications is *Deutsche und polnische Vertriebene: Gesellschaft und Vertriebenenpolitik in der SBZ/DDR und in Polen 1945–1956* (Göttingen, 1998).

Oldřich Tůma (1950) is Director of the Institute of Contemporary History, Prague. Since the early 1990s his research has focused on modern Czech history, particularly the years 1969–89.

Jaroslav Valenta (1930) is a Professor and Senior Researcher in the Historical Institute, Prague. His professional interests include nineteenth and twentieth-century central European, Czechoslovak and Polish history.

Miroslav Vaněk (1961) is a Senior Research in the Institute of Contemporary History, Prague, and Head of the Centre for Oral History at that institute. He specializes in the period of 'Normalization', 1969–89, with a focus on environmental conservation, the youth, and independent activity, in which he employs the methods of oral history. His publications include *Nedalo se tady dýchat: Ekologie v českých zemích v letech 1968–1989* (Prague, 1996) and, with Milan Otáhal, he compiled and edited *Sto studentských revolucí: Studenti v období pádu komunismu* (Prague, 1999).

Contents

Articles

Jiří Pernes — Czechoslovakia and the Berlin Crisis, 1961 215

Oldřich Tůma — When the Wall Came Tumbling Down: Spontaneity versus Rigidity 230

Melvyn P. Leffler — The Cold War Revisited: The Role of the United States as Reflected in Historiography 241

Philipp Ther — The Polish-Ukrainian Conflict, 1939–47: A Comparison of Remarks at a Discussion on the Czech-Sudeten-German Conflict 249

Horizon

Hans-Peter Schwarz — Questions Concerning the Twentieth Century 259

Reviews

František Svátek — German Contemporary History in the Early Twenty-first Century: The Latest Complete Volume of the *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 2001 288

The Journal of Contemporary History (Milan Otáhal) 301

Bedřich Loewenstein — A Directed Historical Discourse 304

Oldřich Tůma — An Unplanned, Yet Inevitable Confrontation: A Pioneering Publication on the Cold War, Now in Czech Translation 309

Petr Šafařík — Ardent Nazis or Victims of a Regime? A Superb New Work on the Sudeten Germans during World War II 314

Šárka Daňková — A Companion to the Ideas of Hannah Arendt 320

Jaroslav Valenta — New Sources on the Life of Oskar Schindler 324

Chronicle

Miroslav Vaněk — The Centre for Oral History at the Institute of Contemporary History, Academy of Sciences, Prague . 332

A Conference of Czech-Polish Students, Pardubice (Petr Blažek) 337

Annotations 340

A Bibliography of Contemporary History

The Resettlement of the Germans and Its Repercussions in Current Czech-German Relations

A select bibliography of articles from journals and edited volumes of essays, which were published from 1990 to 2001 348

Summaries 377

Mezinárodní vztahy

Odborný čtvrtletník přináší původní texty (stati, konzultace, diskuze, recenzní eseje a eseje), které se zabývají politickými, bezpečnostními, ekonomickými, humanitárními a kulturními aspekty mezinárodních vztahů. Součástí každého čísla jsou i anotace vybraných knižních novinek v knihovně ÚMV a resumé v českém a v anglickém jazyce. Svým zaměřením jsou *Mezinárodní vztahy* jediným periodikem svého druhu vydávaným v České republice.

Z aktuálního čísla 3/2002

- Státoprávní koncepce v programech islamistických hnutí na Blízkém východě
- Islám a terorismus na Blízkém východě
- Kultura jako faktor politického života v islámských společnostech arabských zemí
- Organizovaný zločin ze Středního východu a Česká republika
- Islámské organizace v Sýrii, Jordánsku, Libanonu a v Egyptě

Vydává

Ústav mezinárodních vztahů, Nerudova 3, 118 50 Praha 1
tel.: 02/51 108 107
fax: 02/51 108 222
e-mail: cervinkova@iir.cz
internetová adresa: **www.iir.cz**.
Cena jednoho výtisku je 80,– Kč, roční předplatné 240,– Kč.

ÚSTAV MEZINÁRODNÍCH VZTAHŮ PRAHA
iir
INSTITUTE OF INTERNATIONAL RELATIONS PRAGUE

Informace pro autory

Časopis *Soudobé dějiny* vychází čtyřikrát do roka. Redakce přijímá výhradně původní práce, které jsou výsledkem vlastní badatelské činnosti autora. Mohou být psány česky nebo slovensky, případně v hlavních evropských jazycích. Články, vzpomínky, edice dokumentů dodržují zpravidla rozsah jednoho až dvou autorských archů (16–32 stran).

K úpravě rukopisu:

1. Rukopis napsaný na počítači odevzdejte na disketě (WP nebo Word) nebo zašlete na e-mailovou adresu redakce.
2. Poznámkový aparát připojte pokud možno na stránkách pod čarou, nikoli souhrnně za celým textem.
3. a) V odkazech na archivní fondy a sbírky dodržujte toto pořadí údajů: název archivu a jeho umístění (při opakovaném odkazu jen jeho užitá zkratka), název a značka fondu (sbírky), signatura, název nebo popis dokumentu.
   b) V odkazech na literární prameny dodržujte toto pořadí údajů: **Monografie**: Jméno autora (v pořadí: PŘÍJMENÍ [verzálkami], křestní jméno) – spoluautoři (maximálně dva): Název: Podnázev (kurzivou). Místo vydání, nakladatel rok vydání, rozmezí stran. **Stať ze sborníku**: Autor stati (viz výše, maximálně 3 autoři): Název: Podnázev. In: editor sborníku (obdobně jako u autora monografie) (ed.): Název sborníku (kurzivou). Místo vydání, nakladatel rok vydání, rozmezí stran. **Stať z časopisu**: Autor stati (viz výše; maximálně 3 autoři): Název: Podnázev. In: Název časopisu (kurzivou), ročník, číslo (rok), rozmezí stran. **Stať z denního tisku**: Autor stati (viz výše): Název: Podnázev. In: Název novin (kurzivou), přesné datum, rozmezí stran.
   c) Pro recenzi a anotaci: uveďte ještě další údaje o původcích (překladatel, editor, autor úvodu, doslovu, ilustrátor ap.) a o publikaci (např. vydavatel, liší-li se od nakladatele; edici, rejstříky, bibliografie ap.).
4. Vyžaduje-li povaha Vašeho článku použití obrazových příloh, grafů apod., očíslujte je a jejich čísla uveďte červenou tužkou také v textu.
5. Připojte **resumé** v rozsahu 15–30 řádek pro překlad do angličtiny. Pro informace o autorech uveďte: rok narození, stručné sdělení o své odborné činnosti (aktuální zaměstnání, oblast specializace, případně název Vaší profilové publikace s místem a rokem vydání).

Soudobé dějiny
budou s potěšením publikovat anotace nejnovější knižní a časopisecké produkce domácí i zahraniční a předem za ně děkují.

Redakce

PE 63894

